

МІНІСТЕРСТВО ОСВІТИ І НАУКИ УКРАЇНИ
ПОЛТАВСЬКИЙ НАЦІОНАЛЬНИЙ ПЕДАГОГІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ
імені В. Г. КОРОЛЕНКА

Кваліфікаційна наукова праця
на правах рукопису

КОМЛИК НАТАЛІЯ ЮРІЇВНА

Примірник № 1

УДК 811.161.2'367.4

ДИСЕРТАЦІЯ
ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА Й СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА
ТИПОЛОГІЯ СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У СУЧАСНІЙ
УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

035 Філологія

03 Гуманітарні науки

Подано на здобуття наукового ступеня доктора філософії

Дисертація містить результати власних досліджень. Використання ідей, результатів і текстів інших авторів мають покликання на відповідне джерело.

 Н. Ю. Комлик

Науковий керівник:

ПЕДЧЕНКО Світлана Олександрівна,

кандидат філологічних наук,

доцент

Полтава – 2024

АНОТАЦІЯ

Комлик Н. Ю. Формально-граматична й семантико-синтаксична типологія сурядних словосполучень у сучасній українській мові. – Кваліфікаційна наукова праця на правах рукопису.

Дисертація на здобуття наукового ступеня доктора філософії зі спеціальності 035 Філологія. – Полтавський національний педагогічний університет імені В. Г. Короленка, МОН України, Полтава, 2024.

У дисертації представлено концептуальні засади виокремлення сурядних словосполучень як самостійної синтаксеми в системі сучасної української мови, здійснено комплексний аналіз їхніх диференційних ознак, розроблено детальну класифікацію цих одиниць на рівні форми й змісту з урахуванням функційного навантаження та семантичної специфіки.

Обґрунтовано актуальність теми, визначено мету й завдання, з'ясовано об'єкт, предмет і методи дослідження, висвітлено зв'язок дисертації з науковими програмами й темами, репрезентовано джерельну базу, розкрито наукову новизну й практичне значення отриманих результатів, а також окреслено форми апробації результатів.

Сурядне словосполучення займає особливу периферійну позицію між словом і реченням, вступаючи в симетрійні й асиметрійні відношення з означеними одиницями. Наслідком цього є неоднозначність лінгвістичного потрактування досліджуваної синтаксеми. Сурядні словосполучення функціують у текстах різних дискурсів і репрезентують багатство смислового навантаження, тому їх розглянуто на засадах прагматики й функційної лінгвістики.

У філологічній науці помітна прогалина у вивченні окреслених одиниць, адже відсутнє системне дослідження, яке б охоплювало розлогий спектр питань щодо природи сурядних словосполучень, їхньої будови й типології. Це зумовлює потребу у всебічному аналізі сурядних словосполучень. У роботі доведено необхідність розгляду досліджуваних

синтаксем крізь призму їхньої комунікативної спрямованості, оскільки саме речення як мінімальна одиниця комунікації є не лише зоною вияву сурядних словосполучень, а й одним із детермінантів конотативних відтінків, які накладаються на них.

Наукова новизна дисертації полягає у відході від традиційних постулатів щодо трактування підрядності як єдиного засобу генерування словосполучення. Натомість запропоновано нову концепцію, відповідно до якої інструментом творення словосполучення може бути сурядний синдетичний та сурядний асиндетичний зв'язок. Той факт, що словосполучення загалом і сурядне зосібна посідає проміжне місце між словом і реченням, детермінує його «гібридні» параметри: оскільки слово є засобом творення словосполучення, а речення – функційною цариною, то помічено таку закономірність, за якої реченнєві параметри накладаються на ті, що притаманні слову. Одним із виявів такої тенденції є набуття словосполученням номінативної функції комунікативної природи. Хоч традиційне мовознавство, як правило, нівелює межі між словом і словосполученням, однак у роботі слушно зауважено, що навіть на етапі генерування ці одиниці належать до різних рівнів, оскільки слова репрезентують фонетико-морфологічні закономірності словотвору, а словосполучення втілюють синтаксичні закономірності поєднання слів. Також, попри наявність значної асиметрії між словосполученням і реченням, спостережено чіткі лінії їхнього перетину, доведено, що межа між цими синтаксемами може бути значною або умовною.

Представлені в сучасному мовознавстві класифікації сурядних словосполучень не відображають повного спектра їхнього вияву в текстах різних дискурсів, тому в роботі запропоновано власну новаторську типологію, ґрунтовану на теоріях про синтаксичний ряд, синтаксичну парадигму й семантичну залежність.

З огляду на формально-граматичні особливості сурядні словосполучення узвичаєно поділяють за можливістю / неможливістю

додавати новий компонент на відкриті й закриті типи, однак у дисертації висвітлено корелятивні параметри між синтаксичним рядом і словосполученням. У цьому зв'язку сурядні синтаксеми диференційовано не лише на полярні види, а й ідентифіковано периферійні та комбіновані типи, тому запропоновано ранжування розглянутих одиниць на сурядні словосполучення розширеного ряду, сурядні словосполучення звуженого ряду, синкретичні сурядні словосполучення й сурядні словосполучення комбінованого ряду. Виявлено, що, подібно до речення, сурядні синтаксеми кожного типу мають власну словотвірну та словозмінну парадигми. Дериваційна парадигма експлікована трьома зонами вияву відповідно до таких параметрів: 1) можливість компонентної перестановки; 2) лімітативність / нелімітативність; 3) гомогенність / гетерогенність. Простежено, що словозмінна парадигма має два напрями вияву: перший пов'язаний із можливістю / неможливістю синонімічної видозміни засобу конекції, а другий – із сукупністю словозмін кожного з компонентів. На основі спостереження за виявами окреслених парадигм представлено інваріантні та варіантні моделі в межах кожного типу.

У роботі запропоновано оновлений погляд на взаємозв'язок між компонентами сурядного словосполучення, доведено, що між ними існує семантична залежність, чинниками якої є сполучуваність, дистрибуція, інтенція та валентність. Особливої значущості на рівні сурядного словосполучення набуває валентність, що детермінує семантичну узгодженість конститuentів словосполучення за умови їхньої формальної рівноправності.

Установлено, що сполучник у функції конектора зумовлює певні відношення між семантично узгодженими складниками сурядного словосполучення як репрезентантами відповідної комунікативної ситуації. Наслідком такої тісної взаємодії двох рівнів, формально-граматичного й семантико-синтаксичного, є формування конотативних аспектів, накладених на домінантне, первинно запроєктоване сурядним сполучником відношення.

На рівні єднальних відношень стратифіковано три головні відтінки: 1) семантику власне переліку; 2) семантику заперечного переліку; 3) семантику темпоральності. Розділові відношення можуть набувати таких основних різновидів конотації: 1) власне розділовість; 2) альтернативна розділовість; 3) черговість. Окрім цього, виявлено невелику групу сурядних словосполучень із семантикою ультиматуму, що ще раз потверджує комунікативну запроєктованість сурядних словосполучень. Зіставно-протиставні відношення в межах сурядних словосполучень можуть набувати такого градування: 1) протиставлення контрарного типу; 2) протиставлення з елементами комплементарності; 3) протиставлення компенсувального характеру. Приєднувальні відношення експліковані через такі відтінки: 1) власне-доповнення; 2) доповнення з відтінком послідовності; 3) доповнення наслідкового характеру; 4) доповнення з ефектом експресивності; 5) акцентуалізація певних деталей; 6) доповнення з ефектом градації; 7) доповнення з відтінком зауваження. По-особливому виявляють себе градаційні відношення, оскільки конотативні відтінки в полі сурядного словосполучення залежать від семантичної сили його компонентів. Тому типовими є два різновиди цих відношень: 1) слабший компонент + сильніший компонент; 2) сильніший компонент + слабший компонент.

З'ясовано, що синкретизм у межах сурядних словосполучень може бути «зовнішнім» (поєднання різних відношень у словосполученнях ускладненого типу з відносним збереженням диференційних параметрів кожного з них) або «внутрішнім» (накладання різних семантичних відтінків на тло структурно не ускладненої синтаксеми). Результатом зовнішнього синкретизму є функціонування комбінованих сурядних словосполучень, які на формально-граматичному рівні підлягають членуванню на декілька простих, однак на семантичному рівні мають цілісне ускладнене значення.

Практичну цінність дисертації вбачаємо в тому, що результати дослідження можуть бути використані в посібниках із морфології і

синтаксису сучасної української мови, а також науково-дослідній роботі філологів.

Ключові слова: речення, слово, сурядне словосполучення, синтаксичний ряд, підрядність / сурядність, валентність, сурядні сполучники, конотативні відтінки, парадигма, семантико-синтаксичні відношення, семантична залежність, семантико-синтаксична й формально-граматична типологія.

СПИСОК ПУБЛІКАЦІЙ ЗДОБУВАЧКИ ЗА ТЕМОЮ ДИСЕРТАЦІЇ

Наукові праці, у яких опубліковано основні результати дисертації:

1. Комлик Н. Ю. Диференційні ознаки сурядності. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2020. № 4 (335). С. 18–26.

2. Комлик Н. Ю. Англійські прислів'я як експлікатори сурядних словосполучень із єднальним сполучником And та протиставним But. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2021. № 3 (341). С. 60–66.

3. Комлик Н. Ю. Словосполучення і слово: номінативна симетрія та асиметрія. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В. І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71), № 3. С. 22–26.

4. Комлик Н. Ю. Звужений ряд сурядних словосполучень: формально-граматичні чинники лімітативності. *Львівський філологічний часопис*. 2021. № 10. С. 64–70.

5. Комлик Н. Ю. Сурядні словосполучення як засоби експлікації духовного відродження головного героя казки Оскара Уальда «Хлопчик-Зірка». *Науковий вісник МГУ. Серія: Філологія*. 2021. Том 1, № 51. С. 65–68.

6. Комлик Н. Ю. Conjunctionless phrases: formal and grammatical background. *PNAP: Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. Częstochowa, 2022. Vol. 50, No. 1. P. 68–75.

7. Комлик Н. Ю. Англійські ідіоми із сурядними словосполученнями як репрезентанти англомовної картини світу. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2022. № 2 (350). С. 51–59.

8. Комлик Н. Ю. Семантичне тло сурядних словосполучень у поемі І. П. Котляревського «Енеїда». *New development horizons of Philological science : Scientific monograph*. Polonia University in Czestochowa. Baltija publishing, 2022. С. 82–100.

9. Комлик Н. Ю. Лінгвальні вияви української ментальності у фразеологізованих сурядних словосполученнях. *Закарпатські філологічні студії*. 2022. Випуск 26, том 1. С. 60–64.

10. Комлик Н. Ю., Педченко С. О. Семантичне тло біномів з назвами їжі як різновидів сурядних словосполучень. *Folia Philologica*. 2023. Вип. 5. С. 28–33.

Наукові праці, що засвідчують апробацію матеріалів дисертації:

11. Комлик Н. Ю. Сурядні словосполучення в поліаспектному представленні. *The world of science and innovation* : матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції (Лондон, 10–12 лютого 2021 р). Лондон, 2021. С. 590–598.

12. Комлик Н. Ю. Типологія, семантика, текстотвірні функції сурядних словосполучень у творі «Твої листи пахнуть зов'язлими трояндами». *Леся Українка і сучасний гуманітарний дискурс* : матеріали Всеукраїнської наукової інтернет-конференції (Чернівці, 23 лютого 2021 р). Чернівці, 2021. С. 47–48.

13. Комлик Н. Ю. Сурядні словосполучення у вишівському курсі сучасної української мови: традиції й новаторство. *Professional training of a*

modern philologist: the use of European practices in the education system of Ukraine : Proceedings of Scientific and pedagogical internship (Częstochowa, Republic of Poland, October 25 – December 5, 2021). Poland, 2021. P. 91–94.

14. Комлик Н. Ю. Зображення шляху спокути гріха за допомогою сурядних словосполучень у поемі «Катерина» Т. Шевченка. *Modern directions of scientific research development* : Proceedings of VIII International Scientific and Practical Conference (Chicago, USA, January 26–28, 2022). Chicago, 2022. С. 779–784.

15. Комлик Н. Ю. Специфіка сурядних словосполучень комбінованого ряду. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку* : матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції (м. Рига, Латвія, 7 жовтня 2022 року). Рига, 2022. С. 232–237.

16. Комлик Н. Ю., Педченко С. О. Комунікативно-прагматичні функції сурядних словосполучень в контексті міжкультурного спілкування. *Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку* : матеріали II Міжнародної науково-практичної конференції (м. Одеса, 25–26 листопада 2022 року). Ч. 2. Львів – Торунь : Liha-Pres, 2022. С. 62–64.

17. Комлик Н. Ю. Сурядні словосполучення як експлікатори способу мислення XXI століття. *Соціально-гуманітарні проблеми XXI століття: актуальність, багатополлярність, перспективи розвитку* : матеріали I науково-практичної конференції ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка» (м. Полтава, 29 листопада 2022 року). Полтава, 2022. С. 97–102.

18. Комлик Н. Ю., Педченко С. О. Семантичне наповнення сурядних словосполучень у поемі Т. Шевченка «Марія». *Science and technology: problems, prospects and innovations* : Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference (Osaka, Japan, January, 18–20, 2023). Osaka. С. 443–448.

19. Комлик Н. Ю. Семантично-функційні потенції сурядних словосполучень в українському художньому дискурсі ХХ століття. *Сучасні*

проблеми дослідження української мови й методика її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти : матеріали Міжнародної науково-практичної конференції (16–17 лютого 2023 р., м. Полтава). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 62–66.

ABSTRACT

Komlyk N. Yu. Formal-grammatical and semantic-syntactic typology of coordinating phrases in the modern Ukrainian language – A qualifying academic work on the rights of the manuscript.

This dissertation submitted for the Doctor of Philosophy degree in Philology (Specialty 035). – Poltava V. G. Korolenko National Pedagogical University, Ministry of Education and Science of Ukraine, Poltava, 2024.

The dissertation presents the conceptual foundations of distinguishing coordinating phrases as independent syntaxes in the system of the modern Ukrainian language, conducts a comprehensive analysis of their differential features, develops a detailed classification of these units at the level of form and content, taking into account their functional load and semantic specificity.

It establishes the topic's relevance, sets forth the goals and objectives, defines the object, subject, and methodology of the research, links the dissertation to scientific programs, agendas, and themes, presents the source base, reveals the scientific novelty and practical significance of the obtained results, as well as outlines the forms of validating the study's results.

The coordinating phrase occupies a special peripheral position between the word and the sentence, entering into symmetrical and asymmetrical relations with the designated units. The consequence of this is the ambiguity of the linguistic interpretation of the studied syntax. Coordinating phrases function in texts of different discourses and represent a richness of semantic load, so they are considered on the basis of pragmatics and functional linguistics.

There is a noticeable gap in the study of these units in philological science, as there is no systematic research that would cover a wide range of issues concerning the nature of coordinating phrases, their structure and typology. This necessitates a comprehensive analysis of these phrases. The paper proves the necessity of considering the studied syntaxes through the prism of their communicative orientation, since the sentence itself, as a minimal unit of communication, is not only the area of manifestation of coordinating phrases, but also one of the determinants of the connotative shades that are superimposed on them.

The scientific novelty of the dissertation lies in the departure from the traditional postulates regarding the interpretation of subordination as the only means of generating a word phrase. Instead, a new concept is proposed, according to which the tool for creating a word combination can be the coordinate syndetic and coordinate asyndetic relation. The fact that the phrase in general and the coordinating one in particular occupies an intermediate place between the word and the sentence determines its «hybrid» parameters: since the word is the means of creating a phrase, and the sentence is the functional field, the regularity in which sentence parameters are superimposed on those inherent in the word is noticed. One of the manifestations of this tendency is the acquisition of the nominative function of the communicative nature by the phrase. Although traditional linguistics usually blurs the boundaries between a word and a phrase, the paper rightly notes that even at the stage of generation these units belong to different levels, since words represent phonetic and morphological patterns of word formation, and phrases embody syntactic patterns of word combination. In addition, despite the presence of significant asymmetry between a phrase and a sentence, clear lines of their intersection have been observed, and it has been proved that the boundary between these syntaxes can be significant or conditional.

The classifications of coordinating phrases presented in modern linguistics do not reflect the full spectrum of their manifestation in texts of different discourses, so the paper proposes its own innovative typology based on theories of syntactic series, syntactic paradigm and semantic dependence.

Given the formal and grammatical features, the coordinating phrases are usually divided into open and closed types according to the possibility / impossibility of adding a new component, but the dissertation highlights the correlative parameters between the syntactic series and the phrase. In this regard, the coordinating syntaxes are differentiated not only into polar types, but also peripheral and combined types, and the ranking of the units under consideration into coordinating phrases of the extended series, coordinating phrases of the narrowed series, syncretic coordinating phrases and coordinating phrases of the combined series is proposed. It has been found that, similar to a sentence, the coordinating syntaxes of each type have their own word-formation and word-change paradigms. The derivational paradigm is expressed by three zones of manifestation in accordance with the following parameters: 1) possibility of component permutation; 2) limitation / non-limitation; 3) homogeneity / heterogeneity. It has been traced that the word-change paradigm has two directions of manifestation: the first is related to the possibility / impossibility of synonymous modification of the means of conjunction, and the second – to the totality of word changes of each of the components. Based on the observation of the manifestations of the outlined paradigms, invariant and variant models within each type are presented.

The dissertation proposes an updated view of the relationship between the components of a coordinating phrase, proving that there is a semantic dependence between them, the factors of which are compatibility, distribution, intention and valence. Valence is of particular importance at the level of a coordinating phrase, as it determines the semantic coherence of the constituents of the phrase, provided that they are formally equal.

It has been established that the conjunction in the function of a connector determines certain relations between semantically coherent components of the coordinating phrase as representatives of the corresponding communicative situation. The consequence of such close interaction between the two levels, formal-grammatical and semantic-syntactic, is the formation of connotative aspects

superimposed on the dominant relation initially projected by the coordinating conjunction.

At the level of copulative relations, three main shades are stratified: 1) the semantics of the list itself; 2) the semantics of the negative list; 3) the semantics of temporality. The disjunctive relations can acquire the following main types of connotation: 1) actual disjunction; 2) alternative disjunction; 3) order of precedence. In addition, a small group of coordinating phrases with the semantics of an ultimatum has been identified, which once again confirms the communicative projection of coordinating phrases. Comparative and contrastive relations within the framework of the coordinating phrases can acquire the following gradation: 1) contrarian type; 2) contrast with elements of complementarity; 3) compensatory type. The adjunctive (connective) relations are expressed through the following shades: 1) complementation proper; 2) complementation with a connotation of sequence; 3) complementation of a consequential nature; 4) complementation with the effect of expressiveness; 5) accentuation of certain details; 6) complementation with the effect of gradation; 7) complementation with a connotation of remark. Gradational relations manifest themselves in a special way, since connotative shades within a coordinating phrase depend on the semantic strength of the components that interact within the phrase. Therefore, two types of these relations are typical: 1) weaker component + stronger component; 2) stronger component + weaker component.

It has been found out that syncretism within the framework of coordinating phrases can be «external» (combination of different relations in phrases with relative preservation of differential parameters of each of them) or «internal» (imposition of different semantic shades on the background of a structurally uncomplicated syntax). The result of external syncretism is the functioning of combined coordinating phrases, which at the formal grammatical level can be divided into several simple ones, but at the semantic level have a complex meaning.

The practical significance of the dissertation is that the results of the study can be used in textbooks on the morphology and syntax of the modern Ukrainian language, as well as in the research work of philologists.

Keywords: sentence, word, coordinating phrase, syntactic series, subordination / coordination, valence, coordinating conjunctions, connotative shades, paradigm, semantic-syntactic relations, semantic dependency, semantic-syntactic and formal-grammatical typology.

LIST OF THE APPLICANT'S PUBLICATIONS ON THE TOPIC OF THE THESIS

Research papers in which the main research results of the thesis are published:

1. Komlyk N. Yu. (2020). Dyferentsiini oznaky suriadnosti [Differential signs of coordination]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (filolohichni nauky)* [*Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University (philological sciences)*], vol. 4 (335). P.18–26.

2. Komlyk N. Yu. (2021). Anhliiski pryslivia yak eksplikatory suriadnykh slovopoluchen iz yednalnym spoluchnykom And ta protystavnym But [English proverbs as explicators of coordinate phrases with the cumulative conjunction And and the adversative But]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (filolohichni nauky)* [*Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University (philological sciences)*], vol. 3 (341). P. 60–66.

3. Komlyk N. Yu. (2021). Slovopoluchennia i slovo: nominatyvna symetriia ta asymetriia [Phrase and word: nominal symmetry and asymmetry]. *Vcheni zapysky Tavriiskoho natsionalnoho unyversytetu imeni V. I. Vernadskoho. Serii: Filolohiia. Zhurnalistyka* [*Scientific notes of V. I. Vernadsky Taurida National University. Series: Philology. Journalism*], issue 32 (71), vol. 3. P. 22–26.

4. Komlyk N. (2021). Yu. Zvuzhenyi riad suriadnykh slovopoluchen: formalno-hramatychni chynnyky limitatyvnosti [Narrowed range of coordinate

phrases: formal and grammatical factors of limitation]. *Lvivskyi filolohichnyi chasopys* [*Lviv Philological Journal*], vol. 10. P. 64–70.

5. Komlyk N. Yu. (2021). Suriadni slovospoluchennia yak zasoby eksplikatsii dukhovnoho vidrodzhennia holovnoho heroia kazky Oskara Ualda «Khlopchyk-Zirka» [Coordinate phrases as a means of explicating the spiritual revival of the protagonist of Oscar Wilde's fairy tale «The Boy Star»]. *Naukovyi visnyk MHU. Serii: Filolohiia* [*Scientific Bulletin of Moscow State University. Series: Philology*], vol. 1, no. 51. P. 65–68.

6. Komlyk N. Yu. (2022). Conjunctionless phrases: formal and grammatical background. *PNAP: Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. Częstochowa. Vol. 50, No. 1. P. 68–75.

7. Komlyk N. Yu. (2022). Anhliiski idiomy iz suriadnymy slovospoluchenniamy yak reprezentanty anhlo movnoi kartyny svitu [English idioms with coordinate phrases as representatives of the English-speaking world picture]. *Visnyk Luhanskoho natsionalnoho universytetu imeni Tarasa Shevchenka (filolohichni nauky)* [*Bulletin of Luhansk Taras Shevchenko National University (Philological Sciences)*], vol. 2 (350). P. 51–59.

8. Komlyk N. Yu. (2022). Semantychnе tlo suriadnykh slovospoluchen u poemi I. P. Kotliarevskoho «Eneida» [Semantic background of coordinate phrases in I. P. Kotliarevskyi's poem «Aeneid»]. *New development horizons of Philological science: Scientific monograph* [*New development horizons of Philological science : Scientific monograph*]. Polonia University in Czestochowa. Baltija publishing. P. 82–100.

9. Komlyk N. Yu. (2022). Linhvalni vyjavy ukrainskoi mentalnosti u frazeolohizovanykh suriadnykh slovospoluchenniakh [Linguistic manifestations of Ukrainian mentality in phraseological coordinate phrases]. *Zakarpatski filolohichni studii* [*Transcarpathian philological studies*], issue 26, vol. 1. P. 60–64.

10. Komlyk N. Yu., Pedchenko S. O. (2023). Semantychnе tlo binomiv z nazvamy yizhi yak riznovydiv suriadnykh slovospoluchen [The semantic

background of binomials with food names as varieties of coordinative phrases]. *Folia Philologica*, issue 5. P. 28–33.

Research papers that certify the approbation of the materials of the thesis:

11. Komlyk N. Yu. (2021). Suriadni slovospoluchennia v poliaspektnomu predstavleni [Coordinate phrases in polyaspectual representation]. *The world of science and innovation [The world of science and innovation]* : Abstracts of VII International Scientific and Practical Conference (London, February, 10–12, 2021). London. P. 590–598.

12. Komlyk N. Yu. (2021). Typolohiia, semantyka, tekstotvirni funktsii suriadnykh slovospoluchen u tvori «Tvoi lysty pakhnut zovialymy troiandamy» Lesi Ukrainky [Typology, semantics, text-forming functions of coordinate phrases in the work «Your letters smell like wilted roses» by Lesya Ukrainka]. *Lesia Ukrainka i suchasnyi humanitarnyi dyskurs [Lesia Ukrainka and Modern Humanitarian Discourse]* : Proceedings of All-Ukrainian scientific online conference (Chernivtsi, February 23, 2021). Chernivtsi. P. 47–48.

13. Komlyk N. Yu. (2021) Suriadni slovospoluchennia u vyshivskomu kursi suchasnoi ukrainskoi movy: tradytsii y novatorstvo [Coordinate phrases in the university course of the modern Ukrainian language: traditions and innovations]. *Professional training of a modern philologist: the use of European practices in the education system of Ukraine* : Proceedings of Scientific and pedagogical internship (Częstochowa, Republic of Poland, October 25 – December 5, 2021). Poland. P. 91–94.

14. Komlyk N. Yu. (2022). Zobrazhennia shliakhu spokuty hrikha za dopomohoiu suriadnykh slovospoluchen u poemi «Kateryna» T. Shevchenka [Depiction of the way of atonement for sin with the help of coordinate phrases in the poem “Katerina” by Taras Shevchenko]. *Modern directions of scientific research development* : Proceedings of VIII International Scientific and Practical Conference (Chicago, USA, January, 26–28, 2022). Chicago. P. 779–784.

15. Komlyk N. Yu. (2022). Spetsyfika suriadnykh slovospoluchen kombinovanoho riadu [Specificity of the coordinate phrases of combined series]. *Suchasni aspekty modernizatsii nauky: stan, problemy, tendentsii rozvytku* [Modern aspects of science modernisation: state, problems, development trends] : Proceedings of the XXV International Scientific and Practical Conference (Riga, Latvia, October 7, 2022). P. 232–237.

16. Komlyk N. Yu., Pedchenko S. O. (2022). Komunikatyvno-prahmatychni funktsii suriadnykh slovospoluchen v konteksti mizhkulturnoho spilkuvannia [Communicative and pragmatic functions of coordinate phrases in the context of intercultural communication]. *Mizhkulturna komunikatsiia v konteksti hlobalizatsiinoho dialohu: stratehii rozvytku* [Intercultural communication in the context of globalisation dialogue: development strategies] : Proceedings of the II International Scientific and Practical Conference (Odesa, November, 25–26, 2022). Lviv – Torun: Liha-Pres. P. 62–64.

17. Komlyk N. Yu. (2022). Suriadni slovospoluchennia yak eksplikatory sposobu myslennia XXI stolittia [Conjunctive phrases as explicators of the way of thinking of the XXI century]. *Sotsialno-humanitarni problemy XXI stolittia: aktualnist, bahatopoliarnist, perspektyvy rozvytku* [Social and Humanitarian Problems of the XXI Century: Relevance, Multipolarity, Prospects for Development]: Proceedings of the First Scientific and Practical Conference of the State Institution «Luhansk Taras Shevchenko National University» (Poltava, November 29, 2022). Poltava. P. 97–102.

18. Komlyk N. Yu., Pedchenko S. O. (2023). Semantychnne napovnennia suriadnykh slovospoluchen u poemi T. Shevchenka «Mariia» [The semantic content of conjunctive phrases in Taras Shevchenko's poem «Maria»]. *Science and technology: problems, prospects and innovations* : Proceedings of IV International Scientific and Practical Conference (Osaka, Japan, January, 18–20, 2023). Osaka. P. 443–448.

19. Komlyk N. Yu. (2023). Semantychno-funktsiini potentsii suriadnykh slovospoluchen v ukrainskomu khudozhnomu dyskursi XXI stolittia [Semantic and

Functional Potentials of Coordinate Phrases in the Ukrainian Artistic Discourse of the Twentieth Century]. *Suchasni problemy doslidzhennia ukrainskoi movy y metodyky yii navchannia v zakladakh zahalnoi serednoi ta vyshchoi osvity* [Modern problems of researching the Ukrainian language and methods of its teaching in general secondary and higher education institutions] : Proceedings of the International Scientific and Practical Conference (Poltava, February, 16–17, February 2023). Poltava : V. G. Korolenko Poltava National Pedagogical University. P. 62–66.

ЗМІСТ

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ТА ГРАФІЧНИХ ПОЗНАЧЕНЬ.....	20
ВСТУП.....	21
РОЗДІЛ 1. СТАТУС СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У МОВОЗНАВСТВІ.....	29
1.1. Проблема словосполучення: ознаки, функції	29
1.2. Диференційні ознаки сурядності.....	52
1.3. Сурядні словосполучення в поліаспектному представленні.....	68
1.4. Особливості сурядних словосполучень як складників речення.....	76
1.5. Класифікувальні параметри сурядних словосполучень.....	86
Висновки до розділу1.....	92
РОЗДІЛ 2. ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА ТИПОЛОГІЯ СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....	95
2.1. Сурядні словосполучення як еквіваленти синтаксичного ряду.....	95
2.2. Особливості компонентного складу сурядних словосполучень.....	100
2.3. Формально-граматична модель і парадигма сурядних словосполучень.....	109
2.4. Сурядні словосполучення розширеного (відкритого) типу.....	114
2.4.1. Сурядні сполучникові словосполучення розширеного ряду з власне-єднальними сполучниками.....	119
2.4.2. Сурядні словосполучення розширеного ряду із заперечними єднальними сполучниками.....	122
2.4.3. Сурядні словосполучення розширеного ряду з розділовими сполучниками <i>або / чи</i> , повторюваними <i>або ... або, чи ... чи, хоч ... хоч</i>	125
2.4.4. Сурядні словосполучення з іншим базовим розділовим сполучником <i>то ... то</i>	128
2.4.5. Сурядні словосполучення з безсполучниковим зв'язком.....	131
2.5. Сурядні словосполучення звуженого (закритого) ряду.....	142
2.5.1. Сурядні словосполучення звуженого ряду з протиставними сполучниками <i>але, проте, однак (одначе)</i>	142
2.5.2. Сурядні словосполучення з протиставним сполучником <i>а...</i>	151
2.5.3. Сурядні словосполучення із сполучником <i>зате</i>	152
2.5.4. Сурядні словосполучення із сполучником <i>хоч</i>	153
2.6. Синкретичні сурядні словосполучення.....	154
2.6.1. Сурядні словосполучення з приєднувальними	

сполучниками.....	157
2.6.2. Сурядні словосполучення з градаційними сполучниками.....	164
2.7. Комбіновані сурядні словосполучення.....	173
2.7.1. Комбіновані сурядні словосполучення з однотипним зв'язком.....	176
2.7.2. Комбіновані сурядні словосполучення з різнонотипним зв'язком.....	184
Висновки до розділу 2.....	194

РОЗДІЛ 3. СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ТИПОЛОГІЯ СУРЯДНИХ СЛОВСПОЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ.....

3.1. Семантична залежність конститuentів сурядного словосполучення.....	197
3.2. Сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні єднальних відношень.....	206
3.3. Сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні розділових відношень.....	215
3.4. Сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні протиставних відношень.....	225
3.5. Сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні градаційних та приєднувальних відношень.....	237
3.6. Комбіновані типи семантичного узгодження в сурядних словосполученнях.....	246
Висновки до розділу 3.....	256

ВИСНОВКИ.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ.....

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....

ПЕРЕЛІК УМОВНИХ ТА ГРАФІЧНИХ ПОЗНАЧЕНЬ

СК – сурядна конструкція

adver.conj – протиставний сполучник

com – компонент сурядного словосполучення

comp_(x) – компонент у сукупності можливих форм

comp A₁, A₂ –гомогенні компоненти

comp B, C – гетерогенні компоненти

conn.conj – приєднувальний сполучник

copul.conj – сурядні єднальні сполучники

disj.conj – розділові сурядні сполучники

grad.conj (part 1) – перший елемент градаційного сполучника

grad.conj (part 2) – другий елемент градаційного сполучника

non.conj – безсполучниковий засіб зв'язку

mean of extend. ser – засіб конекції розширеного ряду

mean of narr. ser – засіб конекції звуженого ряду

mean of synchr. ser – засіб конекції синкретичного ряду

obl – обов'язковий сполучник (що_{obl})

opt – факультативний сполучник (і_{opt})

 – блок комбінованого сурядного словосполучення

 – неповний блок комбінованого сурядного словосполучення

ВСТУП

Словосполучення – специфічна мовна структура, яка займає периферійну позицію між словом, одиницею лексичного рівня, й реченням, власне комунікативною синтаксевою. Хоч воно вирізняється відносно простою будовою, у мовознавстві досі триває полеміка щодо суті цієї одиниці. Небезпідставно словосполучення інколи тлумачили як своєрідну інтерполяцію, яка вможлиблює вивчення інших лінгвістичних номенів. У лексикології, наприклад, «у будові словосполучень слова із загальним значенням знаходять свою першу лексичну конкретизацію» [197, с. 3]. Однак факт самостійного існування словосполучень є очевидним. Незважаючи на складний шлях становлення, у мовознавстві утвердилося вчення про словосполучення як окрему синтаксичну одиницю. Тривалий час одновекторність була домінуютьною в дослідженні словосполучення. Вона полягала в постулюванні погляду, відповідно до якого розглядана синтаксема вибудовується на засадах підрядності: «словосполучення – синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку – узгодження, керування або прилягання» [189, с. 305]. Такий погляд знайшов підтримку в працях багатьох відомих філологів, зокрема С. Алексеевої, М. Балко, С. Бевзенка, Н. Гуйванюк, А. Загнітка, І. Слинька, Г. Удовиченка та ін. Однак є чимало лінгвістів, які підходять до аналізу словосполучення різносторонньо й зараховують до цієї синтаксеми поєднання слів на основі сурядності. З-поміж прихильників такої позиції Л. Булаховський, В. Герман, І. Вихованець, П. Дудик, О. Караман, Б. Кулик, О. Мельничук, Т. Ніколашина, І. Павлова, С. Педченко, О. Пономарів, М. Степаненко, К. Шульжук та ін.

В українському мовознавстві відчутна прогалина як у комплексному вивченні словосполучення, так і в обґрунтуванні концепції, відповідно до якої сурядні словосполучення посідають таке ж місце в системі мови, як і підрядні. Варто зауважити, що в зарубіжному мовознавстві, порівняно з вітчизняною

лінгвістикою, відсутній антагонізм думок щодо досліджуваної проблеми. У працях К. Санчес Лопес [242], Д. Темперлея [246], М. Хаспельмана [227], Д. Хогана [229] та ін. проаналізовано різні класифікувальні параметри сурядних словосполучень як повноцінних синтаксем. Зважаючи на функціонування досліджуваних одиниць у близько- й далекоспоріднених з українською мовах, цілком очевидною стає необхідність вирізнення диференційних параметрів окреслених синтаксем у сучасній українській літературній мові.

Новітня наука апелює до так званих 3-D моделей, які вможливають більш точні та якісні представлення об'єктів матеріальної дійсності. Подібний підхід застосовуємо до вивчення сурядних словосполучень, оскільки недостатнім є лише їхнє визнання. Триєдиний вимір полягає в студіюванні граматичного оформлення, семантичного наповнення та функційного навантаження цих синтаксем. Функція будь-якої мовної одиниці, як слушно зауважує П. Дудик, «є тим феноменом, тією метою, задля досягнення якої створюється мовна одиниця» [62, с. 11].

Отже, **актуальність теми дисертації** мотивована кількома чинниками: 1) сучасними тенденціями переосмислення мовних одиниць і запроєктованістю їхнього дослідження в комунікативну лінгвістику; 2) відсутністю в українському мовознавстві ґрунтовних праць з окресленої проблеми; 3) нерозв'язаністю питання щодо статусу сурядних сполучень слів у мові; 4) потребою комплексного представлення сурядного словосполучення через порівняння його параметрів зі словом як будівельним матеріалом означеної синтаксеми та реченням як її репрезентативною цариною; 5) відсутністю чітких критеріїв класифікації розглянутих одиниць.

Зв'язок дисертації з науковими програмами, планами, темами. Дисертаційну роботу виконано на кафедрі української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка в межах науково-дослідної теми «Слово і його системні зв'язки в мові й мовленні» (ДРН 0121U111291 від 01.06.2021 р.). Тему дисертації затвердила вчена рада

Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка (протокол № 4 від 29.10.2020 року).

Мета дисертації – визначити місце сурядних словосполучень у системі сучасної української мови, окреслити їхні класифікувальні параметри, запропонувати формально-граматичну й семантико-синтаксичну типологію сурядних словосполучень з опертям на засадничі принципи функційно-категорійної граматики.

Досягнення поставленої мети передбачає розв’язання таких **завдань**:

- 1) узагальнити й систематизувати еволюцію поглядів на словосполучення;
- 2) обґрунтувати лінгвістичний статус словосполучення загалом і сурядного зокрема, виявити його позицію в системі інших одиниць;
- 3) схарактеризувати закономірності сурядного зв’язку як інтегральної характеристики компонентного складу досліджуваних одиниць;
- 4) ідентифікувати корелятивні зв’язки між сурядним словосполученням і реченням як функційною цариною словосполучення;
- 5) окреслити класифікувальні параметри сурядних словосполучень;
- 6) виявити симетрійні / асиметрійні формально-граматичні зв’язки сурядного словосполучення та синтаксичного ряду;
- 7) стратифікувати формально-граматичні типи сурядних словосполучень в українській мові;
- 8) здійснити семантико-синтаксичну класифікацію сурядних словосполучення з урахуванням принципів семантичної залежності між конститuentами.

Об’єкт дослідження – сурядні словосполучення сучасної української літературної мови.

Предмет дослідження – формально-граматична організація і семантико-синтаксична структура сурядних словосполучень.

Джерельною базою фактичного матеріалу слугують художні твори письменників кінця XVIII ст. – початку XXI ст., фольклорні, наукові та

публіцистичні тексти, а також зразки інтернет-дискурсів, зокрема ЗМІ, опубліковані з 2006 до 2023 року. Фактичний матеріал, дібраний шляхом суцільної вибірки й окремих фіксацій, становить понад 7 тисяч одиниць – сурядних словосполучень, що функціують у складі речень, достатніх для систематизації, узагальнення й типологізації.

Методи дослідження. Характер завдань роботи та специфіка досліджуваного об'єкта зумовили комплексний підхід до вибору необхідних загальнонаукових методів. *Дискриптивний метод* застосовано для опису диференційних ознак сурядних словосполучень. *Компаративний метод* уможливив зіставлення сурядних словосполучень зі словом, синтаксичним рядом та реченням, виявлення симетрії та асиметрії між ними. За допомогою *методу компонентного аналізу* встановлено структурні параметри сурядних словосполучень та з'ясовано склад кожного конститuenta. Використання *методу класифікації* допомогло здійснити формально-граматичну й семантико-синтаксичну типологію сурядних словосполучень. *Метод моделювання* застосовано для розробки інваріантних та варіантних моделей сурядних словосполучень на формально-граматичному рівні. *Кількісний метод* сприяв вияву найчастотніших та поодиноких зразків сурядних словосполучень у текстах різних дискурсів. За допомогою *описового методу* узагальнено спостереження над зібраним фактичним матеріалом та здійснено аналіз семантичного навантаження сурядних словосполучень, що функціують у складі речень.

Зі спеціальних лінгвістичних методів і прийомів використано *контекстуальний метод* для з'ясування функційного навантаження сурядних словосполучень. За допомогою елементів *методу етимологічного аналізу* розкрито походження засобів конекції конститuentів у сурядних словосполученнях. *Дистрибутивний аналіз* як елемент *структурного методу* сприяв дослідженню впливу сполучуваності слів на загальну семантику цілого сурядного словосполучення, *елементи трансформаційного аналізу* – ідентифікації шляхом перетворення зміни конотативних відтінків окремих

сурядних словосполучень. Через застосування *елементів порівняльно-історичного методу* зіставлено погляди щодо сурядного словосполучення на різних етапах розвитку вчення про сурядність і словосполучення.

Наукова новизна дисертації полягає в спростуванні категоричної концепції про недоцільність зарахування поєднання слів на основі сурядного зв'язку до складу повноцінних словосполучень. Розглянуто сурядні словосполучення крізь призму їхнього функційного навантаження та ідентифіковано в досліджуваному методологічному полі своєрідну номінативну функцію комунікативної природи. Уперше звернено увагу на потенційний зв'язок досліджуваних синтаксем із предикативністю. У роботі запропоновано оригінальну класифікацію сурядних словосполучень на формально-граматичному рівні через репрезентацію словотвірної та словозмінної парадигм. У цьому контексті запропоновано нові терміни «розширений ряд», «звужений ряд», «синкретичний ряд», «комбінований ряд». Розроблено семантико-синтаксичну типологію сурядних словосполучень з урахуванням семантичної залежності між конститuentами розгляданої одиниці.

Теоретичне значення дослідження вбачаємо в тому, що узагальнення, зроблені на основі детального аналізу сурядних словосполучень, представляють докорінно новий погляд на природу словосполучення загалом і сурядного зокрема, тим самим розширюючи горизонти лінгвістичних студіювань. Спостереження і висновки дисертації спрямовані на розвиток української теоретичної граматики, зокрібно синтаксису, а окреслені параметри сурядних словосполучень відкривають перспективу для подальших досліджень їхнього потенціалу в сучасній українській літературній мові.

Практичне значення одержаних результатів полягає в можливості використання їх під час викладання курсу сучасної української літературної мови в закладах загальної середньої, фахової передвищої та вищої освіти, у проведенні спецкурсів і спецсеінарів із морфології та синтаксису. Матеріали дослідження знайдуть застосування у створенні підручників і навчально-

методичних посібників з граматики сучасної української літературної мови, у написанні наукових розвідок та укладанні енциклопедичних статей.

Особистий внесок здобувача. Усі результати та висновки отримані самостійно. Усі публікації, у яких оприаявлені основні теоретичні й практичні результати дослідження, авторка підготувала одноосібно [90; 91; 92; 93; 94; 95; 96; 97; 98; 99; 100; 101; 102; 103; 104]. У наукових працях, опублікованих у співавторстві, здобувачеві належить: у виданні категорії «Б» (Комлик Н. Ю., Педченко С. О. Семантичне тло біномів з назвами їжі як різновидів сурядних словосполучень. *Folia Philologica*. 2023. Вип. 5. С. 28–33.) – з'ясування семантичного рівня англійських ідіоматичних виразів із назвами їжі; у тезах «Комунікативно-прагматичні функції сурядних словосполучень в контексті міжкультурного спілкування» [105] – дослідження прагматичного потенціалу сурядних словосполучень у процесі комунікації; у тезах «Семантичне наповнення сурядних словосполучень у поемі Т. Шевченка “Марія”» [106] – розкриття смислового навантаження сурядних синтаксем у творенні багатогранного образу головної героїні.

Апробація результатів дисертації. Концепцію та основні аспекти дослідження обговорено на науково-методичних семінарах кафедри української мови Полтавського національного педагогічного університету імені В. Г. Короленка. Основні теоретичні положення й отримані результати апробовані на міжнародних та всеукраїнських конференціях:

- наукові заходи міжнародного рівня: V Міжнародна науково-практична конференція «Журналістика. Філологія. Медіаосвіта» (м. Полтава, 2020 р.); VII Міжнародна науково-практична конференція «The world of science and innovation» (м. Лондон, Велика Британія, 2021 р.); V Міжнародна науково-практична інтернет-конференція «Ключові проблеми сучасної германської та романської філології» (м. Старобільськ – Полтава, 2021 р.); XIX Міжнародна наукова конференція з актуальних проблем філологічних досліджень (пам'яті доктора філологічних наук, професора Анатолія Тихоновича Гулака) (м. Харків, 2021 р.); VIII Міжнародна науково-практична конференція

«Modern directions of scientific research development» (м. Чикаго, США, 2022 р.); IX Міжнародна наукова конференція «Лінгвалізація світу» (м. Черкаси, 2022 р.); XXV Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку» (м. Рига, Латвія, 2022 р.); II Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку» (м. Одеса, 2022 р.); I Міжнародна науково-практична конференція «Science and technology: problems, prospects and innovations» (м. Осака, Японія, 2023 р.); Міжнародна науково-практична конференція «Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти» (м. Полтава, 2023 р.); IV Міжнародна науково-практична конференція «Актуальні проблеми іноземної філології та перекладознавства (м. Полтава, 2023 р.);

- *наукові заходи всеукраїнського рівня*: Всеукраїнські Грищенківські читання – 2020 (м. Ніжин, 2020 р.); Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Леся Українка і сучасний гуманітарний дискурс» (м. Чернівці, 2021 р.); Всеукраїнські Грищенківські читання – 2021 (м. Ніжин, 2021 р.); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Сучасні тенденції розвитку лінгвістики та лінгводидактики» (м. Рівне, 2022 р.); III Всеукраїнська науково-практична конференція «Мова і міжкультурна комунікація: теорія і практика» (м. Полтава, 2022 р.); Всеукраїнські Грищенківські читання – 2022 (м. Ніжин, 2022 р.); IV Всеукраїнська науково-практична конференція «Мова і міжкультурна комунікація: теорія та практика» (м. Полтава, 2023 р.); XVI Всеукраїнська науково-практична конференція студентів, магістрантів та аспірантів «Основні тенденції розвитку лінгвістики, літературознавства й соціальних комунікацій» (м. Полтава, 2023 р.).

Публікації. Проблематику та основні положення дисертації висвітлено у 19 публікаціях, із них 8 фахових статей категорії «Б», 9 публікацій за матеріалами конференцій (із них 5 – міжнародного рівня й 4 – всеукраїнського), 1 стаття – у колективній монографії закордонного видання,

1 стаття – англійською мовою в закордонному журналі.

Структура та обсяг роботи. Дисертація складається зі вступу, основної частини, яка охоплює три розділи з висновками, загальних висновків, списку використаної літератури (247 позицій), списку використаних джерел (228 позицій). Загальний обсяг дисертації – 302 сторінки, із них 245 основного тексту.

РОЗДІЛ 1

СТАТУС СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ У МОВОЗНАВСТВІ

У розділі 1 висвітлено наукові підходи до вивчення словосполучення в лінгвістиці, схарактеризовано різні точки зору щодо питання виділення сурядних словосполучень у мові. Репрезентовано авторське бачення диференційних ознак сурядних словосполучень, їхніх симетричних та асиметричних параметрів зі словом та реченням. Окреслено специфіку функційного навантаження сурядних синтаксем у комунікації. Запропоновано комплексний підхід до типології сурядних словосполучень із урахуванням їхніх формально-граматичних та семантико-синтаксичних особливостей.

1.1. Проблема словосполучення: ознаки, функції

Словосполучення є однією з фундаментальних одиниць синтаксису – лінгвістичного вчення, яке студіює закони сполучуваності слів. Незаперечним є той факт, що словосполучення може входити до складу одиниці вищого порядку – речення, оскільки поєднання слів є одночасно процесом і метою спілкування. Саме речення виявляє закономірності словопоєднання. Проте ні у вітчизняному, ні в зарубіжному мовознавстві не випрацювано універсальної дефініції словосполучення, яка б повною мірою розкривала його природу. Це пов'язано з тим, що сьогодні дослідницькі зусилля зосереджені довкола «переходу від вектора як? (як сполучуються слова) до вектора що? (що таке сполучення слів)» [8, с. 53]. У цьому контексті набуває нових обертів дискусія про те, на основі якого типу синтаксичного зв'язку (підрядного, сурядного чи предикативного) формується словосполучення.

В україністиці авторитетною є думка Г. Удовиченка, автора ґрунтовної монографії «Словосполучення в сучасній українській мові», у якій словосполучення вперше проаналізовано як специфічну синтаксичну одиницю, відмінну від інших. Мовознавець стверджує, що під словосполученням слід розуміти «такі семантико-синтаксичні єдності,

утворені за нормами і правилами національної мови з двох чи більшої кількості повнозначних слів, які виражають єдину, хоч і в лексично членній формі, назву предмета, поняття чи уявлення» [197, с. 11]. Однак він переконаний, що закони синтаксичної організації речень не варто застосовувати для словосполучення, бо норми й правила граматики української мови в них не виявляються «в такій мірі, як у будові речення. Способи синтаксичної організації словосполучень більш вузькі, обмежені за способами граматичної будови речень. Так, з двох типів синтаксичного зв'язку – сурядного і підрядного – у словосполученнях виявляється тільки один – підрядний» [197, с. 17]. Такий погляд донедавна був домінуючим у лінгвістиці. Однак не менш аргументовані думки висунуті на захист теорії про сурядне словосполучення. Тому сьогодні в мовознавстві представлено дві опозиційні теорії: відповідно до першої (традиційної) словосполучення виформовується лише за допомогою підрядного зв'язку, тоді як прибічники другої розглядають сурядні словосполучення на рівні з підрядними. Аналіз та узагальнення положень лінгвістів щодо природи словосполучень дає можливість представити такі дефініції цієї синтаксеми:

Дефініції словосполучення з урахуванням підрядного й сурядного синтаксичного зв'язку	Дефініції словосполучення з урахуванням лише підрядного синтаксичного зв'язку
<p>1) одиниця, що утворюється на основі підрядного або сурядного зв'язку і відповідних йому семантико-синтаксичних відношень [42];</p> <p>2) непередикативна синтаксична одиниця-конструкція, підпорядкована реченню як основній синтаксичній одиниці й утворювана поєднанням</p>	<p>1) синтаксичні одиниці, утворені з поєднання слів на основі певних логіко-граматичних правил.</p> <p>Компоненти в словосполученні поєднуються між собою за допомогою підрядності. Особливості залежного і підрядного конститuentів детерміновані природою головного</p>

<p>двох або більше повнозначних слів на основі підрядного й сурядного зв'язків [34];</p> <p>3) синтаксична конструкція, утворена з двох чи більше повнозначних слів, поєднаних підрядним і сурядним зв'язком [209];</p> <p>4) синтаксична одиниця-конструкція, яка становить синтаксичну й лексико-семантичну цілісність щонайменше двох повнозначних слів, поєднаних підрядним або сурядним зв'язком [63];</p> <p>5) непередикативна синтаксична одиниця, яка складається із двох чи більше словоформ, пов'язаних між собою підрядним чи сурядним зв'язком, і яка лише в складі речення як одиниці повідомлення є його компонентом [191];</p> <p>6) синтаксична конструкція, утворена з двох чи кількох повнозначних (у тому числі й займенникових) слів, послідовно пов'язаних між собою засобами синтаксичного зв'язку [140];</p> <p>7) мінімальна непередикативна одиниця синтаксису, утворена за нормами й правилами національної</p>	<p>компонента [231];</p> <p>2) така синтаксична одиниця, що утворюється поєднанням двох або більше повнозначних слів, пов'язаних між собою підрядним зв'язком і певними лексико-граматичними відношеннями і виражає єдине, але розчленоване поняття [22];</p> <p>3) синтаксична одиниця, яка утворюється підрядним прислівним синтаксичним зв'язком з двох або більше повнозначних слів з метою розгорнутого називання певного явища [74];</p> <p>4) поєднання двох чи більше повнозначних слів на основі підрядного зв'язку [170];</p> <p>5) семантично завершена і структурно замкнена непередикативна синтаксична одиниця-конструкція дериваційного типу, яка будується за певною структурною схемою на основі підрядного прислівного зв'язку і є знаком згорнутої пропозиції [16];</p> <p>6) сполука головного й залежного слів <...>, смислове та граматичне</p>
--	---

<p>мови з двох чи більше лексично повнозначних слів на основі підрядного або сурядного зв'язку [190];</p> <p>8) смислове й граматичне поєднання насамперед двох повнозначних слів, яке виникає в процесі творення речень [213].</p>	<p>поєднання двох або більшої кількості слів на основі підрядного граматичного зв'язку для вираження непередикативних семантико-синтаксичних відношень [192].</p>
---	---

Примітно, що означені тлумачення природи словосполучення базовані на типові синтаксичного зв'язку. На нашу думку, сутнісними є семантичний, функційний критерії, а також зв'язок із мисленнєвою діяльністю людини.

Незважаючи на суперечливість думок щодо природи синтаксичної організації словосполучення, звертає на себе увагу той факт, що багато лінгвістів розглядають цю синтаксему як таку, що запроєктована на комунікацію. Очевидним є те, що словосполучення «починають функціонувати у мові тоді, коли виникає у людини необхідність виразити свої достовірніші пізнання всесвіту, окремих його явищ» [197, с. 3]. Досліджуючи природу словосполучення, М. Кочерган потрактовує його як предмет синтагматичного синтаксису, що вивчає валентність слова, способи її реалізації [114, с. 308]. Мовознавець апелює до того, що здатність слова поєднуватися з іншими залежить не лише від граматичних властивостей слова, а й від його лексичного значення. Справді, у словосполученні слова знаходять лексичну конкретизацію. Як зауважує З. Клеменевич, «члени словосполучення пов'язуються між собою в нову синтаксичну єдність вищого порядку, значення якої є інше і багатше, ніж значення кожного члена зокрема» [230, с. 11–12]. Важливими є і думки Л. Булаховського, який мінімальними словосполученнями називає «такі, які складаються з двох членів речення, об'єднаних у свідомості і в мові» [26, с. 7]. Ці вчені, хоч і не зараховували до складу словосполучення поєднання слів на основі сурядного зв'язку, однак

наголошували на важливості ролі мислення та свідомості в процесі творення описуваних синтаксичних одиниць.

Варто зауважити, що з точки зору будови слова та словотвору термін «словосполучення» утворений шляхом складанням (словоскладання) двох компонентів: «слово + сполучення». Це також дає підстави говорити, що поєднання слів із сурядним зв'язком, матеріально вираженим сполучниками чи лише інтонаційно, також є словосполученням: *золото і срібло; холодний, але солодкий (чай); ні щастя, ні грошей; тихо, загадково (у лісі); почув, зрозумів (лекцію)*.

Відповідно до принципів синтаксичної деривації, за якої словосполучення є проміжною ланкою між словом і реченням, цілком закономірно, що тривалий час вектор аналізу був направлений від словосполучення до речення і останнє розглядали, відповідно, як поєднання словосполучень в одне змістовно завершене ціле. Однак сучасні філологи, враховуючи ідеї динамічного синтаксису, наполягають на тому, що словосполучення – це одиниця-конструкція дериваційного типу, яка «формується в результаті різного роду семантичного ускладнення вихідної структури речення. Кожне із словосполучень, вичленуваних з якогось конкретного речення, власне являє собою згорнуте речення [17, с. 17]. Основною причиною такої трансформації речення в словосполучення є «структурна редукція членів речення» [46, с. 84], за якої опускається один із головних членів. У такий спосіб відбувається перерозподіл компонентів речення між позиціями. Підрядні словосполучення – яскраві приклади такого процесу. З речення *Перед нами обрії краси і руху* (Г. Косинка) вичленовуємо словосполучення *перед нами обрії, обрії краси, обрії руху*. Ці словосполучення є результатом реченневих трансформацій: *перед нами обрії* – *перед нами обрії видніються, постають*; *обрії краси* – *обрії створені від краси*, *обрії руху* – *обрії створені від руху*.

Цікаві думки в контексті окресленого питання знаходимо в працях Л. Булаховського. Хоча науковець не розглядає речення як особливий вид

словосполучень, однак багато питань все ж висвітлює саме з позицій теорії словосполучення. Зокрема, замість понять про другорядні члени речення, у його роботі подані відомості про синтаксис іменників, прикметників, числівників, інфінітивів, займенників; детальному аналізу піддано зв'язки між словами [125]. Навіть у визначенні синтаксису автор послуговується лексемою «словосполучення»: «Синтаксис вивчає всі види здійснюваних у мові сполучень слів у групи. Отже, його предмет становить вивчення ознак, за якими пізнається закономірна для кожної мови сполучуваність одного з одним відповідно оформлених слів (так званих словосполучень); словосполучень, з яких створюються далі відносно закінчені відрізки думки, речення; речень, що сполучаються одне з одним у складні речення; та ще більших смислових цілостей надфразних єдностей, про наявність яких свідчать ті або інші спеціальні прикмети» [24, с. 8].

У більшості сурядних конструкцій, що являють собою поєднання відносно незалежних компонентів, процес редукції речення не простежуємо, однак це не є підставою аналізувати сурядні словосполучення відрубно від речення. Сурядні словосполучення є неодмінними компонентами реченневих трансформацій: *Ще маленьке було, а знала і отченаш, і богородицю, і святий боже, і половину вірую* (Г. Квітка-Основ'яненко), – чотирикомпонентне сурядне словосполучення *і отченаш, і богородицю, і святий боже, і половину вірую* є залежним конститuentом від дієслова *знала*. Результатом особливого типу редукції, однак, є ті сурядні синтаксеми, компоненти яких у межах речення виконують функції однорідних підметів та присудків: *Та й раді ж були обоє, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали* (Г. Квітка-Основ'яненко), – конституенти *і Наум, і Настя* є однорідними підметами в простому двоскладному реченні. У реченні *Вона крутнулася, аж стрічки високо замаяли в повітрі, вхопила Романа і потягла його в швидкому танці, сміючись й моргаючи на нього веселими очима* (Б. Грінченко) функціює три дієслова *крутнулася, вхопила і потягла*, що як елементи сурядного словосполучення виконують функцію однорідних присудків. У простому

неускладненому реченні граматичну основу формують підмет і присудок, наявність однорідних компонентів граматичної основи є свідченням злиття в одне речення декількох: *Та їй раді ж були обоє, і Наум, і Настя; таки з рук її не спускали* – *Та їй радий же був Наум, таки з рук її не спускав; Та їй рада ж була Настя; таки з рук її не спускала*. Подібна ситуація і в другому зразку з однорідними присудками: кожен із них можна вичленувати разом із підметом в окреме речення: *Вона крутнулася; Вона вхопила; Вона потягла*. Такі приклади є свідченням так званої міжреченневої редукції, за якої декілька речень, схожих за змістом, зрощуються в одне. Тому аналіз словосполучення, зокрема й сурядного, «може бути адекватним тільки з урахуванням постулатів конструктивної і динамічної лінгвістики, а саме: словосполучення варто досліджувати не ізольовано, а у зв'язку з іншими конструкціями (реченнями), ураховуючи особливості взаємопроникнення та перерозподілу семантичного й структурного навантаження їх компонентів» [17, с. 17].

Крім характеру зв'язку між компонентами словосполучення, суперечливим залишається питання про його належність до одиниць мови чи мовлення. Принагідно зазначимо, що загалом опозиція мова-мовлення є дискусійною. Існують категорії, ознаки й властивості, які однаковою мірою притаманні як мові, так і мовленню. До прикладу, погоджуємося з думкою М. Балко, що «динаміка не може вважатися властивістю тільки мовлення (вільним уживанням статичних одиниць мови) або тільки діячності. Мова (не мовлення) динамічна і в синхронії. Динаміка мови в синхронії – це не співіснування того, що віджило або народжується, зі стабільним (оскільки архаїзми та інновації є явищами діячності), як вважалося раніше, а процесуальність» [14, с. 92–93].

Г. Удовиченко зауважує, що словосполучення «зовсім не являє собою цілої одиниці мовного спілкування і повідомлення» [197, с. 41]. Він вважає помилковим факт ототожнення синтагми, одиниці, що виявляється в результаті членування мовного потоку, і словосполучення, як це робили більшість західноєвропейських лінгвістів. Наприклад, на переконання

Ш. Баллі, «словосполучення – це синтагма, яка є не що інше, як будь-яка сукупність знаків, що відповідає формулі AZ» [217, с. 106]; отже, синтагмою є «як речення, так і будь-яка більша або менша група знаків, яку можна звести до форми речення» [217, с. 115]. Наявність периферійних структурно-граматичних зон синтагми та словосполучення спричинили їхнє дефініційне сплутування, почасти навіть ототожнення. З-поміж найпомітніших «спільностей» Г. Удовиченко виокремлює такі: «і словосполучення, і синтагма є семантико-синтаксичними одиницями; і словосполучення, і синтагма мають спільну граматичну основу, спираючись у своєму творенні на правила і закономірності будь-якої національної мови; речення є ніби спільною основою для синтагми і словосполучення; словосполучення можуть структурно збігатися з синтагмами» [197, с. 60]. Але словосполучення належать до семантико-синтаксичних єдностей, які мають поза реченням суспільно осмислювану номінативну функцію: «значення словосполучення сприймається як об'єктивна істина, однопланово осмислювана носіями української і будь-якої іншої мови як у структурі речення, так і поза реченням. Синтагма, хоч і є об'єктивною категорією мовлення, все ж її будова, обсяг виявляються через суб'єктивно-емоційне сприймання «кусків життя», кому належить даний мовний масив» [там само]. Натомість не можемо повністю знівелювати й той факт, що словосполучення має зв'язок з мовленням. «Саме в мовленнєвій діяльності, – як слушно зазначає Л. Калмикова, – функціонують словосполучення, речення, які і є головними мовними засобами формування та висловлювання думок, настрою, почуттів, намірів, взаємного обміну інформацією» [161, с. 53].

Словосполучення доцільно розглядати як одиницю мови й мовлення: утворюючись за законами мови, воно є одним із важливих засобів реалізації наших думок поруч із реченням. Спочатку людина оволодіває лексичним складом певної мови, а потім із розвитком свідомості та набуттям досвіду, а також під впливом соціуму вона об'єднує слова в словосполучення та елементарні речення. Довгий час у лінгводидактиці традиційно центральним

завданням лексичного розвитку дітей вважали розширення словникового запасу в процесі ознайомлення з навколишнім світом, тобто кількісне накопичення лексики. Ця думка викликає певне застереження: функційне навантаження лексичних одиниць значно ширше, оскільки вони є передумовою генерування навколо себе різних пересічних структурно-системних зв'язків, тобто семантичних полів. Тому дитина, засвоюючи ці зв'язки в мовленнєвому акті, оперує не окремими словами, а семантичними полями, із яких вона вибирає слово чи цілісне словосполучення, щоб висловити думку. Н. Рудківська робить висновок про те, що, засвоюючи та розуміючи значення словосполучень, у які можуть об'єднуватись окремі слова, кожна дитина набуває навичок побудови речень, монологічного мовлення й форм спілкування [163, с. 155].

Звісно, опанування людиною синтаксису залежить від особливостей мови, носієм якої вона є. Український синтаксис є доволі складним, оскільки має широку систему відмінювання іменних частин мови, дієвідмінювання, головним носієм граматичного значення є флексія. Тому в ранньому віці природним є те, що дитина починає поєднувати слова за допомогою сурядного зв'язку: *мама і тато, цукерки і морозиво*. А далі, пізнаючи властивості окремих предметів, вона утворює атрибутивні словосполучення на основі підрядності – *цікавий мультфільм, смачна каша, холодний сніг*. Саме завдяки оволодінню словосполученнями та можливістю апелювати до них з'являються такі форми діалогічного мовлення, як мовлення-пояснення, мовлення-міркування, а також ситуативні мимовільні висловлення та контекстове монологічне мовлення. Отже, на рівні мислення словосполучення – поєднання кількох самостійних повнозначних слів сурядним і підрядним зв'язком для початкового називання предметів об'єктивної дійсності, які мають потенціал розвинути в одиницю вищого порядку – речення.

Щодо семантики та функціонування в мові словосполучення доцільно розглянути в межах традиційної концепції (А. Загнітко, О. Мельничук,

Г. Удовиченко та ін.), відповідно до якої його порівнюють зі словом та реченням. У загальному розумінні перше є будівельним матеріалом, а друге – засобом реалізації словосполучення.

Для семантико-синтаксичних відношень, що виникають між словом та словосполученням, властива експліцитність: слово виконує роль будівельного матеріалу для словосполучення, яке так само забезпечує реалізацію певного значення слова та вможливорює різнохарактерні поєднання слів, що розкривають суть об'єктів навколишньої дійсності. Однак природа цих двох одиниць є суперечливою, що підтверджено відсутністю чіткого потрактування їх у мовознавстві. Прихильники традиційного погляду стверджують, що «слова і словосполучення не є комунікативними одиницями і комунікативну функцію виконують лише у складі речення» [209, с. 32], або ж «словосполучення виконує номінативну функцію, а речення – комунікативну» [75]. Натомість представники нетрадиційної думки щодо природи словосполучення наполягають на дефінуванні розглядової синтаксеми як комунікативної одиниці. Так, Г. Гасюк у своїх наукових студіях переконливо доводить, що словосполучення (як і лексема) володіє потужним комунікативним потенціалом, тобто містить імпліковану чи експліковану інформацію, адже є необхідним структурним матеріалом для речення, висловлювання чи тексту. «Ставши елементом висловлення і послуживши вираженню його задуму, – наголошує Г. Гасюк, – слово все ж не розчиняється в семантиці речення, узгоджуючись із цією семантикою, воно зовсім не втрачає своєї відносної автономності й не перестає бути носієм саме тих значень, для передачі яких воно й було обране» [40, с. 9]. І. Арібжанова, П. Дудик, Ю. Фоменко також наголошують на складній природі слова та його специфічній функційній навантаженості.

За твердженням І. Арібжанової, можна умовно виділити три мовознавчих напрями щодо ідентифікування природи відношень між словосполученням і словом – власне синтаксичний, лексикологічний та контамінований [9]. За власне синтаксичним поглядом, словосполучення

являє собою змістове та граматичне об'єднання самостійних слів у складі речення і служить для вираження відношень між окремими поняттями, позначеними цими словами. Тобто головна функція окресленої синтаксеми – виражати відношення між поняттями, тому вона утворюється шляхом генерування самого речення, а відтак існує лише в його межах. Отже, словосполучення доречно розглядати як своєрідні метаструктури, у яких реалізовано валентності слів. Тому до словосполучень варто уналежнити словосполуки на основі підрядного та сурядного зв'язків.

У межах лексикологічного напряму словосполучення трактують як самостійну мовну одиницю, незалежну від речення. До словосполучення зараховують лише непередикативні підрядні словосполуки з функцією розгорнутого найменування. Популярності набуває погляд, який поєднує ідеї двох попередніх – контамінований. Відповідно до нього словосполучення є підпорядкованою реченню номінативною одиницею, позбавленою комунікативності. Погоджуємося з цілком логічною думкою І. Арібжанової про те, що «якщо словосполучення є підпорядкованою реченню конструкцією, тобто виникає при утворенні речення, то вже цим самим воно не може бути тим, що існує як готова (відтворювана) для конструювання речення одиниця, як це властиво слову» [9, с. 29]. Водночас вважаємо доречним зауваження М. Балко щодо недоцільності позбавлення словосполучення статусу окремої мовної одиниці, тому кваліфікуємо його [словосполучення], услід за І. Вихованцем та М. Балко, як синтаксичну одиницю-конструкцію дериваційного типу.

Варті окремого коментарю симетричні й асиметричні параметри на межі словосполучення й слова. Останні, як зазначає більшість учених, є не комунікативними, а номінативними одиницями. Якщо говорити про слово, то одна з його домінувальних функцій, справді, номінативна, адже за допомогою словесного ресурсу номінуються всі реалії навколишнього світу. Проте в комунікації слова не існують ізольовано, вони є будівельним матеріалом висловлення. До того ж «слово постає не лише засобом називання фактів

об'єктивної дійсності, але й одиницею позначення почуттів та ставлень до цих фактів самих мовців, перетворюючи процес найменування в акт пізнання та комунікації» [38, с. 55]. Небезпідставною, на наш погляд, є ідентифікація словосполучення як складного найменування. Наприклад, словосполуки *затишний вечір, золота осінь, щирі вітання* дають назву певним предметам чи явищам, але процес номінації тут складніший порівняно зі словом. У підрядних словосполученнях зацентровано на стрижневому компоненті, який називає особу (*щедра жінка*), предмет (*дорогий телефон*), дію (*співати красиво*), ознаку (*занадто дорогий*) тощо. Підпорядкований конститuent також зберігає своє самостійне значення, за допомогою якого в нашій свідомості постає в конкретнішому представленні образ того або того поняття. Особлива ситуація виникає в сурядних словосполученнях на взірць *синиця і горобець; тихо і спокійно; красиво, однак не корисно; молитися і вірити*. З одного боку, у нашій уяві складники подібних словосполучень корелюють із узагальнюваними поняттями, пор.: *синиця і горобець* – птахи, *тихо і спокійно* – тиша, *красиво, однак не корисно* – якість, *молитися і вірити* – надіятися. З іншого боку, компоненти сурядного словосполучення все ж таки зберігають свою номінативну самостійність. Погоджуємося з думкою П. Дудика про те, що всяке словосполучення – це не окрема цілісна назва, а певна ситуативно реалізована сума назв [62, с. 27]. Тобто в межах словосполучень проявляються релятивні значення слів, які вказують на відношення між об'єктами позамовної дійсності. Аналіз навіть поза реченням різнотипних словосполучень на зразок *співати тихо; дощова осінь; милуватися світанком* дає можливість зрозуміти, що власне номінативну функцію виконує не словосполучення загалом, а його окремі компоненти. Доречною у зв'язку з цим видається думка І. Арібжанової. Науковиця зазначає, що номінативна функція за своєю суттю синтаксична. Вона є не чим іншим, як пояснювальною, конкретизувальною, уточнювальною назвою предметів. Навіть сурядні сполуки *тихо і непомітно; добрий, але суворий; втомлений, ще й наполоханий* є не просто комбінаціями різних назв, а

репрезентують взаємодоповнення й взаємоконкретизацію відповідно до контексту вживання. Отже, якщо словосполучення – складники речення, то вони є не що інше, як його пояснювальні чи уточнювальні компоненти. Складним найменуванням хіба що можна окреслити словосполучення, що містять компонент-назву «достатньо стабільної класифікаційної ознаки, наприклад *кухонний стіл*» [9, с. 27]. Деяку лексико-семантичну кореляцію зі словами мають перифрази, вступаючи з лексемами в синоніміїні зв'язки: *нічне світило – місяць*, *корабель пустелі – верблюдо*, *чорне золото – нафта*, *вічне місто – Рим*, *хліб і сіль – гостинність*. Однак такі цілісні найменування все одно містять назви двох понять: предмета та його ознаки або двох об'єктів. Зазначені приклади засвідчують той факт, що в одному випадку словосполучення постає як єдність тих понять, які позначають слова – компоненти цього словосполучення, а в іншому – процес трансформації двох понять в одне. Але в обох випадках очевидним є те, що словосполучення конкретизує значення слів, які його утворюють, і забезпечує їхню реалізацію в мовленні. З огляду на це є всі підстави вважати словосполучення номінативною одиницею комунікативної природи, оскільки процес номінації в словосполученні дає конкретніше уявлення про той або той предмет. Наприклад, слово *гай* має високий ступінь абстрагування, тобто йдеться про територію із великою кількістю трав'янистої рослинності. *Густий гай*, *зелений гай*, *весняний гай* – ці словосполучення репрезентують удокладненіший образ названого поняття. Специфічну реалізацію лексема *гай* знаходить у сурядному словосполученні: *гай і діброва*; *гай і річка*; *гай та озеро*. Компонент *гай*, хоч і зберігає в такому оточенні певний ступінь абстрактності, проте сурядний зв'язок накладає обмеження на потенційні комбінації з цим словом, що potwierджує, наприклад, нелогічне поєднання на зразок *гай і шоколадка* чи *гай і лампа*.

У комунікативному процесі слова, об'єднуючись, конкретизують своє значення й постають як елементарні засоби спілкування. Важливо наголосити, що вільні словосполучення не існують у мові в готовому вигляді, їхнє

творення відбувається безпосередньо в мовленні. Як компоненти речення вони зреалізуються внаслідок комбінування компонентів тієї чи тієї структурної схеми речення. Словосполучення є репрезентантами тих формально-синтаксичних моделей, які характерні для конкретної мови. Тому українські мовознавці часто розглядають досліджувані синтаксеми як «узагальнені метамовні одиниці, призначені для вивчення особливостей синтаксичного зв'язку слів, засобів синтаксичного зв'язку, з'ясування всіх можливих видів синтаксичних відношень між словами» [204, с.192]. Логічно продовжує цю думку М. Степаненко, зазначаючи, що словосполучення постають як валентні моделі, які утворюють складний механізм: «У цьому механізмі взаємодіють мовні та позамовні чинники, знаходять вияв змістова і формально-граматична абстрагованість» [187, с. 37]. Варто зацентувати й на тому, що поява біля першого компонента словосполучення іншого зумовлена не лише законами мови, а й інтенцією мовця. Наприклад, функціонування після лексеми *мити* слів *посуд, вікно, машину*, що разом утворюють підрядне словосполучення, або ж поєднання зі словом *веселитися* за допомогою сурядного сполучника *і* одиниць *танцювати* чи *співати* детерміноване реальною ситуацією спілкування та комунікативними намірами мовця.

Поширеною в мовознавстві стала думка, що словосполучення має дореченнєве існування й корелює з окремим словом як будівельний матеріал речення. Проте «речення не будуються зі словосполучень, а являють собою результат реалізації сполучувальних можливостей слів і словоформ. Тільки фразеологічно зв'язані сполуки, які фактично за значенням дорівнюють одному слову, можна розглядати як будівельний матеріал для речення» [15, с. 145]. Якщо говорити про словосполучення як підпорядковану реченню конструкцію, що виникає під час творення речення, то воно не може бути готовим будівельним матеріалом для нього, подібно до слова, адже цілком логічно, що та одиниця, яка виникає в ході генерування речення, не може виконувати роль його структурного елемента.

Прибічники окремішності підрядних і сурядних словосполучень визнають те, що словосполучення, як і слово, – непередикативна одиниця, позбавлена комунікативної інтонації. Передикативність – «комплексна синтаксична категорія, яка виражає відношення повідомлюваного до дійсності й формує речення як комунікативну одиницю» [35, с. 520]. Для слова й словосполучення не характерні властиві експлікаторам передикативності категорії часу та модальності. Однак у мовознавстві неодноразово висловлювалася думка про те, що окремі частини речення, як і речення в цілому, щось повідомляють. Таке твердження стало підставою для переосмислення традиційного кваліфікування передикативності. У лінгвістиці почали аналізувати явище неповної передикативності, напівпередикативності, потенційної передикативності (О. Кульбабська, С. Караман). Не слід також заперечувати наявність у мові речень, які формально дорівнюють слову (*Тиша. Зима.*) або словосполученню (*Тихий вечір. Зачарований ліс*). Уважаємо, що в таких конструкціях інтонація є засобом трансформації слова чи словосполучення в речення з притаманною їм передикативністю. Описувані синтаксичні конструкції передають специфічний час, який визначають як антропоцентричний теперішній. Специфіка його в тому, що він завжди збігається з моментом мовлення, не має формальних показників та «парадигматичних протиставлень *теперішній – минулий – майбутній*» [111, с. 161]. Слово завдяки інтонації «отримує нове прочитання: зберігаючи за собою лексичне значення, набуває синтаксичної функції вираження відносно завершеної думки» [111, с. 160]. Цікаві міркування щодо словосполучень висловлює І. Ющук, опираючись на ідеї О. Мельничука, який доводив, що поєднання підмета з присудком «доцільно виділити в окрему групу словосполучень під назвою передикативних», і наголошував, що «передикативні словосполучення можуть бути визнані особливим підтипом атрибутивних» [140, с. 72]. І. Ющук зазначає, що немає причин заперечувати існування таких типів словосполучень, адже вони будуються за тими ж моделями, що й підрядні. Учений висловлює мало не сенсаційну думку про те, що в мові

існують підрядні предикативні й сурядні предикативні словосполучення. Аргументом цього є наявність фразеологізмів – *голова йде обертом, жишки дрижать, і сміх і гріх, або пан або пропав*. Вони є «застиглими колишніми синтаксичними словосполученнями» [212, с. 26–30]. Предикативне словосполучення, якщо втрачає свою роль бути синтаксичним центром речення, може легко перейти в непередикативне й навпаки: *ліс шумить* ↔ *шум лісу, блискавкиспалахнула* ↔ *спалах блискавки, дівчина сміється* ↔ *сміх дівчини* тощо. Отже, предикативність для слова й словосполучення є потенційною. Ці синтаксичні одиниці, попри те, що належать до непередикативних утворень, безпосередньо пов'язані із предикативними структурами.

Словосполучення, як і слово, має свою парадигму – певну систему форм. У підрядному словосполученні її детермінує головне слово (*приємна господиня*), у сурядному – обидва компоненти (*мотивація і стимул; червоний, але кислий*), які перебувають у відношенні незалежної координації [34].

Словосполучення відрізняється від слова й своєю будовою. Якщо слово членують на окремі морфеми, то структура словосполучення має складнішу організацію. Обов'язковим елементом будь-якого повнозначного слова є наявність кореня, а облігаторним конститuentом словосполучення – два повнозначні слова. Отже, у слові втілюються фонетико-морфологічні закономірності словотворення, а в словосполученні – закономірності поєднання слів на основі синтаксичних зв'язків [62, с. 28].

Оскільки словосполучення не відтворюється, а утворюється в процесі мовлення шляхом поєднання певних форм слів, то його компоненти мають відносну самостійність на протигагу структурним елементам слова, які осібно не існують, за винятком хіба що кореневих слів (*ніч, бік, ніч*).

Отже, словосполучення й слово як засоби, що забезпечують породження комунікації, мають спільні й відмінні риси. Не викликає заперечення думка П. Дудика про те, що «словосполучення для слова – його мінімальний

контекст, слово для словосполучення – його найменша самодостатня лексична чи фразеологічно-ідіоматична одиниця» [62, с. 29].

У мовознавстві й досі тривають дискусії щодо зв'язку словосполучення та речення. Одні синтаксисти (Г. Удовиченко, І. Кучеренко та ін.) розглядають словосполучення як сполуки граматично зв'язаних слів у складі речення. До прикладу, Г. Удовиченко, зазначаючи, що словосполучення не належить до самостійних засобів спілкування, кваліфікує їх як такі, що «входять у коло суспільних засобів спілкування тільки у будові речення як його частини, як будівельний матеріал речення» [197, с. 42]. Таку думку поділяють С. Бевзенко, Л. Литвин, Г. Семеренко [22, с. 14–15], А. Загнітко [73, с. 49–51], І. Слинько, Н. Гуйванюк, М. Кобилянська [170, с. 58–60].

Згідно з іншим поглядом, словосполучення – це окрема синтаксична одиниця; об'єкт синтаксису, який самостійно існує в реальності, як і речення, проте незалежно від нього. Цю думку категорично заперечує І. Кучеренко: «Візьмімо будь-який текст, тобто відрізок зафіксованого мовлення, і ми в ньому не знайдемо жодної незалежно від речення існуючої, окремої одиниці мовлення, що носить назву словосполучення. Воно спростовується загально визнаним положенням про те, що реально існуючою, живою одиницею мови як засобу спілкування є речення, у якому формуються і формулюються думки, якими люди обмінюються» [128, с. 30].

Аргументовано пояснює існування цих двох протилежних поглядів І. Вихованець, виділяючи в синтаксисі української мови два класи словосполучень: «словосполучення, які закріпилися в структурі речення і схеми побудови яких можна розглядати й поза реченнями, оскільки вони відбивають системно зумовлені семантичні і формальні закономірності сполучуваності слів, і <...> словосполучення, різноманітні побудови яких формуються в мовленні внаслідок перетворення речення і не стосуються системно закріплених мовних явищ» [34, с. 183]. На нашу думку, лексикологічний і синтаксичний напрями, хоч і протиставляються, проте, насправді, доповнюють один одного й дають повніше уявлення про природу

словосполучення. Однак у сучасній україністиці з'являються і кардинально нові погляди на природу взаємозв'язку словосполучення та речення. Так, М. Балко дотримується думки, що словосполучення – це своєрідне утворення, яке виникає ні до, ні після речення, а саме в процесі його реалізації [15, с.146]. Отже, словосполучення варто розглядати не як статичну, а як динамічну одиницю синтаксису, яка безпосередньо має зв'язок із комунікацією.

З огляду на такі кардинально різні погляди на взаємовідношення між словосполученням і реченням для того, щоб визначити місце словосполучення в синтаксичній системі мови, установити його функційне призначення, необхідно вирізнити ті риси, якими ці дві синтаксеми одночасно уподібнюються та протиставляються.

Загальновідомо, що словосполучення і речення – синтаксичні одиниці різного рівня. У реченні словосполучення стають «компонентами цілісної комунікативної одиниці – розповідної, питальної чи спонукальної» [62, с. 34], але вони легко утворюються й поза ним, мають певну змістову наповненість, для них характерний високий ступінь абстрагування. Численні дослідження механізмів людського мовлення засвідчують, що різні комбінації слів генерується людиною в процесі мовлення внаслідок складного мовленнєвого механізму в умовах конкретних обставин. Словосполучення та речення – це синтаксичні одиниці-конструкції, які становлять собою поєднання двох чи більше компонентів [34, с. 184], проте вони можуть існувати як разом (словосполучення реалізує завершену думку в складі речення), так і відокремлено. Більшість речень є втіленням певної кількості словосполучень. Наприклад, у складі речення *Марина стояла під грушею і поглядала через кущ бузини на царину, на дорогу* (І. Нечуй-Левицький) зафіксовано підрядні словосполучення *стояла під грушею, поглядала через кущ, кущ бузини, поглядала на царину, поглядала на дорогу* та сурядні *стояла і поглядала; на царину, на дорогу*. У просторі речення вони можуть перегруповуватися. Іншими словами словосполучення можуть бути зміщені або розшаровані, що почасти детерміновано стилем, емоційністю та семантичною мотивацією.

Вони виявляють спроможність зливатися або перетинатися між собою, зазнавати деяких змін у процесі поширення чи ускладнення речень. Однак важливо зазначити, що в односкладних же непоширених реченнях словосполучення відсутні: *Весна; Ліс; Заметіль*.

Словосполучення має номінативну функцію комунікативної природи. Заперечуючи традиційну точку зору про функцію називання, І. Арібжанова говорить, що «номінативна функція словосполучень, яку характеризують як їхню здатність служити пояснювальною, конкретизувальною, уточнювальною назвою предметів (явищ), швидше, є не номінативною, а синтаксичною» [8, с. 7]. Речення ж – складна одиниця, що містить певну інформацію і завжди вирізняється модальністю та предикативністю. Якщо розглядати словосполучення складниками речення, які поза ним не можуть повноцінно функціонувати, то з'являються підстави твердити про участь словосполучень в організації комунікативності речення. Отже, є аргументи вважати хибним категоричність у визначенні номінативної функції словосполучення та комунікативної функції речення.

З огляду на доводи І. Ющука й О. Мельничука констатуємо, що предикативність не є тією диференційною ознакою, що відрізняє речення і словосполучення. У фразі *Троянда розцвіла* є суб'єкт дії й сама дія, тобто наявні підмет та присудок. Інтонація завершеності організовує її в просте двоскладне непоширене речення. Воно, однак, не має достатньої інформації, щоб відповісти на питання, де й коли відбувається ця дія. На формально-граматичному рівні це висловлення є радше словосполученням, яке може увійти до складу речення *У саду зранку розцвіла троянда*. Тобто наявність граматичної основи не завжди є підставою для висловлення комунікативно цінного й достатньо наповненого повідомлення. І. Ющук також заперечує, що реченнями є поєднання на зразок *Сонце нагріло; Вода затопила; Час забрав*, «без другорядних членів вони ще тільки заготовки для речень» [212, с. 28].

Для словосполучення характерна інтонація називання, для речення – інтонація завершеності. Саме інтонація є розрізнявальним чинником для

речення і словосполучення в таких поєднаннях, як *Рання весна; Золота осінь; Щаслива пора*. Від інтонування цих фраз залежить їхня ідентифікація як односкладного називного поширеного речення чи підрядного словосполучення. Доречною й логічно виваженою в контексті цього вважаємо думку І. Ющука, що коли «якесь поєднання слів може бути реченням», це «ще не є підставою для того, щоб заперечувати можливість існування однозвучних словосполучень» [там само].

Більшість словосполучень має перспективу стати реченням, але не всі речення можна розчленувати на словосполучення, що засвідчують односкладні називні непоширені речення: *Тиша; Дитинство*.

За будовою речення й словосполучення диференціюють на прості та складні. Але природа цього розподілу різна: у реченнях за основу береться кількість предикативних частин, а в словосполученнях – кількість повнозначних слів. Складне речення – це речення, у якому наявні дві чи більше граматичні основи, тобто воно складається з кількох предикативних частин, об'єднаних за змістом та інтонацією: *Пройшла гроза, і ніч промчала, і знову день шумить кругом* (В. Сосюра). Просте речення має одну граматичну основу й один предикативний центр, навколо якого граматично й за змістом групуються другорядні члени [191, с. 344]: *Яблуні дихають цвітом росяно, червоно, біло* (А. Малишко). Просте словосполучення – це семантико-синтаксичне об'єднання двох лексично-повнозначних слів [74, с. 25]: *цвіт липи; голосно читати; щастя і радість*; складне – об'єднання трьох і більше повнозначних слів [там само]: *довгождана поїздка на море; різка зміна подій; красиве, спокійне й лагідне море; розумний, успішний, однак самотній юнак*.

Словосполучення, на відміну від речення, може змінюватися відповідно до трансформацій підпорядковувального слова, як це спостерігаємо в підрядних словосполученнях [170, с. 60]: *талановитий хлопець – талановитого хлопця – талановитому хлопцю – талановитим хлопцем*; або ж утворювати парадигму словозмін кожного окремого складника, поєднаних незалежною координацією, що характерно для сурядних словосполучень:

надія і віра – надії і віри – надію і віру – надією і вірою. Речення такої парадигми немає, але можлива інтонаційна зміна: розповідне неокличне речення можна перетворити на окличне чи питальне: *Навколо панує тиша – Навколо панує тиша! – Навколо панує тиша?*

Потребує уточнення граматична організація словосполучення і речення: для елементарного простого словосполучення типовою є лише двокомпонентність: *спекотне літо; зорі й місяць; дивитися здивовано; втомлений, але щасливий;* будова елементарного простого речення варіюється, і воно може складатися: 1) з одного компонента – *Світає; Розпогодилося;* 2) з двох компонентів – *Настало Різдво; Ліс спить.*

Конституентами словосполучення є словоформи, які перебувають у різних зв'язках: залежності (підрядні словосполучення) чи відносної рівноправності (сурядні словосполучення). Компонентами речення є члени речення – «мінімальні синтаксичні одиниці, які виконують у реченні формально-синтаксичні та семантико-синтаксичні функції та виражаються повнозначними словами або сполуками слів» [36, с. 796]. Оскільки словосполучення функціують і набувають комунікативної природи у складі речення, у мовознавстві були спроби ототожнити словосполучення із членами речення, насамперед із другорядними. Справді, члени речення формуються із повнозначних слів, а часом і з їх поєднань, тобто словосполучень: *Бабине літо висіло на віттях, як прядиво* (Леся Українка); *Він (дядько Самійло) вважався поганим хліборобом* (О. Довженко). Проте слова виконують певну синтаксичну функцію в ролі членів речення лише в його складі, поза реченням не існує підмета, присудка чи інших другорядних членів. Словосполучення ж, які виокремлюються зі складу речення, зберігають свої ознаки й поза ним: *І дощами вмиті журавлі в блакиті відлітають у тривожний дальній шлях* (Є. Маланюк). У цьому реченні наявні такі члени: підмет – *журавлі*, присудок – *відлітають*, означення – *дощами вмиті, тривожний, дальній*, обставина – *в блакиті, у шлях*. Якщо говорити про словосполучення, то в поданому реченні можна вичленувати: *дощами вмиті, вмиті журавлі, журавлі в блакиті,*

відлітають у шлях, тривожний шлях, дальній шлях. Члени речення не збігаються зі словосполученнями, крім означення, репрезентованого дієприкметниковим зворотом *доцями вмиті*. Інколи член речення може бути реалізованим цілим словосполученням, якщо воно становить семантико-синтаксичну єдність і виражає одне поняття, але члени речення – це функційно-граматична категорія, яка позиціонує себе лише в складі речення, тоді як словосполучення «лексично й граматично об'ємніші від членів речення й формуються мінімум із двох членів речення» [62, с. 33] і, як зазначає І. Арібжанова, «можуть слугувати формою існування його структурних компонентів, а не самими структурними компонентами» [8, с. 60]. Найтісніший взаємозв'язок між словосполученнями та другорядними членами речення, на думку Г. Удовиченка, у тому, що деякі словосполучення, «...вливаючись у речення, перегруповуючись, можуть збігатися у функціонально-синтаксичному відношенні з граматичними парами» [198, с. 127].

Отже, межа між словосполученням і реченням може бути: 1) умовною й залежати лише від інтонації (зокрема це стосується односкладних називних поширених речень), 2) яскраво вираженою, коли речення постає як сукупність словосполучень, організованих у єдине логічно завершене ціле. Проведений аналіз засвідчує той факт, що «граматичні форми вираження другорядних членів речення не вміщують, не охоплюють всіх можливих нюансів семантичних відношень, які можуть бути між елементами словосполучень. Внаслідок цього виникає безліч перехідних, синкретичних типів другорядних членів речення» [197, с. 56].

Порівнявши словосполучення зі словом та реченням, можна зробити висновок, що питання про його функцію не має однозначного трактування. Більшість мовознавців минулого століття дотримувалися суголосних поглядів щодо номінативної функції словосполучення. Учені наступних поколінь дивилися на цю проблему ширше, звертаючи увагу на функційний аспект словосполучення та ідентифікуючи його як компіляцію двох і більше слів,

котрі служать для вираження понять щодо явищ дійсності в їхніх взаємозв'язках. Порівняльний аналіз словосполучення з іншими одиницями, дає підстави говорити про його комунікативну функцію особливої природи. Здатність експлікувати означену функцію словосполучення набуває саме в реченні, структурним компонентом якого воно може бути. Роль словосполучення в такому разі зводиться до конкретизації, деталізації певного предмета комунікації. Тому цілком справедливо говорити про часткову комунікативність словосполучень.

Останнім часом у мовознавстві все більше уваги звертають на дослідження ситуації, під якою розуміють описаний словесно певний фрагмент позамовної дійсності. Ситуація може бути складною й фокусувати в собі мікроситуації, тому висловлення може містити повідомлення про кілька простих ситуацій, одна з яких буде основною, а інші – другорядними. Основною ситуацією вважають таку, яка виражена максимально повно в процесі реалізації компонентів структурної схеми, а другорядною (мікроситуацією) – ту, що більш або менш повно позначена словосполученнями в процесі розгортання структурної схеми. Функція словосполучень зводиться до того, що вони є своєрідними часковими знаками ситуації, які й вміщують певні порції інформації про неї. Отже, семантична значущість словосполучення у висловленні набагато більша, ніж семантична вага слова [15].

На нашу думку, некоректно говорити про якусь одну функцію словосполучення в синтаксичній системі мови. По-перше, воно є одночасно засобом і компонентом реченнєвої структури, але порівняно зі словом має набагато складнішу природу й своєрідний комунікативний «відтінок». По-друге, зберігаючи відносну семантичну цілісність і завершеність, словосполучення в деяких комунікативних ситуаціях постає засобом елементарного спілкування та порозуміння між людьми. По-третє, воно може повністю самостійно побутувати, наприклад, у заголовках, виконуючи номінативну функцію. Але й тут ця функція є складнішою, ніж у слова, тому

що слово називає здебільшого певний об'єкт навколишньої дійсності, а словосполучення номінує цілу ситуацію, про яку йдеться в повідомленні, відтак уміщує в собі потенційну предикативність та узагальнює зміст тих речень, які творять текст. Отже, словосполучення – це специфічна синтаксична одиниця, що займає проміжну позицію між словом та реченням і складається з кількох повнозначних слів, поєднаних сурядним чи підрядним, іноді сурядно-предикативним та підрядно-предикативним зв'язком, і виконує номінативно-комунікативну функцію.

1.2. Диференційні ознаки сурядності

Сурядність у мовознавстві традиційно розглядають як один із видів синтаксичного зв'язку поруч із підрядністю та предикативністю. В 11-томному «Словникові української мови» подано таке тлумачення сурядності: «Синтаксичний зв'язок між рівноцінними з погляду граматики елементами; протилежне підрядність» [174, с. 855]. Проте, на нашу думку, така дефініція є досить загальною, позаяк усебічно не розкриває суті поняття, не вирізняє його диференційних ознак.

Проблема визначення статусу сурядності, опису її формально-граматичних та семантико-синтаксичних ознак була предметом наукових студій багатьох мовознавців. В україністиці важливі аспекти цього типу синтаксичного зв'язку розглядали С. Алексеєва, В. Барчук, І. Вихованець, Г. Глушкова, К. Городенська, П. Дудик, О. Мельничук, М. Мірченко, А. Приходько, Н. Рула, Т. Слободинська, М. Степаненко, Г. Удовиченко, Ч. Шаосюн, Л. Шитик та інші.

Перші наукові спроби ідентифікувати сурядність, зокрема міркування щодо рівноправності відношень, знаходимо в «Граматичі руської мови» С. Смаль-Стоцького та Ф. Гартнера (1914). Автори аналізують речення, поєднані «однорядно» та «різнорядно»: «Коли ж два речення головні так з собою сполучені, що ні одно з них не є членом другого, то такі речення є собі рівнорядні» [177, с. 114].

Середина ХХ століття в контексті праць, присвячених темі сурядності, увінчана іменами таких лінгвістів, як Л. Булаховський, Є. Кротевич, Н. Родзевич. Так, Л. Булаховський виокремлює *словосполучення однотипних (паралельних) одиниць* – сурядні словосполучення [25, с. 8]. «Словник лінгвістичних термінів» Є. Кротевича та Н. Родзевич (1957) містить статтю, у якій сурядне словосполучення потрактоване як «сполучення, яке утворюється з двох або більшої кількості функціонально рівнозначних, тобто синтаксично рівноправних, незалежних одне від одного слів або словосполучень (однорідні сполучення, ряди (або словесні чи паралельні ряди), незамкнуті сполучення» [171, с. 190].

Грунтовним надбанням кінця ХХ століття щодо предмета нашого дослідження є наукова діяльність М. Мірченка. Науковець зазначає, що за сурядного зв'язку між елементами словосполучення виникають відношення зворотні, паралельні, двоспрямовані, симетричні; у підрядному – незворотні, непаралельні, односпрямовані, асиметричні. Перше явище названо в синтаксичній теорії паратаксистом, друге – гіпотаксистом [141, с. 5]. Дослідник наголошує на тому, що надзвичайно важливим питанням у теорії сурядності є «вирізнення базової і вторинної сфери її функціонування» [142, с. 80]. Базовою конструкцією формально-синтаксичної категорії сурядності, на його переконання, є складносурядне речення, а вторинною – неелементарні прості речення з однорідними членами. Важливо відзначити, що науковець не розглядає словосполучення як маркери однорядності.

Сучасна лінгвістика потребує всебічного аналізу сурядності, причому з урахуванням її формально-граматичних і семантико-синтаксичних особливостей. Ми чітко усвідомлюємо, що для всебічного з'ясування природи сурядності потрібно проаналізувати її на рівні форми та змісту, спираючись на засадичні положення структурного й функційного підходів, а також порівнюючи із підрядністю, якій вона протиставлена.

На формально-граматичному рівні експлікаторами сурядності є сурядні сполучники, представлені такими конкретними типами: 1) єднальними (**і** (**й**),

та, ні...ні, ані...ані, ні...ані, ані...ні та ін.) – *хліб і сіль; ні щастя, ні долі*;
 2) розділовими (**або, чи, а то, або...або, не то...не то, то ... то** та ін.) – *квіти
 або трави; фрукти чи овочі*; 3) протиставними (**а, але, зате, проте, однак,
 одначе, та (але)** та ін.) – *сонячно, але холодно; дорогий, проте якісний*;
 4) градаційними (**а й, але й, а до того ж, а ще (й), і до того ж, а навіть, не
 лише...а й, не стільки...як** та ін.) – *розумний, але й гордовитий; не лише
 добрий, а й щирий*; 5) приєднувальними (**а також, причому, та й**) – *злий, а
 також грубий; розумний та й чесний*.

Ці формальні показники детермінують інші ознаки сурядності, а також ставлять її в опозицію до підрядності, природу якої розкривають підрядні сполучники, репрезентовані такими конкретними типами: 1) з'ясувальні (**що, щоб, як, ніби**); 2) обставинні, з-поміж яких виділяють: а) часу (**коли, доки, тільки, перед тим як, як**); б) мети (**щоб, аби, для того щоб**); в) умови (**якщо, якби, коли б, як**); г) допустові (**хоч, незважаючи на те що, хай, дарма що**); г) способу дії (**як**); д) порівняння (**як, ніби, мов, наче, мовби, неначе**); е) причини (**бо, тому що, через те що, оскільки**); є) міри й ступеня дії (**що, що й, що аж**); ж) наслідку (**так що**) [191, с. 294–296].

Саме різнопланова природа сполучників детермінує поширення розгорнутості висловлення та є носієм модифікованої семантики синтаксичних структур, які диференціюють специфіку їхніх форм.

Варіативність значень, які представляють сполучники як маркери сурядності й підрядності, сприяла появі та усталенню в мовознавстві бінарного підходу до розгляду цих категорій. Він передбачає встановлення чіткої межі між підрядністю та сурядністю. Однак натепер актуальності набуває градуальний підхід, відповідно до якого опозицію «сурядність – підрядність» доречно розглядати як шкалу, полюсами якої є «чисті» випадки, а проміжну сферу заповнюють конструкції змішаного типу. Авторитетною є й інша версія, згідно з якою бінарна опозиція «сурядність – підрядність» є умовною, оскільки часто не охоплює всього різноманіття синтаксичних зв'язків. Г. Глушкова небезпідставно зазначає, що важко встановити межі між

сурядністю та підрядністю, тому що «сурядність і підрядність не виключають одна одну, а наявність перехідних площин між сурядністю і підрядністю свідчить про неповне протиставлення цих категорій» [45, с. 13]. У мові, справді, можна спостерігати стирання граней між сурядними та підрядними конструкціями, позаяк один і той самий сполучник здатний виражати синкретизм. Т. Шундель дотримується думки про так звану синтаксичну нейтралізацію, яка призводить до стирання чітких меж між сурядним і підрядним зв'язком: на приклад, складносурядні речення з причиново-наслідковими відношеннями тяжіють до складнопідрядних конструкцій з підрядними причини та наслідку. Науковиця переконана, що «нейтралізація – явище синтагматичного порядку, яке простежується в рамках контексту та реалізується в певних опозиційних відношеннях синтаксичних одиниць. Явище нейтралізації синтаксичних опозицій – приклад синкретичності плану змісту, що співвідноситься з певною зовнішньою формою, оскільки форма не може існувати без змісту, хоча і є умовною» [211, с. 181]. К. Городенська також висловлює думку про синкретичні тенденції синтаксичних зв'язків у монографії «Сполучники української літературної мови», розглядаючи формально-синтаксичну диференціацію сполучників, учена виокремлює клас сполучників сурядності-підрядності та підрядності-сурядності, для яких «властиві водночас ознаки граматичної нерівноправності / рівноправності, на підставі чого такі сполучники вважають виразниками синкретичного зв'язку» [48, с. 42]. До синкретичної групи, наприклад, можна зарахувати пояснювально-отожнювальні сполучники **тобто**, **себто**, **цебто**, **або**. Як зазначає дослідниця, характер граматичного зв'язку залежить від способу подання ними семантичного відношення тотожності: *...саме мотивовані слова, або слова з подвійною референцією, становлять найпотужніший шар в лексиконі будь-якої мови* (Є. Карпіловська). Предикативні частини семантично тотожні й водночас друга пояснює першу, а тому можна говорити про зв'язок граматичної рівноправності / нерівноправності й на основі цього виокремлювати пояснювально-отожнювальні сполучники сурядності-

підрядності [48, с. 42]. Проте варто зауважити, що така тенденція взаємонакладання двох типів синтаксичного зв'язку один на один яскраво виражена в межах речення, тоді як для сурядних словосполучень така тенденція є майже не характерною.

До однієї із суттєвих ознак сурядності відносимо можливість повторюваності сполучників (єднальних, градаційних, приєднувальних та розділових), тоді як для підрядних вона не є характерною: *і сонце, і місяць, і зорі; чи щастя, чи горе*. Якщо ж говорити про позицію сполучників, то для сурядності найтиповішою є інтерпозиція, коли вони не належать до жодної з частин: *дім і сад* (неправильною є конструкція *і дім сад*). Для підрядних сполучників можливою є препозиція: *Було прохолодно, хоч і світило сонце – Хоч і світило сонце, було прохолодно*.

Природа сполучників – один із основних критеріїв розрізнення сурядності та підрядності. Щоправда, маркером сурядності інколи може бути лише інтонація. У простому реченні між однорідними членами часто простежується асиндетон, тобто безсполучниковість, але при цьому компоненти залишаються рівноправними: *Покинуті, попалені, похмурі / стоять двори, базари, винокурні; Увечері, бувало, сидимо, – / задумаюсь, затихну, засумую...* (Л. Костенко). Нескладно помітити, що одиниці, які поєднані лише інтонаційно, виконують у реченнях однорідну функцію і між ними можна вставити відповідні до змісту сурядні сполучники: *Покинуті, (і) попалені, (і) похмурі / стоять двори, базари, винокурні; Увечері, бувало, сидимо, – / задумаюсь, (і) затихну, (і) засумую...*

У синтаксисі виділяють серед складних речень, окрім сурядних та підрядних, безсполучникові, предикативні частини яких поєднані лише інтонаційно. Щодо їх статусу, то в лінгвістиці й досі немає одностайної думки. І. Вихованець розглядає їх як різновиди складносурядних та складнопідрядних речень. С. Дорошенко відстоює думку про те, що це окремий тип складних синтаксичних структур [191, с. 463–464].

Попри наявність суперечливих думок, усе ж можна помітити деяку кореляцію між безсполучниковими та сполучниковими реченнями: безсполучникові речення з однотипними частинами синонімічні до складносурядних і мають також перелічувальну чи зіставно-протиставну інтонацію; речення із різнотипними частинами співвідносяться із складнопідрядними. У синтаксичних конструкціях першого типу наявна сурядність, яка не прямо експлікується, а є потенційною. Наприклад: *Вночі несподівано подув північний вітер, або скоро затяглося хмарами* (М. Коцюбинський). Дві предикативні частини поєднані інтонацією, яка виражає послідовність подій, і вони є рівноправними, незалежними одна від одної, що й дає підстави вважати їх співвідносними із реченням, компоненти якого поєднані сурядним зв'язком: *Вночі несподівано подув північний вітер, (і) або скоро затяглося хмарами*. Інтонаційно поєднуються й ті безсполучникові речення, які корелюють із сурядними, що мають зіставно-протиставні відношення між компонентами: *Ми можемо загинути – не згине народ* (М. Стельмах) – *Ми можемо загинути, (але) не згине народ*. Отже, сурядність може бути як матеріально вираженою через сполучники, так і прихованою, реалізованою просодичними елементами.

Якщо розглядати речення як сукупність клаузул (мінімальна одиниця, що несе смисл), поєднаних сурядним чи підрядним зв'язком, то нескладно помітити, що підрядна (залежна) клаузула може бути лінійно включена в середину головної, тоді як жодну сурядну клаузулу не можливо лінійно вкласти в іншу. У реченні *Пройшла гроза, і квіти знову підняли свої голівки до сонця* неможливою є трансформація *Пройшла, і квіти знову підняли свої голівки до сонця, гроза*. Зовсім інша ситуація із підрядними клаузулами: *Коли дощ пройшов, сонце виглянуло із-за хмар* – *Сонце, коли дощ пройшов, виглянуло із-за хмар*. Така поведінка клаузул дала підстави виокремити критерій гніздування, а також позиційний, відповідно до якого підрядний зв'язок проявляється в незворотності компонентів, оскільки показник зв'язку зосереджений в одному зі складників: *дитина матері, пелюстка троянди,*

промінь сонця. Сурядний зв'язок передбачає зворотність елементів, оскільки індикатор зв'язку не пов'язаний із жодним з них: *дитина і мати; квіти і трави*. Одним із важливих критеріїв розмежування сурядності та підрядності є прийом синтагматичного розгортання, який полягає в можливості накладання сурядного зв'язку на підрядний і неможливості накладання сурядного на сурядний. Можна помітити таку закономірність: клаузула, що містить підрядний сполучник, може вільно сполучатися з іншою клаузулою, яка має такий же сполучник: *Я знаю, що попереду нас чекає багато перешкод і що треба бути готовим до будь-яких проблем*. Клаузула ж, яка вводиться сурядним сполучником, у більшості випадків є індиферентною щодо такого поєднання: *Настало літо, але все-таки похмуро на душі, (і) але немає творчої енергії*.

Для сурядних сполучників, що є головними репрезентантами сурядності, характерною є така диференційна ознака як відкритість / закритість. Цю проблему аналізували І. Вихованець і П. Дудик. Відкритий тип зв'язку теоретично допускає необмежену кількість компонентів: *і троянди, і жоржини, і тюльпани...*, а закритий – відповідно обмежену: *красивий, але дорогий* [34; 62]. Водночас підрядні сполучники мають зовсім іншу природу й запроєктовані на організацію поєднання слів у такий спосіб, що один конститuent підпорядковує собі інший, а тому такі словосполучення завжди закриті: *золоте колосся, повноводна річка, тривожний спів, садити квіти*.

Для визначення диференційних характеристик сурядності Дж. Росс запропонував критерій «обмеження на складену структуру». У сурядності зазвичай неможливе застосування таких операцій до складеної групи, які включають у сферу діяльності лише один кон'юнкт. Зокрема, неможливо поставити питання до одного кон'юнкта, залишивши поза сферою дії цього питання інший: *Хто і діти прийшли?* (питання до речення *Батьки і діти прийшли*). Підрядність на рівні обмеження проявляє іншу природу. Постановка питань можлива окремо й до головної клаузули, і до залежної: *Кому вчителі говорили, що треба вчитися наполегливо, якщо хочеться*

досягти успіху? (питання до головної частини); *Про що ти хочеш, щоб я тобі розказав?* (питання до підрядної частини). У сурядності можливе симетричне застосування операцій до обох клаузул, тоді як для підрядності такі операції часто викликають труднощі: до речення *Мама купила фрукти, а син їх з'їв* можна поставити питання *Що мама купила, а син з'їв?* Питання *Що з'їв син, хоча купила мама?* до речення *Фрукти з'їв син, хоча купила їх мама* – не є правильним та викликає труднощі розуміння [240].

У мові існує багато конструкцій з еліпсованими компонентами – стійкими словосполученнями, словами, які легко домислюються, відновлюються з контексту або ситуації мовлення [193, с. 171]. Для підрядності це явище не є характерним, тоді як для сурядності воно притаманне. Так, у сурядних конструкціях досить вільно використовується так зване скорочення з утворенням «внутрішнього пробілу»: *Привчав мене батько трудитись до поту, а мати – любити пісні* (П. Воронько); *Розчиняємось щоденно ми у світі, світ – у нас* (П. Мовчан). Такі конструкції характерні для складносурядних речень, у словосполученнях же еліпсована конструкція не припустима. Однак аналіз текстів художньої літератури засвідчує наявність таких речень, у яких еліптична конструкція виформуванa за допомогою сурядних словосполучень: *Повітря тремтить від спеки, і в срібнім мареві танцюють далекі тополі. Широко, гарно, спокійно* (М. Коцюбинський); *Нічого не ошаддила мені доля за ті три роки. Ані розчарувань, ані ганьби, ані багатства, ані бідності* (І. Франко). З одного боку, на формально-граматичному рівні такі словосполучення збігаються із реченням і функціонують самостійно, однак семантично вони є неповними частинами речення, виокремленими для створення стилістичного ефекту.

Сурядність на формальному рівні маркована також поведінкою анафоричних займенників. З огляду на прономінативне значення займенники поділяють на логіко-семантичні розряди, а зважаючи на природу тематичного компонента, – на тематичні класи. Логіко-семантичні розряди об'єднані в три великі групи: дейктичні [містять у своїй значеннєвій структурі відсилання до

учасників акту мовлення або до мовленнєвої ситуації – займенники 1 і 2 особи, що безпосередньо пов'язані з мовцем (*я, ми*) або слухачем (*ти, ви*), а також вказівні (*той, цей*); анафоричні [у значеннєвому обсязі фокусуються на висловленні чи тексті, до якого входять; вони відсилають або до попереднього місця тексту, або до наступного, транслюючи анафоричний зв'язок між займенником та його антецедентом; цей прономінативний спектр формують особові займенники (займенники 3 особи, зворотний, відносні)] та кванторні займенники (неозначені, заперечні та питальні займенники)]. Свого часу Р. Лангакер [232], а вслід за ним Т. Рейнхарт [238] простежили цікаву закономірність, яка полягає в тому, що в складнопідрядному реченні підмет головної клаузули, виражений анафоричним займенником, не може бути кореферентним жодному актантові, вираженому повною іменниковою групою залежної клаузули, якщо головна передує залежній частині. У складносурядному реченні такої заборони немає: *Вона підбадьорилася, коли ми вирішили запросити Оксану на зустріч із письменником – Вона підбадьорилася, і ми вирішили запросити Оксану на зустріч з письменником.* В останньому прикладі анафоричний займенник 3-ої особи, який виконує роль підмета першої клаузули, відсилає до актанта (*Оксана*) другої клаузули складносурядного речення.

На прикладі речень *Він ні нам, ні вам; Ні хліба, ні муки, аби перстень на руці; І святі, і багаті; З дурнем ні знайти, ні поділити* (Нар. тв.) нескладно побачити, що ті компоненти, між якими встановлено сурядний зв'язок, належать до однієї й тієї ж частини мови, що також посилює їхню рівноправність, тоді як компоненти, пов'язані між собою підрядним зв'язком, виражені різними частинами мови: *тиха ніч, іти замріяно, кожен з учнів.* Отже, формально-граматичні індикатори сурядності дають усі підстави для твердження про повноцінне її існування як одного із видів синтаксичного зв'язку.

Семантико-синтаксичний рівень дає змогу виявити семантичне наповнення будь-якої досліджуваної одиниці та окреслити закономірності співвідношення форми й змісту в кожному конкретному випадкові [74, с. 9].

Однією із найважливіших диференційних ознак сурядності є ранжування інформаційного потоку, яке ідентифікує повідомлені події як однорангові. Цей процес засвідчує рівноправність, хоч і не абсолютну, компонентів. І. Вихованець аналізував проблему зв'язку форми й змісту на тлі синтаксичних зв'язків. Він розглядав сурядність як один із видів синтаксичного зв'язку поряд із предикативністю та підрядністю, зазначаючи, що синтаксичні зв'язки корелюють із семантико-синтаксичними відношеннями та «формально їх виявляють» [34, с. 17]. Три типи зв'язку (предикативний, сурядний, підрядний) протиставляються один одному «відповідно за ознаками взаємозалежності, односпрямованої залежності й відсутності залежності» [34, с. 22]. У реченні *Темно-зелені садки дрімають вже без плоду, і тихо гріються хатки, і верби гнуться в воду* (І. Франко) три предикативні частини, хоч і поєднані за змістом в одне ціле, однак є семантично незалежними й можуть функціонувати повноцінно поза межами складного речення. Сказане безпосередньо стосується і словосполучень *війна і мир, фрукти й овочі, щастя або сум*, у яких неможливо визначити головний та залежний компонент. Сурядний зв'язок лише «поширює просте речення через уведення до його складу членів, однорідних у формально-синтаксичному плані уже з наявними головними та другорядними членами речення» [34, с. 31]. І. Вихованець наголошує й на тому, що сурядний зв'язок не виявляє обмеження речення й найповніше демонструє незалежність його компонентів, тобто рівноправність [34]. Ця ознака корелює з автономністю, про яку говорить А. Загнітко [74]. Компоненти складносурядних речень чи сурядних словосполучень зберігають відносну незалежність. Ситуація, про яку йдеться, нагадує багатоповерховий будинок: усі квартири є відносно автономними, але в той же час вони утворюють єдиний житловий комплекс і більшою чи меншою мірою підпорядковуються загальним правилам. Щось

подібне маємо із сурядністю. Наприклад, у реченні *Пісні у неї – то велика туга, / а серце в неї горде і трудне* (Л. Костенко) сурядним зв'язком поєднано компоненти *горде і трудне* (серце), які є рівноправними, оскільки обидва рівноцінно підпорядковані підмету *серце*, мають однакове питання *яке?*, і автономними – кожен складник може існувати самостійно – *серце в неї горде / серце в неї трудне*. Щоправда, ступінь автономності може бути різним, оскільки це залежить від того, які семантико-синтаксичні відношення реалізуються між компонентами.

На рівні змісту сурядність виявляє відношення, що корелюють із формальними її репрезентантами, тобто сполучниками:

1) єднальні: *І вродилась, і виросла, а розуму не винесла* (Нар. тв.); *Не вір ні старостам, ні свахам, бо всі вони брешуть* (Нар. тв с. 318); *Життя ж коротке і шалене* (Л. Костенко);

2) розділові: *А по дашку прозорої веранди / ходили то дощі, то голуби;* (Л. Костенко) *Звитяга або мед п'є, або сльози ллє* (Нар. тв.);

3) зіставно-протиставні: *Не краса красить, а розум* (Нар. тв.); *Очі його були спущені додола, а на рожевому обличчі, що так дивно відмежовувалося від цілком сивого волосся на голові й на бороді, лягла легенька, але сумна тінь* (Н. Королева);

4) градаційні: *Будь не лише сином свого батька, а й сином свого народу* (Нар. тв.);

5) приєднувальні: *Тільки знаю одне – що, склепивши повіки, / пропливла моя мати у тому човні / та й втонула у землю, втонула навіки* (Л. Костенко).

Саме в конструкціях із єднальними відношеннями ступінь автономності компонентів найбільший.

Прихильники семантичного підходу (А. Манн, М. Хаспельмат) вважають, що саме семантичні чинники є найважливішими для визначення природи сурядності. Зокрема, М. Хаспельман до сурядних зараховує ті синтаксичні конструкції, у яких дві чи більше одиниці одного типу об'єднуються в одну складнішу одиницю й зберігають ті самі семантичні

відношення з іншими пов'язаними з ними елементами [227]. Компоненти сурядної конструкції мають однакові семантичні ролі. На семантичному рівні проявляється характерна для сурядності симетрія, що реалізована на синтаксичному рівні тотожними синтаксичними ролями компонентів, поєднаних сурядним зв'язком, тобто йдеться про однорідність. Наприклад: *Моя пам'ять плаче над снігами, / де стоять берези і хрести* (Л. Костенко) – однорідні підмети; *І пада сніг лапатий, волохатий / Спокійно й величаво над селом* (М. Рильський) – однорідні обставини; *Плачуть і моляться білі троянди* (Л. Костенко) – однорідні присудки; *Збирають світлі, золоті меду веселокрилі і прозорі бджоли* (М. Рильський) – однорідні означення; *Хочеться чуда і трішки вина* (Л. Костенко) – однорідні додатки. Отже, на семантико-синтаксичному рівні саме завдяки сурядності експлікується однорідність як головних, так і другорядних членів речення.

Беручи до уваги доводи учених на користь сурядності, традиційні погляди щодо її природи можна підсумувати так: сурядний зв'язок є паралельним, симетричним, взаємоспрямованим, а тому його компоненти наділені єдністю смислової, граматичної й ритмомелодійної організації.

Варто зауважити, що формальні та семантичні особливості сурядності й підрядності виявляють себе передусім на синтаксичному рівні. Питання ж щодо реалізації сурядності в синтаксисі ще й досі залишається одним із найбільш дискусійних. Одні з мовознавців (С. Алексеєва, А. Грищенко, М. Мірченко, М. Прокопович, Г. Удовиченко та ін.) дотримуються концепції, відповідно до якої сурядність не може реалізуватися в словосполученні, і розглядають форми її актуалізації лише на рівні речення. Інші дослідники (Л. Булаховський, І. Вихованець, К. Городенська, П. Дудик, Б. Кулик, О. Мельничук, М. Степаненко та ін.) заявляють про функціонування в мові сурядних словосполучень: «Немає підстав для того, щоб до словосполучень відносити лише конструкції з якимсь певним характером синтаксичного зв'язку, – наприклад, з підрядним, – і не враховувати словосполучень із сурядним типом зв'язку, які в такому разі взагалі не знаходять собі місця в

системі синтаксичної науки» [140, с. 39]. Проте прихильники цих двох протилежних точок зору однак є в тому, що сурядність найповніше виявляє свої диференційні ознаки в межах складного речення та поєднує предикативні частини, які є відносно незалежними: *Вони лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на хлів, на стріху, повзли на тин, а гарбузи звисали з тину прямо на вулицю* (О. Довженко); *Одні тільки бджоли гудуть та десь з-за тютюну, від погребні, доносивсь дідів рик* (О. Довженко). Сурядні ж словосполучення, функціуючи в межах речень, мають тенденцію також проявляти цей домінуючий параметр: *Долину сповнює дух м'яти і суниці, / І по рясній траві прослалась пишинога / Співучих закликів веснянки-гаївниці, / Її тужливих скарг на визрілі літа* (М. Бажан); *Требу поховання виконували за всіма правилами звичаю **руського, й сіверського, й деревського, й луганського**, як рікли старці на вічі й як поклали* (І. Білик).

Отже, синтаксичний рівень є важливим індикатором реалізації різних ознак сурядності. До прикладу, конструкції із єднальним сполучником **і / або** в більшості випадків допускають перестановку компонентів без суттєвої зміни значення: *Місяць і зорі – зорі і місяць; Щастя або біль – біль або щастя*. Ця риса зберігається і за конкретного вияву словосполучень у межах речень: *Куди не глянь – скрізь **розвернулося, розпустилося, зацвіло** пишиним цвітом* (Панас Мирний) – компоненти сурядного словосполучення **розвернулося, розпустилося, зацвіло** можуть займати довільні позиції відносно один одного – **розпустилося, розвернулося, зацвіло / зацвіло, розвернулося, розпустилося**. Однак, коли ж сполучники **і, та (і)** слугують одним із засобів вираження послідовності чи наслідку, то ця перестановка, як і в підрядних конструкціях, неможлива: *Виглянуло сонце – і роса заграла на траві тисячами коштовних камінців; Заглянуло сонечко у вікно, і малеча прокинулася*. Особливо яскраво це ілюструють сурядні словосполучення, що функціують в реченнях із текстів художньої літератури: *Дівчина, як перепілка, знялась – і помчалась впоодовж ниви* (Панас Мирний). Що ж до конструкцій з іншими сурядними сполучниками, то в площині словосполучення, хоч перестановка

на формально-граматичному рівні й можлива, однак часто це призводить до зміни на семантичному рівні: *Враз стало військо довкола палацу, і кожен солдат в руках не зброю тримає, а квіти* (Н. Забіла); *Ні, їхня гра – не тисячі погонь, / Не їдла прагне серце ластівочє; / Його не голод гонить, а вогонь, / Що з молодості в крилах палахкоче* (Д. Павличко).

У досліджуваній сфері заявляє про себе таке явище, як накладання сурядного зв'язку на підрядний. Зафіксовано також конструкції, у яких значення підрядності експлікують сурядні одиниці. Наприклад, у реченні *Ми не лукавили з тобою...* (Т. Шевченко) на семантичному рівні простежується комутативна сурядність (*ми з тобою = я і ти / ти і я*), тобто незмінність значення, незалежно від перестановки компонентів, але водночас формально перший компонент є головним і має форму називного відмінка (*ми*), а інший приєднується до нього прийменником *з* та стоїть у непрямому (орудному) відмінку (*тобою*). Такі конструкції засвідчують синкретизм у мові.

Сьогодні про синтаксичні зв'язки все частіше говорять у контексті синтагматики та парадигматики.

Парадигматика – «один із двох системних аспектів у вивченні мови, що розглядає мовні одиниці як сукупності структур, елементів, об'єднаних у пам'яті мовців і пов'язаних відношенням протиставлення» [116, с. 457–458]. Синтагматика реалізується у відношеннях «між послідовно розташованими мовними одиницями за їхнього безпосереднього поєднання в реальному потоці мовлення або в тексті, тобто закономірності сполучуваності мовних одиниць» [118, с. 591].

С. Алексеєва, досліджуючи сурядність в системі синтагматичних та парадигматичних відношень, зазначає, що «протилежність синтагматики і парадигматики, з одного боку, та їхня взаємопов'язаність, з іншого, трохи подібні до відношень сурядності й підрядності, які протиставляються в основних виявах і перетинаються у периферійних» [2, с. 182–183]. Сурядним конструкціям, на її переконання, властиві реакції синтагматичного характеру, а в основі сурядного зв'язку лежить перетворення парадигматичних

відношень слів у лексиці в синтагматичні зв'язки компонентів сурядної конструкції, що, зі свого боку, є різновидом синтагми й відповідає критеріям членування та цілісності. С. Алексеєва дотримується погляду про те, що сурядність, представлена в реченні різними сурядними конструкціями, належить до системи синтагматичних відношень: «Виділення сурядної синтагми і визначення її як функціональної або однорідної спирається передусім на синтаксичну однофункціональність або значеннєву однорідність компонентів, співвідносних з однорідними членами. Проте сурядний зв'язок у простому ускладненому реченні не обмежений однорідними членами, а СК не тотожна сурядній синтагмі, бо являє собою синтагматичну єдність різних за будовою та зв'язками синтагм» [там само]. Що ж до парадигматики, то вона проявляється лише в реченнєтвірному процесі вибору з чинних у мові множин необхідних для сурядної конструкції елементів.

Типологійний аспект сурядності розглядає В. Барчук, вияскравлюючи атомарну природу речення. На його думку, сурядний зв'язок є результатом функціонування паратактичних відношень між синтаксичними компонентами: «сурядний зв'язок – це вільне поєднання незалежних предикативних компонентів на основі паратактичних відношень; це зв'язок складних речень та їхніх дериватів – сурядних сполучень слів» [19, с. 15]. Ключова ознака сурядності – вияв єднального граматичного значення синтаксичної конструкції: «сурядний зв'язок творить первинну форму молекулярних речень, яка експлікує єдність подій і фактів» [там само]. Отже, сурядний зв'язок – спосіб поєднання незалежних предикативних компонентів на основі паратактичних відношень для експлікування єднального значення. Зауважено й те, що семантика складносурядних речень не може вийти за межі єднальності, але з іншого боку, «усі модифікації значень сурядних конструкцій спиратимуться на єднальну семантику та репрезентуватимуть її типологічні варіанти» [там само].

Як зазначено вище, компоненти сурядних зв'язків є рівноправними, незалежними, але водночас вони становлять синтезоване утворення, що

експлікує певний зміст. Засобом їхнього об'єднання є координаційні відношення між складниками. Зазвичай про координацію говорять як про форму предикативного зв'язку, що являє собою взаємозалежність підмета й присудка. І. Вихованець зауважує, що між компонентами сурядних конструкцій також установлюється відношення незалежної координації [34, с. 33]. Подібної думки дотримується Т. Шундель, який, досліджуючи відмінності між складносурядними та складнопідрядними реченнями, наголошував, що одиниці перших є «самостійними судженнями із відношеннями координації» [211]. На думку В. Барчука, основою буття сурядного зв'язку є співвіднесення – форма сурядного зв'язку в сполученнях слів, виражена функційно-семантичною єдністю компонентів [21]. Ідеться про єдність, детерміновану спільним категорійним значенням.

На окрему увагу заслуговують праці з досліджуваної проблеми, що входять до сфери комунікативної лінгвістики, яка розглядає реалізацію одиниць мови в мовленнєвих актах з певною ілокутивною силою. Ілокутивна сила в теорії мовленнєвих актів – це функція мовленнєвого акту, яка полягає у встановленні наміру його здійснення щодо адресата [214, с. 279], тобто це розпізнавання слухачем спрямованого на нього наміру мовця.

Відповідно до комунікативно-прагматичного підходу сурядність вирізнено лише на рівні речення, оскільки поняття комунікативної структури пов'язують передусім із цією синтаксичною одиницею. Просте речення із сурядними зв'язками являє собою один мовленнєвий акт, а тому виражає єдину ілокутивну силу загалом: *Купімо троянди і ромашки* – сурядним зв'язком поєднано однорідні члени речення *троянди і ромашки*, а ілокутивна сила – прохання – передано цілим реченням. У складносурядному ж реченні кожній клаузулі відповідає своя ілокутивна сила: *Велетні і пророки невпинно змагались у битвах, і дитяча душа моя не приймала їх, впадаючи в смуток* (О. Довженко), у складнопідрядному ж реченні одна із клаузул позбавлена цієї сили, бо вона є залежною [221].

Отже, сурядність – це лінгвістична категорія, яка, співвідносячись із синтагматикою, проявляє себе на рівні синтаксичного зв'язку, що реалізується через сполучники та інтонаційно, і забезпечує відносну формально-граматичну рівноправність компонентів та збереження їхньої значеннєвої самостійності. До основних диференційних рис розглядової категорії слід уналежнити відносну граматичну самостійність компонентів, їхню рівноправність і взаємозумовленість, наявність відкритого / закритого зв'язку, форми координації та співвіднесення, вираження єднального значення з його типологічною варіативністю, можливість повторюваності сполучників, відсутність інтерпозиції, наявність ілокутивної сили кожного компонента (мовиться про комунікативний рівень). Ці параметри повною мірою чи частково проявляються в межах сурядних словосполучень, детальний аналіз яких представлено в наступних розділах.

1.3. Сурядні словосполучення в поліаспектному представленні

Питання природи сурядних словосполучень по-різному висвітлено в зарубіжній і українській лінгвістиці, тому сьогодення вимагає ретельного аналізу поглядів мовознавців різних поколінь.

Упродовж XVIII – поч. XX ст. вчені активно досліджували природу словосполучення, однак побутувало досить широке його розуміння. У граматичній концепції Л. Булаховського знаходимо ідею про те, що під словосполученням можна розуміти будь-яку синтаксично організовану групу слів на основі чинних типів синтаксичного зв'язку. Однак у середині XX ст. поняття «словосполучення» було звужено й під ним розуміли поєднання кількох повнозначних слів лише на основі підрядного зв'язку. Тобто зі складу розгляданих синтаксичних структур випали конструкції із сурядністю. Із цього часу в україністиці науковці поділилися на два табори: одні визнавали існування сурядних словосполучень у мові поруч із підрядними, тоді як інші заперечували їх виокремлення в осібний розряд.

Дещо інший характер мали студії, присвячені словосполученню, у зарубіжному мовознавстві, де й досі відсутній уніфікований термін «словосполучення». Замість нього використовують номінування «phrase», «word group», «word cluster», що ускладнює процес інтерпретування досліджуваного явища. У працях зарубіжних дослідників минулих століть не знаходимо докладного аналізу підрядних та сурядних словосполучень, головну увагу в них зосереджено на розмежуванні словосполучення та речення. Запропоновані й інші, відмінні від вітчизняної, класифікації цієї одиниці. Так, на початку ХХ ст. німецький лінгвіст І. Ріс на основі праць давньогрецького мислителя Аполлонія Діскола розвиває власну синтаксичну систему й під словосполученням розуміє різне синтаксичне поєднання лексем, починаючи від простих словесних груп і закінчуючи складними реченнями. Учений вибудовує класифікаційну схему словесних груп за ступенем їхньої злитості, виділяючи слабкі, напівтісні та тісні, які так само диференційовано на підгрупи залежно від морфологічної природи головного слова. Як бачимо, сурядним словосполученням не залишилося місця в концепції І. Ріса, оскільки він говорить про детермінувальні та детерміновані компоненти [239].

Новим кроком в осягненні сутності словосполучень було введення швейцарським лінгвістом Ф. де Соссюром поняття «синтагми» для позначення внутрішньо пов'язаних рядів одиниць-компонентів, які розташовуються послідовно в потоці мовлення та мають відношення означуваного до означального. За Соссюром, синтагма складається щонайменше з двох одиниць, розташованих одна за одною [179]. Його теорію розвинули представники Празької та Женевської шкіл. Зокрема, Ш. Баллі (засновник Женевської лінгвістичної школи), розглядаючи синтагму як конструктивний елемент у структурі речення, заперечує сурядність синтагматичних відношень [217]. Однак А. Фрей, також виразник ідей Женевської школи, установлює антиномію між підрядним та сурядними синтагмами [223], а голландський лінгвіст Е. Крейзінг уводить поняття «syntactic group» – поєднання слів, що утворюють окремий член речення. Він

виділяє тісні та вільні словосполучення на основі відповідних синтаксичних зв'язків, домінувальним засобом вираження яких є порядок слів. У тісних словосполученнях один із компонентів є завжди синтаксично головним, а у вільних – компоненти взаємозалежні й виконують паралельні функції [231, с. 177; 211].

Найгрунтовніше теоретичне осмислення словосполучення та його різновидів у зарубіжній лінгвістиці здійснив американський мовознавець Л. Блумфільд. Вихід його праці «Мова» в 1933 році мав велике значення для перегляду чинних концепцій щодо місця словосполучення серед інших мовних одиниць. Цей дослідник не обмежує словосполучення якимось одним типом словесних груп. Будь-яка синтаксично організована група, витлумачена з точки зору її лінійної структури, на його думку, є словосполученням. Відповідно до класифікації, яку запропонував Л. Блумфільд, словосполучення в усіх мовах групуються за двома типами: ендоцентричними і екзоцентричними.

Ендоцентричне словосполучення – це конструкція, у якій кожен складник може замінити всю групу в більшій структурі: *Little Mary went away* – *Mary went away*. Екзоцентричне – словосполучення, у якому жоден із компонентів не може замінити всього словосполучення: *Mary went away*. У першому типі синтаксичних структур мовознавець виділяє підрядні та сурядні словосполучення. Концепція, про яку йдеться, лягла в основу подальших розвідок щодо типів відношень у складі самого словосполучення [220]. Так, спираючись на ідеї Блумфільда і віддаючи перевагу терміну «word combinations», на противагу іншому терміну «phrases», І. Алексєєва, дослідниця синтаксису англійської мови, зауважує, що через різні підходи до розуміння класифікації Блумфільда маємо неорнорідні інтерпретації екзоцентричних та екзоцентричних словосполучень. Тому всі словосполучення в мові можуть бути розподілені на дві великі групи: 1) ті, що вибудовуються на основі гіпотаксису; 2) ті, в основі яких паратаксис. Якщо розглядати класифікування як процес, то подальший поділ цих

словосполучень наслідують типологію лінгвіста й відповідно до неї гіпотаксичні структури поділяють на екзоцентричні та еноцентричні, а еноцентричні, зі свого боку, – на підрядні та сурядні. Параксичні сполуки в такому разі залишаються поза увагою. Поділ же гіпотаксичних структур базований на ролі цілої групи в розширених реченневих конструкціях, а не на типі зв'язку між компонентами в межах цієї групи. Однак, якщо брати до уваги синтаксичний принцип класифікації, то саме в межах еноцентричних словосполучень існують підрядні та сурядні їх різновиди, тоді як екзоцентричні поділяються на предикативні та прийменникові, що повністю суперечить усталеним поглядам на класифікацію словосполучень. Тобто на кожній «стадії» класифікації беруться до уваги внутрішні або зовнішні зв'язки. Окрім цього, еноцентричні конструкції підлягають ранжуванню відповідно до більш загальних синтаксичних відношень, які визначають статус поєднаних елементів у їхніх зв'язках один з одним (підрядність / сурядність), тоді як екзоцентричні аналізовані на основі синтаксично-морфологічних параметрів. Зважаючи на це, І. Алексєєва виділяє словосполучення з головним словом та без нього. У перших дослідниця аналізує напрямок залежності, який може бути регресивним або прогресивним. У регресивних словосполученнях залежний компонент знаходиться перед головним, і природа домінувального слова детермінує їхній поділ на три підтипи: 1) з адвербіальним головним компонентом (*дуже швидко*); 2) з ад'єктивним головним компонентом (*цілком пристойний*); 3) з іменниковим головним компонентом (*висока будівля*). Прогресивні словосполучення – ті, у яких залежний елемент займає постпозицію щодо головного. Беручи до уваги морфологічні параметри головного конститuenta, мовознавиця виділяє: 1) іменникові (*очікування успіху*); 2) ад'єктивні (*червоний від крові*); 3) вербативні (*писати листа*); 4) прийменникові (*на зупинці*) прогресивні словосполучення. Словосполучення без головного компонента, тобто ті, що корелюють із сурядними, І. Алексєєва класифікує на незалежні та залежні. У межах перших функціують синдетичні (*білий і чорний*), асиндетичні (*чоловіки, жінки, діти*)

та взаємозалежні з первинною предикацією (*вони пішли*) типи. Другі поділяються на акумулятивні (*старий химерний будинок*) та взаємозалежні із вторинною предикацією (*вони бачили, як сонце сідало*). Тобто філологія апелює до того, що в словосполученнях без головного компонента може функціювати три типи зв'язку: незалежність, сурядність та акумуляція. Специфікою залежного підтипу словосполучень без головного конститuenta є той факт, що вони не можуть бути визначені як граматично організована група без додаткового контексту, який слугує тлом, на противагу якому залежні словосполучення тлумачать як синтаксично організовані структури: *її успішна (кар'єра), химерна барокова (споруда)*. Погляд науковиці на проблему ідентифікування словосполучень вирізняється з-поміж класичних тим, що «предикативні одиниці можуть функціювати в межах словосполучень» [215, с. 210]. Однак цей факт провокує дискусію, оскільки визнання предикативних одиниць компонентами словосполучення означає «заперечення статусу підрядної частини (клаузули) як унікальної синтаксичної структури» [там само]. Важливо відзначити те, що І. Алексєєва розглядає природу словосполучення не лише на основі зв'язків між компонентами в межах одиниці, а значно ширше, з огляду на зовнішні зв'язки між конститuentaми. Щодо сурядних словосполучень, то немає жодного сумніву в необхідності їхнього виокремлення в синтаксичній системі мови, до того ж дослідниця вирізняє два їхні типи: синдетичні та асиндетичні.

Не менш суперечливими є погляди лінгвістів на безсполучникові словосполучення. Інколи їх диференціюють на дві підгрупи: 1) копулятивні – словосполучення, у яких між компонентами можна вставити сполучник, зберігаючи інваріантність смислу: *Замучена, (і) заторсана, (і) / запущена в етер, / душа сміється торсами / жагучих тарантел* (Л. Костенко); 2) апозитивні – словосполучення, до структури яких неможливо ввести сполучник: *король Лір, співачка Руслана, мовознавець Микола Степаненко*. В українському ж мовознавстві подібні поєднання слів зараховують до конструкцій із прикладкою, витлумачуючи її як «означення, виражене

іменником (або субстантивованим словом), який узгоджується з означуваним словом у відмінку, а іноді (якщо обидва елементи відмінюються за числами) – й у числі» [22, с. 95]. Щодо типу синтаксичного зв'язку між прикладкою та означуваним словом існують різні погляди: одні мовознавці називають його узгодженням як форму вияву підрядності (Л. Булаховський, І. Вихованець, Б. Кулик, О. Мельничук, Ю. Шерех та інші), інші зараховують до узгодження як специфічної форми вияву сурядності або ж трактують як синтаксичний паралелізм – особливий вид синтаксичного зв'язку, що об'єднує ознаки сурядності й підрядності з тією закономірністю, що залежний іменник не повторює форм стрижневого слова, а вступає з ним у паралельний зв'язок, уживаючись у певних формах, що можуть збігатися або не збігатися з головним (Н. Лаврентьєва, Д. Овсянко-Куликовський). О. Баранник трактує апозитивні словосполучення як «бінарні поєднання слів, один із компонентів яких служить другою (вужчою, конкретнішою) назвою предмета, вираженого опорним словом» [18]. Між компонентами такого словосполучення функціонує кореляція як один із різновидів синтаксичного зв'язку. «Суть корелятивного зв'язку в апозитивних конструкціях полягає у взаємній співвіднесеності компонентів на родово-видовій (гіперо-гіпонімічній) основі» [18]. На нашу думку, такі конструкції доречно вважати проміжним типом подібно до того, як мовознавці, зокрема К. Городенська, потрактовують проміжні сполучники сурядності-підрядності та підрядності-сурядності.

Проведений аналіз засвідчує, що в зарубіжному мовознавстві немає гострої дискусії щодо виокремлення сурядних словосполучень у системі мови, тоді як у вітчизняній науці ця проблема є наріжним каменем у теоретичних питаннях синтаксису. Такі дослідники минулого й сучасного, як С. Алексеєва, М. Балко, Л. Беловольська, Г. Глушкова, А. Загнітко, М. Прокопович, Т. Туліна, Г. Удовиченко, заперечують існування сурядних словосполучень так само, як і предикативних, про які говорять зарубіжні лінгвісти. Інша група мовознавців, з-поміж них І. Вихованець, О. Діброва, П. Дудик, О. Мельничук, О. Пономарів, К. Шульжук, І. Ющук, наводять переконливі аргументи щодо

доцільності виділення сурядних словосполучень. На наш погляд, причиною кардинально протилежних поглядів є семантичний обсяг поняття «словосполучення»: якщо говорити, що в словосполученні повинні бути головний і залежний складники, то сурядні конструкції залишаються поза досліджуваною категорією, якщо ж розглядати словосполучення як одиницю, до складу якої входять повнозначні слова з різними зв'язками, то поєднання слів за допомогою сурядності можна вважати словосполученнями.

Ті дослідники, які заперечують сурядні словосполучення, керуються у своїх доводах такими аргументами, як структура синтаксичних конструкцій, характер відношень між компонентами та функційне навантаження для протиставлення їх підрядним.

Для структури підрядних словосполучень характерною є валентність, під якою розуміють «здатність слова визначити кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлена його семантичними і граматичними властивостями» [3, с. 62]. У таких синтаксичних одиницях стрижневий компонент виконує роль носія доцентрової валентності, що передбачає спроможність мати при собі певні відкриті позиції, які заповнюються іншими, залежними від нього словами. Сурядні словосполучення не корелюють із валентністю в її типовому представленні, вони можуть складатися як з двох, так і більше компонентів, що дає підстави твердити про сурядні словосполучення відкритих структур із відносно необмеженою кількістю складників: *Під вікном насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (І. Нечуй-Левицький) та закритих, у яких одним актом сурядного зв'язку поєднуються, подібно до підрядних, тільки два складники: *Може, навіть не тиждень, а цілі роки минуть* (Л. Костенко). Залежність між компонентами, на якій акцентують науковці і яку визначають як ідентифікувальну в підрядних словосполученнях, наявна і в сурядних, але не стільки на формально-граматичному рівні, скільки на семантико-синтаксичному. Слушною видається думка І. Ющука про те, що компоненти в сурядному

словосполученні, «як і в будь-якому іншому <...>, прилаштовуються одне до одного насамперед за значенням» [212, с. 29].

Характер відношень між складниками підрядних словосполучень учені зводять до відношень «означуваного / означального». Саме головний конститuent зумовлює тип залежних відношень, який детермінує «конкретний вид підрядного зв'язку – узгодження, керування чи прилягання» [1, с. 33]. Отже, у підрядних словосполученнях зв'язок між компонентами є однобічним, спрямованим від головного до граматично залежного складника. У словосполученнях сурядного типу на перший погляд відсутні будь-які взаємозумовленості, особливо якщо розглядати конструкції з єднальними сполучниками: *світло і темрява; життя та смерть; старання й наполегливість*. За переконанням П. Дудика, у таких словосполученнях простежена «деяка оказіональність їх поєднання, внутрішньосемантична невмотивованість» [62, с. 43]. Як бачимо, формальна специфіка полягає у відсутності формально експлікованої залежності. Проте не варто випускати з поля зору того, що компоненти в сурядних словосполученнях прилаштовуються один до одного за значенням, адже алогічними будуть поєднання *сніг і сукня; радість та яблуко* [209]. Такий тип зв'язку в сурядних словосполученнях І. Вихованець називає незалежною координацією, реалізованою за допомогою сурядних сполучників та інтонації [34, с. 33].

Питання функційного навантаження сурядних словосполучень є одним із найбільш дискусійних, що зумовлено проблемою дефінування функцій словосполучення загалом. Відповідно до традиційної концепції словосполучення обмежується лише номінативною функцією. Деякі дослідники, однак, доводять і їхню комунікативну спроможність (І. Ющук). Як і підрядні словосполучення, сурядні реалізують своє смислове навантаження повною мірою саме в реченні: якщо кожен компонент підрядного словосполучення виконує певну синтаксичну функцію і є окремим членом речення, то компоненти сурядного словосполучення займають у

реченні одну позицію, утворюючи ряд однорідних членів речення, а отже, є його ускладнювачами.

Різноаспектне висвітлення природи та особливостей сурядних словосполучень дає змогу аргументовано вичленовувати їх у системі мови як синтаксичні одиниці, компоненти яких є повнозначними словами, що, кількісно не обмежуючись двома складниками, перебувають у відношеннях відносної незалежності та, входячи до структури речення, виконують однакову синтаксичну функцію.

1.4. Особливості сурядних словосполучень як складників речення

Сурядні словосполучення марковані загальними рисами, що характерні для словосполучення загалом, та специфічними, якими вони вирізняються в синтаксичній системі мови з-поміж інших одиниць. Сполуки слів на основі сурядного зв'язку зараховуємо до словосполучень, якщо вони відповідають таким класифікувальним параметрам:

1. Містять у своєму складі не менше, ніж два повнозначних слова: *Більш, ніж меч, і огонь, і стріла, і коса, / Небезпечне оружжя – жіноча краса* (І. Франко); *Печені голуби не летять до губи: **працюй та смакуй*** (Нар. тв.).

2. Мають власний засіб зв'язку компонентів (сурядні сполучники та / або інтонацію): *Тільки твердо так трималось / Місто гордєє, уперте, / **Раз** одбилось, потім **вдруге**, / Потім **впретє, ще й вчетверте*** (Леся Українка); ***Покинуті, попалені, похмурі стоять двори, базари, винокурні*** (Л. Костенко);

3. Позбавлені завершеного інтонаційного оформлення, чим відрізняються від речення. Інтонація, як відомо, є важливим засобом реалізації синтаксичного зв'язку, хоч і не всі мовознавці погоджуються з тим, що вона бере участь в оформленні синтаксичного зв'язку між компонентами словосполучення. Однак нові погляди на природу цієї одиниці засвідчують важливість інтонації в утворенні словосполучень загалом та сурядних зокрема. Словосполучення вичленовуються з речень і тим самим являють собою «згорнуту пропозицію» [16, с. 79], а тому «в ньому відображено той

смысл, який був у вихідній предикативній конструкції» [там само]. Кожне речення має свій завершений інтонаційний малюнок, і словосполучення як його компоненти також частково корелюють з інтонацією. Сурядні словосполучення, які не мають ізольовано власного інтонаційного забарвлення, у складі речення може супроводжувати інтонація перелічення: *Так най те серце, що в турботі, / Неначе перла у болоті, / Марніє, в'яне, засиха, – / Хоч в сні на вид твої оживає* (І. Франко); протиставлення: *Хоч з перцем, зате з добрим серцем* (Нар. тв.) тощо.

4. Виконують особливу номінативну функцію комунікативної природи. Словосполучення функціують у складі речення, для якого комунікативність є однією із ключових ознак. Ці синтаксичні одиниці репрезентують взаємовідношення частини й цілого подібно до того, як у біології молекула ДНК (дезоксирибонуклеїнова кислота) містить усю спадкову інформацію цілого організму, що передається нащадкам. Сурядні словосполучення є одиничними засобами творення повної комунікативності, властивої цілому реченню. Проте напрямок цієї комунікації особливий – «конкретизація, деталізація, уточнення вже відомого слухачу або читачу про предмети, явища, процеси» [15, с. 146]: *А сонце, що вже спускалося за руду кручу, зігрівало її, пестило, як мама, і вкучувало приємною дрімотою* (В. Малик); *І ціль їх не змінилась за той час, / Лиш виросла, розвилась, роз'яснилась* (І. Франко).

5. Існують не в готовому вигляді, а конструюються за певною структурною моделлю в процесі мовлення: *Мені ж зробилось страшно, тісно, душно* (І. Франко); *Хлопчик Толя був найвищим, найтовщим і найкучерявішим у нашому класі* (Н. Сняданко).

6. Мають тенденцію, як і підрядні словосполучення, «застигати» в мові, перетворившись на сталі одиниці, які використовуються для створення певного емоційного ефекту висловлення: *ні пава ні тава; або пан або пропав; ні сіло ні впало: Враз ні сіло, ані впало / З брязком відчинились двері* (І. Франко); *Ні світ ні зоря, а вже Василь і в Наума* (Г. Квітка-Основ'яненко).

7. Позбавлені предикативності, однак варто ще раз наголосити, що ця категорія є потенційною для сурядних словосполучень. Вони, зреалізовуючись у реченні, мають безпосередній зв'язок з предикативністю. Адже в реальній мовній діяльності людина оперує висловленням, диференційною ознакою якого є предикативність. Тому традиційно предикативністю наділяють тільки речення як основну одиницю спілкування. Проте будь-яке висловлення – це певний набір словесних знаків, організованих граматично й семантично. «Якщо б слово чи словосполучення не містили в собі інформації, вони не могли б створювати такі комунікативні одиниці, як речення, висловлювання чи текст» [40, с. 9]. Відносна комунікативність сурядного словосполучення, як і підрядного, є прецедентом для того, щоб заперечити узвичаєний погляд на предикативність як вирішальний чинник розмежування словосполучення й речення. На нашу думку, говорити про те, чи сурядному словосполученню притаманна предикативність, можна залежно від змісту, який вкладати в саме поняття предикативності. Мовознавці по-різному витлумачують її: 1) предикативність є «головною ознакою речення, яка відрізняє його від словосполучення та синтаксеми» [35, с. 520] і вказує на взаємозв'язок підмета та присудка у двоскладному простому реченні; 2) предикативність є «семантико-синтаксичною категорією, що виявляється в реченнєвій властивості предикатного слова своєю семантикою зумовлювати певну кількість субстанціальних (зі значенням предметності) синтаксем і формувати семантико-синтаксичну структуру простого елементарного речення» [144, с. 91]. М. Мірченко, звертаючи увагу на формальні й семантичні ознаки, розрізняє базову та інтонаційну предикативність. Перша має експліцитну форму і є розгорнутою цілісною триаспектною категорією, що реалізується модальними, часовими та особовими значеннями, тоді як друга – має імпліцитну форму та постає згорнутою категорією, яка передає модальні й частково часові значення [141, с. 209]; 3) предикативність є «синтаксичною надкатегорією, яка є універсальною для кожного речення і до складу якої

обов'язково входить категорія модальності; категорія синтаксичного часу, який залежить від модальності речення, і категорія синтаксичної особи є факультативними складниками предикативності» [178, с. 81].

Як бачимо, такі різні підходи до визначення предикативності ґрунтуються на тому, які саме семантичні складники формують обсяг цього поняття. Погоджуємося з думкою В. Бріцина про те, що в «більшості випадків визначення предикативності непрозорі. Зазвичай указують, що ця категорія співвідноситься з певним часовим планом дійсності або ж має значення ірреальності, часової невизначеності. Спроба уточнити цю думку переліком типів відношення змісту речення до дійсності <...> ще більше заплутує це питання. По-перше, сумнівною виступає сама думка, пов'язана з приписуванням реченню функції прямого відображення дійсності, оскільки така властивість не відповідає природі мовного знака: мовний знак прямо не пов'язаний з денотатом. Іншим недоліком традиційного тлумачення предикативності є властиве йому внутрішнє логічне протиріччя, що полягає у відсутності єдиної логічної підстави виділення цієї категорії: одна її частина пов'язується з відображенням дійсності, а інша – з передачею розумової діяльності мовця» [23, с. 78].

Оскільки існують протиріччя щодо визначення предикативності в межах самого речення, то неправомірно, на наш погляд, обривати зв'язки між цією категорією та словосполученням. У мові є випадки, коли сурядне словосполучення формально дорівнює реченню. За такої ситуації воно отримує нове прочитання: зберігаючи за собою диференційні формально-граматичні параметри, набуває синтаксичної функції вираження певної думки завдяки інтонації. Підтвердженням цього є речення *І я знайшов будинок, де він живе. Жовтий, великий, холодний; Вбираю в себе, як земля краплі в посуху, все, що мені треба. Звідки? Тут, там, в повітрі. Ранком йшов сніг. Рівний, густий і теплий; Сонце сховалось за гори й ходило там десь короткими днями, а в ямі лишилась ніч... Довга, безкрая й сумна, як плащаниця* (М. Коцюбинський). Є різні суперечливі думки щодо природи таких

синтаксем, однак ми поділяємо думку П. Дудика, який зараховує їх до неповних речень, «структурних різновидів речень, у яких одна з ланок їхньої синтаксичної будови (один чи кілька членів речення, частина одного з членів речення) не виражена словесно, проте фіксується свідомістю, є повністю або достатньо зрозумілою» [63, с. 171]. Як зауважує мовознавець, такі речення «конструюються з урахуванням типової моделі повних речень. Вони можливі тільки тому, що відповідні думки можна передати граматично повною формою» [там само]. На формально-граматичному рівні структура виокремлені синтаксеми повністю збігаються зі структурою сурядного словосполучення. На нашу думку, інтонація є вирішальним чинником розмежування однотипних за компонентним складом речень і словосполучень. До того ж ті сурядні словосполучення, які утворені за участю конститuentів-дієслів, можуть мати потенційну предикативність, оскільки в реченні можливим є їхнє позиціонування як однорідних присудків: *Вона не біжить, а летить, червона-червона на сліпучо-білому фоні, випроставши трубу (хвіст) і витягши мордочку* (Остап Вишня); *Санька довго не розуміла його мови, але почувала, що його речі були щирі і що він кохає її не як хижя тварюка, а як правдива людина* (А. Кашенко); *Ліс усе густішав, чорнішав* (М. Коцюбинський). Ті ж словосполучення, у яких антецеденти й консеквенти виражені іншими частинами мови, також мають зв'язок із предикативністю, виконуючи роль її поширювачів, адже в площині речення вони мають певну синтаксичну функцію.

На нашу думку, не варто однозначно говорити про відсутність предикативності в сурядному словосполученні, оскільки кожен компонент – це повноцінне слово, зовнішня форма якого відображає зв'язок його змісту з реальністю; вони прямо пов'язані з граматичною основою в реченні, головним носієм і виразником предикативності; ці конститuentи також самі беруть участь у розкритті відношення змісту до дійсності, роблять його більш точним і повним: *Націонал-демократи та соціал-демократи були вкрай незадоволені тим, що імператор і його оточення підтримували в Галичині поляків, а не*

українців (В. Власов); *Я його пам'ятаю суворим, але стриманим; мене він покарав усього лиш раз – коли я ото розбив шибку на зло мамі* (І. Дзюба). Слід зауважити, що субстантивні сурядні словосполучення мають комунікативний потенціал не лише в складі речення. Часто такі словосполучення є назвами газет, журналів чи заголовками текстів різних дискурсів: газети «Закон і бізнес», «Культура і життя», «Література і мистецтво», «Слово і час»; журнали «Астма та алергія», «Географія та туризм», «Екологія та ноосферологія», «Людина і політика»; заголовки творів «Баба Параска і баба Палажка», «Старосвітські батюшки та матушки», «Скривджені й нескривджені» (І. Нечуй-Левицький), «Колонії, вілли», «Дорога й ластівка» (М. Хвильовий) тощо. У таких позиціях сурядні словосполучення існують автономно і є стислими інформативно наповненими повідомленнями. Підтвердженням цьому є також наявність у мові таких фразеологічних зворотів: *і сміх і гріх, ні грач ні помагач, ні пуху ні пера*, які часто в комунікативних ситуаціях виконують функцію самостійних речень.

Отже, предикативність сурядних словосполучень відрізняється від «класичної», реченневої. Вона експлікована особливою модальністю, яку доречно ідентифікувати як констатувальну, та синтаксичним часом, який є антропоцентричним теперішнім у невербальних сурядних словосполученнях. Дієслівні ж словосполучення можуть бути прямими виразниками присудка – предиката із усіма характерними для нього параметрами: *Катря мовчала й дивилась на нього; Круг мене кохалося поле, шепотіло, цілувалось; Влетіла ластівка, защебетала і вилетіла* (В. Винниченко).

8. Наділені необмеженою граматичною сполучуваністю за обмеженої лексичної сполучуваності. Так, граматично правильні сполучки *цукерка і знання; розумний, але гіркий; чи біль, чи яблуко* тощо, не виявляють коректності на лексико-семантичному рівні. Лексико-семантична несумісність є показником того, що в реальній дійсності відсутній прямий чи опосередкований зв'язок між подібними поняттями. Важливою закономірністю лексичної сполучуваності слів є «закон семантичного

узгодження, який зводиться до повторення семантичних ознак (сем) у лексичних значеннях слів, які утворюють словосполучення» [199, с. 15]: *цукерка і печиво; стиглий, але гіркий; чи біль, чи радість.*

9. Мають відносну семантичну завершеність, чим протиставлені поєднанням службового слова та повнозначного (*і квіти; або екзамен* і под.). Такі утворення є семантично неповноцінними, оскільки вживання сполучника передбачає обов'язкову наявність іншого компонента, зумовленого тією або тією комунікативною ситуацією: *Мені подарували парфуми і квіти; Сьогодні, напевно, буде сніг чи дощ; З цієї дисципліни ми маємо скласти залік або екзамен.*

10. Організовані за певною структурною моделлю, яка корелює із відкритістю / закритістю, тобто передбачає відповідно утворення розширених чи звужених рядів: *Усю дорогу Толя намагався зацікавити мене то грою в шахи, то шашками, то розмовою про книжки* (Н. Сняданко); *Приведені з воєнних походів, захоплені корсарами, ввіймані, як дикі звірі, вкрадені, куплені, продані й перепродані* (П. Загребельний); *Сміюся при всіх, а заплачу одна* (Л. Костенко).

Проблема виділення сурядних словосполучень зумовлена тим, що вони є синтаксичними одиницями, природа яких виходить за межі традиційного розуміння словосполучення загалом. Найприкметнішою диференційною ознакою сурядних словосполучень є сурядний тип зв'язку між його компонентами, експлікатори якого – сурядні сполучники та / або інтонація: *О Боже мій, ні голосу, ні слуху; Хрести, лелеки, мальви і жоржини / були його єдині глядачі* (Л. Костенко). Саме тип синтаксичного зв'язку став підґрунтям для встановлення інших специфічних ознак сурядних словосполучень.

Сурядні словосполучення вирізняються рівноправністю складників, що ставить їх в абсолютну опозицію до підрядних та до класичного розуміння словосполучення загалом, за яким у словосполученні має бути головний та залежний компонент (С. Алексеєва, М. Балко, А. Загнітко, О. Удовиченко та ін.). Однак рівноправність неоднаково експлікована в різних типах сурядних

словосполучень. У словосполученнях із єднальними та розділовими кон'юнктивами, а також у тих, компоненти яких поєднані асиндетично, ступінь вияву рівноправності більший, ніж у словосполученнях із протиставними сполучниками: *Будування Кодака було несткрпучою **образою і шкодою** запорожцям; Доводилося **або скоритися** полякам і поволі вмерти без єднання з рідним краєм, **або битися** з поляками на смерть* (А. Кащенко); *Всі навколо **нерухомі**, / **Зачаровані** стояли; Не поет, у кого думки / **Не літають** вільно в світі, / **А заплутались** навіки / В золотії тонкі сіті* (Леся Українка); *А в нас яку не вдарии кайлом скелю – / зівсюди рине **кров, а не вода*** (Л. Костенко). Легко помітити, що в словосполученнях із протиставним сполучником другий компонент, незалежний у загальній структурі речення, усе ж підпорядкований першому семантично. Це переконливо доводить факт існування формальної (граматичної) та семантичної рівноправності / нерівноправності як у підрядних, так і в сурядних словосполученнях. Справедливо говорити про те, що будь-яке словосполучення детермінує смислове навантаження сполучуваних слів: якщо в підрядних словосполученнях актуалізується слово в називному відмінку, у сурядних – обидва або перше й останнє слово в тому разі, якщо словосполучення багатокomпонентне. Речення *Він подарував мені **квіти і каблучку*** та *Він подарував мені **каблучку та квіти*** засвідчують те, що для сурядних словосполучень характерною є зворотність елементів. Зміна порядку компонентів, однак, демонструє їхню різну смислову значущість для мовця. Тому доцільно говорити про відносну та градуйовану рівноправність між складниками сурядних словосполучень, а позиційний критерій варто розглядати як критерій формально-граматичного рівня.

Відносна рівноправність компонентів зумовлює однаковість їхньої синтаксичної функції в реченні, де вони виконують роль однорідних членів речення, головних та другорядних. Це означає, що складники сурядного словосполучення пов'язані з одним і тим же словом чи групою слів у реченні і цей тип зв'язку (підрядний або предикативний) однаковий в обох

конституентів словосполучення. Питання, яке ставиться до одного кон'юнкта, стосується й інших. Речення *Ремісники крають і шиють одяг, роблять мішки, плетуть кошики, їдять кебаби й солодоці, варять плов і шурпу, ріжуть баранів, смажать м'ясо (Бедестан з'їдає за день самих тільки верблюдів до півтисячі, а баранів без ліку), жують, плямкають, відригують, спорожняються, моляться, кричать і плачуть, клянуть і присягаються* (П. Загребельний) репрезентує сурядне словосполучення із змішаним типом зв'язку, синдетичним (єднальним) та асиндетичним: ***крають і шиють, роблять, плетуть, їдять, варять, ріжуть, смажать, жують, плямкають, відригують, спорожняються, моляться, кричать і плачуть, клянуть і присягаються.*** У загальній структурі речення усі компоненти аналізованого словосполучення підпорядковані підмету (*ремісники*) та виконують функцію однорідних присудків. Отже, у реченнях такого взірця реалізується відносна семантична симетрія.

Щодо частиномовної належності компонентів сурядного словосполучення, то вони здебільшого репрезентовані одним класом слів: *Хоч не почесний, але щасливий* (прикметники) (Нар. тв.); *Ні «бе», ні «ме» не знає* (вигуки) (Нар. тв.); *Сон та їда ніколи не обрида* (іменники) (Нар. тв.); *Догулялись та доспались, що на зиму без хліба zostались* (дієслова) (Нар. тв.) тощо. Однак у складі речення сурядне словосполучення можуть формувати слова різних частин мови: *Але це все – зовнішнє, а в решті своїх проявів ці люди досить милі, ввічливі та начитані й переважно справляють приємне враження* (Н. Сняданко). Основний критерій, що об'єднує подібні слова в один ряд сурядного словосполучення, – однакова синтаксична функція в площині речення.

Для сурядних словосполучень, на відміну від підрядних, характернішою є небінарність структури, яка означає, що кількість компонентів словосполучення не обов'язково повинна дорівнювати двом. Така особливість дає змогу мовознавцям говорити про відкриті та закриті типи сурядних словосполучень (І. Вихованець, П. Дудик, О. Мельничук, М. Степаненко та

ін.), які доречно називати розширеними та звуженими типами: *Ночує Ганна під синім небом, під зеленими осоками та горбами; Завтра свята неділя, я була в церкві, – богу молилась і за себе, й за чоловіка, і за тебе, і за всіх* (І. Нечуй-Левицький); *Він вродливий, розумний, багатий і майже всемогутній, як і султан Сулейман* (П. Загребельний). У структурі аналізованих речень виокремлюють розширені (відкриті) сурядні словосполучення, які «характеризуються структурною та функціональною розгалуженістю, слабкістю синтаксичної конденсації елементів» [64, с. 35]. Такі речення, як *Не в людях зло, а в путах тих, / Котрі незримими вузлами / Скрутили сильних і слабких / З їх мукою і їх ділами* (І. Франко); *Це не калугер, а справдешній москаль на вдачу; цей солдатюга страшний!* (І. Нечуй-Левицький); репрезентують приклади звужених (закритих) сурядних словосполучень, у яких компоненти кількісно обмежені. У таких типах конструкцій «кожен з обох компонентів може синтаксично розгортатися, ускладнюватись», що простежено в останньому прикладі, «але все одно вся структура закритого сурядного словосполучення залишається двокомпонентною, двочленною в семантико-формальному плані» [там само].

У дослідженнях природи сурядності та підрядності часто послуговуються критерієм гніздування. Речення *Султан і всі його візири визнали винятковість знань кадія, красу його мови і гарну побудову доказів; Його батько Селім, навпаки, покладав сподівання не на безлику справедливість, а на силу* (П. Загребельний) підтверджує, що сурядні словосполучення неможливо лінійно вкласти в інші частини (клаузули) речення. Їхнє розташування є винятково лінеарним.

Специфіка деяких сурядних словосполучень полягає в тому, що їхні компоненти можуть бути ускладнені підрядним зв'язком: *Та нам, знесиленим журбою, / Роздертим сумнівами, битим стидом, – / Не нам тебе провадити до бою!* (І. Франко); *Задарма в пісні твоїй лється туга, / І сміх дзвінкий, і жалоці кохання, / Надій і втіхи світляная смуга?* (І. Франко). Це один із проявів прийому синтагматичного розгортання. Аналізовані

компоненти є словами відносної релятивної семантики і вимагають поширювача, який поєднано з ними підрядним зв'язком. Такі конституенти мають ускладнену формально-граматичну природу.

Цікавим є той факт, що структурні елементи деяких сурядних словосполучень можуть бути заміненіми узагальнювальними словами, які «відносяться до них як родові поняття до видового» [191, с. 420]. Така заміна є результатом потенційного синтаксичного згортання. Узагальнювальне слово в реченні може бути матеріально представленим поруч із компонентами сурядного словосполучення, що виконують роль однорідних членів речення, або потенційним, таким, яке виникає в уяві мовця: *І на тім рушничкові оживе все знайоме до болю: / І дитинство, й розлука, і вірна любов* (А. Малишко); *Забрали все – і землю, і свободу* (Л. Костенко); *Так най те серце, що в турботі, / Неначе перла у болоті, / Марніє, вяне, засиха (страждає), – Хоч в сні на вид твій оживає* (І. Франко).

Сурядні словосполучення – це синтаксичні одиниці, особливості яких уможливають інтерпретацію їх у ролі однорангових феноменів, що є надбанням мовної системи. Закономірності їхньої побудови та специфічна семантика дають змогу глибше осягнути природу простого речення, яке, у свою чергу, виконує роль гаранта реалізації цих синтаксем в мові та мовленні.

1.5. Класифікувальні параметри сурядних словосполучень

Проведений аналіз природи сурядного типу зв'язку й спостереження за особливостями словосполучень, утворених з його допомогою, дають можливість класифікувати ці синтаксичні одиниці, беручи до уваги їхні параметри на рівні форми й змісту.

Формою в мові вважається «матеріальний бік мови, насамперед зовнішня оболонка мовних одиниць, а також зв'язки з іншими одиницями, що служать способом вираження та вияву змісту, і принципи організації (структура) змісту, який одним боком проникає в мовний зміст, організуючи

його в різноманітні семантичні структури», тоді як зміст – «та інформація, що виражається у мові за допомогою її одиниць» [120, с. 766].

З формально-граматичного боку сурядні словосполучення розглядаємо щодо їхньої кореляції з поняттям синтаксичного ряду, оскільки як елементи речення сурядні словосполучення утворюють ряди його однорідних членів. Як надкатегорія ряд знаходить свій вияв у межах сурядних словосполучень через їхню організацію й структуру. Тому формально-граматичний рівень передбачає відповідь на питання *що, скільки і як структурує* сурядне словосполучення.

Ми погоджуємося з думкою теоретиків словосполучення про те, що компонентами цієї одиниці можуть бути лише слова повнозначних частин мови, не є винятком і сурядні синтаксеми. Однак важливо зробити зауваження про те, що ця умова є обов'язковою для вільних словосполучень, одиниць, «компоненти яких зберігають своє лексичне значення і виступають окремими членами речення» [169, с. 6]. Словник української мови фіксує такі сталі фразеологічні одиниці, як: *від і до; і так і перетак; ні так ні сяк; тик тамик* тощо, невільні словосполучення, «які складаються із несамостійних слів, за своєю семантикою та функцією близькі до окремого слова і виступають одним членом речення» [там само]. Предметом же нашого дослідження є синтаксично вільні сурядні словосполучення. Однак щодо компонентного складу сурядних словосполучень навіть між прихильниками цих синтаксем є певні розбіжності думок.

Подібно до того, як підрядні словосполучення класифікують за частиномовною належністю головного слова, сурядні синтаксеми підлягають подібній класифікації з тією, однак, різницею, що тип словосполучення визначає не один, а всі його компоненти. Виконаний аналіз засвідчує функціонування сурядних словосполучень, у яких представлені усі самостійні частини мови: *І все зробіть, щоб нащадкам усміхалася і ростила вічну духовність наша найпрекрасніша на світі земля* (дієслівне) (І. Вихованець); *Тяжко й важко мені* (прислівникове) (Марко Вовчок); *А під неділю або свято*

збереться де-небудь чоловіків купа, надійдуть жінки, парубки, дівчата – назбирається чимала юрба людей та й давай перетирати на зубах у сотий раз того чудного Хруща (іменникові) (Панас Мирний) тощо. Незважаючи на те, що більшість мовознавців апелюють до того факту, що конституенти аналізованих синтаксем – слова, належні до однієї частини мови, ми виокремлюємо дві групи сурядних словосполучень, наявність яких підтверджують тексти різних дискурсів: 1) гомогенні – компоненти належать до однієї частини мови: *Покошлатане, забуте, / Витоптане жито, / Сірим попелом окуте, / Мінами порите* (П. Воронько); 2) гетерогенні – ті, у яких конституенти є різнокласовими: *Сашко не повірив своїм очам: на стежці перед ним стояв Сіроманець! Високий, широкогрудий, з великими димчастими незрячими очима* (М. Вінграновський); *Коли дивлюсь – ідуть якісь люди гурбою, і старі, й молоді, і дітвора; зблизились до мене й на добрийдень дали* (Марко Вовчок).

Дискусійним питанням у межах дослідження сурядних словосполучень є характер зв'язку між компонентами. Проведений ретельний аналіз засвідчив слушність думки П. Дудика про функціонування не лише сполучникового (сурядного), а й безсполучникового зв'язку між компонентами: *Це місце, де нарешті знайдено сякий-такий компроміс митця і суспільства, цих не на життя ворогуючих монстрів* (сполучникове) (Ю. Андрухович); *Мій труд – не горе, не приречність* (безсполучникове) (М. Вінграновський). Інколи цей зв'язок є змішаним, тобто з одночасним функціонуванням сполучниковості й безсполучниковості: *От тільки пекельне одіяло з шерстю лоскочеться, важко дише і смиче помалу за спідницю* (Г. Косинка). Детально ці типи розглянуто в другому розділі дисертаційної роботи.

Студіювання сурядних словосполучень потверджує функціонування в їхніх межах усіх типів сурядних сполучників, які є не лише засобом конекції, а й виразниками семантико-синтаксичних відношень: 1) з єднальними сполучниками: *Сон та їда ніколи не обрида* (Нар. тв.); 2) з розділовими: *Чи смієшся, чи дороги питаєшся* (Нар. тв.); 3) із зіставно-протиставними: *Хоч*

не почесний, але щасливий (Нар. тв.); 4) з приєднувальними: *Не такі його гладили, та й то не поладили* (Нар. тв.); 5) з градаційними: *Шако був не лише великий інженер, але й великий філософ* (М. Руденко). Природа сурядних сполучників та безсполучниковості як різновиду вияву сурядності репрезентує можливість чи неможливість розширювати словосполучення, про що йтиметься далі. Окрім цього, у межах одного словосполучення можуть діяти сполучники різних семантичних груп та підгруп. Відповідно до цієї особливості ми виділяємо такі типи сурядних словосполучень: 1) розширеного ряду: *Лемківка притоптана та завіяна пилом, мов той спориш на вигоні* (Г. Косинка); 2) звуженого ряду: *Вдень не їсть, а серед ночі / Плаче, бідний, та зітхає, / Сну не знають його очі* (М. Вороний); 3) ряди синкретичного типу: *Одначе, щоб вона щось подібного робила, ще й говорила про се так свobodно – вона, що зовсім не подобала на тих, що займаються такою працею* (О. Кобилянська); 4) комбіновані ряди: *Найчастіше їх (слова) утворюємо за допомогою суфіксів, префіксів або суфіксів і префіксів водночас; Цей колір народили сонце, вогонь і кров* (І. Вихованець). Природа сполучувального засобу дає змогу зафіксувати сурядні словосполучення в складі речень із двота багатоконпонентним складом. Хоч більшість словосполучень розширеного ряду теоретично допускають необмежену кількість конститuentів, а звуженого – відповідно обмежену. Однак параметр лімітативності / нелімітативності ми аналізуємо лише з огляду на конкретну реалізацію словосполучення в конкретній комунікативній ситуації. Тому сурядні синтаксеми можуть бути як лімітативні: *Ким увійти, комахою чи людиною?* (Ю. Мушкетик); *На півдорозі від червоного до жовтого зупинилося, застигло в українській мові слово рудий* (І. Вихованець), так і нелімітативні: *Околиці вулиці степового райцентру були без хат і дерев – купи цегли, та глини, та уламків* (М. Вінграновський); *Тому людина виділила барву зелену – барву весни, трави і листу дерев* (І. Вихованець).

Характер засобу зв'язку та безпосередньо семантика самих конститuentів є домінуючими чинниками семантико-синтаксичної типології сурядних словосполучень, якій присвячено третій розділ дисертації.

Безумовно, класифікація одиниць мови на рівні семантики є чи не найскладнішою й найсуперечливішою, а сурядного словосполучення – поготив. Ті особливості сурядності, які мають прояв у межах словосполучення на формально-граматичному рівні, змушують замислитися над виробленням інтегральних і більш-менш універсальних принципів опису тих семантико-синтаксичних відношень, які виникають у межах аналізованої одиниці. З одного боку, труднощі у виробленні таких принципів зумовлені природою сурядних сполучників, які належать до службових частин мови, а тому мають досить абстрактний значеннєвий рівень, який виявляється лише в конекції з повнозначними словами: сполучник **і, але, або** самі по собі не виражають повного самостійного значення, але тоді, коли вони функціують разом із повнозначними частинами мови, отримують певне смислове наповнення, що зреалізоване в синтаксичних відношеннях: *гриби і ягоди; оригінальний, але складний; широкий або вузький* тощо. З іншого боку, за допомогою сурядного зв'язку можуть вступати у взаємодію слова різних семантичних груп, часто поза контекстом значеннєво несумісних: *солодкий, але дорогий; білий і холодний; холодний, ще й сумний*. Тому цілком справедливо говорити про симбіоз семантики й граматички у вибудовуванні семантико-синтаксичної типології сурядних словосполучень. На формальному рівні конститuentи в межах словосполучення поводять себе як відносно рівноправні й незалежні одиниці. Елементарним підтвердженням цього є неможливість поставити питання між компонентами, а отже, і визначити напрям залежності, як у підрядних словосполученнях:

- ароматна кава – *кава і цукерки*;

- ласувати неквално – *ласувати і відпочивати*.

Однак аналіз функціонування сурядних словосполучень у текстах різних дискурсів засвідчує наявність певної двобічної семантичної детермінованості

компонентного складу. Тому ми переконані в тому, що в межах сурядних словосполучень знаходить вияв теорія залежностей із своїми особливостями, яку розвивали в різні часи науковці вітчизняного й зарубіжного мовознавства. Дослідивши погляди Н. Іваницької, К. Городенської, А. Загнітка, Т. Масницької, М. Степаненка, вважаємо доцільним у семантико-синтаксичній типології сурядних словосполучень спиратися на теорії семантичних залежностей. Тому в третьому розділі схарактеризовано ті чинники, які зумовлюють залежність між компонентами на рівні значення, а саме: сполучувальність, дистрибуцію, інтенцію, валентність. Уважаємо, що одним із домінуючих для аналізованих сурядних синтаксем є валентність. Хоч і буде граматично правильним поєднання *суп і наука, акуратний, але розкиданий, яблука або життя*, однак такі сполуки не можуть утворювати словосполучення, оскільки в них порушено семантичну узгодженість. Ця очевидність дає можливість зробити висновок про те, що важливу роль у генеруванні словосполучення відіграє контекст, або ситуація.

Проведений аналіз засвідчив той факт, що ті загальні відношення, зреалізувати які покликані сурядні сполучники й безсполучниковість, у межах сурядних словосполучень набувають додаткових конотативних відтінків. Тому в пропонованій роботі сурядні синтаксеми класифіковано на: 1) сурядні словосполучення із конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні єднальних відношень; 2) сурядні словосполучення із конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні розділових відношень; 3) сурядні словосполучення із конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні зіставно-протиставних відношень; 4) сурядні словосполучення із конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні градаційних та приєднувальних відношень. В особний розряд виокремлено сурядні словосполучення із комбінованими типами семантичного узгодження, у яких функціонування засобів конекції різних семантичних груп детермінує семантико-синтаксичні відношення між конститuentами.

Висновки до розділу 1

1. У сучасній лінгвістиці не з'ясованим залишається питання про тип чи типи синтаксичного зв'язку в структурі словосполучення. Наслідком цього є відсутність універсальної дефініції аналізованої синтаксичної одиниці. Тривалий час науковці розглядали лише підрядні словосполучення, а сурядні відверто заперечували або ігнорували. Однак новітні тенденції розвитку мовознавства вимагають перегляду традиційних концепцій. Не винятком у цьому контексті є питання про надання сполукам слів на основі сурядного зв'язку статусу повноцінних словосполучень.

2. Словосполучення слід розглядати поліаспектно як одиницю мови, оскільки вона детермінує закони їхньої побудови, її мовлення, яке гарантує реалізацію розглянутих синтаксисом у конкретній комунікативній ситуації.

3. Між словосполученням та словом існує часткова симетрія та асиметрія. Це послідовно відбито в синтаксичному і лексичному підходах до аналізу словосполучень. З синтаксичного погляду словосполучення – це метаструктура, на основі якої досліджують різні аспекти об'єднання слів, а з лексичного – словосполучення своїми параметрами максимально споріднюється зі словом.

Межа між словосполученням і реченням умовна й залежить від інтонації та ситуації спілкування. Словосполучення виконує в мовленні складну функцію, яка не зводиться лише до називання, воно як компонент речення також має відтінок потенційної предикативності, а отже, її комунікативної природи.

4. Сурядність – тип синтаксичного зв'язку, який безпосередньо є засобом творення сурядних словосполучень. На формально-граматичному рівні експлікаторами сурядності є сурядні сполучники та інтонація. До класифікувальних ознак сурядності належать: відносна граматична самостійність компонентів, їхня рівноправність та взаємозумовленість, наявність відкритого / закритого зв'язку, форми координації та співвіднесення, вираження єдиного значення з його типологією

варіативністю, можливість повторюваності сполучників, відсутність інтерпозиції, наявність ілюктивної сили кожного компонента в процесі комунікації.

5. Сурядні словосполучення по-різному тлумачать у вітчизняному та зарубіжному мовознавстві. Більшість відомих теоретиків вирізняє ці синтаксичні одиниці з-поміж інших, однак в україністиці одні вчені заперечують окремішний статус сурядних словосполучень як самостійних синтаксичних одиниць, а інші пропонують оновлений погляд на словосполучення загалом і зараховують до цього категорійного класу поєднання повнозначних слів на основі сурядного зв'язку.

6. Сурядні та підрядні словосполучення протиставлені за такими основними параметрами: 1) структура синтаксичної конструкції (у підрядних словосполученнях є головне і одне чи кілька залежних слів, компоненти ж сурядного зв'язку є відносно рівноправними та рівноцінними); 2) характер відношень між компонентами (у підрядних словосполученнях відношення головного й залежного компонентів є одnobічним відношенням між означуваним й означальним, що має конкретний вияв у трьох основних типах підрядного зв'язку: керуванні, приляганні та узгодженні; у сурядних словосполученнях відношення зваємозворотні, що виявляється в можливості перестановки компонентів без зміни семантико-синтаксичних зв'язків; 3) функційне навантаження (підрядні словосполучення в реченні поширюють його, а сурядні ускладнюють його, утворюючи ряди однорідних членів).

7. Сурядні словосполучення – синтаксичні одиниці, утворені поєднанням на основі сурядного зв'язку щонайменше двох рівноправних повнозначних слів, що перебувають у відношеннях відносної незалежності та, входячи до складу речення, виконують одну синтаксичну функцію. Вони мають як риси, характерні для словосполучення загалом, так і ознаки, що вирізняють їх та ставлять в опозицію до підрядних.

8. Детальний аналіз функціонування сурядних словосполучень дає підстави для окреслення типології цих одиниць в сучасній українській мові.

Запропонована класифікація ґрунтується на особливостях граматичної організації досліджуваних синтаксем і тих семантико-синтаксичних відношень між конститuentами, які зумовлені специфікою засобів їхньої конекції.

РОЗДІЛ 2

ФОРМАЛЬНО-ГРАМАТИЧНА ТИПОЛОГІЯ СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У розділі 2 увагу сфокусовано на особливостях формально-граматичної організації сурядних словосполучень. З'ясовано корелятивні зв'язки розгляданої синтаксеми із синтаксичним рядом. Системно проаналізовано компонентний склад сурядних словосполучень з огляду на частиномовну належність конститuentів та їхню сполучуваність. Розроблено моделі досліджуваних одиниць крізь призму реалізації в них словотвірної і словозмінної парадигми. Запропоновано власну детальну класифікацію сурядних словосполучень з опертям на особливості їхніх формально-граматичних параметрів та функціювання в межах речення.

2.1. Сурядні словосполучення як еквіваленти синтаксичного ряду

Сучасна лінгвістика прагне досліджувати синтаксичні одиниці різновекторно, з урахуванням п'яти основних аспектів, які в різний час пропонували українські та зарубіжні мовознавці: 1) формально-граматичного (Л. Булаховський, Є. Тимченко та ін.), 2) семантико-синтаксичного (І. Вихованець, К. Городенська, Н. Гуйванюк, А. Мухін та ін.), 3) логіко-універсального, або власне семантичного (Й. Андреш, В. Гак та ін.), 4) комунікативного (І. Вихованець, К. Городенська, І. Слинько та ін.), 5) прагматичного (Г. Почепцов). Предметом нашого дослідження є насамперед формально-граматичний та семантико-синтаксичний рівень сурядних словосполучень [77], оскільки ці аспекти є домінантними в з'ясуванні природи будь-якої синтаксичної одиниці. Однак щодо сурядних словосполучень вони натепер застосовані спорадично, що засвідчує відчутну лакуну у вивченні структурних та значенневих ознак розгляданих нами синтаксем.

Формально-граматичний аспект репрезентує особливості структури сурядних словосполучень, синтаксичних форм його компонентів та їхні засоби зв'язку. Сурядні словосполучення кваліфіковано з опорою на прагматичний вектор, тобто як компоненти речення, що є основною комунікативною одиницею. Як уже зауважено в першому розділі, сурядні словосполучення в складі речення утворюють ряди однорідних членів, тому доцільно зіставити структуру сурядного словосполучення та синтаксичного ряду.

Синтаксичний ряд – категорія, яку завжди використовують у контексті сурядного зв'язку, однак вона позбавлена чіткої дефініції в лінгвістичних граматиках та словниках. Ряд як таксономійну категорію застосовують багато наук: у біології – це об'єднання найближчих родин тварин, у математиці – формально нескінченна сума чисел, у фізиці – результат групування одиниць сукупності за однією кількісною ознакою, у хімії – абсолютна або відносна послідовність розташування металів та іонів, у фонетиці – це місце язика під час просування в горизонтальному напрямі для творення голосних, що надає їм специфічного тембру. На тлі наведених визначень помітні деякі спільні риси в трактуванні поняття, а саме: послідовність розташування певних субстанцій, об'єднаних за тими або тими ознаками, лінійна природа такого розташування.

Поняття синтаксичного ряду в мовознавстві почали студіювати найактивніше в контексті однорідних членів речення. Його розглядають як «найпростіший тип конструкцій з паралельними членами, який включає такі функціональні різновиди: 1) однорідні члени речення; 2) неоднорідні, але сурядні члени; 3) пояснення; 4) уточнення; 5) включення» [75, с. 554].

До основних класифікувальних ознак ряду належать: сурядний зв'язок між компонентами, загальна співвіднесеність із спільним членом речення, логіко-семантична схожість, наявність рівноправних відношень сурядності, морфологічна однотипність компонентів [155, с. 202]. Усі ці параметри притаманні й сурядним словосполученням, про що йшлося в першому розділі.

Щоправда, критерій морфологічної однотипності не обов'язковий у сурядних словосполученнях, тому відношення у тріаді «ряд – сурядність – однорідність» є специфічними. Заслуговує на увагу думка Т. Радіонової про те, що ці три поняття стосуються одних і тих самих фактів, але висвітлюють їх у різних аспектах: «простежується корелятивність сурядності з напрямками реалізації синтаксичних зв'язків та їхніх формальних виявів, однорідності – із закономірностями формально-граматичної будови речення, ряду – з тенденціями побудови синтаксичних конструкцій, специфіки їх семантико-синтаксичної організації, з посіданням спільної комунікативної значущості та з підпорядкуванням єдиній семантиці» [160, с. 74]. У цьому зв'язку можна зробити проміжний висновок про те, що ряд – це найширша синтаксична категорія, зреалізована через сурядний зв'язок, що так само максимально проявляє себе в конструкціях з однорідними членами речення, функцію яких виконують у реченні сурядні словосполучення. Схематично ці відношення можна зобразити так:

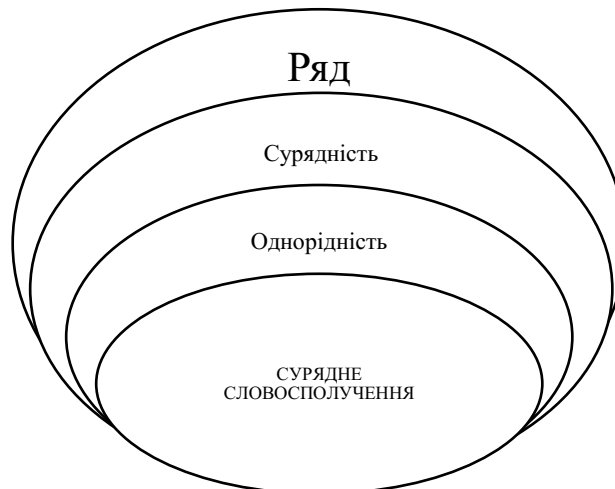

Рис. 1

Щодо сурядного словосполучення ряд відображає його структуру, оскільки компоненти першого завжди розташовані лінійно та підпорядковані тому самому слову в реченні, а отже, перебувають на одному рівні в схемі синтаксичної залежності. Подібно до ряду, члени сурядного словосполучення не мають морфологічних обмежень і можуть виражатися всіма повнозначними частинами мови. Як слушно зауважує А. Загнітко, «взаємна

незалежність, спільна віднесеність або однакова синтаксична позиція – лише умова для утворення рядів [*словосполучень* – наше], але сама конструкція виникає тільки за наявності внутрішнього синтаксичного зв'язку – зв'язку між словоформами, який виражається службовим словом або відповідною інтонацією [75, с. 554].

Більшість мовознавців, які досліджують природу синтаксичного ряду (А. Загнітко, Т. Радіонова, О. Павлович та ін.), сходиться на думці, що він має власний семантичний зміст, репрезентований сполучниками або інтонацією. Відповідно до цього виділяють два загальні класи рядів: нульовий та семантично насичений. Перший (інтонаційний) виражає синтаксичну еквівалентність та однофункціональність асиндетично, що корелює із сурядними безсполучниковими словосполученнями розширеної (відкритої) структури: *Малий, зграбний, гостроокий* (П. Загребельний), а другий утворюють сполучникові та деякі інтонаційні ряди, які співвідносяться із сурядними синдетичними словосполученнями розширеного (відкритого) та звуженого (закритого) типу: *Доводилося або скоритися полякам і поволі вмерти без єднання з рідним краєм, або битися з поляками на смерть* (А. Кашенко). У подібних конструкціях маємо семантичну та синтаксичну ускладненість завдяки внутрішнім відношенням, оскільки сполучник виконує двоєдину функцію: конструювальну, вибудовуючи ряд, і номінативну, яка полягає в називанні тієї семантичної основи, на якій базоване рядорозташування словоформ.

Існує три основних семантичних типи внутрішньорядних відношень: єднальність, протиставлення та розділовість, які мають власні репрезентанти – сполучники. Однак, як вважають лінгвісти, є також вторинні відношення, які накладаються на основні [75]. До них зараховують градаційні та приєднувальні. У градаційних відношеннях, експлікованих відповідними сполучниками *а й, а навіть, а ще, і до того ж, не лише... а й, не стільки ... скільки, не те що ... але й* та ін., другий компонент своїм «лексичним значенням підсилює значення першого чи вказує на перехід дії або стану

через узвичаєну межу в бік посилення чи послаблення» [48, с. 68]. Особливий тип становлять приєднувальні словосполучення, у яких другий компонент несе додатковий, уточнювальний зміст першому. Ці відношення реалізуються завдяки таким сполучникам: *а також, та й, та ще, ще й, причому*: *Старий офіцер одіхнув її, ще й налаяв дуже гидко* (І. Нечуй-Левицький). Г. Коцюбовська зазначає, що «приєднувальні конструкції допомагають зробити повне, інформативно вичерпне повідомлення, відобразити автора чи персонажа, надати оповіді рис усно-розмовної мови або усного мовлення, відтворити процес мислення...» [113, с. 15]. Вияскравлені семантичні типи рядів частково співвідносяться із семантико-синтаксичними класами сурядних словосполучень, докладно схарактеризованими в третьому розділі.

Семантика ряду, а відповідно й словосполучення, реалізується завдяки особливостям організації їхніх компонентів на формально-граматичному рівні. На перший погляд, структура ряду елементарна, адже складники розташовані лінійно, однак його структуру визначають багато чинників, до яких належать: потенційна кількість членів ряду, порядок їхнього розміщення, обов'язковість / необов'язковість послідовності членів, формальний склад сполучника, його місце. На основі цього розрізняють два основні типи рядів: відкриті й закриті. Ряд, у якого кількість компонентів відносно необмежена і між ними встановлюються «нульові» внутрішньорядні відношення, є відкритим; коли ж кількість компонентів обмежується значенням сполучника, то такі ряди називаються закритими. Варто зауважити, що відкритість / закритість залежать не лише від кількості членів, а й характеру їхніх відношень. Беручи за основу формально-граматичні особливості ряду, українські мовознавці (І. Вихованець, П. Дудик, О. Караман та ін.) також виділяють відкриті та закриті сурядні словосполучення. Однак, на нашу думку, будь-яке словосполучення, і сурядне зокрема, має складнішу семантичну та формально-граматичну природу. Ряд, хоч і відображає його будову, але не тотожний словосполученню, оскільки він лише репрезентує можливі варіанти побудови та семантичного наповнення останнього. На наш

погляд, ряд – «робоча» синтаксична категорія, яка вможлиблює дослідження структури та особливостей взаємозв'язків синтаксичних одиниць, до яких і належить словосполучення. Беручи до уваги параметри ряду як репрезентанта особливостей розташування компонентів словосполучення, на формально-граматичному рівні доречно виокремити чотири типи сурядних словосполучень: **1) сурядні словосполучення розширеного (відкритого) типу; 2) сурядні словосполучення звуженого (закритого) типу; 3) сурядні словосполучення синкретичного (змішаного типу); 4) комбіновані сурядні словосполучення.**

2.2 Особливості компонентного складу сурядного словосполучення

Дослідники акцентують на тому, що ряд можуть утворювати лише слова, що належать до однієї частини мови. Проведений аналіз фактичного матеріалу також засвідчив тенденцію до однокласовості компонентів сурядного словосполучення. Мовознавці, однак, зазначають, що це важлива, але факультативна його ознака. Примітно, що в разі належності всіх конститuentів до однієї частини мови, диференційні ознаки сурядних словосполучень проявляються максимально. Це дає підстави говорити про словосполучення гармонійного (гомогенного) ряду: *Гудуть джмелі і бджоли / На золотій акації густій; Збирають світлі, золоті меди / Веселокрилі та прозорі бджоли* (М. Рильський). Є випадки, коли в еквіполентні зв'язки вступають слова різних частин мови, утворюючи словосполучення. Хоча теоретики синтаксичного ряду заперечують такі види рядів, однак на рівні словосполучення все частіше заявляє про себе тенденція до функціонування подібних одиниць, тобто словосполучень дисгармонійного (гетерогенного) ряду: *Гнучка, кароока, з рожевими губоньками і веселим поглядом, вона скрашала батькову хату, як промінь сонця скрашає блакитне небо* (А. Кашенко). Таку аномальність поєднання його (словосполучення) компонентів спровокована насамперед постмодерними ознаками сучасного тексту. Синтаксис як наука уже «виходить за межі граматики й проникає у

сферу тексту, прагматики, теорії комунікації, когнітивістики та інших дотичних наук» [185, с. 207]. Питання розвитку будь-якої синтаксичної одиниці не може розглядатися суто граматично, поза його «віддзеркаленням» у комунікативній природі сучасного дискурсу. Однак проблема сурядного словосполучення ще й досі лишається на схоластичному рівні інтерпретації. Очевидною є нагальність відходу від таких позицій, про які неодноразово згадували мовознавці. Сурядні словосполучення дисгармонійного ряду – це віддзеркалення нового етапу в сприйнятті людиною навколишньої дійсності, її здатність бачити багатогранні, часом непоєднані особливості об'єктів у єдності.

Як відомо, опозиційні до сурядних підрядні словосполучення класифікують за різними ознаками, однією з яких є саме морфологічна належність головного слова. Ця типологічна модель, як зазначає І. Бабій, є панівною в сучасному мовознавстві. Відповідно до вирішеного критерію підрядні словосполучення ранжують на: іменникові (субстантивні), прикметникові (ад'єктивні), числівникові (нумеральні), займенникові (прономінативні), дієслівні (вербальні), прислівникові (адвербіальні) [11]. Означену класифікацію нерідко доповнюють з урахуванням морфологічної природи залежного компонента [43]. Типологія сурядних словосполучення за цим критерієм має інший характер, оскільки враховує частиномовну належність обох компонентів. Усі сурядні словосполучення, що утворюють гармонійні ряди, відповідно до названого параметра можна класифікувати так:

1) субстантивні: *Під вікном насадила Ганна бузку, любистку, півників та півонії* (І. Нечуй-Левицький); *Цей світ багато в чому заміняє мені реальний – світ поезії, літератури, образів, тропів, порівнянь, метафор, ямбів, хорейв, діалектизмів, дискурсів, чого там ще, перелік можна продовжити на кілька десятків слів, принаймні на кілька десятків, а може, й більше* (В. Лис);

2) ад'єктивні: *Ще хмари **чорні, важкі** волоклись по небу, а тільки з краєчку рожево зорялося од схід сонця; Іде, було, по селу **хмурий, сердитий** та й поглядає туди й сюди, як той ворон хижий* (Марко Вовчок);

3) нумеральні: *Хлопець виріс славний, гарний, добрий, проворний і роботящий; він од Наталки старший був годів на **три або чотири**; з нею вигодовавсь і зріс укупі; Гребнули **раз, два, три, чотири** / Як на! – у берега човни* (І. Котляревський);

4) прономінативні: *Мої п'ять полків на вісімсот шабель – тільки **мої і нчий** більше* (Ю. Яновський); *Дружина не розуміє, та коли він їй переклав **мої і свої слова**, охоче помагає йому* (Ф. Зубанич);

5) вербативні (оскільки дієслово має п'ять форм, з яких дві, дієприкметник та дієприслівник, є результатом своерідної контамінації дієслівних і прикметникових, дієсловних і прислівникових градем, то серед вербативних виокремлюємо власне дієслівні, дієприкметникові та дієприслівникові):

а) власне дієслівні: *Догулялись та доспались, що на зиму без хліба zostались* (Нар. тв.); *У цій розповіді спробуємо **штурмувати** неприступні замки **та відмикати** потаємні замки* (І. Вихованець); *Багато й років минуло, а Ганна вже й постарілась, бо в розкоші цвіте чоловік, як квітка, а в нужді **в'яне та сохне*** (І. Нечуй-Левицький);

б) дієприкметникові: *Аж поки сторожа, яка стоїть ззаставою в Дикому полі, не розповіла, що нічна гроза загнала коней у річку, і вони, **нажахані й осліплені** блискавицями, перепливли на той бік* (В. Сліпачук); *Засніжений, заметений у порога стане* (М. Куліш);

в) дієприслівникові: *Потім, **не оглядаючись і розпихаючи** всіх, хто траплявся йому на шляху, попрямував до Юлії Сосновської* (С. Гридін); *Еней – сподар, посумовавши, / **Насилу** трохи вгамовавсь; / **Поплакавши і поридавши**, / Сивушкою почастовавсь* (І. Котляревський);

б) адвербіальні: *Омелько **не голосно, але пронизливо** свиснув, і кінь з місця влупив по гарячій дзвінкій стежці* (Ю. Логвин);

7) вигуківі: **Ні «бе», ні «ме» не знає** (Нар. тв).

Сурядні словосполучення дисгармонійного ряду за цим параметром утворюють змішані типи, серед яких типовими є:

1) ад'єктивно-субстантивні: *Читайте ж, муз, що бормоче: / Що там з Енеєм плив Массик, / **Лінтяй, ледащо** неробоче, / **А сильний і товстий**, мов бик (І. Котляревський); *У тебе мати єсть **старая**, / **Без сил і в бідності, слабая**, / То і повинен жити для неї* (І. Котляревський);*

2) субстантивно-пронімінативні: *А полковник кивком голови попросив мене і **Петра** прямувати за ним* (А. Курков);

3) ад'єктивно-дієприкметникові: *Були троянці **п'яні, ситі**, / **Кругом обути і обшиті**, / Хоть голі приплели, як пень* (І. Котляревський); *Вона довго сподівалася на диво, щороку, 31 грудня до самої опівночі, **ошатна й нафарбована**, чогось чекала* (Інтернет-газета «Високий замок»);

4) ад'єктивно-пронімінативні: *У якихсь то моментах розминулася **моя і братова** свідомість, пам'ять наша розминулась, розбіжність виявила у стопах залежності, чи по-різному одна подія відбилась, у первіснім моменті своїм, у начатках десь то переплуталась* (А. Кондратюк);

5) ад'єктивно-номінативні: *Це був **перший і останній** лист від мами* (Я. Ткачук);

6) субстантивно-дієприкметникові: *Жінки, порозпускавши коси, / **Розхристані і без свиток**, / Розтръопані, простоволосі / Галасовали на ввесь рот* (І. Котляревський);

7) субстантивно-нумеральні: *Тепер аптеки підписуватимуть **один** договір з Нацслужбою здоров'я, **а не десятки** паперів з кожним місцевим департаментом охорони здоров'я* (Онлайн-ЗМІ «Zaxid.net»);

8) субстантивно-адвербіальні: *Еней же з бабою старою, / **То сяк, то так, попід рукою**, / **Тихенько** од бровка убравсь* (І. Котляревський);

9) пронімінативно-нумеральні: *Це був **перший**, **однак мій** власний (проект) (Розм.); *Відповідь на це може дати лише тоталітарна Україна, яка задавить **або одну або іншу** частину України* (Онлайн-ЗМІ «Zaxid.net»);*

10) прономінативно-адвербіальні: *Бери Цвіта, – говорить Влад, – а ми – або вдвох, або жоден* (М. Горностаєва).

У полікомпонентних сурядних словосполученнях навіть кожен конститuent може належати до різних частин мови: *Доволі вродливий, при галстуку, років на сорок, типовий клерк* (В. Лис); *Даруся тим часом, пов'язана весільними стрічками, простоволоса, із віночком на голові, у довгій, до п'ят, невідперезаній білій вишиванці сиділа в розсохлій груші і перев'язувала гілля, знімаючи по одній стрічці із себе* (М. Матіос); *Світлиця була простора, прибрана, з рушниками на стінах* (Розм.).

Варто зауважити, що на формально-граматичному рівні частково можливою є перестановка компонентів, які є відносно рівноцінними й рівноправними, тому справедливим є номінування подібних сурядних словосполучень з оприявленням на першому місці обох конститuentів: субстантивно-нумеральні = нумерально-субстантивні.

Кожен компонент елементарних і неелементарних сурядних словосполучень часто дорівнює одному слову: *І в цьому підморгуванні, в посмішці було навіть щось завзяте, злорадне, торжествуюче; Бо як дивлюся на тебе, то мені так сумно і гарно; Ні докорів, ні балачок про те вже більше не було* (В. Винниченко). Два чи більше повнозначних слова формують відповідно дво- чи багатоконпонентні сурядні словосполучення: *завзяте, злорадне, торжествуюче; сумно і гарно; ні докорів, ні балачок*. Це дає усі підстави виділяти зазначені типи словосполучень за частиномовною належністю конститuentів. У реченні ж *Його обступили, питали, кололи очима* (М. Коцюбинський) словосполучення формують три дієслова, однак помітно, що останнє в площині цього речення вимагає обов'язкового поширювача для передавання відповідної семантики, оскільки *колоти* можна різними гострими предметами, а в цьому реченні компонент *колоти очима* експлікує значення «пильно, різко дивитися на когось» і є одним нероздільним конститuentом, поруч з іншими. *Ти бичуєш святу тишу землі скреготом фабрик, громом коліс, брудним повітря пилом та димом, ревеши*

від болю, з радості, злості (М. Коцюбинський); *У різні періоди життя це можуть бути сім'я, дитячий садочок, школа, інші освітні заклади, трудовий колектив* (Г. Бакка); *Найчастіше, коли говорять про вік, мають на увазі вік хронологічний, тобто той, який можна визначити за паспортом або свідоцтвом про народження* (Г. Бакка); *Ви розгортаєте сіно, простеляєте плаца, лягаєте горілиць, дивитесь на чорно-синє, глибоке зоряне небо і відпочиваєте* (Остап Вишня) – ці приклади засвідчують широке функціонування подібних словосполучень з компонентами ускладненої семантичної природи. Обсяг компонентів сурядних словосполучень прямо пов'язаний зі сполучуваністю слів, яку іменують різними термінами: «валентність», «дистрибуція», «конфігурація», «семантична потенція». Усі вони відбивають властивість повнозначного слова поєднуватися з іншими словами та їхніми словоформами. На сполучуваність повнозначних слів, а тому й на реалізацію їхньої семантики, як уважає Н. Іваницька, впливає «частиномовна приналежність, морфемний склад, відношення мотивованості, значення, тобто сукупність лексико-граматичних ознак» [79, с. 129–130]. Науковці ранжують слова на чотири групи: слова абсолютної семантики, слова релятивної семантики, інформативно недостатні слова, слова відносної релятивної семантики [126; 86; 159; 79]:

1. Автосемантичні слова – це слова із самодостатнім смислом, які не потребують інших слів для розкриття свого змісту. «Закритість семантики слова пояснюється його заданістю реалізувати значення поза синтагматичними обов'язковими сполучуваностями з іншими словами в словосполученні чи реченні» [79, с. 42].

2. Синсемантичні слова – це слова релятивної семантики, які самостійно не можуть реалізувати семантику й потребують компенсації змісту іншими словами певної граматичної форми (*освітлювати що-небудь; міркувати про що-небудь*).

3. Слова релятивного значення із семантичною заданістю відкритої позиції. Ці слова з недостатньою семантикою «прогнозують заповнення

відкритої позиції при них не конкретними морфологічними формами, а набором наявних у мові форм з відповідним категорійним значенням» (*сидіти на дивані, перед екраном, у кріслі*) [124, с. 10].

4. Слова відносно релятивної семантики – це повнозначні слова, які в одних випадках є семантично самодостатніми, а в інших – потребують поширення залежними словами.

Численні приклади засвідчують, що на рівні словосполучень у взаємодію вступають слова всіх виділених груп. Примітно, що підрядні словосполучення, у яких зв'язок між словами ґрунтується на засадах залежності одного компонента від іншого, формують поєднання слів релятивної та відносно релятивної семантики. У словосполученнях на зразок *золотаве волосся; червонощокі яблука; читати вдумливо* головні компоненти, з одного боку, є семантично достатніми, але з іншого, – у площині словосполучення, вимагають поширювача для деталізації значення. У формуванні ж класичних сурядних словосполучень, в основі яких принцип рівноправності компонентів (до того ж кожен компонент дорівнює одному повнозначному слову), беруть участь здебільшого автосемантичні слова або слова відносно релятивної семантики: *квіти і трави; відродитися або загинути; ні горя, ні страждань*. Сурядні ж словосполучення в реченнях *Лиш не зроби слухняною рабою, не ошукай і крил не обітни; Настала черга й на мою зорю / чи біля тебе душу відморозжу, / чи біля тебе полум'ям згорю; Чи вам ті миші згризли сухаря, / а чи прогризли у підлозі дірку* (Л. Костенко); *Чепіжний наставив вуха на лісову невідомість, сплигнув з коня, перекинув рушницю з руки в руку, повів коня стежкою, вивів його на галявину, прив'язав до сосни, а сам відійшов і заліг у ямі* (М. Вінграновський); *Після вчорашньої стрічі він сидів собі мовчки у кутку та тільки, знай, кидав свій бистрий погляд на ті двері, якими вчора увійшла Галя* (Панас Мирний), хоч й ідентифікуємо як вербативні, проте самостійно дієслова, які формують компоненти словосполучення, є семантично неповними відповідно до контексту кожного речення, у якому вони функціують, і вимагають

поширювачів. Тому конститuent дорівнює не одному слову, а їхньому поєднанню, в основі якого підрядний зв'язок. Це ще раз підтверджує, що мова є складною системою, елементи якої існують не відокремлено, а в тісній взаємодії. В одному словосполученні можуть заявляти про себе одночасно не лише різні, а й опозиційні явища. У сурядні словосполучення часто проникає підрядність саме настільки, наскільки це потрібно для формування самодостатнього компонента, який вступає на рівних правах у взаємозв'язок з іншим. Компонентами сурядних словосполучень можуть бути всі чотири типи слів, виділені Н. Іваницькою. Однак у площині словосполучення слова семантичної й граматичної заданості заповнення позицій та слова із семантичною заданістю об'єднуюмо в одну групу синсемантичних слів, оскільки, по-перше, поза контекстом речення межа між подібними словами інколи є умовною, по-друге, в моделюванні словосполучення компонент зі словами обох типів є аналітичним і на формально-граматичному рівні не має істотної різниці. Тому в генеруванні моделей сурядних словосполучень доцільно послуговуватися позначкою *comp*, яка передбачає як однослівний, так і багатослівний конститuent. З огляду на особливості семантичної повноти чи неповноти слів, які утворюють компоненти сурядних словосполучень, виділяємо такі їхні типи:

1) автосемантичний компонент-слово + автосемантичний компонент-слово: *Я не чекав ні чуда, ані дива; Трудяться важко на цьому суходолі / Руки, / Мислі, / Мрії, / Слова; Та вже горять, немов солома, / Кістки, і нерви, і земля* (Д. Павличко);

2) автосемантичний компонент-слово + синсемантичний компонент: *Якісні характеристики особистості залежать від родини, в якій вона виховується, оточення, шкільного колективу, від рівня освіченості, сфери професійної діяльності* (Г. Бакка);

3) автосемантичний компонент-слово + компонент-слово відносної релятивної семантики: *У різні періоди життя це можуть бути сім'я,*

дитячий садочок, школа, інші освітні заклади, трудовий колектив (Г. Бакка);

4) синсемантичний компонент + синсемантичний компонент: *Грошей на квитки у нас не було: до залу нас не пускали, але ми примудрилися дивитися «кіно» крізь дірки в паркані або повилазивши на дерева* (І. Дзюба);

5) синсемантичний компонент + компонент-слово відносної релятивної семантики: *Центр соковиділення розташований у довгастому мозку, звідки надходять сигнали, що збуджують шлункові залози або чинять гальмівний вплив на шлункову секрецію* (В. Соболь);

б) компонент-слово відносної релятивної семантики + компонент-слово відносної релятивної семантики: *Але невдовзі і в наших кар'єрах з'явилися спершу чеська «Шкода», потім німецький «Демаг», американський «Фаріон»* (І. Дзюба).

Типологія ж сурядних словосполучень за частиномовною належністю запропонована з огляду на домінування автосемантичних слів як компонентів сурядного словосполучення. Для тих словосполучень, які згенеровані синсемантичними словами та словами відносної релятивної семантики, доцільною є така ж типологія. Оскільки в конститuentів є домінувальне слово і залежне, тому за аналогією до підрядних словосполучень, у яких належність до вербативних, номінативних та інших типів визначаємо за головним словом (*зелена діброва, косити траву, дуже швидко*), панівні компоненти сурядного словосполучення взаємодіють між собою як рівноправні елементи, підпорядковані ж слова виконують функцію їхніх поширювачів. Справедливо словосполучення *гречана каша і пшенична каша* ідентифікувати як субстантивне, а *залитий сльозами і висушений щастям* як дієприкметникове, оскільки головні компоненти, між якими функціює сурядний зв'язок, є відповідно іменниками та дієприкметниками.

Лексична семантика повнозначних слів відіграє важливу роль у формуванні компонентного складу сурядних словосполучень. В одному випадку словосполучення може бути простим (двокомпонентним), однак самі

конституенти матимуть ускладнену семантичну природу із головним словом та його поширювачами як наприклад: *З вулиці блискучих магазинів вони звернули вліво й вийшли на широку, засяяну білим світлом вулицю* (В. Винниченко); чи бути складним (полікомпонентним), але із простими самодостатніми словами-складниками: *І вишні, і абрикоси, і черешні, і яблука, і виноград були майже в кожному дворі* (І. Дзюба).

Отже, компонентний склад сурядних словосполучень не обмежується поєднанням лише двох автосемантичних слів, натомість може мати ускладнену природу, що є підставою для ранжування розгляданих синтаксем за різними параметрами.

2.3. Формально-граматична модель і парадигма сурядних словосполучень

На формально-граматичному рівні важливим аспектом є моделювання структурної схеми як абстрактного зразка, що відображає особливості внутрішніх зв'язків між компонентами синтаксичної одиниці та універсальної моделі, за якою потенційно можна згенерувати словосполучення. Такі моделі дають змогу сформулювати та дослідити парадигму синтаксичної одиниці (і сурядного словосполучення також). Оскільки словосполучення – синтаксична одиниця, то досліджувати його формально-граматичний рівень доцільно, відштовхуючись від загального поняття синтаксичної парадигми, під якою розуміють «протиставлені ряди синтаксичних структур, ряди синтаксичних конструкцій як видозміни однієї конструкції» [116, с. 457]. У сучасному мовознавстві питання структурних схем сурядних словосполучень представлено досить поверхнево, головний акцент у парадигматиці – на модифікаціях речення. Однак очевидним є те, що одиниці мови не мають значущості поза парадигматичними й синтагматичними відношеннями. Важливо з'ясувати, як ці поняття корелюють між собою в синтаксисі словосполучення, зокрема сурядного. Ми поділяємо думку більшості мовознавців про те, що парадигматичні відношення – це наслідок системності

мови, і репрезентують «відношення вибору, асоціації, що ґрунтуються на подібності й відмінності позначувальних і позначуваних одиниць мови», їх «називають вертикальними» [195, с. 80], а синтагматичні – пов’язані з її лінійністю [195, с. 82]. Слова, справді, поєднуючись між собою, вступають у відношення, що репрезентують лінійність мови, адже неможливою є вимова двох елементів одночасно. Такі поєднання Ф. де Соссюр називає «синтагмами» [179]. Проте це не просто лінійні відношення, адже поєднуватися можуть не всі слова між собою: комунікація та закони мови дають змогу поставити поруч із певним словом лише одне, хоча з останнім можуть бути пов’язані й інші слова. Тому лінійність та синтагма – це не одне й те ж: перша – репрезентант поверхневої структури мови, а друга пов’язана з глибинною структурою мови, з поняттям синтаксичної позиції. З одного боку, сурядні словосполучення тяжіють до лінійності, оскільки ступінь залежності між компонентами мінімальний, теоретично можливими є поєднання на зразок *квіти і банани; холодний, але дорогий; сукня або бензин*, але синтаксична позиція зумовлена найперше валентністю. Синтагма сурядного словосполучення пов’язана із семантичним рівнем і відображає не просто поєднання слів на основі сурядного зв’язку, а логічно правильну та комунікативно детерміновану внутрішньорядну сполучуваність слів. Водночас місце кожного компонента може займати не одне якесь конкретне слово, а одне із багатьох, яке має такі ж властивості та відповідає комунікативній ситуації: *Для приготування пирога потрібні борошно і сметана (кефір, цукор, розпушувач); Для привітання можна купити квіти або торт (книгу, парфуми)*. Такі зразки репрезентують тісне переплетення парадигматично-синтагматичних відношень у площині сурядного словосполучення.

Питання синтаксичної парадигми словосполучення неможливо розглядати поза контекстом речення та слова, оскільки перше забезпечує його реалізацію, а друге слугує будівельним матеріалом. Як відомо, слово має дві парадигми – словозмінну та слотовірну. Як зауважує О. Куц, аргументом

важливості розмежування цих двох парадигм є «введення подібного розмежування в синтаксисі» [127, с. 113]. Тому в лінгвістиці прийнято виділяти парадигму речення словотвірного та словозмінного типу. Оскільки сурядне словосполучення експлікує свої формально-граматичні особливості в межах речення, то вважаємо за доцільне розглядати його моделі також у контексті цих двох типів парадигм, які вможливають дослідження специфіки схем породження вторинних одиниць з однієї вихідної одиниці на рівні словозміни та словотвору. Об'єднує словотвірну та словозмінну парадигми саме наявність у їхній структурі двох частин: постійної, основи, яка згуртовує всі члени парадигми, та змінної, дериваційної, що вможливує розрізнення і протиставлення членів парадигми. Відмінність же полягає в тому, що словотвірній парадигмі, з одного боку, властива нестандартність її членів і менша регулярність порівняно із словозмінною, а з іншого – твірна основа вільна у виборі конститuenta в процесі утворення дериваційних рядів [28, с. 10]. Як слушно зауважує К. Городенська, виділення в синтаксисі парадигми словотвірного типу розширює і поглиблює парадигматичний аспект вивчення синтаксичних одиниць, повніше представляє всю складність системної організації синтаксичного рівня мови. Дериваційну парадигму базової синтаксичної одиниці визначають як набір похідних від неї синтаксичних одиниць, утворених на першому етапі деривації, тобто безпосередньо від неї [46, с. 145]. Дериваційну парадигму речення становлять трансформації одного його типу в інший. Складнопідрядне речення *Соціологи повідомили, що рівень життя покращиться наступного року* має дериваційну парадигму з трьох трансформаційних моделей: безсполучникове складне речення *Соціологи повідомили: рівень життя покращиться наступного року*; речення з прямою мовою: *Соціологи повідомили: «Рівень життя покращиться наступного року»*; просте речення *Соціологи повідомили про покращення рівня життя наступного року*. Дериваційна парадигма сурядного словосполучення має свої особливості, оскільки залежність між компонентами послаблена та вони мають тенденцію до розширення рядів. Перший вид

словотвірної парадигми пов'язаний із можливістю перестановки компонентів: *бісер і нитки – нитки і бісер; дорогий, проте якісний – якісний, проте дорогий*. Однак загальна семантика деяких сурядних словосполучень унеможлиблює вибудову цього типу дериваційної парадигми: *почистив і посмажив (картоплю)* – значення логічної послідовності дій робить абсурдною перестановку *посмажив і почистив*. У подібних словосполученнях транспозиційна парадигма нульова. Особливість сурядних словосполучень, що полягає в потенційній можливості додавання нових компонентів до наявного комунікативно зумовленого ряду, формує другий тип їхньої дериваційної парадигми – парадигму лімітативності. Словосполучення *радість і веселість* теоретично можна розширити до n-кількості компонентів, однак ситуація спілкування зумовлює тільки певний набір компонентів цього словосполучення. Так само в словосполученнях звуженого ряду: ситуативно зумовлене словосполучення *комфортний, але дорогий* можна ускладнити, додавши до ліво- чи правобічного компонента ще один: *красивий, комфортний, але дорогий*. Отже, дериваційна парадигма розгляданого виду також залежить від комунікативної інтенції мовця. Окрім цього, ряд сурядного словосполучення можуть формувати, як уже зазначалося, однокласові або різнокласові конституенти. Така особливість дає підстави говорити про третій тип дериваційної парадигми сурядного словосполучення – гетерогенну / гомогенну. Генерування словосполучення з огляду на морфологічну природу компонентів дає змогу простежити їхні сполучувальні можливості й сконструювати відповідну парадигму гармонійних та дисгармонійних рядів.

Формальна ж похідність синтаксичних одиниць, зокрема й сурядного словосполучення, виявляється в структурних варіаціях. На рівні речення мовознавці [28; 34; 127] говорять про структурні спрощення, що досягаються шляхом згортання його компонентів та перебудови синтаксичних зв'язків. Таку тенденцію називають синтаксичною конденсацією похідних синтаксичних одиниць щодо вихідної [34, с. 173]: *Коли закінчився дощ, діти*

пішли до річки – Після дощу діти пішли до річки. На рівні ж словосполучення словозмінна парадигма проявляється у двох напрямках. Перший пов'язаний із можливістю / неможливістю синонімічної видозміни засобу зв'язку: *олівці і ручки – олівці й ручки – олівці та ручки – олівці, ручки; великий, але цікавий – великий, проте цікавий – великий, зате цікавий – великий, та цікавий.* Сукупність словозмін кожного з компонентів сурядного словосполучення формує другий тип словозмінної його парадигми. Словосполучення *чашка й тарілка* утворене з двох іменників у початковій формі. Відповідно кожен з компонентів має шість відмінкових форм в однині та множині, що має вияв у парадигмі словосполучення: *чашка й тарілка – чашки й тарілки – чашку й тарілку* тощо.

Як бачимо, два класи парадигм (словотвірна та словозмінна) репрезентують потенційні схеми творення вторинних сурядних словосполучень на основі вихідного словосполучення та є відображенням регулярних співвідношень цих синтаксичних одиниць, що виявляється в синтаксичній похідності. Неоднаковий кількісний та якісний склад кожного типу парадигми, як слушно зауважує З. Валюх, «залежить від багатьох мовних і позамовних чинників» [28, с. 12]. Одним із ключових чинників для парадигматики сурядного словосполучення є природа вихідної одиниці та тип сполучувального засобу. Однак такі екстралінгвальні чинники, як: мовець та його інтенція також істотно впливають на парадигму того чи того словосполучення.

Формально-граматична простота будь-якого сурядного словосполучення набуває різнопланових модифікацій, щойно входить у площину речення, сконструйованого відповідно до комунікативної ситуації. Тому важливо проаналізувати найуживаніші моделі сурядних словосполучень як репрезентантів відповідної парадигми.

2.4. Сурядні словосполучення розширеного (відкритого) типу

Сурядні словосполучення, у яких ряд утворено одним актом із відносно необмеженої кількості компонентів, прийнято зараховувати до відкритих. Засіб зв'язку в таких словосполученнях або матеріально виражений за допомогою сурядних єднальних та розділових сполучників, або інтонаційний. Однак питання про цю необмежену кількість потребує окремого розгляду й корелює з філософською категорією нескінченності, яка «виражає невідривно пов'язані між собою протилежні сторони об'єктивного світу, необмежену множину просторових структур світу, принципову незамкненість всіх матеріальних систем, нестворюваність та незнищуваність світу, вічність його буття, кількісну невичерпність явищ світу, нескінченну багатоманітність його властивостей, взаємозв'язків форм буття та тенденцій розвитку» [176, с. 14]. Саме аспект необмеженої множинності елементів ставить знак рівності між цим твердженням та ідеєю про словосполучення відкритого ряду, адже мовознавці переконані, що для подібних словосполучень характерна тенденція потенційного додавання компонентів. Так, у словосполученні *троянди й ромашки* можна легко продовжити цей ряд переліком інших назв квітів: *троянди й ромашки, лілії, півонії, нарциси...* Проте означена вище теза потребує глибокого лінгвістичного осмислення, пов'язаного з філософським потрактуванням нескінченності.

Подібно до того, як у літературі є «вічні теми», які переходять від епохи до епохи та не втрачають своєї актуальності, так й у філософії є одвічні питання, над якими науковці розмірковують століттями. Проблема нескінченності була предметом досліджуваної уваги впродовж усієї історії розвитку людства. Ще в давні часи в європейській філософії перші спроби аналізу нескінченності знаходимо в Анаксимандра та його вченні про апейрон; Платона, який говорив про те, що зрощені в одне ціле кінцеве і безкінечне є початками, вкладеними у вічно суще; Аристотеля, який пішов далі й виділив два види нескінченності: потенційну (може бути необмежено збільшена) та актуальну (позначає величину, що не має кінцевої міри). Філософ Дж. Локк

розглядав цю категорію лінійно і вважав, що ідея безкінечності виникає в людини через здатність без кінця повторювати будь-яку кількість, а крайні межі простору недоступні розумінню, лише кінцеве можна пізнати. Ця думка філософа якраз і лежить в основі відкритості сурядних словосполучень, адже в них теоретично можливим є постійне продовження ряду. Глибокий аналіз взаємозв'язку нескінченного і кінцевого здійснив Г. Гегель, який доводив, що в природі самого кінцевого – виходити за свої межі, заперечувати своє заперечення і ставати нескінченним. Нескінченне не стоїть над кінцевим як щось уже готове так, щоб кінцеве мало і зберігало місце поза ним чи під ним. Не завдяки прибиранню кінцевості взагалі виникає нескінченність, кінцеве полягає лише в тому, щоб завдяки своїй природі ставати нескінченним» [228, с. 202]. Філософ виокремив поняття істинної (якісної) та «дурної» (монотонно-безмежного збільшення кількості) нескінченності. Істинна нескінченність полягає в спрямованій процесуальності кінцевого: процесу виходу його за рамки характерної для нього межі, не лише кількісної, а і якісної. Тому така нескінченність внутрішньо зумовлена природою самого кінцевого. Отже, нескінченність полягає не в кількості, а в якості новоутворень. Також відчуття нескінченності детерміноване людською свідомістю: усе, що людський розум може осягнути стає кінцевим, а те, що знаходиться на певному етапі неосягнутим, – належить до нескінченного. Якщо проводити паралель із сурядними відкритими словосполученнями, які, на думку мовознавців, допускають нескінченну кількість компонентів, то очевидним є те, що вони не зовсім позбавлені межі. Словосполучення поза реченням, як абстрактна одиниця, допускає поєднання абсолютно необмеженої кількості компонентів, але подібні ряди будуть прикладами, користуючись словами Г. Гегеля, «дурної» відкритості: *троянди, і ромашки, і тюльпани, ..., і морозиво, і шоколад, і пенал, і журба...* Будь-яке словосполучення варто розглядати як одиницю живої мови, а не як щось абстрактне, позбавлене конкретики. Словосполучення, сурядні зокрема, реалізують свій семантичний потенціал та особливості внутрішніх зв'язків

саме в реченні як основній комунікативній одиниці. А тому, яким довгим не був би потенційний ряд сурядних відкритих словосполучень, він матиме семантично зумовлену межу, що постає із комунікативної ситуації. Якщо словосполучення утворюватимуть слова, які є видовими назвами понять певного роду (у концепції «рід – вид»), то це вможливлуватиме більше розширення меж словосполучення, ніж якщо його компоненти – назви родових понять. *Кленочками червоними й рожевими / її на той світ осінь провела* (Л. Костенко) – у реченні відкрите словосполучення, компоненти якого є назвами кольорів. З одного боку, теоретично це словосполучення можна розширити, додавши назви інших кольорів (але і їх обмежена кількість): *Кленочками червоними й рожевими (жовтими, й помаранчевими, й зеленими, й фіолетовими...)* / її на той світ осінь провела, з іншого, – у контексті цього речення зрозумілим є той факт, що такі кольори, як *синій, білий* або *чорний* використати для розширення словосполучення алогічно, оскільки клени не мають такого забарвлення і в аналізованому реченні йдеться саме про осінню пору, тому навіть зелений як можливий компонент розсування меж словосполучення буде недоречним. Зважаючи на це, коректніше називати словосполучення, у яких потенційно можливе додавання компонентів, сурядними словосполученнями розширеного ряду.

Серед сурядних єднальних сполучників, які беруть участь в утворенні подібних словосполучень, представлені: 1) власне єднальні: **і, й, та, і ... і, й ... й, та ... та**; 2) заперечні єднальні: **ані ... ані, ні ... ані, ні ... ні, ані ... ні**. З-поміж розділових: 1) власне-розділові: **або, чи**; 2) розділово-альтернативні: **або ... або, хоч ... хоч**; 3) розділові з відтінком сумніву: **чи ... чи, чи то ... чи то, не то ... не то**; 4) розділові з відтінком черговості: **то ... то**.

Подібно до того, як мовознавці розглядають складносурядні безсполучникові речення, дослідники сурядних словосполучень говорять про те, що є всі підстави виділяти сурядні безсполучникові словосполучення, які за своїми параметрами тяжіють до розширених (відкритих). У таких

словосполученнях засобом зв'язку є порядок слів та інтонація (І. Вихованець, П. Дудик, А. Загнітко, Б. Кулик, Р. Христіанінова та ін.). Остання є важливим виразником певного відрізка дійсності, представленого в акті мовлення. У самому словосполученні як одинці синтаксису, порівняно з реченням, інтонація не відіграє значної ролі в розрізненні формально-граматичних та семантичних відтінків, навіть можна сказати, що інтонація «нульова». Лише контекст речення, у якому функціують сурядні словосполучення, уможливорює варіативність інтонаційного малюнка між компонентами цих словосполучень, адже в мовленні ми робимо паузи, певні акценти, які відображають суб'єктивізм у сприйнятті дійсності та ставленні до висловлюваного. Як слушно підкреслює А. Багмут, паузація як компонент інтонації «виступає у мовленні не як механічно діючий фактор, а як один із засобів мовлення, тісно пов'язаний з метою висловлення і його змістом» [13, с. 47]. Отже, відповідно до засобу зв'язку сурядні словосполучення розширеного ряду класифікуємо на:

1) сурядні сполучникові словосполучення розширеного ряду: *Душно, і тихо, і темно* усюди, / *Тьма мене давить зловісна тьма* (М. Рильський); *Роман зареготався й одійшов, а Левантині зробилося ще дужче ніяково* (Б. Грінченко);

2) сурядні безсполучникові словосполучення розширеного ряду: *Легко тому за всячину братись: робить він, як віл, без утоми; працює, як хазяїн, завжди веселий, покійний* (Панас Мирний); *На порозі гість веселий – / Дош, блакитний, весняний...*; *Поглянь, людино, і спокійно йди / На вулиці, на площі, в гай, у поле* (М. Рильський);

3) сурядні комбіновані словосполучення розширеного ряду: *Неси в щільник свій мозок, кров і плоть / Таких, як ти, кипучі міліони / Ідуть, щоб світ востаннє розколоть / На так і ні, на біле й червоне; Крізь плісняву холодних келій, / Крізь ладан, віск і клобуки, / Як очі грішниці веселі, / Сміються роки і віки* (М. Рильський); *Латин дочку мав чепуруху, / Проворну, гарну і моргуху, / Одна у нього і була* (І. Котляревський).

Сурядні словосполучення розширеного ряду можуть складатися не лише із двох компонентів, тому, подібно до підрядних, їх поділено на **елементарні / лімітативні (прості) та неелементарні / нелімітативні (складні)**. До перших належать двокомпонентні сурядні словосполучення: *Я вас люблю великою любов'ю, / Бо добре знаю вашу міць і твердь, / Бо знаю, що за правду ви готові / Самі піти на муки і на смерть* (Д. Павличко), а другі репрезентовано словосполученнями, до складу яких входить три й більше компонентів: *О бідний той, хто крізь завої сині / Іде самотньо, мовчки, без мети: / Лише гуртом і пуці, і пустині / З піснями, з гуком можна перейти* (М. Рильський); *Пригадую: в святковім Самарканді, / Коли затихли здравиці палкі, / З імлі, мов з вічності, з'явилися Сааді, Фірдоусі, Хайям і Рудакі* (П. Воронько). Елементарні сурядні словосполучення розширеного ряду можна розглядати як потенційно неелементарні, оскільки до їхнього ряду можливе додавання подібних за смислом компонентів. Проте варто ще раз наголосити, що склад словосполучення детермінує ситуація спілкування та комунікативна інтенція мовця. Так само й неелементарні підлягають зворотному до розширення процесу – звуженню, що полягає в можливості розділити складне словосполучення на декілька простих. Більшість неелементарних словосполучень є комбінаціями з декількох простих. Словосполучення в реченні *Пальба, галас, брязкіт зброї й крик одчаю – все збилося в скаженому гармидері* (А. Кащенко) можна розчленувати на два: *Пальба і галас; брязкіт й крик*. Однак у тому разі, коли багатоконпонентне словосполучення семантично виражає послідовність подій, подібне звуження недоцільне – лише скорочення до двох послідовно розташованих компонентів: *Пливуть козаки й день, і два, й тиждень...* (А. Кащенко).

Отже, кількісний склад сурядних словосполучень розширеного ряду значною мірою детермінований комунікативною ситуацією.

2.4.1. Сурядні сполучникові словосполучення розширеного ряду з власне-єднальними сполучниками

Сурядні синтаксеми із власне єднальними сполучниками формують найбільшу групу розгляданих синтаксем. До них належать ті, у яких засіб зв'язку єднальні сполучники **і**, **й**, **та**, їх повторювані варіанти, а також трансформований у єднальні повторюваний підрядний **що**. Проаналізовані сурядні словосполучення із цими сполучниками мають схожі єднальні відношення та структурно-логічну схему. Це зумовлено найперше природою самих сполучників. **І**, **й** мають спільне походження, як припускають етимологи, і розвинулися з індоєвропейського *ei*, що «являє собою давню форму місцевого відмінка однини вказівного займенника з ларингальним приголосним у корені 'e- / 'o»; споріднене з грецьким *εἰ* «якщо», готським *ei* «щоб, нехай» [66, с. 287]. Сполучник **та** походить від праслов'янського *ta* «той», пов'язане із займенником **ть** «той»; зіставляється із литовським *tuõj* «зараз, зразу, негайно» [68, с. 498]. Сполучник **що** має подвійну природу: є виразником підрядних і сурядних відношень. У ролі сурядного сполучника подібно до **і**, **й**, **та** утворює єднальні відношення. У старослов'янській мові функціював однозвучний займенник **что** (що), у праслов'янській **что**, припускають, що утворився поєднанням займенника ***ць** «що», збереженого в українській [нич] «нічого», із займенником **то**, с. р. від ***ть**, укр. той; укр. що розвинулося з давньоукраїнського *что*. Щоправда, словосполучення із конектором **що** рідко використовується як засіб генерування сурядного словосполучення, частіше функціює в розмовному мовленні людей, наприклад: *Що взимку, що влітку її сад вражав красою* (Розм.); *Що мої, що твої троянди нарешті розквітли* (Розм.). У старослов'янській мові сполучники цієї групи використовували для вираження єднальних відношень, однак **та** самостійно в писемних пам'ятках не зафіксований, а найчастіше із часткою **же** [132]. Ці сполучники є засобами утворення елементарних і неелементарних сурядних словосполучень розширеного ряду. На формально-граматичному рівні останні вирізняються лише тим, що мають більше

компонентів, проте для семантичного рівня подібних словосполучень характерна ускладнена природа.

Для розгляданої групи словосполучень, утворених компонентами, що належать до однієї частини мови, інваріантними є такі моделі:

а) лімітативна гомогенна парадигма: $i_{opt} / та_{opt} / й_{opt} / що_{obl} \text{ сопр } A_1 i / та / й / що \text{ сопр } A_2$: *Зевес тоді **кружляв** сивуху / **І** оселедцем **заїдав*** (І. Котляревський); *Але **наближені й рідні** хоч інколи повинні казати правду, якою б гіркою вона не була* (О. Лупій); *Сильвестр ще подумав на кладовищі, що весь ритуал – **і вчорашній, і сьогоднішній** – тема для окремої новели, а може, й повісті або роману* (В. Лис);

б) нелімітативна гомогенна парадигма: $i_{opt} / та_{opt} / й_{opt} / що_{obl} \text{ сопр } A_1 i / та / й / що \text{ сопр } A_2 i / та / й / що \text{ сопр } A_3 \dots$: *Взяла **спідницю, і шнурівку, / І хліба** з сіллю на тарілку, / К Еолу мчалась, як оса* (І. Котляревський); ***І** **розраховує, й шепоче, / І виміряє** кожен крок, / Лиш електрично колють очі / **Крізь** все мереживо морок* (Є. Маланюк).

Ці моделі можуть реалізовуватися у своїх варіантах, які передбачають потенційну перестановку компонентів (\leftrightarrow), виняток становлять ті сурядні словосполучення, у яких ряд має семантику послідовності дій та прояву якостей: ***прийшов і привітав; нагріти й з'їсти; створений і вдосконалений***. У більшості цих словосполучень можливими є синонімічне використання сполучників (**і / й / та / що**). В елементарних словосполученнях сполучники **і / й / та** можуть бути одиничними або стояти біля кожного компонента ($i_{opt} / та_{opt} / й_{opt}$), тоді як **що**, реалізуючи сурядний зв'язок, тільки повторюваний, а тому обов'язковий біля першого конститuenta (**що_{obl}**). Словозмінна парадигма сурядних словосполучень цієї групи являє собою сукупність тих варіантів, у яких кожен компонент зреалізовує всі свої можливі форми (сопр_x). Однак нульовою справедливо вважати словозмінну парадигму тих сурядних словосполучень, у яких конститuentaми є незмінювані слова: незмінювані іменники, вигуки, прислівники та дієприслівники:

а) варіантна модель лімітативної гомогенної парадигми: $i_{opt} / ta_{opt} / й_{opt} / що_{obl} \text{comp}_{(x)} A_1 i / та / й / що \text{comp}_{(x)} A_2 (\leftrightarrow)$: *Це небезпека й шал стрімких падінь* (Д. Павличко) – *шал й небезпека; небезпека й / і / та шал; небезпеки й шалу; Промайнула, струнка і смаглява, / Дика дівчина півдня – навек* (Є. Маланюк) – *смаглява і струнка; струнка і / й / та смаглява; стрункої і смаглявої*;

б) варіантна модель нелімітативної гомогенної парадигми: $i_{opt} / та_{opt} / й_{opt} / що_{obl} \text{comp}_{(x)} A_1 i / та / й / що \text{comp}_{(x)} A_2 i / та / й / що \text{comp}_{(x)} A_3 \dots (\leftrightarrow)$: *Та вже горять, немов солома, / кістки, і нерви, і земля* (Д. Павличко) – *кістки, і / й / та нерви, і / й / та земля; нерви, і кістки, і земля; нервів, і кісток, і землі...*; *А поїду я рано / У дніпрові заплаві, / Там і хвилі, й тумани, / І дівчата-любовці* (А. Малишко) – *і хвилі, й / і / та тумани, / І / й / та дівчата-любовці; тумани / і хвилі / і дівчата-любовці; хвиль / і туманів / і дівчат-любовців*.

Гетерогенні моделі утворюють дисгармонійні ряди, із сукупністю тих же парадигм, що й попередні. Як засвідчує зібраний фактичний матеріал, сполучник **що** використовується в них зрідка. З погляду однорідності такі поєднання не завжди утворюють ряди однорідних членів речення, але формують словосполучення ускладненого смислового наповнення:

а) лімітативне сурядне словосполучення дисгармонійного ряду: $i_{opt} / та_{opt} / й_{opt} \text{comp} A i / й / та \text{comp} B$: *Червонобоким яблуком округлим / Скотився день, доспілий і тяжкий, / І ніч повільним помахом руки / Широкі міні чорним пише вуглем* (М. Рильський); *Спить земля, охмарена і славна, / А в Путивлі кряче віща птиця* (А. Малишко); *Одягнений зі смаком і зовсім не подібний до зека* (І. Кривуцький); *А ці мирні люди, вони робили відпочинок дітей кращим, самовіддано і з любов'ю займалися їхньою реабілітацією* (Онлайн-ЗМІ «0352 ua – Сайт міста Тернополя»); *Навіть співає за роботою, щоправда, не голосно і з перервами* (Л. Смілянський);

б) нелімітативне сурядне словосполучення дисгармонійного ряду: $i_{opt} / ta_{opt} / й_{opt} \text{ comp } A \text{ і } / й / та \text{ comp } B, \text{ і } / й / та \text{ comp } A / B / C$: *На порозі стояла сумна, і стривожена, та втомлена жінка* (Розм.).

Похідні моделі передбачають сукупність тих видозмін, які характерні для варіантних моделей гомогенних сурядних словосполучень, з різницею лише в тому, що компоненти належать до різних частин мови:

а) варіантна модель лімітативного гетерогенного сурядного словосполучення: $i_{opt} / ta_{opt} / й_{opt} \text{ comp } A \text{ і } / й / та \text{ comp } B (\leftrightarrow)$: *Хелал і статний високий чоловік вітаються **приятно і з повагою*** (М. Нікітюк) – *з повагою і **приятно; приятно і / та / й з повагою***;

б) варіантна модель нелімітативного гетерогенного сурядного словосполучення: $i_{opt} / ta_{opt} / й_{opt} \text{ comp } A \text{ і } / й / та \text{ comp } B, \text{ і } / й / та \text{ comp } A / B / C (\leftrightarrow)$: *Радісно, і щасливо, й в очікуванні дива люди йшли до церкви* (Розм.) – *радісно і / й / та щасливо, і / й / та в очікуванні дива; в очікуванні дива, і радісно, й щасливо*.

Проведений аналіз цієї групи сурядних словосполучень підтверджує їхню тенденцію до розширення як гамонійних, так і дисгармонійних рядів, що значною мірою детерміновано особливостями кон'юнктива – власне-єднальних сполучників.

2.4.2. Сурядні словосполучення розширеного ряду із заперечними єднальними сполучниками

В окремий тип зараховуємо ті сурядні словосполучення розширеного ряду, у яких як засіб конекції функціують заперечні єднальні сполучники **ані, ні** та їхні повторювані варіанти. Перший, згідно із етимологічним словником, утворився шляхом злиття часток (сполучників) **а, ні** [65, с. 7]. Другий – специфічний сполучник, що має єднально-заперечне значення. Він «результат заміни частки давньоруської **ни** «ні» (праслов'янське **ni**) часткою **ні** (праслов'янське **ne**), зумовленої втратою розрізнявальних якостей успадкованого **ни** (через злиття на ґрунті української мови давніх **ы** та **и** і

зближення нового **и** з ненаголошеним **е**)» [67, с. 94]. Обидва сполучники є засобом зв'язку сурядних словосполучень, схожих за семантикою, щоправда, словосполучення з **ані** мають конотативне значення більшого підсилення емоційно-оцінного ставлення до предмета розмови, ніж з **ні**. Варто також зазначити, що сурядні словосполучення розширеного типу із означеними сполучниками входять до складу речення, де дієслово також може мати заперечувальну форму; у такий спосіб в українській мові утворюються речення з подвійним запереченням: *Ісакій був твердий, як кремій: не взяв ні матерії, ні рому, і грошей не дав* (І. Нечуй-Левицький).

Парадигми словотвірного та словозмінного типу цих словосполучень схожі до моделей сурядних словосполучень із єднальними сполучниками **і, й, та, що**.

Парадигма сурядних словосполучень гармонійних рядів репрезентує реалізацію всіх інших типів парадигм: у цих словосполученнях зазвичай можливою є перестановка конститuentів, навіть у тих, де простежено вираження послідовності дій чи явищ (*ні попраля, ні попрасувала* ↔ *ні попрасувала, ні попраля*), оскільки сполучники **ані, ні** акцентують на запереченні ряду дій, предметів, явищ чи осіб, а не на їх послідовності, тоді як у словосполученнях, утворених числівниками, перестановка буде недоречною та граматично неправильною. Потенційним є додавання нових компонентів, що уможлиблює реалізацію елементарних і неелементарних рядів. В останніх формальне збільшення кількості одиниць семантично посилює відтінок заперечення. На рівні словозмінної парадигми в словосполученнях можливими є синонімічне використання засобів зв'язку **ані / ні**, які займають позицію біля кожного конститuenta, що, зі свого боку, функціонує в сукупності всіх потенційних своїх форм:

а) лімітативна гомогенна парадигма: $ані_{obl} / ні_{obl} \text{ comp } A_1 \text{ } ані_{obl} / ні_{obl} \text{ comp } A_2$: *То як часом майстер напився в саму міру ні замало, ні забагато, то розказував одну подію зі свого життя* (В. Стефанік); *Я не прагнув ні слави, ні багатства* (О. Бердник);

б) нелімітативна гомогенна парадигма: $\text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp } A_1 \text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp } A_2 \text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp } A_3 \dots$: *Ми не можемо знищити нічого в собі; **ні аскетизм, ні самобичування, ні піст, ні молитви, ні інтелектуалізм, ні каяття, ні клятви, ні обіцянки** – нічого не допоможе, не звільнить нас від негативного* (О. Бердник); ***Ні скарги, ні смутку, ні радості** в слові не чуйте!* (В. Стефанік).

Оскільки ці інваріантні моделі можуть зазнавати модифікацій, то їхніми відповідними потенційними моделями є:

а) варіативна модель лімітативної гомогенної парадигми: $\text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp}_x A_1 \text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp}_x A_2 (\leftrightarrow)$: *Вона не могла **ані протестувати, ні плакати*** (Г. Брасюк) – ***ані плакати, ні протестувати; ані протестувати, ні плакати***; *Ми установили точно, скільки пройшло часу, і це нас **ані порадувало, ані засмутило*** (Ю. Яновський) – ***ані засмутило, ані порадувало; ані радувати, ані засмучувати***;

б) варіативна модель нелімітативної гомогенної парадигми подібна до лімітативної, з тією лише різницею, що відповідно до комунікативної ситуації кількісь конститuentів сягає більше двох: $\text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp}_x A_1 \text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp}_x A_2 \text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp}_x A_3 \dots (\leftrightarrow)$: *І чим моє слово для тебе привабне, / **Ні меду, ні ласки, ні пристані тихої*** (А. Малишко) – ***ні ласки, ні меду, ні пристані; ні медом, ні ласкою, ні пристанню***; *З нею не розмовляли **ані Баталова, ні Гдаль, ні Джіонеллі, але те все Ганну мало обходило*** (Г. Брасюк) – ***ні Гдаль, ні Джіонеллі, ані Баталова; ані Баталової, ні Гдаля, ні Джіонеллі***.

Дисгармонійні ряди з єднальними сполучниками **ані / ні** менш характерні в українській мові. Однак вони також репрезентують усі можливі типи парадигм подібно до гомогенних:

а) інваріантна модель лімітативного сурядного словосполучення дисгармонійного ряду із сполучниками **ані / ні**: $\text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp } A \text{ані}_{\text{obl}} / \text{ні}_{\text{obl}} \text{comp } B$: *В розмові зі смертю **ні він, ні нявка** не здогадалися спитати, який саме скарб мався на увазі* (Н. Тисовська); ***Ні вона, ні Тимур** не відповідали на*

привітання (М. Кідрук). Ці зразки засвідчують потенційну можливість реалізації словозмінної парадигми і експлікацію у такий спосіб варіантної моделі лімітативного дисгармонійного словосполучення цієї групи: $ані / ні$: $ані_{obl} / ні_{obl} \text{ comp}_x$ А $ані_{obl} / ні_{obl} \text{ comp}_x$ В: **Ні вона , ні Діма раніше сюди не потрапляли** (Л. Дереш) – **ні Діма, ні вона, ані Діма, ні вона, ні Діми, ні її**;

б) інваріантна й варіантна моделі нелімітативного гетерогенного сурядного словосполучення повторюють ті ж самі параметри з різницею лише у кількісному складі конститuentів: $ані_{obl} / ні_{obl} \text{ comp}_x$ А $ані_{obl} / ні_{obl} \text{ comp}_x$ В $ані_{obl} / ні_{obl} \text{ comp}_x$ С... До того ж такі конструкції не зафіксовані в текстах, однак є потенційними в розмовному стилі: *У магазині не було ні шкіряного, ні замшевого, ні з блискітками гаманця – лише з дерматину* (Розм.) – *ні шкіряний, ні замшевий, ні з блискітками гаманець*.

Отже, виявлені моделі сурядних словосполучень розгляданого класу значною мірою корелюють із моделями попередньої групи. Однак потенційна розширеність ряду цих синтаксем менша в порівнянні із сурядними словосполученнями з власне-єднальними сполучниками, що зумовлено природою заперечних єднальних кон'юнктивів.

2.4.3. Сурядні словосполучення розширеного ряду з розділовими сполучниками *або / чи*, повторюваними *або ... або, чи ... чи, хоч ... хоч*

Етимологічно сполучник **або** є результатом «злиття сполучника **а** з часткою **во** – в минулому формою середнього роду вказівного займенника; припущення про розвиток **або** через ступінь **ал** і **во**» [65, с. 38], тоді як **чи** «розвинувся з відповідної частки внаслідок нейтралізації її питальної функції і дальшого самостійного розвитку в кожній слов'янській мові з набуттям значення сполучника» [69, с. 316]. Ці сполучники виражають власне розділовість без модального ускладнення і «оформлюють такий зв'язок ситуацій, за якого одна з них тільки тому, що вона є, усуває другу» [48, с. 64]. Однак, на думку деяких мовознавців (Л. Булаховського, К. Городенської), у сполучника **або** значення розділовості виразніше, ніж у **чи**, який має відтінок

непевності, оскільки «щільно в'яжеться з питальною часткою **чи**» [26, с. 505]. Для посилення експресії часто вживаним є повторюваний сполучник **хоч ... хоч**, який «ще більше увиразнює вибір одного з двох можливих варіантів» [31, с. 82]. Ймовірно, цей омонімічний сполучник з однозвучним партикулятивом – «закостеніле утворення від дієслова хотіти, найвірогідніше, його віддієприкметникова форма (праслов'янське **xotę** «хотячи», староукраїнське «хотя»), що стали в сучасній українській мові прислівниками), цілком можливо, що в частині своїх уживань постав шляхом скорочення особової форми *хочеш*» [69, с. 206].

Словосполучення цієї групи структурно схожі до попередніх, але на семантичному рівні вони формують одиниці складнішого змісту, який пов'язаний із чергуванням чи взаємовнеможливленням компонентів. Хоча ці сполучники мають різне походження, але на синтаксичному рівні вони беруть участь у формуванні тотожних словосполучень. Тому маємо моделі, у яких ці сполучники взаємозамінні. На формально-граматичному рівні сурядні словосполучення з означеними засобами зв'язку репрезентують усі типи парадигм словотвірного та словозмінного типів.

Гармонійні ряди утворюють словосполучення, у яких можливою є перестановка лімітативних і нелімітативних компонентів у всіх можливих їхніх формах. Сурядні сполучники **або / чи** при цьому можуть бути одиничними й повторюваними, тоді як **хоч ... хоч** лише повторюваний:

а) $\text{або}_{\text{opt}} / \text{чи}_{\text{opt}} / \text{хоч}_{\text{obl}} \text{comp}_{(x)} A_1 \text{ або}_{\text{opt}} / \text{чи}_{\text{opt}} / \text{хоч}_{\text{obl}} \text{comp}_{(x)} A_2 (\leftrightarrow)$: **Чи книш, чи пиріг, аби хліб** (Нар.тв.); **Чи смієшся, чи дороги питаєшся** (Нар.тв.); **Не дивно, що Гафія за роботою або молилася, або тихо співала** (М. Дочинець); **В одному б глухому куті життя не перебував індивід, історії героїв французького роману засвідчують конструктивну спрямованість письма про Себе, суть якої можна передати метафорами С. Малларме: завжди існує вибір – зазирати у порожнечу або писати по ній – хоч квіти, хоч зоряні літери** (Ю. Павленко);

б) або_{opt} / чи_{opt} / хоч_{obl} comp_(x) А₁ або_{opt} / чи_{opt} / хоч_{obl} comp_(x) А₂ або_{opt} / чи_{opt} / хоч_{obl} comp_(x) А₃ ... (↔): *Можже, це я, або хто, або ти / ось там сидить у куточку веранди* (Л. Костенко); *Мої палаци, вежі крижані, / я в першу мить не знаю навіть, де я – / чи там, в дитинстві, чи іще у сні, / чи в Ірпені, чи в царстві Берендея* (Л. Костенко). Для словосполучення, яке функціонує в реченні *Так, стародавнім слов'янам Велика Ведмедиця уявлялася у вигляді Лося або Оленя* (В. Сиротюк) можливою є перестановка компонентів без зміни семантичного тла – *Оленя або Лося*; простежується синонімізм на рівні засобів конекції *Оленя або / чи Лося; Хоч Оленя , хоч Лося*; а також кожен із конститuentів має свій набір словозмін *Лось або Олень, Лосями або Оленями* тощо.

Дисгармонійні ряди у цій групі словосполучень представлені прикладами, які репрезентують вираження різнорідних ознак осіб, предметів, явищ або дій, що взаємовиключають один одного або по чергово проявляють себе. Елементарні сурядні словосполучення цієї групи в комунікації мають нижчу функційну активність порівняно із гармонійними рядами, але на семантичному рівні вони є засобом розкриття оригінального світобачення та мислення людини, оскільки вможливають поєднання різнопланових об'єктів, їхніх характеристик чи дій з подальшим взаємочергуванням. Неелементарні ж украй рідкісне явище. Привертає увагу й та особливість, що в дисгармонійних рядах не завжди можлива взаємозаміна сполучників **або, чи** сполучником **хоч ... хоч** на семантичному рівні, що залежить від змісту повідомлення. Потенційні моделі – ті ж самі моделі елементарних, у яких додано один чи декілька компонентів, які можуть займати різні позиції: спочатку гомогенні компоненти першої групи, а потім іншої, чи чергуватися. Ми представляємо класичні схеми, де спочатку розташовуються компоненти однієї частини мови, а потім іншої.

Інваріантна й варіантна моделі сурядного гетерогенного лімітативного словосполучення: або_{opt} / чи_{opt} / хоч_{obl} comp_(x) А або_{opt} / чи_{opt} / хоч_{obl} comp_(x) В (↔): *Не вірячи в свою дорослість, велич, силу, можливості, авторитетність,*

винятковість, ми приречені «знищувати» – **діями або подумки** (Журнал «НВ»); **Хоч живими, хоч помрем, а своє візьмемо** (М. Куліш); **Старі люди носять сорочки зовсім не вишиті або тільки з невеличкими мережками на маніжці та рукавах** (Інтернет-газета «Кримська світлиця»); **З кожним видихом почніть вимовляти про себе або тихо вголос яке-небудь заспокійливе слово, наприклад «спокій», «тиша» або індійське слово «ом»** (Онлайн-ЗМІ «UNIAN.NET»); **Вона останнім часом сама не своя: або сумна, або замріяна ходить** (Розм.). Щодо реалізації словотвірної й словозмінної парадигми, то, до прикладу, в останньому речення у двокомпонентному словосполученні потенційними є 1) перестановка конститuentів – **або замріяна, або сумна** 2) синонімічність засобів конекції – **або / чи замріяна або / чи сумна;** 3) кожен конститuent зберігає за собою сукупність своїх форм – **замріяна, замріяної; сумна, сумної** тощо.

Нелімітативні зразки цієї групи словосполучень зафіксовано тільки в розмовному мовленні, а їхні моделі відрізняються від лімітативних лише кількістю компонентів: $\text{або}_{\text{opt}} / \text{чи}_{\text{opt}} / \text{хоч}_{\text{obl}} \text{comp}_{(x)}$ А $\text{або}_{\text{opt}} / \text{чи}_{\text{opt}} / \text{хоч}_{\text{obl}} \text{comp}_{(x)}$ В $\text{або}_{\text{opt}} / \text{чи}_{\text{opt}} / \text{хоч}_{\text{obl}} \text{comp}_{(x)}$ С ... (\leftrightarrow): **Можливо, на виставці куплю або акційну книгу, або бестселер, або декілька** (Розм.); **Які троянди купити: білі, чи з рожевими смужками, чи ці?** (Розм).

Отже, формально-граматичні параметри сурядних словосполучень виокремленої групи уможливають максимальну реалізацію словозмінної та словотвірної парадигм.

2.4.4. Сурядні словосполучення з іншим базовим розділовим сполучником *то ... то*

На думку мовознавців сполучник **то ... то** має найбільш знівельоване значення розділовості [48, с. 65]. Сурядні синтаксеми із цим засобом конекції утворюють іншу групу словосполучень розширеного ряду. У праслов'янській мові функціював як вказівний займенник с. р. **to**, співвідносний з **тъ** «той» та як частка **to** «в такому разі, тоді» [69, с. 585]. У старослов'янській

оформлював підрядні зв'язки. Як сурядний сполучник вирізняється повторюваністю та вираженням черговості явищ і дій або повторюваної заміни одних іншими. Цей сполучник характерний більшою мірою для текстів художнього дискурсу й «сприяє їхньому орозмовленню та співвіднесенню з фольклорними джерелами» [32, с. 83].

Ряди сурядних словосполучень цієї групи з гомогенними компонентами репрезентують усі типи словозмінної парадигми: можливою є перестановка компонентів (транспозиційна парадигма), має місце потенційне додавання нових компонентів (парадигма лімітативності). Формотвірна парадигма, однак, є неповною, оскільки відсутня повна видозміна засобу зв'язку (сполучник **то ... то** з особливим семантичним значенням не має синонімічного відповідника), і репрезентована лише сукупністю словозмін кожного слова-складника. Однак варто зауважити, що інколи засіб конекції може бути доповненим сполучником **чи** та заперечною часткою **не**: *Не знаю, чи то вітер, чи телефон* (Г. Косинка), *І тремтячим, зломаним, таємничим голосом Ніколич не то співає, не то повторює пісню, яка причулася йому: Люлі, сину мій, / Люлі, квіте мій, / Спи, моя надіє* (О. Турянський), що впливає на семантику синтаксеми, змінюючи головне значення розділовості з відтінком черговості на відтінки сумніву й непевності. До того ж вони можуть експлікувати значення взаємоусунення однієї події іншою [45, с. 59–60]: *Шахмат чула, як потріскують факели і знадвору долинає не то крик, не то схлип сови* (Г. Пагуляк).

Інваріантна та варіантна моделі лімітативних словосполучень гармонійного ряду: $то\ comp_{(x)}\ A_1\ то\ comp_{(x)}\ A_2\ (\leftrightarrow)$: *І блідий місяць на ту пору / Із хмари де-де виглядав, / Неначе човен в синім морі, / То виринав, то потонав; Чорна хмара з-за Лиману / Небо, сонце криє, / Синє море звірюкою / То стогне, то виє, / Дніпра гирло затопило* (Т. Шевченко); *Він делікатно розгладжував золотих орлів чи срібне листя на потьмянілих від часу монетах, то фланелевою шматиною любовно протирав їх нашатирним спиртом, розведеним водою й оцтом, – і тоді багата, дво- чи триярусна*

товща королівського тердану засвічувалася **то срібним, то золотим** світлом, засліплюючи Іванові очі своєю розкішшю і невимовною красою, із блиском якої не могла би змагатися жодна інша краса – навіть невинна краса молодого жіночого тіла, яке Іван любив до самої смерті (М. Матіос).

Інваріантна та варіантна моделі нелімітативних словосполучень гармонійного ряду: $\text{comp}_{(x)} A_1$ to $\text{comp}_{(x)} A_2$ to $\text{comp}_{(x)} A_3 \dots (\leftrightarrow)$: *Перед очима мріють села, хутори, переліски, ставки, вітряки, розстеляється поле, поле – **то срібне, то зелене, то золоте**, а над усім небо чисте, як барвінок, синє, і далечінь, як дим* (С. Васильченко); *На його обличчі проходять тіні **то жалю, то горя, то радості*** (В. Шевчук).

Можливість перестановки конститuentів у лімітативних та нелімітативних моделях у більшості сурядних синтаксем репрезентують словосполучення, зреалізовані в реченнях: *А уночі розхристана і простоволоса / Селом ходить – **то співає**, / **То** страшно **голосить*** (Т. Шевченко) – ***то** **голосить**, **то** **співає***; *Знову почувся запах **чи то квітів**, **чи то** **східних прянощів**, і світ на полотні став цілком реальним* (Б. Коломійчук) – ***чи то** **прянощів**, **чи то** **квітів***.

Гетерогенні ряди не мають високої частоти вживання в мовленні, у них здебільшого декілька компонентів належать до однієї частини мови, а останній – до іншої. Для потенційних моделей притаманні ті ж різновиди парадигм, що й для гомогенних рядів:

а) $\text{to comp}_{(x)} A$ to $\text{comp}_{(x)} B (\leftrightarrow)$: *І підуть вони разом – **то мовчки, то співаючи** – у далекі північні землі, куди не сягнув мор, і в Смоленську віддасть Осташко ігуменові свій літопис* (Р. Іваничук);

б) $\text{to comp}_{(x)} A$ to $\text{comp}_{(x)} B$ to $\text{comp}_{(x)} C (\leftrightarrow)$: *Для зняття жару можна користуватися чергувати компреси **то з сироватки, то з сиру, то горілчани*** (Розм.); *На уроках мистецтва кипить постійно робота: **то співи, то танці, то малюють, то ліплять*** (Розм.).

На семантичному рівні такі словосполучення матимуть відтінок більшого припущення, сумнівності [48, с. 144] або ж передають семантику

взаємоусунення однієї події іншою [45]: *чи то сьогодні, чи то завтра; чи то сніг, чи дощ; не то крик, не то плач.*

Отже, розглядана група сурядних синтаксем вирізняється облігаторністю функціювання сполучника **то** біля кожного конституента й відсутністю синонімічного засобу конекції.

2.4.5. Сурядні словосполучення з безсполучниковим зв'язком

Проблема доцільності виділення безсполучникових словосполучень як різновиду сурядних вимагає перегляду традиційних поглядів щодо специфіки синтаксичного зв'язку між синтаксемами різних рівнів загалом та між компонентами словосполучення зокрема. Довгий час безсполучникові словосполучення були поза сферою дослідження, оскільки в лінгвістиці основні дискусії точилися навколо природи безсполучникового речення як одного із засобів комунікації. Якщо визнаною є думка про доречність виокремлення безсполучникових речень, то є всі підстави розглядати сполучення повнозначних слів *глибоко, хворобливо* у реченні *Є люди, яких все це травмує глибоко, хворобливо* (О. Гончар) як словосполучення. Оскільки будь-яке словосполучення є компонентом речення й реалізує свої диференційні параметри в його межах, варто зіставити природу цих безсполучникових синтаксичних одиниць.

І. Святобаченко виокремлює декілька основних підходів у дослідженні безсполучникового типу зв'язку й безсполучникового складного речення [167]. Відповідно до першого безсполучникове речення є контекстуально залежною одиницею мовлення з текстотвірними функціями. Тривалий час науковці не опозиціонували безсполучникові речення сполучниковим. У той же час Л. Булаховський вбачав кореляцію між безсполучниковими та сполучниковими синтаксемами і говорив про існування лише двох типів безсполучникових речень – безсполучникові складносурядні та безсполучникові складнопідрядні [125], що формує підхід до розгляду цього типу речення через тріадну опозицію «безсполучниковість – сурядність –

підрядність». Ще один погляд задекларовано в працях С. Дорошенка, який обстоює самостійний статус безсполучникових речень і заперечує виокремлення безсполучникових складносурядних та складнопідрядних його різновидів: «безсполучниковість становить такий спосіб формально-синтаксичної пов'язаності компонентів, за якого організація всієї синтаксичної структури спирається не на сполучники і сполучні слова, а на граматизовані елементи, які виконують важливі конструктивні функції в граматичному оформленні складного речення» [60, с. 538]. На думку цього мовознавця, відсутність матеріально вираженого засобу зв'язку позбавляє розглядувані конструкції можливості вступати в опозицію до сполучникових, а тому надає всім безсполучниковим структурам «граматичної незалежності». Як своєрідну периферію розглядає безсполучникові конструкції А. Загнітко, зауважуючи, що «безсполучникове складне речення відрізняється від рівновеликих сполучникових складнопідрядних і складносурядних речень тим, що в об'єднанні його частин використовуються як спільні для безсполучникового й сполучникового типів зв'язку засоби, так і суто специфічні» [75, с. 733]. Найдоцільнішим, на нашу думку, є підхід, відповідно до якого безсполучниковий зв'язок формально протиставляється сполучниковому, однак у межах безсполучникового виокремлюють безсполучникові сурядні, підрядні речення, а також речення з недиференційованим синтаксичним зв'язком. Як зауважує І. Вихованець, «у формально-граматичному плані безсполучникові речення мають протиставлятися не складносурядним і складнопідрядним, а сполучниковим у всій їх сукупності, тоді як із погляду диференціації синтаксичних зав'язків і семантико-синтаксичних відношень безсполучникові і сполучникові складні речення можуть перетинатися, охоплюючи тотожні синтаксичні зв'язки і семантико-синтаксичні відношення» [34, с. 347]. Справді, три речення *Ви розгортаєте сіно, простеляєте плаца, лягаєте горілиць, дивитесь на чорно-синє, глибоке зоряне небо і відпочиваєте* (Остап Вишня), *Ліс стоїть задумливий: йому ось-ось треба своє пишне вбрання скидати* (Остап Вишня),

У всякого своя доля і свій шлях широкий: той мурує, той руйнує... (Т. Шевченко) на формально-граматичному рівні мають схожу будову: частини поєднані асиндетично, однак на семантичному рівні перше речення передає значення послідовності подій, яке також можуть репрезентувати сурядні єднальні сполучники, тому це речення корелює із сполучниковим сурядним подібним реченням: *Ви розгортаєте сіно, (і) простеляєте плаца, (і) лягаєте горілиць, (і) дивитесь на чорно-синє, глибоке зоряне небо, і відпочиваєте*; між частинами другого наявні причинові відношення, які можна співвіднести із складнопірядним причиновим реченням: *Ліс стоїть задумливий, (бо) йому ось-ось треба своє пишне вбрання скидати*; щодо третьої конструкції, то вона не має сполучникового відповідника, тобто, за словами І. Вихованця, належить до недиференційних безсполучникових конструкцій.

У площині словосполучення безсполучниковий зв'язок може корелювати із сурядним. У реченні *Прийшла весна, прийшла красна, / Розкішна, люба, чарівна!* (М. Вороний) поєднання *розкішна, люба, чарівна* утворює ряд однорідних членів, поєднаних інтонаційно. Компоненти сурядного сполучникового словосполучення розташовуються лінійно, підпорядковані тому самому слову в реченні і, перебуваючи на одному рівні синтаксичної залежності, формують також ряди однорідних членів: *В ці часи ви чуєте і над собою, і перед собою, і за собою, і праворуч, і ліворуч шум – свист качиних крил* (Остап Вишня). Сурядні сполучникові словосполучення вирізняються відносною граматичною рівноправністю компонентів та відсутністю формально-граматичної залежності між ними, що забезпечують сурядні сполучники, однак, як бачимо із прикладів, можливим є й безсполучникове поєднання рівноправних конститuentів словосполучення.

У безсполучникових конструкціях головним засобом зв'язку є інтонація та порядок розташування слів. Словосполучення поза контекстом речення позбавлене чіткого інтонаційного малюнка, однак інтонацію варто розуміти не лише як елемент мовлення. Сьогодні мовознавці розглядають інтонацію як

окремий розділ граматики. На думку А. Багмут, інтонація виконує три основні функції: конструктивну, рекогнитивну (ідентифікувальну) та дистинктивну [13]. Останні дві безпосередньо пов'язані із комунікацією, а конструктивна проявляє себе на рівні мови й бере участь у творенні фраз і словосполучень також. Стає очевидним той факт, що інтонація стає граматичним засобом в тому разі, коли значення певного її виду ототожнюється із значенням тієї чи тієї групи сполучників. На рівні словосполучення це твердження доводить те, що сурядне безсполучникове словосполучення відрізняється від сурядного сполучникового лише синтаксичними засобами, а не значенням: *І пада сніг лапатий, волохатий / Спокійно й величаво над селом* (М. Рильський) – *І пада сніг лапатий, (і / й / та) волохатий / Спокійно й величаво над селом*. Безсполучникові словосполучення – не довільне поєднання будь-яких слів, адже, по-перше, набір компонентів зумовлений ситуацією спілкування, по-друге, вони мають логічне лінійне розташування, яке обрав мовець для певного комунікативного акту. Особливо яскраво це ілюструють речення, у яких безсполучникові словосполучення виражають семантику послідовності подій: *На панщині пшеницю жала, / Втомилася; не спочивать / Пішла в снопи, пошкандибала Івана сина годувать* (Т. Шевченко); *Йому не лежалося. Він схопився, одягся* (Б. Грінченко); *Дівчинка (за чотири дні її, як і сестричці, мало бути дванадцять років) біжить щодуху, вбігає до будинку* (В. Лис).

Справедливим є зауваження А. Загнітка про те, що в процесі історичного розвитку мови постійно виникають нові варіанти синтаксичних конструкцій, а О. Потебня свого часу довів, що безсполучниковість давніша від сполучниковості. Це дає всі підстави висунути гіпотезу про те, що безсполучникові словосполучення сурядної природи виникли раніше і сполучникові є похідними від них. Сполучники, які виконують функцію поєднувачів двох чи кількох конститутів, постають своєрідними ускладнювачами, які нашаровуються на інтонацію й разом з нею передають формально-граматичні відношення всередині словосполучення.

Для дослідження формально-граматичної та семантико-синтаксичної парадигми означеної групи сурядних словосполучень розширеного ряду необхідно з'ясувати їхні специфічні характеристики, завдяки яким безсполучникові словосполучення асимільовані із сурядними сполучниковими й водночас дистанційовані від них диференційно.

Відсутність сполучників, інтонація та порядок слів у ролі засобів зв'язку між компонентами – класифікувальні ознаки сурядних безсполучникових словосполучень, які є основою для вияву й інших специфічних рис цих синтаксем.

До сурядних словосполучень зараховуємо ті безсполучникові конструкції, які корелюють із відповідними сполучниковими. Частину безсполучникових словосполучень можна співвіднести з тими, у яких засіб зв'язку – сурядні єднальні сполучники **і, й, та (і)**. На семантичному рівні обидва типи словосполучень передають відтінок одночасності або послідовності дій: *Третья, мнеться – думає минеться* (Нар. тв.) – *Третья (і / й / та) мнеться – думає минеться*; *Сон та їда ніколи не обрида* (Нар. тв.) – *Сон, їда ніколи не обрида*; *Круг мене кохалося поле, шепотіло, цілувалось* (В. Винниченко) – *Круг мене кохалося поле, (і / й / та) шепотіло, (і / й / та) цілувалось*. Іншу групу формують безсполучникові словосполучення, що тотожні тим, у яких зв'язкову функцію виконують **а, але, проте**. Такі синдетичні та асиндетичні словосполучення експлікують семантику протиставлення / зіставлення: *Ріж нитку довгу, слово кажи коротке* (Нар. тв.) – *Ріж нитку довгу, (а / але / проте) слово кажи коротке*; *Лихоманка – не matka: трясе, не жаліє* (Нар. тв.) – *Лихоманка – не matka: трясе, (а / але / проте) не жаліє*; *Серце старого запорожця не сумує з того, а радіє* – *Серце старого запорожця не сумує з того, радіє* (А. Кащенко) Прикметно, що в таких конструкціях біля одного із компонентів функціонує заперечна частка **не**.

На окрему увагу заслуговують сурядні словосполучення, у яких наявність / відсутність матеріально вираженого засобу зв'язку змінює значення всієї синтаксеми: у текстах різних дискурсів є значна кількість

словосполучень із єднальними сполучниками заперечувальної семантики **ні**, **ані** та їхніми повторювальними варіантами **ані ... ані**, **ні ... ні**. Трансформація цих одиниць у безсполучникові змінює семантику заперечення на ствердження: *Сьогодні він **ні читає, ні пише** – Сьогодні він читає, пише; У неї на кухні **ні хліба, ні пирогів** – У неї на кухні **хліб, пироги***. Однак у частині таких словосполучень наявність / відсутність сполучника лише посилює / послаблює експресивність конструкції: *Не вір **ні старостам, ні свахам**, бо всі вони брешуть* (О. Попова) – *Не вір **старостам, свахам**, бо всі вони брешуть; **Ні докорів, ні балачок** про те вже більше не було* (В. Винниченко) – *Докорів, балачок про те вже більше не було*.

У сурядних безсполучникових словосполученнях інтонація є основним засобом реалізації семантико-граматичної пов'язаності компонентів. Вона може бути маркером перелічення або зіставлення конститuentів, надаючи цілому словосполученню більшої експресії та динаміки порівняно з відповідними сполучниковими словосполученнями, тим самим утворюючи своєрідні граматичні й стилістичні контрукції-синоніми: *А в нас яку не вдарии кайлом скелю – зівсюди рине **кров, а не вода*** (Л. Костенко) – *А в нас яку не вдарии кайлом скелю – зівсюди рине **кров, не вода**; Може навіть **не тижні, а цілі роки** минуть* (Л. Костенко) – *Може навіть **не тижні, цілі роки** минуть; Люблю чернігівську дорогу – **весною, влітку, восени*** (Л. Костенко) – *Люблю чернігівську дорогу – **весною, (і / й / та) влітку, (і / й / та) восени**; Хай буде **сніг, і музика, і вечір*** (Л. Костенко) – *Хай буде **сніг, музика, вечір***.

Серед безсполучникових складних речень розрізняють речення відкритої та закритої структури. Як зауважує А. Загнітко, «усі речення відкритої структури сполучникового і безсполучникового типу подібні за будовою, оскільки незалежно від сполучникового чи безсполучникового поєднання предикативних частин їх можна зарахувати до окремого структурного різновиду складносурядних речень, що характеризується відносною внутрішньою однорідністю, у межах якого протиставлення безсполучникового і сполучникового зв'язку не є суттєвим» [75, с. 736].

Подібно до цього в словосполученні виділяємо безсполучникові конструкції розширеного й звуженого ряду, що корелює із поняттям відкритої і закритої структури. Така специфіка цих синтаксем зумовлює їхню небінарність – вияв іще однієї диференційної ознаки. О. Мельничук висловлює слушну думку про те, що «безсполучниковий сурядний зв'язок застосовується переважно в сурядних словосполученнях, які мають у своєму складі більш як два однорідних члени» [140, с. 108]: *Мій предковічний, / мій умитий росами, / космічний, вічний, / зоряний, барвінковий* (Л. Костенко); *Заворушилось серце в Марини, забажала її душа щастя, волі, веселості* (І. Нечуй-Левицький). Дуже часто останній компонент такого словосполучення приєднується за допомогою єднального сполучника **і, й, та**. На формально-граматичному рівні в такому словосполученні ряд може продовжуватися, однак семантично наявність біля останнього конститuenta сполучника ніби обмежує перелік: *Хрести, лелеки, мальви і жоржини / були його єдині глядачі; Страждаю, мислю, плачу і сміюсь* (Л. Костенко); *Схопив за руку, шарпнув до себе і, не зважаючи на шалений опір, міцно обійняв, тішачись від частих ударів її серця* (О. Лупій); *Він приплив на острів, припнув до берега човна, дістав з човна рушницю і застрелився* (В. Лис). Звертають на себе увагу й конструкції, члени яких здатні групуватися в пари, при цьому всередині може функціонувати сполучниковий зв'язок, між самими парами – безсполучниковий, або навпаки: компоненти поєднані безсполучниково, а їхні пари – за допомогою сполучника: *романи й повість, оповідання й казки; веселий, щасливий, але втомлений*. Такі словосполучення зараховуємо до комбінованих конструкцій із безсполучниково-сполучниковим зв'язком.

Класичними є приклади сурядних безсполучникових словосполучень гармонійного ряду, компоненти якого належать до однієї частини мови, однак ряд може бути й дисгармонійним: *Вона купила білу, з червоними маками сукню; У її майстерні можна помилуватися картинами, виконаними у різних техниках: випалені, вирізьблені, з піску, із стрічок* (Розм.). Окрім цього, для більшості подібних словосполучень можливою є перестановка складників: *І*

пада сніг лапаний, волохатий / Спокійно й величаво над селом (М. Рильський) – *І пада сніг волохатий, лапаний / Спокійно й величаво над селом; Дороги рівної не знати – / Зигзаги, хвилі, блискавки, / Та завжди: хай горять магнати! / Хай квітом квітнуть бідняки!* (М. Рильський) – *Дороги рівної не знати – / Хвилі, зигзаги, блискавки, / Та завжди: хай горять магнати! / Хай квітом квітнуть бідняки!* Виняток становлять ті, що виражають семантику послідовності подій чи протиставлення, як і в подібних сурядних сполучникових словосполученнях із єднальними та протиставними сполучниками. Зміна порядку розташування елементів у таких синтаксемах неможлива: *Ченці наче по команді підвелися з місців, перехрестились до образів, подякували хазяїнові та хазяйці, накинули на голови клобуки, забряжчали чотками й хапком вийшли на вулицю* (І. Нечуй-Левицький) (послідовність дій); *На Бога покладайся, розуму ж тримайся* (О. Попова) (зіставно-протиставні відношення).

На окрему увагу заслуговує питання наявності предикативності в межах безсполучникового сурядного словосполучення. Сучасна лінгвістика рясніє різними поглядами на категорію предикативності, але спільною для всіх є думка про те, що мінімальною синтаксичною одиницею, яка має предикативність, є речення, словосполучення ж позбавлене її. Доречним вважаємо погляд М. Мірченка, який розрізняє предикативність як комплексну категорію, що виражає відношення повідомлюваного в реченні до дійсності, формує речення як комунікативну синтаксичну одиницю, та предикативність як формально-синтаксичну категорію, яка стосується лише двоскладного простого речення і вказує на синтаксичний зв'язок між підметом і присудком [144, с. 194]. У лінгвістиці натрапляємо на тлумачення предикативності як способу актуалізації позамовної дійсності, синтезу суб'єктивного та об'єктивного; дехто вважає її первісним, найзагальнішим усвідомленням людиною дійсності. З цим важко не погодитися, адже заслуговує на увагу думка М. Мірченка про те, що предикативність є комунікативною надкатегорією, яка формується певними підкатегоріями (часу, модальності,

особи), зреалізованими в окремих грамах [143, с. 26]. Саме «широке» трактування предикативності як співвіднесеності повідомлення з дійсністю дає змогу по-новому інтерпретувати словосполучення загалом й безсполучникове зокрема. Будь-яке словосполучення, на наш погляд, є згорнутою комунікативною одиницею, оскільки позначає сполучення об'єктів позамовної дійсності, які, з одного боку, стають предметом власне комунікації, а з іншого, – виконують функцію компонентів речення, для якого предикативність є неодмінною ознакою. Подібно до філософського трактування взаємовідношення частини і цілого, яке полягає в тому, що частина має в собі ознаки цілого, для словосполучення характерна прихована потенційна предикативність. Безсполучникові сурядні словосполучення, як і сполучникові, формують у реченні ряди однорідних членів, не лише другорядних, а й головних, тобто вони можуть бути елементами ядра предикативності, позиціонуючи як однорідні підмети й присудки: *Єремія вмився, вбрався, вийшов н алею* (І. Нечуй-Левицький); *Чекали зйомки, зали, павільйони, – / чекало все! Іван косив траву* (Л. Костенко).

Аналіз природи безсполучникових сурядних словосполучень дає змогу сконструювати потенційні моделі, що відображають формально-граматичну організацію цього типу словосполучень.

Гомогенні моделі мають усі типи словотвірної парадигми: для більшості асиндетичних словосполучень можливою є перестановка компонентів (транспозиційна парадигма), виняток становлять лише ті, у яких через конституенти зреалізовано семантику послідовності подій; відсутність матеріального засобу зв'язку, сполучника, уможливорює реалізацію парадигми лімітативності, що має прояв у потенційному додаванні нових компонентів. Перший тип формотвірної парадигми проявляється в сукупності словозмін кожного слова, однак вона буде неповною в тому випадку, коли словосполучення формують незмінні слова (прислівники, дієприслівники, незмінювані іменники). Другий тип експлікований у словосполученні за можливості видозміни засобів зв'язку. З одного боку, для безсполучникових

словосполучень єдиним таким засобом є інтонація, яка не має синонімічних варіантів, з іншого, – специфікою безсполучникових сурядних словосполучень є можливість заміни інтонації на відповідний сурядний сполучник. Проте це, на нашу думку, парадигма моделей не всередині конкретного словосполучення, а більш глобальна трансформація цілих типів зв'язку, у цьому разі сполучникового та безсполучникового. Можливими є такі моделі:

а) $\text{comp}_{(x)} A_1 \text{ non.conj } \text{comp}_{(x)} A_2$: (\leftrightarrow): *А з неба, **холодного, блакитно-білявого**, блимали серпневі зорі* (М. Івченко); *Причому так, аби в'язень міг його почути, й при цьому – **не голосно, мимоволі** вимагаючи від слухача пильності та уваги* (А. Кокотюха); *З моїми прочуттями смерті і сумними думками наймиліше мені в **тихій, поважній** природі* (О. Кобилянська); *І пада **сніг лапатий, волохатий*** (М. Зеров). Словосполучення, репрезентоване в останньому прикладі яскраво демонструє реалізацію словотвірної та словозмінної парадигм: для синтаксеми *лапатий, волохатий*, окрім гомогенності й лімітативності, характерними є потенційна перестановка конститuentів (*волохатий, лапатий*), видозміна засобу зв'язку, яка зумовить трансформацію словосполучення з асиндетичного у синдетичне (*лапатий і волохатий*); кожен компонент має свою систему видозмін, які можуть зреалізуватися відповідного до комунікативної ситуації;

б) $\text{comp}_{(x)} A_1 \text{ non.conj } \text{comp}_{(x)} A_2 \text{ non.conj } \text{comp}_{(x)} A_3 \dots$ (\leftrightarrow): *Ваші батьки від ранньої до вечірньої зорі **орали, жали, косили, збирали** добро для своїх дітей, а ви добро, котре ваші батьки такою тяжкою працею зібрали, пропиваєте та проїдаєте без толку, і нікому від вашого безпутного життя ніякої користі немає, хіба тільки шинкарям* (І. Карпенко-Карий); *Очі заплющу ось так, і переді мною: **липи, клени, акації*** (А. Шиян); *Ну така вже **охайненька, рум'яненька, кароока, брівки по шнурочку, а циці аж пазуху пипками проколюють*** (Ю. Логвин).

Нелімітативний ряд сурядних словосполучень відрізняється від лімітативного лише тим, що в конкретній ситуації для мовця необхідною була

більша кількість, аніж два, компонентів. Однак, лімітативні та нелімітативні ряди можуть зазнавати взаємотрансформації.

Дисгармонійні ряди мають такі ж парадигми, які до того ж схожі на моделі сполучникових сурядних словосполучень з єднальними та розділовими сполучниками, з якими корелюють на семантико-синтаксичному рівні: $\text{comp}_{(x)}$ А non.com_{j} $\text{comp}_{(x)}$ В (non.com_{j} $\text{comp}_{(x)}$ С ...) (\leftrightarrow): *Вона ж така мила, добра, оксамитова, ніжна, лагідна, кароока, з гарним носиком, спокусливими губами, з витонченими раковинами вух і мочками внизу них, які під час віртуальних поцілунків Юрась постійно їх прикусював* (М. Снаговський); *Буду все робити, – несміливо, майже крізь сльози, ледве вимовляв слова Брояновський* (І. Кривуцький); *Вміла вона пекти пироги на різний смак: полуничні, морквяні, з яблуками, з малиною* (Розм.); *Несміливо, шпортаючись, ступає до Арі, щоб подякувати* (О. Бугай); *Вона сиділа засмучена, з важкими думками в душі, що то далі буде з нею, з її коханою Любою, коли й цей зять якийсь ніби скажений і безглуздий* (І. Нечуй-Левицький);

Примітно, що подібні моделі комуніканти використовують рідко, особливо речення із безсполучниковими словосполученнями дисгармонійного ряду. Як засвідчує зібраний фактичний матеріал, безсполучниковий зв'язок найчастіше притаманний багатоконпонентним словосполученням і майже не характерний для двокомпонентних. Це пояснюємо природою самого безсполучникового зв'язку, який в українській мові дає можливість утворювати довгі ряди однорідних членів без порушення ейфонічних законів. Зауважимо той факт, що в «чистому вигляді» безсполучникові полікомпонентні словосполучення трапляються не так продуктивно в порівнянні з тими, у яких розширений асиндетичний ряд завершує конститuent, приєднаний сполучником, що дає право говорити про комбіновані ряди: *І тому була вкрай збентежена, засмучена й присоромлена, коли мусила признатись перед собою, що кохає Бориса* (І. Вільде).

2.5. Сурядні словосполучення звуженого (закритого) ряду

2.5.1. Сурядні словосполучення звуженого ряду з протиставними сполучниками *але, проте, однак (одначе)*

З одного боку, як уже було зазначено, природа сурядного зв'язку вможливорює додавання або ж прибирання компонентів словосполучення, що дає підстави говорити про розширені та звужені ряди, однак, з іншого боку, – ми вважаємо за доцільне розглядати словосполучення, зокрема й сурядні, як компоненти ідеальної системи (мови) прагматичної природи, оскільки вони зреалізують свої класифікувальні параметри в процесі живої комунікації, яка є вирішальним чинником, що визначає межу сурядних словосполучень. Тому до звужених рядків зараховуємо двокомпонентні сурядні словосполучення, конституенти яких поєднані за допомогою сурядних протиставних сполучників, які мовознавці поділяють на: а) власне-протиставні: **а, але, однак / одначе, проте, так: *холодний, але смачний; сонячно, однак вітряно; красивий, проте дорогий***. Порівняно недавно до них додані **да, дак, ба**, що є стилістично маркованими; б) протиставно-компенсувальні: **зате: *дорогий, зате смачний***; в) транспоновані у власне-протиставні: **та (але), хоч / хоча, тільки / тільки що** [48, с. 190].

Як зауважує П. Дудик, «закритість сурядних словосполучень певною мірою умовна, бо, зрештою, кожному з обох частин таких словосполучень можна однотипно, в якомусь одному плані розгорнути, поширити» [62, с. 48]. У реченні ***Не краса красить, а розум*** (Нар. тв.), з одного боку, два компоненти вступають у протиставні зв'язки, з іншого, – кожен конститuent можна розширити, додавши до нього супровідний, і тоді опозиція утворюється між блоками, всередині яких діють єднальні відношення: ***Не краса і сила красить, а розум і доброта***. Проте, це словосполучення вищого рівня, ускладненої природи.

Характер протиставних відношень між антецедентом й консеквентом сурядного словосполучення корелює з явищем антонімії, що має за підґрунтя категорію протилежностей, які розглядають як «взаємопов'язані сторони

єдиного, що одночасно утворюють і виключають одна одну, знаходяться у відношенні єдності та боротьби» [176, с. 16]. Хоча протилежні зв'язки формуються між полярними поняттями, які інколи мають проміжні ланки (*гарячий – теплий – холодний*), людська свідомість сприймає подібну модель цієї опозиції й у площині протиставлення. Протиставлення і протилежність – взаємопов'язані й певною мірою взаємозумовлені категорії, оскільки в логіці виділяють два види протиставлення: контрарність, опозицію між протилежними поняттями, й контрадикторність, опозицію між суперечливими поняттями; зі свого боку, протилежність реалізується в результаті протиставлення полярних денотатів. Саме розуміння протиставлення як асоціативного принципу, семантичною сутністю якого є різка протилежність, дає змогу розглядати сурядні словосполучення власне звуженого ряду тільки як двокомпонентні одиниці, зв'язок між якими є основою для появи контекстуальної антонімії: *стара, але красива; смачний, проте холодний; дорослий, однак дурний*.

До речі, зв'язок протиставних сполучників із тим семантико-синтаксичним відношенням протиставлення, що вони експлікують, дослідники кваліфікують по-різному. На думку одних науковців, провідну роль у творенні протиставних відношень «відіграють антонімічні протиставлення лексичних засобів» [72, с. 201], а на рівні речення ще й «контраст між зісталюваними діями, процесами або станами, якими характеризуються відповідні суб'єкти». Укладачі «Історії української мови. Синтаксис» вважають, що у вираженні семантики протиставлення, окрім сполучників, важливу роль відіграє лексичне наповнення предикативних частин та однорідних членів речення, що дає змогу анонсувати часткову асемантичність протиставних сполучників [81, с. 80]. Однак на рівні словосполучення протиставні сполучники є безпосередніми виразниками протиставних семантико-синтаксичних відношень. Тому ми погоджуємося з думкою І. Вихованця про їхню віднесеність до семантичних [34, с. 304].

Семантична специфікація протиставних сполучників як ключових виразників опозиції між конститuentами сурядного словосполучення стає підґрунтям творення конструкцій із внутрішньорядним протиставленням, що виникає в процесі зіставлення двох компонентів (блоків), які можуть позначати матеріальні та ідеальні об'єкти навколишнього світу, їхні ознаки, дії чи стани: *А в нас яку не вдарши кайлом скелю – / зі всюди рине кров, а не вода* (Л. Костенко); *Ясна річ, що бекас – не собака, а птиця, але кожен мисливець знає, що полювати бекаса без собаки, це все одно, що справляти весілля без музики* (Остап Вишня); *Зажурився, засмутився... / Вдень не їсть, а серед ночі / Плаче, бідний, та зітхає, / Сну не знають його очі* (М. Вороний); *Та він завзято подумав знову, як і вчора, що небо плаче зорями, а не дощем* (Н. Конотопець); *Не нарікай на тьму злостиво, / А краще засвіти свічу* (Д. Павличко).

Якщо ж протиставлення виникає не між двома компонентами, а між субрядами однорідних, це «не руйнує, а навіть скріплює їхню двокомпонентність, синтаксичну двочленність, поділ на дві частини, які поєднані тільки одним граматичним зв'язком, переважно сурядно-протиставним» [62, с. 48]: *Дівчина схопилася на ноги, відхилилася від Гріті, але не злякалася його, не скрикнула від несподіванки, а засміялася* (П. Загребельний); *Поборюся з нею, батьку, / Та не силою ручною / І не зброєю зо спіжу, / Але серцем і чуттям* (І. Франко). У подібних прикладах маємо також двокомпонентність ускладненої природи, оскільки специфіка протиставних сурядних сполучників вимагає постійної дуальності, вияв якої знаходимо або на рівні двочленності, або на рівні двоблоковості, і лише комунікація визначає кількісний склад кожного блоку. Якщо ж поляризація виникає між останніми, то такі словосполучення зараховуємо до ускладненого типу.

Не менш вагомим чинником лімітативності звужених рядів є сполучувальна здатність частин мови. Як відомо, сурядні і підрядні словосполучення утворюють лише повнозначні слова. Класичною моделлю

сурядного словосполучення є поєднання гомогенних компонентів: *Нестаток, і тяжка робота, і натуга* / Зорали зморшками чоло (І. Франко); *Це, може, навіть і не вірші, / а квіти, кинуті тобі* (Л. Костенко). Поширений тип становлять сурядні словосполучення гетерогенного складу, які характерні для розширених рядів. До них здебільшого належать ті словосполучення, які розкривають різні сутності об'єктів: *Ізумрудна, блискуча, з перлистою ніжною піною* / Хвиля котиться, грає, співаючи пісню дзвінку, / І сміється до сонця, і вабить раптовою зміною, / І пустує, і плеще, цілуючи скелю стрімку... (М. Ворний); *Вони там перед нашими рядами / Бліді, втомлені, поганенько вбрані, / Та к зброї кожний мов приріс руками* (І. Франко). Якщо в сурядних словосполученнях розширеного ряду єднальні та розділові сполучники запроектовані на потенційне примноження компонентів, то характер протиставних сполучників обмежує сполучуваність слів у словосполученнях звуженого ряду, що зумовлює його лімітативність. Між компонентами таких словосполучень виникає абсолютна або контекстуальна антонімія, яка передбачає наявність саме двох слів, однокласових чи різнокласових, що так само посилює протиставні відношення: *Дівчина стояла з квітами, але сумна; Їй допоможе не купа улесливих слів, а одне, щире; Це вперше борц для родини приготувала не мати, а вона; Будинок був недобудований, але красивий* (Розм.).

З одного боку, усі сурядні словосполучення вирізняються рівноправністю та незалежністю компонентів, а з іншого – спостережено зв'язки особливого роду всередині словосполучень звуженого ряду. У словосполученнях *розумний, але злий; не багатство, а щастя; утомлений, проте щасливий* через специфіку сполучника перший компонент семантично ніби «сильніший» і вимагає змістової протилежності від іншого, чого не можемо сказати про словосполучення на зразок *красивий і розкішний; дощ і сніг; цукерки або печиво; ні квітів, ні трав*, у яких експліцитно заявляє про себе повна паритетність компонентів. Отже, відносна зовнішня рівноправність

безпосередньо пов'язана з внутрішньою підпорядкованістю другого конституента першому.

Лімітативність того чи того сурядного словосполучення звуженого ряду детермінована, як уже було зазначено, ситуацією спілкування, у якій вони генеруються, та інтенцією самого спікера. Саме від останнього залежить, чи в опозиції опиняться два компоненти, чи протиставні відношення виникнуть між блоками однорідних. Аналізуючи протиставне сурядне словосполучення *не хвались, а молись*, яке входить до структури речення *Не хвались, а Богу молись* (Нар. тв.), можемо припустити, метою мовця було наголосити саме на такій притаманній кожному вірянині моральній якості, як скромність. Маємо повчальний зміст, експлікований через протиставлення двох суперечливих дій. Однак компоненти цього лімітативного словосполучення можна розширити на зразок *не хвались, не веселись, а молись і кайся*. Це словосполучення також належить до звужених конструкцій, зберігає протиставні відношення, але вже між цілими блоками, і є семантично багатшим порівняно з першим. Тут потенційною метою комунікатора є протиставити життя крізь призму світських, буденних дій людини та духовних, які ведуть до очищення. Саме мета мовця є ключовою, хоч і не єдиною, у встановленні меж лімітативності сурядних словосполучень звуженого ряду.

Як й інші види сурядних словосполучень, словосполучення закритого ряду, зреалізовуючись у реченні, знаходяться в периферійній зоні експлікаторів предикативності. Ті словосполучення звуженого ряду, які утворені конституентами-дієсловами, можуть мати потенційну предикативність, оскільки в реченні почасти функціують як однорідні присудки: *Вона не біжить, а летить, червона-червона на сліпучо-білому фоні, випроставши трубу (хвіст) і витягнувши мордочку* (Остап Вишня); *Санька довго не розуміла його мови, але почувала, що його речі були щирі і що він кохає її не як хижя тварюка, а як правдива людина* (А. Кащенко). Ті ж словосполучення, у яких антецеденти й консеквенти виражені іншими

частинами мови, мають потенційну предикативність, оскільки в площині речення виконують певну синтаксичну функцію, будучи його будівельним матеріалом. Їхня предикативність відрізняється від «класичної», реченнєвої, однак говорити, що вона відсутня, на нашу думку, не правомірно, оскільки кожен компонент – це повноцінне слово, зовнішня оболонка якого відображає зв'язок його змісту з реальністю; вони прямо пов'язані з граматичною основою в реченні, яка є носієм і виразником предикативності, а тому предикативність притаманна їм, оскільки ці конституенти також беруть участь у розкритті відношення змісту до дійсності, роблять його більш точним і повним: *Націонал-демократи та соціал-демократи були вкрай незадоволені тим, що імператор і його оточення підтримували в Галичині поляків, а не українців* (В. Власов); *Я його пам'ятаю суворим, але стриманим; мене він покарав усього лиш раз – коли я ото розбив шибку на зло мамі* (І. Дзюба).

Аналіз тотожностей та відмінностей формально-граматичного рівня сурядних словосполучень звуженого ряду дає змогу репрезентувати потенційні моделі цих словосполучень.

У двокомпонентних словосполученнях, що представлені в текстах різних дискурсів, кількісну перевагу мають гомогенні елементи. Словотвірна й формотвірна парадигми є не повними, оскільки парадигма лімітативності в таких словосполученнях нульова. Додавання компонента до одного із опозиціонерів, хоч і можливе, однак є прецедентом для трансформації подібного словосполучення в одиницю вищого рівня ускладненої природи, де єднальні відношення, як правило, функціують поруч із протиставними. Транспозиційна парадигма заслуговує на окрему увагу. З одного боку, перестановка антецедента й консеквента є можливою: *дорослий, але кумедний – кумедний, але дорослий; великий, однак затишний – затишний, однак великий*. Проте на семантичному рівні відповідно до комунікативної ситуації перший конститuent є «керівним» і вимагає в опозицію до себе іншого: *Виросли на клумбі не квіти, а трава* – на зовнішньому рівні перестановка цілком можлива й логічна: *Виросла на клумбі*

не трава, а квіти, однак семантика цілого речення змінюється: у першому випадку очікували проростання саме квітів, а не трави, у видозміненому варіанті – навпаки. Таку трансформацію зумовлює специфіка протиставного сполучника. Подібні явища всередині сурядного словосполучення також ще раз доводять важливу роль цих синтаксичних одиниць у генеруванні предикативності цілого речення.

Формотвірна парадигма представлена широкою палітрою видозміни засобів зв'язку. Протиставні сполучники як головні гаранті функціонування сурядних словосполучень звуженого ряду мають деяку відмінність на семантико-синтаксичному рівні, однак у плані вираження більшість формують тотожні формально-граматичні моделі словосполучень цього типу із усією сукупністю словозмін кожного конститuenta.

Зважаючи на семантику сполучників і формально-граматичну організацію розгляданих синтаксем, до першої групи зараховуємо словосполучення із сурядними протиставними сполучниками **але**, **проте**, **однак** (**одначе**). За К. Городенською, вони формують групу власне протиставних сполучників, які різняться «лише за ступенем категоричності протиставлення <...>: він найвищий у сполучника **але**» [48, с. 61–62], який за походженням є результатом злиття сполучника **а** та обмежувальної частки **ле**, тепер збереженої лише в діалектах [65, с. 60]. Звертає на себе увагу також етимологія інших сполучників цієї групи: **проте** – «результат злиття прийменника **про** «за, для, через» з вказівним займенником **те (то)**» [67, с. 608]; **однак** – «похідне утворення від *один*, яке мало спочатку прислівникове значення «однаково» і вживалося при повідомленні про дію, що відбувається однаково за будь-якої умови» [67, с. 161]. На формально-граматичному рівні близькими до них є сполучники **та (але)**, **так (дак)**, **да**, **ба**. Для першого сфера протиставного семантико-синтаксичних відношення є вторинною, бо основна його функція єднальна. Так, Л. Булаховський зауважував, що цей сполучник широко вживаний і в єднальній, і в протиставній функції [26, с. 499]. З цим фактом погоджується і Ф. Медведєв,

однак зауважує, що за основною функцією **та** тяжіє до єднальних [138, с. 25]. Примітно, що цей сполучник відрізняється силою протиставлення, оскільки воно у нього менш чітке й категоричне, із збереженням відтінку приєднання: *спокусливо, та лячно; складний, та оригінальний*. Його варіантом вважають сполучник **так**, що функціює в мові фольклору та розмовному стилі: *спокусливо, так лячно; складний, так оригінальний*. У його етимології спостерігаємо процес кон'юкціоналізації – переходу однієї частини мови (в цьому разі частки) у сполучник. У праслов'янській мові зустрічаємо **tako** «так», **takъ** «такий», утворені за допомогою суфікса **-ko** від займенникової основи **ta-**, пов'язаної з вказівним займенником **тъ** «той». У тлумачному словнику української мови **так**, поряд із **дак**, потрактований як діалектний [172, с. 20]. Останній за походженням є «давнім суфіксальним утворенням від займенникового кореня **-d**, наявного також у сполучника **да (та)**» [66, с. 9]. В усній народній творчості синонімічним до **та** є також й **да**, що функціювало в праслов'янській мові з первісним значенням «так», «звідки пізніше значення «і, але», виводять від займенникового кореня індоєвропейського ***do**, що зберігся також у праслов'янському прийменнику **do**. Праслов'янське **da**, можливо, виникло із застиглої форми первісного орудного або відкладного відмінка» [66, с. 7].

Звертає на себе увагу той факт, що іменники, займенники, числівники в ролі конститuentів гармонійних рядів позиціонують не з усіма протиставними сполучниками цієї групи, до того ж для генерування деяких моделей сурядних словосполучень у препозиції чи постпозиції одного із компонентів наявна заперечна частка **не** або видільна частка **хоч**.

Гомогенну модель з усіма можливими парадигмами можна репрезентувати відповідною схемою: (не / хоч) $\text{comp}_{(x)} A_1$ але / проте / однак (одначе) / так (дак) $\text{comp}_{(x)} A_2$ (\leftrightarrow): *Він обійняв її ніжно за плечі, поцілував у холодну, але свіжу, як сунічка, щічку і, посміхаючись, сказав – Ти сьогодні краща, ніж була вчора* (О. Чорногуз); *Напій хоч і смачний, проте холодний* (К. Циганчук). Варто зауважити, що синонімія засобів коненції є потенційною

і граматично правильною, однак стилістично не завжди доречною: У словосполученні, що репрезентоване в межах реченнєвої структури *За словами заступника голови НБУ, експорт відновлюється поступово, але повільно* (Онлайн-ЗМІ «УНН») заміна сполучника *але* на *так, дак, да*, які притаманні розмовному стилю, є недоречною. Для художнього стилю тенденція такої взаємозаміни в більшості випадків є прийнятною: *Машина рвучко, але повільно, рушила з місця* (О. Кацай), – *Машина рвучко, але [однак, проте, та (да), так (дак)] повільно, рушила з місця*. Реалізація ж словотвірної парадигми, пов'язаної із перестановкою компонентів, як уже було зазначено, змінює акценти протиставлення: *Постукування – не завжди критерій для вибору кавунів, адже можна обрати «дзвінкий», але зелений* (Онлайн-ЗМІ «UNIAN. NET») – *зелений, проте дзвінкий*; *Подолала паузу вона, але не він – його така пауза не переймала, тому, що він знав і деякі інші* (Б. Жолдак) – *він, але не вона*.

Гетерогенні ряди формують порівняно невелику кількість потенційних моделей, що зумовлено неспроможністю різних частин мови вступати у зв'язок за допомогою протиставних сполучників. Здебільшого означені словосполучення згенеровані, як продемонстрував проведений аналіз, з таких комбінацій: «іменник + прикметник», «прикметник + дієприкметник», «прислівник + іменник»: (не / хоч) $\text{comp}_{(x)}$ А але / проте / однак (одначе) / так (дак) $\text{comp}_{(x)}$ В (\leftrightarrow): *Нарешті вернувся – знесилений, проте щасливий Соломон* (П. Шевченко); *Перші кілька днів від початку повномасштабної війни село Ягідне жило по інерції – ніби нормально, але з тривогою* (Онлайн-ЗМІ «Українська правда»); *Це той великий буржуа, що дав Бетховена, Моцарта; це той новий рантьє, який їде до театру не симфонічного оркестру слухати, а показати свої мамулуваті перстені, своє строкатокоштовне, але без всякого смаку зроблене вбрання, йде подріммати й посопіти носом* (М. Хвильовий); *За ними вели три коні поприбирані, але без їздців, потім знов їхали два лицарі, так само прибрані* (І. Крип'якевич); *Людей повно, але без тісноти* (О. Гончар).

Отже, доміантною рисою сурядних словосполучень з власне-протиставними сполучниками є їхній двокомпонентний склад, а природа протиставлення є детермінантом обмеженої кількості гетерогенних рядів.

2.5.2. Сурядні словосполучення з протиставним сполучником *а*

За загальноприйнятою класифікацією сполучник **а** належить до власне-протиставних, але, порівняно з іншими сполучниками цієї групи, має найнижчий ступінь категоричності протиставленням [48, с. 62]. Витоки **а** знаходимо в праслов'янській мові, він споріднений з давньоіндійським **ā** «і», **āt** «потім, тоді, і, то»; «є результатом функціональної видозміни однієї чи кількох відмінкових форм колишнього вказівного займенника *'e- /'o- з пізніше зниклим ларингальним приголосним у корені перед голосним» [65, с. 37]. Виділення словосполучень із цим сполучником в окрему від інших власне протиставних сполучників групу зумовлено тим, що на формально-граматичному рівні досить часто супровідним компонентом біля одного з конститuentів є заперечна частка **не**.

Гармонійні ряди репрезентують потенційні моделі з усіма самостійними частинами мови: (не) $\text{comp}_{(x)} A_1$ а (не) $\text{comp}_{(x)} A_2$ (\leftrightarrow): *А ніколи не вмирати – то пекло, а не щастя* (О. Бердник); *Поезії під музику Сергій Жадан виконує в основному речитативно її проговорюючи, а не співаючи* (В. Соловій); *І той, хто ним відзначений, а не прикрашений, завжди має його з лівого боку* (Д. Корній).

Дисгармонійні ряди кількісно значно поступаються гармонійним і представляють таку евентуальну модель: (не) $\text{comp}_{(x)} A$ а (не) $\text{comp}_{(x)} B$ (\leftrightarrow): *Через те Гнат мусив залишитися в кабінеті; він сперся спиною об стіну і плакав, та вже не голосно, а тихими слізьми; а вони буйними краплями котилися по щоках та спадали на дід, тільки груди час од часу движіли* (А. Кримський); *Як правило, монахинь відпускали удвох, а не одну з території обителі* (Я. Шульга); *Нація – це всі люди, а не один єдиний чоловік* (Онлайн-

ЗМІ «LB.ua»); *Це об'єктивні дані результатів не однієї, а численних перевірок наших аудиторів* (Онлайн-ЗМІ «Економічна правда»).

Проведений аналіз підтверджує синергію зіставних і протиставних відношень із домінантою останніх у сурядних словосполученнях із сполучником **а**. Часто таке протиставлення посилене заперечною часткою **не**.

2.5.3. Сурядні словосполучення із сполучником *зате*

В окрему групу виділяємо словосполучення із сурядним сполучником **зате**. Зважаючи семантику синтаксичних одиниць, в утворенні яких він бере участь, лінгвісти зараховують його в окремий клас протиставно-компенсувальних сполучників, де він функціює монополюсно. Специфіка словосполучень із цим єднальником у тому, що перестановка конститuentів призводить до кардинальної зміни семантики, оскільки сполучник **зате** обмежує перший компонент, указуючи, чим компенсоване це обмеження в другому. Подібне значення може експлікувати й власне протиставний сполучник **так** (**дак**). Однак вважаємо, що точніша семантична варіативність цього сполучника простежується на рівні речення, а не словосполучення, тому розглядаємо його разом із власне протиставними. Особлива концептуальність сполучника **зате** спричинює неповноту формотвірної і словотвірної парадигм цієї групи словосполучень.

Для генерування гомогенних рядів сурядних словосполучень можуть бути використані допоміжні засоби, зокрема заперечна частка **не**: $(не) \text{comp}_{(x)} A_1 \text{зате} (не) \text{comp}_{(x)} A_2 (\leftrightarrow)$: *Гірка каша, **зате** смачна* (О. Воля); *І хлопчик не пішов додому, хоч у пені на нього чекав супчик, зварений без картоплі, картоплі давно не було, **зате** з горохом* (В. Дрозд); *Дивився **насторожено**, **зате** привітно* (В. Басараба); ***Не дешевий номер, **зате** комфортний*** (Розм.); *Його слова були **не теплі, **зате** справедливі*** (Розм.).

Дисгармонійні ряди репрезентують такі потенційні моделі сурядних словосполучень із сполучником **зате**: $(не) \text{comp}_{(x)} A \text{зате} (не) \text{comp}_{(x)} B (\leftrightarrow)$: *На столі милувала око **маленька**, **зате** з маслинами піца* (Розм.); *Його кімната*

була маленька, зате прибрана завжди (Розм.); *Це був не грандіозний, зате другий успіх у веденні переговорів* (Розм).

Сурядні словосполучення цієї підгрупи кількісно поступаються іншим сурядним синтаксемам звуженого ряду, проте активно функціують із гомогенними та гетерогенними компонентами.

2.5.4. Сурядні словосполучення із сполучником *хоч*

У функції виразника протиставних відношень може бути використаним і транспонований у протиставні підрядний допустовий сполучник **хоч** (**хоча**). Походження цього сполучника варто шукати в корені дієслова *хотіти*, «найвірогідніше, його віддієприкметникова форма (праслов'янське *хотѣ* «хотячи», староукраїнське *хотя*); проте цілком ймовірно, що форма **хоч**, принаймні в частині своїх уживань, постала шляхом скорочення особової форми **хочеш**, як **бач** від **бачиш**» [69, с. 206]. Однак тексти різних дискурсів демонструють обмежену здатність цього сполучника формувати сурядні словосполучення. Дехто з мовознавців взагалі заперечує можливість вираження кон'юнктивом **хоч** (**хоча**) сурядної семантики, акцентуючи на його здатності експлікувати лише підрядні допустові семантико-синтаксичні відношення. За класифікацією К. Городенської, **хоч** належить до експлікаторів власне протиставних відношень, однак на семантичному рівні словосполучення він передає більшою мірою компенсувальний відтінок, який слабший порівняно із **зате**. Парадигма моделей сурядних словосполучень із сполучником **хоч** є своєрідною, оскільки в потенційних моделях допоміжними засобами формування словосполучення можуть бути заперечна частка **не** та **і** в ролі підсилювальної частки, а із його синонімічним варіантом **хоча** взагалі не зафіксовані. Окрім цього, на семантичному рівні спостерігаємо не зовсім власне протиставне відношення, а, ймовірніше, компенсувальне, при чому, на відміну від словосполучень із **зате**, у яких відшкодувальне значення має другий компонент, у сурядних словосполученнях із **хоч** відтінок компенсації може падати на перший або другий конститuent.

Гармонійні ряди: (не) $\text{comp}_{(x)} A_1$ хоч (не) $\text{comp}_{(x)} A_2$ (\leftrightarrow): *Як не Бога, в якого віруєш, то хоч людей побійся і посоромся, яни ж тебе за поводиря тебе обрали* (В. Дрозд); *Не шоколадку, хоч цукерку вирішив купити за гроші, що наколядував, Іван* (Розм.); *Наша старшина була до нас добра, хоч і гостра* (М. Угрин-Безгрішний); *Вона пливла швидко, хоч невпевнено; Лютуючи, хоч і не заморожуючи, вітер перешкоджав просуванню вперед* (Розм.); *Одного разу, з кінцем квітня, ясної, хоч холодної днини, дора, йдучи до свого інституту, зупинилася коло жінки, що продавала перші весняні квіти; Привіт був чемний, хоч холодний* (О. Кобилянська).

Дисгармонійні ряди притаманні розмовно-побутовому стилю: (не) $\text{comp}_{(x)} A$ хоч (не) $\text{comp}_{(x)} B$ (\leftrightarrow): *Вона подала борщ не теплий, хоч із сметаною; Це була запашна, хоч і прив'яла трава; (Не) він, хоч сестра прославила батьківську хату; Не його, хоч братовий заклик було почуто в громаді; Спечить не сотню, хоч п'ятдесят пиріжків для роздачі* (Розм.).

Отже, розглядані сурядні словосполучення із сполучником **хоч** вирізняються строкатістю будови, оскільки цей засіб конекції позбавлений синонімії до нього сполучників у зв'язку з його компенсальною запроєктованістю семантики.

2.6. Синкретичні сурядні словосполучення

Новітні підходи до аналізу мовних одиниць дають змогу розглядати словосполучення, зокрема й сурядні, як складні у формально-граматичному й семантичному плані структурні елементи. Численні аргументи мовознавців засвідчують хибність утиснення сполучень слів із сурядним зв'язком у рамки простих поєднань слів, а функціонування мови в різних дискурсах є цьому підтвердженням. Доречною є думка Л. Шитик про те, що дослідження «системного характеру мовних явищ неможливе без аналізу перехідних утворень, що репрезентують сполучні ланки як діахронного, так і синхронного характеру» [206, с. 132]. Різновекторний підхід до вивчення сурядних словосполучень уможливорює інтерпретування їх не як одиниць із

чітко вираженою дискретністю, а як складників мовної системи, побудованих на різнотипних виявах сурядності. Навіть ці мінімальні одиниці репрезентують явище «внутрішнього синкретизму» як результату перехідних процесів у межах сурядності, що виразно експліковані сурядними словосполученнями з градаційними та приєднувальними сполучниками.

Синкретизм – «глобальний» термін, який функціонує у багатьох науках: філософії, психології, лінгвістиці, літературознавстві, політології, релігієзнавстві тощо. Його тлумачення чи не першим здійснив Плутарх у праці «Moralii», розглядаючи це поняття з мілітарної точки зору, як об'єднання проти спільного ворога [236]. Згодом це слово було транспортовано у сферу релігії й застосовано для позначення змішування релігій Давньої Греції та Сходу, наслідком чого стало якісно нове бачення світу. З позицій сучасної філософії синкретизм – вихідний принцип, який визначає належність людини до Всесвіту, а також є сутнісною характеристикою нерозчленованості модальностей, є підґрунтям погляду на дійсність як на все в усьому. Глибина цього поняття дає змогу знаходити подібні процеси взаємодії й взаємопроникнення в різних сферах життя й у різних галузях знань, зокрема й лінгвістиці.

В академічному «Словникові української мови» синкретизм потрактовано як: «1. Нерозчленованість, злитість, характерні для початкового, нерозвинутого стану будь-якого явища. 2. Різновид еkleктизму; поєднання різнорідних, суперечливих, протилежних один одному поглядів» [174, с. 184]. Синкретизм виявляє себе у «формальному нерозрізненні, злитті в одній формі різнорідних мовних елементів» [117, с. 584]. Це явище зумовлене, як вважають мовознавці, процесами нейтралізації і взаємоперехідності одиниць мови. Хоч інколи синкретизм і перехідність у мові сприймають як термін-синонім, варто розмежовувати ці поняття. У своїх працях Л. Шитик погоджується з лінгвістичним поглядом про те, що перехідність є універсальною властивістю мови, яка, відображаючи системний взаємозв'язок і взаємодію між мовними фактами, поєднує їх у цілісну систему, тоді як

синкретизм – це властивість мовних і мовленнєвих явищ, один із виявів перехідності [206, с. 132]. Ми підтримуємо думку дослідниці про те, що синкретизм – результат перехідних процесів і «є багатоаспектним явищем, що скріплює мовні факти в цілісну систему» [там само], а тому він притаманний усім мовним шаблонам. Наприклад, на словотвірному рівні це явище експліковане через конверсію, за якої відбувається зміна функції і значення слова, а незмінною залишається його форма (*учений, вартовий, учительська, минуле*); на морфологічному рівні спостерігаємо злиття в одній формі декількох граматичних категорій (*пера, весни, ручки* (Р. в одн. + Н. в. множ.); на синтаксичному рівні синкретизм виникає між членами речення внаслідок того, що у вторинній функції перехрещуються два значення, категорійне й синтаксичне [*Удалині виднівся поворот ліворуч* (який? куди?)] тощо.

У площині сурядного словосполучення ми говоримо про особливий синкретизм, який виникає в конструкціях із градаційними й приєднувальними сурядними сполучниками. Такі словосполучення інтегрують ознаки розширених і звужених рядів. Від розширених рядів для них можливою є матеріально виражена дво- чи полікомпонентність або ж потенційна свобода додавання ситуативно зумовленої кількості, як правило, антецедентів (*Вона мрія кожного чоловіка: красива, спокійна, привітна, розумна, ще й багата; Він виконав домашнє завдання з математики, фізики, хімії, а також з англійської мови*). Можливість додавання консеквентів трансформує такі словосполучення в синкретичні ускладнені. Тяжіють синкретичні сурядні словосполучення до власне розширених рядів ще й через природу засобу зв'язку, яким може бути градаційний та приєднувальний сполучник. За своєю формою це «гібридні» кон'юнктиви, що утворилися шляхом злиття декількох сполучників (*а й, та й*), сполучника із частками (*ще й, не лише, а й*), при цьому в деяких унаслідок такого злиття нівелювалося повністю первинне значення. Це стосується насамперед градаційних сполучників із компонентом **а** (*а до того ж, а навіть, а й* тощо), який втрачає силу протиставлення й набуває функції єднання. Із закритими рядами їх поєднує те, що останній

конституент, який позиціонує із градаційним або приєднувальним сполучником, ніби ставить ліміт й обмежує додавання наступних компонентів, що, зі свого боку, зумовлено комунікативною ситуацією.

Синкретизм таких словосполучень ґрунтується на нівелюванні чітких меж на формально-граматичному й семантико-синтаксичному рівнях і подальшому переході словосполучень розширених рядів у звужені завдяки диференційним ознакам градаційних та приєднувальних сполучників.

2.6.1. Сурядні словосполучення з приєднувальними сполучниками

Сурядні словосполучення цієї групи вирізняються з-поміж класичних і є виразниками приєднувальних семантико-синтаксичних відношень, експлікованих сурядними приєднувальними сполучниками. На рівні речення ці засоби конекції пов'язують приєднувальне речення, яке має фіксовану позицію, уточнюючи або доповнюючи інформацію з першої предикативної частини. М. Каранська доводить, що «сполучники сурядності <...> стають <...> допоміжними засобами вираження приєднувального зв'язку після розриву конструкції речення паузою та приєднувальним інтонуванням» [83, с. 12]. В. Жайворонок визначає приєднання як відношення двох синтаксичних конструкцій, постпозитивна уточнює попередню, а тому складноприєднувальне речення має два синтаксичні центри – базовий та побічний [70, с. 68]. Таку думку поділяє і Р. Христіанінова, на переконання якої «приєднання має дві частини – основну (базову) і доповнювальну [202, с. 176]. Основним критерієм виділення приєднувальних сполучників як засобів зв'язку є «сміслові співвідношення частин складноприєднувального речення, специфіка граматичної будови цих конструкцій як особливого типу складного речення, співвідношення аналізованих сполучників із відповідними сполучниками сурядності й підрядності, а також морфолого-синтаксична омонімія приєднувальних сполучників з іншими частинами мови» [70, с. 74]. Не складно помітити, що приєднувальні конструкції мають певний відтінок експресії та контрасту, слугують додатковими компонентами вербального тла

художнього тексту, у якому вони активно функціують, оскільки запрограмовані на експлікацію найтонших значеннєвих нюансів. Часто приєднання розглядають як проміжний тип між сурядністю та підрядністю, який семантично тяжіє до паратаксису й лише формально, за способом творення, – до гіпотаксису.

Компоненти сурядних приєднувальних словосполучень взаємодіють на подібних засадах. Консеквент ніби доповнює значення антецеденту, що зумовлено «потребою мовлення, свідомим прагненням мовця до розширення, уточнення того, що він уже сказав» [61, с. 203]. Основним засобом зв'язку між ними є приєднувальні сполучники, однак у сучасному мовознавстві немає єдиного погляду щодо кількісного та якісного складу цієї групи сполучників, оскільки виразниками приєднувальних відношень можуть бути не лише ті специфічні сполучники, що служать для приєднання, а й ті, для яких сфера цих відношень вторинна. Це є ще одним фактом на підтвердження наявності синкретизму в мові. Деякі дослідники виокремлюють 4 групи приєднувальних сполучників: 1) ті, що виконують лише функцію приєднання; 2) сполучники, омоніміїні до сполучників і сполучних слів сурядності чи підрядності; 3) приєднувальні сполучники, омоніміїні до модальних слів і часток; 4) приєднувальні сполучники, омоніміїні до прислівників [70; 207]. Так, у В. Жайворонка знаходимо такий перелік: **та й, ще й, ну й, хіба що, через те, так що, тільки що й** сполучення **а іноді, а (і) крім того, а (і) найбільше, а особливо, а (і) може, а (і) тим більше, а (і) головне, а (і) по-друге, а також, а (і) тому, а (і) через те, а отже, а значить, а (і) все через те, що, і де, і скільки, і що, і як, і який** [70, с. 68]. Інші мовознавці до власне-приєднувальних зараховують **та й, ба й, а також, причому** [48, с. 66]. І. Завальнюк, К. Шульжук доповнюють цей ряд сполучниками **а ще, а ще й, та ще, та ще й** [71; 206]. В. Кононенко обмежує перелік приєднувальних сполучників лише трьома: **і, та, також** [110, с. 281]. Знаходимо в україністиці спроби потрактовувати приєднувальні сполучники у складі єднальних [123, с. 189]. Ми солідарні з думкою К. Городенської про те, що приєднувальні

сполучники ранжуються на власне приєднувальні (**та й, ба й, а також, причому**) й транспоновані в приєднувальні (градаційно-приєднувальні: **а ще, та ще, а ще й, та ще й, ще й**; єднальні: **і, й, та, й** їхні повторювані варіанти; протиставні: **а, але, проте, зате, однак, одначе**) [48, с. 191].

Розглядаємо сурядні приєднувальні словосполучення із власне-приєднувальними сполучниками **та й, ба й, також, причому**, оскільки на рівні словосполучення відсутні умови для реалізації приєднувальних відношень транспонованими сполучниками, особливо якщо маємо справу із вторинною приєднувальною конотацією єднальних чи протиставних сполучників: у площині словосполучення вони передаватимуть лише свої первинні значення виразників єднальних і протиставних відношень.

На рівні речення в текстах різних дискурсів простежено високу активність використання приєднувальних конструкцій, оскільки вони, як вважає Г. Коцюбовська, виконують роль коментаря до базового висловлення, подають розвиток думки чи висновок і наслідок, що впливає із попереднього речення, «допомагають зробити повне, інформативно вичерпне повідомлення, відобразити автора чи персонажа, надати оповіді рис усно-розмовної мови або усного мовлення, відтворити процес мовлення» [113, с. 15–16]. Проте позиціювання приєднувальних сурядних словосполучень є, навпаки, обмеженим, що зумовлено, на нашу думку, тим, що природа приєднаного компонента запроєктована на реалізацію додаткового коментаря до попереднього твердження, тоді як словосполучення експлікує просте уточнення. Тому на формально-граматичному рівні словосполучення на зразок *красивий та й / ба й / а також / причому дорогий, морозний та й / ба й / а також / причому вітряний, цікавий та й / ба й / а також / причому інтригуючий* тяжіють семантично до рядів із єднальними сполучниками, у чому й виявляється синкретизм форми й змісту. З іншого боку, семантика приєднування часто супроводжується натяком на вичерпність повідомлення (у випадку словосполучення переліку конститuentів) за якимось

одним критерієм. Така особливість указує на спорідненість із словосполученнями звуженого ряду.

Найуживанішим серед приєднувальних сполучників є **та й**. Для нього характерним є вираження відтінку додавання й розмовне забарвлення. У реченні використовується для доповнення і розширення повідомлення висловленнями, пов'язаними з поступовим розгортанням подій, їхнім логічним описом [113, с. 12]. У площині словосполучення виконує подібну до єднальних сполучників функцію: додавання нового компонента, однак, на відміну від єднальних сполучників, які дають змогу на семантичному рівні додавати нові конституенти, означений сполучник ставить ніби межу в цьому процесі. Примітно, що лівобічних компонентів може бути декілька, однак за допомогою **та й** уводиться останній: *вередував, плакав та й заснув; сливи, яблука та й абрикоси; червоні, білі та й жовті троянди*. За допомогою цього сполучника може бути додано декілька компонентів, між якими функціують єднальні відношення, синдетичні чи асиндетичні, однак у цьому випадку його значення обмежувача слабшає, а саме словосполучення на формально-граматичному рівні трансформовується в ускладнене: *красиві, блискучі та й рідкісні, дорогі (перли); (подарували) квіти, цукерки та й телефон і книгу*. Стилiстично сполучник **та й** уживаний у розмовному, художньому та публіцистичному стилях. Для текстів наукових чи офіційно-ділових дискурсів він не характерний. Тут його заміщує сполучник **а також**. Як зауважує А. Коваль, конструкції з приєднувальними елементами подають відомості, що «складають якусь частину від цілого, деталь, неспівмірну з повідомлюваним у першому частковому реченні, проте належну разом з ним до спільного для обох, хоч значно ширшого за обсягом, кола понять» [86, с. 172]. У словосполученні цей сполучник подібно до **та й** надає інтонаційного увиразнення, що акцентоване на приєднаному ним компоненті: *Влада повинна прийняти, а також упровадити нові норми громадського порядку; Відремонтвано, а також переобладнано лікарню (Розм.); Тепер же на конституційному референдумі 1 листопада 2020 року (дату присвячено*

початку Війни за незалежність проти Франції) було **схвалено** пропозицію змішаної мажоритарно-пропорційної системи, **а також впроваджено** модель так званих відкритих списків (Інтернет-журнал «Український тиждень»); **Передбачається**, що в його рамках **буде здійснена модернізація** двох з трьох аміачних агрегатів і обох наявних агрегатів з випуску карбаміду, **а також упроваджено** проекти з підвищення енергетичної ефективності (Онлайн-ЗМІ «Економічна правда»); Синоптикиня Наталка Діденко прогнозує **похолодання** на всій території України, **а також сніг** (Онлайн-ЗМІ «Kolo.news»).

Як свідчить аналіз, у текстах художнього дискурсу все більше набуває популярності сполучник **ба й**, що є стилістичним синонімом до **та й**. Однак як засіб зв'язку компонентів словосполучення він позиціонує рідко: *На розпродажі вдалося купити сукню, **ба й** туфлі; Він знає **французьку, ба й китайську** (Розм.); По всякій **правдоподібності, ба й певності**, навіть землі Белзька й Холмська в головних своїх частях зісталися далі під угорськими залогами (М. Грушевський); Вклавши мільярди в медіаіндустрію, можна вселити в людей страх і тривогу, можна змусити їх повірити, ніби їхнє життя не буде повним, доки вони не куплять «Феррарі», або ж цілковито зійде на пси, якщо вони не проголосують за пана Такого-то (не згадуючи вже про далеко **похмуріші, ба й моторошніші** приклади) (О. Забужко).*

Останнім власне приєднувальним сполучником є **причому**, функція якого – «уводити додаткове побіжне зауваження, що уможливорює співвіднесення всього приєднувального компонента зі вставленою констукцією» [32, с. 118]. Найчастіше використовується для приєднання повного речення, що містить певну додаткову інформацію, яка служить для повнішого розкриття попередньої думки. Функціює цей сполучник і як засіб зв'язку між компонентами сурядного словосполучення, найчастіше для розкриття певних ознак об'єкта: *Бісер був **різного розміру, причому бракований; Чай дуже міцний, причому не солодкий** (Розм.).*

На формально-граматичному рівні ці чотири власне приєднувальні сполучники є синонімійними, на семантичному ж рівні словосполучення з ними відрізняються лише стилістично.

Словотвірна парадигма цієї групи словосполучень має свої особливості вияву. Перестановка компонентів місцям є можливою, однак вона зумовлює зміну семантичну: *спокійний, причому щасливий – щасливий, причому спокійний* (останній конститuent, що вводиться приєднувальним сполучником, є носієм інформації, яка «прикріплюється» до основної; якщо компоненти поміняти місцями, їхнє змістове навантаження теж змінюється). Така транспозиція впливає на семантику всього речення, складниками якого є подібні словосполучення. Парадигма лімітативності також звертає на себе увагу, оскільки ці словосполучення зараховуємо до синкретичних, з паралельним проявом ознак розширених та звужених рядів. Класичними є двокомпонентні моделі: *молодий та й красивий; капуста ба й помідори; Повитріцали баньки та й лупають* (М. Старицький); *Півні співають тоді, як світає, а я взяла та й заткнула соломою всі щілини в повітці, де птиця ночує, в повітці темно, а півень думає, що ще ніч, та й мовчить* (І. Карпенко-Карий). Однак почасти фіксуємо й ускладнені типи, на наш погляд, належні до комбінованих рядів, оскільки в них лівобічний або правобічний конститuentи є розширеними, сформованими з певної кількості слів, між якими функціують єднальні відношення: *втомлений, засмучений, причому голодний; кіт та й черепаха, риби; Вона наче гадина та звинулась, випростувалась, та й так чатувала на його слова* (О. Кобилянська); *Дід дивується, хреститься, та й каже: – Що отсе таке з вами?* (О. Кониський). Простежуємо тенденцію до гомогенності компонентів, однак і гетерогенні одиниці можуть формувати сурядні словосполучення цієї групи: *симпатична, причому в ластовинні (дівчинка); зелений та й политий (лан)*.

Формотвірна парадигма репрезентована повною системою граматичних значень, оскільки чотири приєднувальні сполучники утворюють синоніміїні

словосполучення, що різняться основним засобом зв'язку: **та й ↔ ба й ↔ а також ↔ причому**. Варто зауважити, що останній сполучник не завжди може заступити попередній без зміни граматичної організації всього словосполучення, особливо це стосується номінативних словосполучень: *До магазину завезли кавуни та й / ба й / а також дині – До магазину завезли кавуни, причому ще дині*. Окрім цього, кожен змінюваний компонент може виявляти всю сукупність словозмін, позиціонуючи в реченні.

Ми розглядаємо двокомпонентні словосполучення із власне приєднувальними сполучниками (*conn.conj*) як репрезентанти синкретичних сурядних словосполучень. Ті словосполучення, які мають декілька лівобічних та / або правобічних конститuentів, у яких приєднувальні сполучники поєднують цілі блоки, а не функціують біля кожного, розглядаємо як ускладнені.

Потенційними є такі моделі синкретичних сурядних словосполучень із приєднувальними сполучникам:

а) гармонійні ряди: $\text{comp}_{(x)} A_1 \text{ conn.conj } \text{comp}_{(x)} A_2 (\leftrightarrow)$: *Тільки на заході остання світла цяточка змагалася з чорною повіддю їх та й незабаром розтала, як крижинка у теплій воді* (О. Слісаренко); *Тепер над кручею цієї гори стоїть Андріївська церква, тоді ж усю цю високість, а також суміжну з нею Киселівку (назва пізніша) займав Київський замок, що його збудували десь, певно, в XV ст. литовські князі, щоб закріпити свою владу в здобутому ними Києві* (І. Кочерга); *Усе, чим жили, в що вірили, для чого працювали найкращі голови Європи протягом сторіч ба й тисячоріч – краса слова, сміливість думки, широчінь мистецтва, заповіді справжньої людської любові – усе це оголошене було якимось лахміттям, котре належало скинути во ім'я панування отієї «білявої бестії»* (М. Рильський); *І тільки в краєчках уст слабка поблажлива усмішка спалахнула та й згасла* (А. Кондратюк);

б) дисгармонійні ряди: $\text{comp}_{(x)} A \text{ conn.conj } \text{comp}_{(x)} B (\leftrightarrow)$: *У глечичку яскравів свіжозібраний та й / ба й / а також / (причому) ароматний мед; Кімната була пофарбована / та й / ба й / а також / (причому) з ліпленням;*

Вона та й / ба й / а також / (причому) брат докладали усіх зусиль, щоб поставити батька на ноги після поранення; *Заради всіх, та й / ба й / а також / (причому) заради навіть двох* учнів учитель підготує вікторину (Розм.).

Аналіз словосполучень констатує їхню семантичну спорідненість із сурядними словосполученнями розширеного ряду з єднальними сполучниками, однак, якщо в останніх смислове навантаження падає рівномірно на кожен компонент, то в цій групі словосполучень приєднувальний сполучник ніби зміщує акцент на другий конститuent.

2.6.2. Сурядні словосполучення з градаційними сполучниками

Питання виокремлення цієї групи сурядних словосполучень має низку нерозв'язаних проблем через неоднозначне потрактування категорії градації в мові. Першим у лінгвістиці на це явище звернув увагу Едвард Сепір, який виокремив логічне, психологічне та лінгвістичне градування. Семантичний аналіз градації розвинули у своїх працях М. Бірвіш, Д. Болінджер, Д. Льюїс, Л. Тондл та інші. На теренах українського мовознавства градаційні відношення досліджували І. Вихованець, К. Городенська, Г. Глушкова, У. Гринишин, А. Грищенко, А. Загнітко, В. Кононенко, Н. Рула, І. Слинко, Т. Спільник та ін. Уперше ж градаційні складносурядні речення (в контексті яких ми найчастіше й говоримо про градацію) виокремив К. Герман [44].

Градацію розглядають як «розташування послідовно нагромаджуваних семантично близьких і / або синтаксично однотипних компонентів конструкції в напрямі поступового наростання, посилення або (значно рідше) спаду, послаблення (з відповідним наростанням або зниженням інтонації) інтенсивності їх значення, а частіше – просто емоційно-експресивної характеристики всього висловлення. Відповідно виокремлюють висхідну градацію, або клімакс, і спадну градацію, або антиклімакс» [194, с. 757]. Усі явища в мові, елементарні чи складні й суперечливі, – віддзеркалення процесів у мовленні, тому градацію варто розглядати в органічному зв'язку з

комунікативним рівнем. Як вважає Т. Спільник, семантичний аспект градації пов'язаний з оцінкою мовцем двох підходів до відображуваної в реченні ситуації, які він поєднує, а на комунікативному рівні градація реалізується в зосередженні уваги слухача на більш значущій частині висловлення [180, с. 230]. Конструкції з градацією мають, на думку дослідниці, дві пропозиції, які «моделюють ту саму ситуацію дійсності» [там само]. Однак це моделювання різне, оскільки друга пропозиція відображає якийсь новий аспект тієї ситуації, що представлена в першій. У такий спосіб мовець прагне вказати на більш значущий аспект свого висловлення. Для побудови подібного висловлення мовна діяльність комуніканта спрямована насамперед на пошук відповідного мовного інструментарію. Ефект градації досягається своєрідною грою слів, яка на синтаксичному рівні дає змогу створити відповідні конструкції, яких, на думку У. Гринишин, нараховують три: 1) конструкції на основі різних видів повтору; 2) синтаксичні побудови із семантикою поступової інтенсифікації ознак; 3) структури з нагромадженням однорідних компонентів [52, с. 57]. Тавтологія в першому типі покликана експлікувати певну інтенсифікацію емоцій, при чому градація може виникати не лише на основі повтору словоформ, а й певних однотипних синтаксичних конструкцій. До другого типу мовознавець зараховує конструкції, у яких збільшення / зменшення емоційно-експресивного значення пов'язане із семантикою актуалізованих компонентів синтагматичного ряду. Структури ж із однорідними компонентами є одними з найпоширеніших у створенні ефекту градації. І. Дегтярьова навіть заявляє, що категорія однорідності є «центром постмодерністичної словесної творчості» [57, с. 146]. Справді, більшість градаційних рядів побудовано за принципом однорідності, однак кожен наступний компонент специфічно конотований й набуває більшої значущості, ніж попередній. Градація може виникати як в межах одного речення, так і переходити в площину іншого. Не складно помітити, що домінантним зв'язком, який функціонує між компонентами градації, є сурядний, виражений сполучниками та інтонацією або лише інтонацією. Тому градація найтипівіша

саме для складносурядних конструкцій, специфіка організації яких дає можливість зреалізувати кон'юнкцію двох чи більше ситуацій та їх зіставлення за ступенем значущості, адже, «вербалізуючи факт співіснування двох ситуацій, мовець градує їх таким чином, що ситуація 1 виступає як початкова (нульова) точка відрахування, а ситуація 2 – як пропозиція з дещо іншим виявом стану речей. У такий спосіб відтворено онтологію співіснування ситуацій шляхом акцентування їх різнозначності або рівнозначності у концептуальному світі мовця» [158, с. 14]. Тому, подібно до приєднувальних конструкцій, градаційні також вирізняються своєю комунікативною спрямованістю, але якщо в приєднувальних конструкціях друга частина є доповненням, носієм додаткової інформації, більш чи менш пов'язаної з першою, то в розгляданих синтаксичних одиницях комунікативне ядро знаходиться в другій частині, яка є експресивнішою.

Одним із основних засобів зв'язку між компонентами градаційної конструкції є градаційні сурядні сполучники, які функціують також і площині словосполучення, беручи участь в організації, подібно до сурядних градаційних речень, синтаксем нижчого рівня, які зараховуємо до сурядних словосполучень синкретичного типу.

Через специфічну семантику, у реалізації якої вони беруть участь, тривалий час градаційні конструкції мовознавці не визнавали як окремий тип та розподіляли їх між іншими розрядами. Так, О. Мельничук зараховує їх до протиставних і частково до приєднувальних [139]. Деякі науковці асимілюють їх із приєднувальними [125] чи зіставними [37]. Однак ще в 60-х роках минулого століття чеський науковець Я. Бауер довів, що градаційні сполучники як окремий клас є в усіх слов'янських мовах [219]. В україністиці уже згадуваний мовознавець К. Герман обґрунтував доцільність виділення окремого класу складносурядних речень із градаційними відношеннями, оскільки вони мають власну сполучникову систему, яка «розвинулася на базі простих сполучників **а, і (й), та, але** у поєднанні з частками **ба, ж, не, лише, навіть, тільки, ще**» [44, с. 28].

Іншою, не менш важливою проблемою, яка перешкоджає повному осягненню специфіки градаційних конструкцій, є визначення кількісного складу градаційних сполучників. Так, К. Герман нараховує їх 13, з яких 9 – одиничні (**а й, а навіть, а до того ж, ба й, ба навіть, та й, ще й, та ще й**), а 4 – парні (**не тільки ... а й, не тільки ... але й, не лише ... а й, не тільки ... а навіть**). А. Грищенко в окремий функційний різновид сурядних сполучників виділяє 11 градаційних (**а й, а ще, а навіть, а до того ж, та навіть, та ще й, не тільки ... а й, не тільки ... але й, не тільки ... а навіть, не стільки ... скільки, не так ... як**). Кардинально більшу кількість називає Т. Спільник. Визначаючи градаційне відношення як співвідношення першої і другої частин за типом необхідного й достатнього, вона виділяє власне градаційні конструкції, які є результатом відбору мовця двох ситуацій, які він одразу хоче поєднати градацією, і в якій перша є необхідною, а друга, відповідно, достатньою; та приєднувальні градаційні конструкції, які мовець спочатку задумує простими, однак у процесі моделювання висловлення зміст ситуації визначає як необхідний, але ще недостатній для зреалізування своєї комунікативної інтенції, що стимулює додати таке повідомлення, яке б надало висловленню змістової достатності [183, с. 363–364]. У цьому зв'язку дослідниця виокремлює групу власне-градаційних сполучників (22): **не тільки .. а й (а, але й), не лише ... а й (а, але й), не просто ... а й (а), не стільки ... скільки (а, як), не так ... як, мало того, що ... ще й, не те що ... а (але, а й, але й), не те щоб ... а (але, а й, але й)**; та групу градаційно-приєднувальних (10): **більше того, до того ж, а до того ж, а ще до того, крім того, а крім того, а ще більше, та ще більше, а найбільше навіть** [183, с. 367].

Найбільш повним вважаємо реєстр К. Городенської. Мовознавиця в «Граматичному словнику української мови. Сполучник» фіксує 48 градаційних сполучників, розподілених на 32 складених парних (**не лише ... а й, не лиш ... а й, не лише ... але й, не лиш ... але й, не лише ... а ще й, не лишень ... а й, не лише ... а навіть, не лише ... а ще й, не тільки ... а й, не**

тільки ... але й, не тільки ... а навіть, не тільки ... але навіть, не тільки ... а ще й, не тільки ... ще й, не те що ... а (й), не те що ... але (й), не те що ... а навіть, не те щоб ... але, не просто ... а (й), не просто ... але й, не стільки ... скільки, не стільки ... як, не так ... як, як .. так і, якщо не ... то, якщо не ... то хоч (би), якщо не ... то хоча (б), як не ... то, як не ... то хоч (би), як не ... то хоча (б), коли не ... то хоч (би), коли не ... то хоча (б)) і 16 складених одиничних (а до того ж, а й, але й, а навіть, а також, а то й, а ще, а ще й, а що, і до того ж, і навіть, і то, та навіть, та ще, та ще й, ще й) [47]. Як бачимо, усі вони є аналітичними, а отже й похідними.

На рівні речення градація часто ускладнена семантично, додатковими значеннєвими відтінками, в утворенні яких беруть участь не лише градаційні сполучники, а й лексичний склад предикативних частин. Так, Н. Рула вирізняє такі утворення: градаційно-протиставні, градаційно-зіставні, градаційно-компенсувальні, градаційно-допустові, градаційно-уточнювальні, градаційно-причинові [164, с. 33]. Проте семантика градації в них усе одно лишається визначальною.

У площині словосполучення задіяні всі названі сурядні градаційні сполучники: *не тільки розчарований, а й злий; не лише заліки, а й екзамени; не просто білі, а білосніжні жоржини* тощо. Тому, подібно до самостійного статусу складносурядних градаційних речень, маємо достатньо підстав виділяти в окрему групу градаційні словосполучення, які займають позицію на межі розширених і звужених рядів. Тяжіння до останніх зумовлено декількома чинниками. По-перше, значна частина градаційних сполучників – це парні одиниці, утворені злиттям заперечної частки **не**, однієї з обмежувальних часток (**лише, лиш, лишень, тільки**) та протиставного сполучника (**а, але**). Така формальна організація має істотний вплив і на семантику, накладаючи обмежувальну конотацію: як правило, це двокомпонентні одиниці, у яких перший конститuent називає дію, об'єкт або ознаку, яким протиставляють інші, представлені другим конститuentом. Водночас це протиставлення особливої природи, не пряме й різке, як із власне

протиставними сполучниками, які запроєктовані на експлікацію конфронтації правобічного й лівобічного компонентів (*цікавий, але довгий (фільм); із зошитом, але без ручки; не йде, а шкандибає*). Протиставлення в градаційних словосполученнях вибудоване, як і в подібних реченнях, на основі додавання нової інформації, завдання якої – вияскравити експресивність та значущість одного з компонентів, найчастіше другого: *не лише цікавий, а й довгий (фільм); без зошита, ще й без ручки; йде повільно, до того ж шкандибає*. Формальна звуженість є очевидною. Засобом зв'язку в подібних словосполученнях є власне градаційні, за класифікацією К. Городенської, сполучники [48, с. 191]. Із розширеними рядами споріднені градаційні словосполучення з похідними сполучниками, до складу яких увіходять єднальні: *та навіть, та ще, ще й, а й, а то й, а ще й* тощо. Їх зараховують до градаційно-приєднувальних [49]. Як було зазначено вище, єднальні словосполучення мають здатність до нанизування n-кількості нових компонентів, однак у разі трансформації сполучних засобів у градаційні означена тенденція нівелюється, хоча з'ява нових конститuentів видається потенційно можливою: *Вона отримала на свято квіти, цукерки, ще й телефон; У саду можна поласувати вишнями, а ще й абрикосами та персиками*. Такі конструкції ускладнені одночасними єднально-градаційними відношеннями, причому кожен із цих зв'язків зберігає свою силу, а не асимілюється іншими. «Градаційні конструкції ускладненої синтаксичної структури відбивають пошук мовцем того змісту, який би забезпечив висловленню достатність. Будуючи таку конструкцію, мовець ніби разом із слухачем поступово наближається до сутності повідомлюваного явища» [184, с. 117]. Така думка Т. Спільник є справедливою не лише для речень, а й для сурядних словосполучень, оскільки нанизування компонентів, що формують однорідні ряди із градаційними сполучниками, вирізняються посиленою експресивністю. Детальний опис таких конструкцій подано у третьому розділі.

Аналіз сурядних словосполучень із градаційними сполучниками дає змогу констатувати, що семантика градації в них є неоднорідною, подібно до її характеру на рівні речення. Як зауважують лінгвісти, градаційні відношення експліковані трьома основними типами. Перший різновид можна вважати класичним виявом природи градації, він полягає в посиленні значення важливості наступного компонента, тобто другий компонент є сильнішим семантично, додає до попереднього щось вагомніше. К. Городенська небезпідставно вважає, що такий ефект досягається за допомогою парних власне-градаційних сполучників на зразок **не лише ... а й, не лише ... а навіть, не те що ... а навіть, не просто ... але й** тощо: *Потому вона буде уважати, щоб акт і церемонія наречених одбувалась по всім приписам традиції, значить, не тільки стара графиня, але й теж вона як тітка буде мати право не лише поцілувати Івана, але й вицілувати його досхочу* (О. Турянський); *Але він зацікавив не лише мене, а й інших* (У. Самчук); *Так можуть справлятися тільки ті люди, які на цьому світі не те що не шанують, а навіть нищать свою кривість* (Т. Осьмачка). Другий вияв градації характеризується тим, що семантично значущим є перший, а не другий компонент. В організації такого синтаксичного утворення беруть участь також парні власне-градаційні сполучники, однак тут важливим є лексичне значення конститутів: перший матиме «сильніше» значення, аніж другий: **Не те що всю шоколадку, а навіть і шматочка не взяла скуштувати; Він не міг читати не те що цілі слова, а навіть склади**. Варто зауважити, що подібний тип більш чітко виявляється на рівні речення, у словосполученні ж, навіть якщо перший компонент має громіздкіше значення, маємо тенденцію до переміщення експресивності на другий: **не те що хлібину, а й шматок; не тільки відро, а навіть склянку** тощо. До того ж щодо такого типу градації лінгвісти мають різні точки зору. Так, Н. Рула, не заперечує того факту, що градація мовна, як і логічна, передбачає рух умовною шкалою, нульовою точкою якої є єднальні відношення між двома співвіднесеними ситуаціями, а далі комунікант «рухається», «визначаючи інформаційне навантаження

кожної з пропозицій відповідно до критеріїв необхідності та достатності» [164, с. 33]. Також дослідниця вважає, що градація прямо залежить від «лексико-семантичної організації граматичних складників градаційної конструкції», але наголошує на тому, що «говорити про спадну градацію не є доречним, оскільки саме поняття “спад” протирічить поняттю “градація”» [там само]. Справді, у словосполученні, де перший конститuent позначає більше поняття, а другий відповідно менше (*не те щоб зошит, а й листочок; не лише букет, а й квіточку*) семантика цілого експлікує посилення експресивності, констатує відсутність навіть найменшого (*лисok; квітка*), порівняно з найбільшим (*зошит, букет*).

Третій тип репрезентує градацію, за якої правобічний компонент менш значущий за лівобічний, однак, на відміну від попереднього варіанта, тут позиціонує значення «задовольнитися найменшим (другий конститuent) порівняно з тим, що могло б бути (перший конститuent)». У таких конструкціях виразниками означеної семантики є градаційні парні сполучники, перший складник якого має обов'язково заперечну частку **не: якщо не ... то, якщо не ... то хоч (би), якщо не ... то хоча (б), як не ... то, як не ... то хоч (би), як не ... то хоча (б), коли не ... то хоч (би), коли не ... то хоча (б): Якщо не безсмертя, то хоч машину матиму** (В. Дрозд); *Свій як не заплаче, то хоч скривиться* (Р. Іваничук).

Синкретизм характерний не лише для градаційної конструкції загалом, а й для окремих її компонентів. Ідеться про градаційно-приєднувальні сполучники як виразники градаційного значення. Вони експлікують водночас і градаційне, і приєднувальне відношення. Це складені одиничні сполучники **а до того ж, а й, але й, а навіть, а то й, а ще, а ще й, а що (вже), ба навіть, і до того ж, і навіть, і то, та навіть, та ще, та ще й**. На формально-граматичному рівні сурядні словосполучення із подібним засобом зв'язку різняться від словосполучень із власне-градаційними сполучниками тим, що з'єднувач не є розірваним і стоїть між двома компонентами: *дощ і навіть сніг; обстріляли і навіть зруйнували; щасливий та ще й багатий*. У

подібних словосполученнях спостерігаємо еволюцію перехідності нового рівня: накладання не різнопланових відношень, а так званий «синкретизм у синкретизмі».

З огляду на такі особливості градаційних відношень ми розглядаємо парадигму сурядних словосполучень із власне-градаційними сполучниками. Формотвірний тип парадигми має найбільшу кількість варіацій, оскільки градаційні сполучники кількісно переважають порівняно з усіма іншими й здатні заміщувати один одного; до цього додається вся сукупність словозмін кожного компонента. Для словотвірної парадигми характерна низка особливостей. По-перше, транспозиційний тип, який передбачає перестановку компонентів, формально можливий, однак провокує зміни семантичного рівня, оскільки змінюється компонент, у бік якого «рухається» градація: *каблучка не лише золота, а й із діамантами – каблучка не лише із діамантами, а й золота; зруйнували не лише будинки, але й майданчик – зруйнували не лише майданчик, але й будинки; приготувала борщ та й пиріжки – приготувала пиріжки та й борщ*. Щодо лімітативності класичними є двоконпонентні моделі, які ми ідентифікуємо як основні, однак потенційними є також моделі, де градаційні сполучники поєднують блоки, усередині яких функціують єднальні відношення: *не тільки розумна, красива, а й добра, щира; не тільки град та дощ, але й вітер*. Подібні словосполучення зараховуємо до ускладненого типу. До того ж компоненти лімітативних та ускладнених моделей з градаційними сполучниками можуть бути як гомогенними, так і гетерогенними.

На основі аналізу сурядних словосполучень із градаційними сполучниками виокремлюємо такі потенційні моделі:

а) гармонійні ряди: grad.conj (part 1) comp_(x) A₁, grad.conj (part 2) comp_(x) A₂: *Здавалосьь, перед очима шугали всі іскри, і ось-ось займеться як не рукав, то пола одежі* (С. Васильченко); *Як не радіти їм тепер, коли несуть вони з собою не тільки велику славу, а й велике багатство, якого не прогуляти, мабуть, за все своє життя, бо, не лічачи скарбів і коней, що побрали*

запорожці, ще женуть вони силу заможних татар, за яких хан мусить заплатити добрий викуп (А. Кащенко); Я вже потім дізналася: він схожий на батька **не лише обличчям, а й вдачею** (Ю. Мушкетик); Однак це **не тільки не дуже чутливий, але й досить суб'єктивний** приймач випромінювання (В. Сиротюк); **От бачите, панночко Галю, пан не тільки не сердяться, а ще й просять, щоб співали** (І. Карпенко-Карий);

б) дисгармонійні ряди: grad.conj (part 1) comp_(x) А, grad.conj. (part 2) comp_(x) В: **Але це було б уже не тільки не гречно, а й чорт батька зна що** (М. Садовський); **А зараз я приїхав не тільки від себе просити, але й від імені Талі** (Г. Брасюк); **Паріма здивовано поводи́ла головою: не те що диференціатора, а й взагалі будь-чого, що говорило б про медицину, вона не помічала** (М. Дашкієв); **Це буцімто вона йде і на неї дощ капає, а вона мішечком раз утреться, отак носа, чоло й біля губів, і ще дужче запахне дощем на лиці; а там і вдруге, щоб зовсім було, і вже пахне бабі не те що дощем, а хто й зна чим** (В. Медвідь).

Численні приклади засвідчують справедливе виокремлення сурядних словосполучень із градаційними сполучниками в осібний синкретичний тип. Якщо на рівні речення в організації градаційного відношення важливим, окрім сполучників, є ще й лексичне наповнення предикативних частин, то в площині словосполучення домінувальна роль належить саме засобу зв'язку – градаційному сполучнику. До того ж, на відміну від речення, сурядні словосполучення цього типу позбавлені якихось інших додаткових відтінків (зіставлення, допусту, уточнення тощо). Однак на градаційні відношення можуть накладатися єднальні, що трансформує сурядні синкретичні словосполучення із градаційними сполучниками в ускладнений тип.

2.7. Комбіновані сурядні словосполучення

Численні приклади текстів різних дискурсів засвідчують необхідність виділення в окремий тип сурядних словосполучень із різними засобами сурядного зв'язку, які мають ускладнену формально-граматичну організацію

та розширену, різнопланову семантику. Ідеться про комбіновані сурядні словосполучення. З одного боку, між компонентами таких словосполучень діють різні відношення, утворювані відповідними засобами зв'язку, сполучниками та інтонацією, з іншого, – диференційною ознакою цих синтаксичних одиниць є те, що, на відміну від синкретичних словосполучень, де межі між розширеними і звуженими рядами нівелюються, кожен тип зв'язку зберігає свої формальні й смислові параметри, вступаючи у взаємодію з іншим.

За своїм складом комбіновані сурядні словосполучення – багатокомпонентні синтаксичні одиниці, які утворюють гомогенні та гетерогенні моделі із відносно фіксованим кількісним складом конститuentів на конкретно-синтаксичному рівні певної комунікативної ситуації, яка є вирішальним чинником у формуванні подібних словосполучень. На абстрактно-синтаксичному рівні ці одиниці можуть бути або зведені до простих двочленних з відповідним розподілом засобів зв'язку, або ж зазнавати подальшого розширення з використанням відповідних з'єднувачів.

Словосполучення, які функціують у реченнях *Мати боялась і ненавиділа старців, але наділяла їх завжди щедро; Мене везуть у царство трав, річок і таємничих озер* (О. Довженко); *З-під лавки виліз і струхнувся, / Закашляв, чхнув і стрепенувся* (І. Котляревський), засвідчують той факт, що в більшості комбінованих словосполучень наявні два різних засоби зв'язку: частина компонентів поєднана асиндетично, а інша – синдетично; або для утворення подібних словосполучень використовуються сполучники різних семантико-синтаксичних груп. Зрідка в генеруванні комбінованих словосполучень беруть участь три і більше сурядні засоби різної семантичної природи: *Тут з салом галушки лигали, / Лемішку і куліш глтали / І брагу кухликом тягли; / Та і горілочку хлистали, – Насилу із-за столу встали / І спати послі всі лягли* (І. Котляревський), – перший і другий компонент поєднано безсполучниково, третій приєднано єднальним сполучником *і*, четвертий – приєднувальним *та і*, п'ятий – безсполучниково, а шостий – за

допомогою єднального сполучника **і**. В одних випадках використання різних засобів на формально-граматичному рівні не впливає на відношення між компонентами на семантичному рівні: *Це були мої брати: Лаврін, Сергій, Василько й Іван* (О. Довженко). Такі словосполучення доречно віднести до комбінованих з однотипним зв'язком. В інших же – різні засоби спричинюють поєднання різних відношень в одному словосполученні: *Ні сердилися, ні гнівилась, / Ні лаялися і не бились, / А всі жили тут люб'язно* (І. Котляревський), що дає підстави говорити про комбіновані словосполучення з різнотипним зв'язком.

У комбінованих сурядних словосполученнях часто лінійно розташовані компоненти однаково взаємодіють між собою, й на семантичному рівні між усіма ними зберігаються єднальні відношення: *Вона без всякого обману / і щиро без обиняків / Робила грішним добру шану: / Ремнями драла, мов биків; / Кусала, гризла, бичовала, / Кришила, шкварила, щипала, / Топтала, корчила, пиляла, / Вертіла, рвала, шпиговала / І кров із тіла їх пила* (І. Котляревський). Однак інколи слова, хоч і розташовуються контактено та є рівноправними, утворюють лівобічні й правобічні полікомпоненти, що семантично вступають у більше чи менше протиставлення / зіставлення, зважаючи на відповідний засіб зв'язку: *Василь хотів піти за нею, але глянув на Софрона й зупинився* (В. Винниченко). У словосполученні одиничний лівобічний компонент протиставлено двокомпонентному правобічному. Оскільки в комбінованих сурядних словосполученнях частина конститuentів, тісно взаємодіючи за допомогою одного якогось типу зв'язку й формуючи перший його елемент, контактує з іншим конститuentом, одиничним або також багатослівним, що є другим елементом усього словосполучення, вважаємо за доцільне говорити про блоковий характер компонентного складу комбінованих сурядних словосполучень.

Під блоком розуміємо елемент комбінованого складного сурядного словосполучення, сформований з компонентів, поєднаних одним засобом зв'язку, при чому їхній кількісний склад необов'язково дорівнює двом, який

вступає у взаємодію із іншим елементом на основі нового зв'язку з іншим типом семантико-синтаксичних відношень: *холодно, морозно, але сонячно, тихо; білі і рожеві, червоні і жовті (троянди)*. Є випадки, коли блок конститuentів вступає у зв'язок не з іншим, подібним за кількісним складом блоком, а з однослівним конститuentом. Такий монокомпонент називаємо урізаним блоком або блоком неповної природи. Важливість уведення такої термінології зумовлена тим, що саме в комбінованих словосполученнях кожен компонент взаємодіє рівноправно на основі різних засобів зв'язку не лише з контактним (сусіднім) компонентом, а й з дистантними (віддаленими від нього): *Іноді тут з'являлись наймачі, прикажчики з економій або мужики* (В. Винниченко):

comp1 \leftrightarrow **non.conj** comp 2; comp 1 \leftrightarrow **або** comp 3

Проте така формальна лінійна рівноправність на семантичному рівні вможливорює рівноправну взаємодію з новими значеннєвими відтінками, які утворюються саме між блоками компонентів. До того ж у трикомпонентних словосполученнях залежно від контексту та інтенції мовця утворення блоку можливе з першого і другого компонентів, яким протиставлено третій, або ж з другого і третього, які, утворюючи правобічний блок, вступають у взаємодію з лівобічним усіченим блоком на основі іншого засобу зв'язку:

Наймачі, прикажчики	або	мужики	–	наймачі	non.conj	прикажчики або мужики
---------------------	------------	--------	---	---------	-----------------	-----------------------

2.7.1. Комбіновані сурядні словосполучення з однотипним зв'язком

До цієї групи словосполучень належать сурядні словосполучення розширеного ряду, у яких три і більше компоненти поєднані сполучниково, за допомогою єднальних і розділових сполучників, та безсполучниково.

Першу підгрупу цього типу словосполучень формують сурядні словосполучення із єднальними та розділовими сполучниками, оскільки окремо ці сполучники генерують схожі розширені ряди розгляданих синтаксем. Інваріантна модель передбачає функціонування в середині блоків єднальних сполучників, а між блоками – розділових:

comp 1 **copul.conj** comp 2 ...

disj.conj

comp 1 **copul.conj** comp 2 ...

На своїй новій грядці буду вирощувати малину і ожину або смородину і журавлину (Розм.).

Ця модель може зазнавати різних модифікацій, серед яких найтипівішими є

1)

comp 1 copul.conj comp 2

disj.conj

comp 1

На своїй новій грядці буду вирощувати малину і ожину або смородину; Старші діти по голім стегу, / Наче зайчики, грають, / В перегони біжать і кричать / Або з луків стріляють (І. Франко);

2)

comp 1

disj.conj

comp 1 copul.conj comp 2 ...

На своїй новій грядці буду вирощувати малину або ожину і смородину.

Примітно те, що в мові неможливі словосполучення, усередині блоків яких функціювали б розділові сполучники, а між самими блоками – єднальні. Це зумовлено насамперед природою розділових сурядних сполучників. Хоч конструкції з ними відрізняються семантично й формально від конструкцій з протиставними сполучниками, оскільки можуть бути повторюваними й поєднувати відносно необмежену кількість компонентів, чим зближуються із єднальними, однак формуючи один ряд із єднальними, вони набувають відтінку прихованого слабкого протиставлення між блоками. У випадку ж трикомпонентного комбінованого сурядного словосполучення уведений останній конститuent за допомогою одного з розділових сполучників ставить своєрідну межу цього словосполучення, при цьому також протиставляючи останній конститuent попередньому блоку: *Життя як чорно-біла книжка-розмальовка: які кольори вибереш, таким і буде твій малюнок – яскравим і сонячним або похмурим* (Я. Вікторова). З огляду на це не можна не погодитися з думкою А. Приходько про те, що «розділовість може бути й боротьбою поглядів, думок, гадок комунікантів, коли вони стоять перед вибором у формулюванні своїх висловлювань, що має своїм наслідком психологічний стан нерішучості» [158, с. 134]. Водночас, формуючи в

комбінованих словосполученнях семантично ускладнені відношення, єднальні й розділові сполучники зберігають свої диференційні функції: перші формують блоки максимально рівноправних, лінійно розташованих компонентів, кількість яких може потенційно збільшуватися, а розділові надають компонентам значення співвідносності предметів чи явищ, які «в однаковій мірі можливі в даній ситуації, коли мовець не може з впевненістю сказати, який саме з них справді має місце, або коли вони чергуються в своїх проявах» [140, с. 106].

Друга підгрупа – комбіновані сурядні словосполучення розширеного ряду із єднальними сполучниками та безсполучниковим зв'язком.

Як було зазначено вище, у мовознавстві довгий час побутувала тенденція до нівелювання безсполучниковості як окремого типу синтаксичного зв'язку й асимілювання її з сурядністю та підрядністю. Однак сучасні лінгвісти (С. Дорошенко, А. Загнітко, М. Каранська, І. Слинко, М. Степаненко) аргументовано довели справедливість виокремлення безсполучникового зв'язку в окремий самостійний тип поруч із підрядністю та сурядністю. Хоч сполучниковість і безсполучниковість часто виявляють схожі параметри, однак повного збігу між ними немає, оскільки, по-перше, значення безсполучникових поєднань менш диференційовані; по-друге, можливості вираження деяких значень засобами безсполучниковості обмежені, наприклад розділові, порівняльні, цільові чи допустові семи. Свідченням означеної тези є численні приклади на зразок: *Попідтинню **ночувала**, / Раненько **вставала**, / **Поспішала** в Московщину; / **Аж** гульк – зима впала; **Полічили**, що достали, / **Встали** сіромахи, / **Помолились** на схід сонця, / **Пішли** понад шляхом* (Т. Шевченко); *Господь вам допоможе і виведе **на тихі води, на ясні зорі, на рідну Україну***; *І тріпоче молоде дівоче тіло на цьому **незвичному, душному, м'якому** ліжку, як маленька рибинка, викинута хвилию на берег з рідної води* (А. Кашенко). Вони є вагомими аргументами для виділення не лише складних безсполучникових речень, а й сурядних безсполучникових словосполучень, диференційні ознаки яких вияскравлено раніше. Ще раз варто наголосити, що

до безсполучникових сурядних словосполучень відносимо ті, які співвідносяться із сурядними сполучниковими, оскільки це є важливим фактом для осягнення природи комбінованих сурядних словосполучень із сполучниковим та безсполучниковим зв'язками.

Однотипність зв'язку виділених словосполучень зумовлена тим, що на семантичному рівні компоненти з єднальними сполучниками чи поєднані асиндетично, експлікують схожі, а інколи й ідентичні відношення одночасності або послідовності явищ, що деякою мірою нівелює межу між сполучниковими й безсполучниковими словосполученнями. Проте на формально-граматичному рівні кожен тип зв'язку має свій інструмент вираження – сполучники й інтонацію з порядком розташування компонентів відповідно. Автономність кожного засобу зв'язку по-особливому вияскравлена в тому випадку, коли вони беруть участь у формуванні комбінованих словосполучень: *білий, чорний і зелений; гарячий, щирий та палкий*. Ці словосполучення можуть бути як трикомпонентними, так і багатоконпонентними.

Частими є складні утворення, у яких члени сурядного словосполучення групуються в пари (блоки), усередині яких діє сполучниковий зв'язок, а між ними – безсполучниковий або навпаки. Про доцільність виділення словосполучень такого взірця говорив О. Мельничук, зауважуючи, що «застосування безсполучникового зв'язку в багаточленному словосполученні зводиться, як правило, до надання словосполученню характеру перелічувального ряду» [140, с. 109].

Інваріантна модель словосполучення такої природи має такий вигляд:

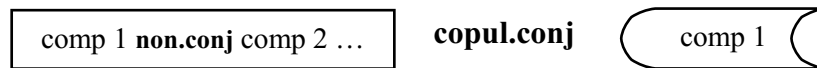

Оздабами і виступцями, карнизами і щедрою ритмікою віконного рисунку окреслювалася в ранковій просвітленості (В. Барка).

Потенційною є і така модель:

Серед весняних квітів найпоширенішими в нашій місцевості є підсніжник, крокус, горицвіт і ряс, фіалка, барвінок, нарцис (Розм.); *Дочка була зальотна птиця / І ззаду, спереду, кругом; / Червона, свіжа, як кислиця, і все ходила навичом. / Дородна, росла і красива, / Приступна, добра, не спесива, / Гнучка, юрлива, молода* (І. Коляревський). Однак для подібної моделі з її варіантними змінами не характерна регулярність уживання. Перша ж має різні модифікації, серед яких доволі продуктивним є трикомпонентне словосполучення, у якому, як правило, компонент із сполучником займає останню позицію, тим самим маркуючи межу в розширеному словосполученні:

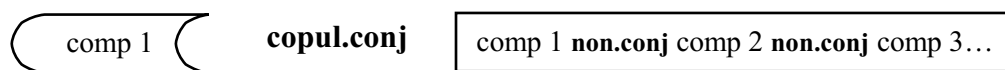

Зерно відкину, небеса і сушу, / І навіть камню я скажу: прости (А. Малишко);

На відміну від трикомпонентних словосполучень попередньої підгрупи, у цих словосполученнях не простежуємо опозиційність, лише лімітативність. Так само й у полікомпонентних словосполученнях, у яких функціює п-кількість конститuentів, поєднаних асиндетично, і лише останній синдетично: *За сльозами за гіркими / І світа не бачить, / Тільки сина пригортає, / Цілує та плаче* (Т. Шевченко); *Вісім великих планет (серед яких Земля), карликові планети, їхні супутники, астероїди, метеорні тіла, міжпланетний пил і польові форми матерії разом із Сонцем становлять гравітаційно пов'язану Сонячну систему; У письмових документах (III–II тис. до н. е) найдавніших цивілізацій Єгипту, Вавилону, Китаю, Індії та Америки є сліди астрономічної діяльності* (В. Сиротюк). Як бачимо, у подібних словосполученнях єднальний сполучник змінює свою типову функцію, яка полягає в уможливленні додавання відносно необмеженої кількості компоненті, діаметрально протилежну – лімітизування словосполучення.

Модель, коли лівобічний компонент складається з однієї лексеми, що поєднується асиндетично чи синдетично із правобічним блоком, не

зафіксована, оскільки численні приклади засвідчують, що в комбінованих сурядних словосполученнях цієї підгрупи сполучник найчастіше вжито для приєднання останнього компонента або ж подібного блоку. Хоча цілком можливою є модель:

Троянди і мальви, жоржини, волошки завжди пишно квітнуть у її саду (Розм). На семантичному рівні у подібних словосполученнях безсполучникові компоненти мають відтінок поступового пригадування певних явищ / об'єктів або додавання нових, незапланованих.

Блокова природа комбінованих сурядних словосполучень із однотипним сполучниковим та безсполучниковим зв'язком не продуктивна, як інші типи, базовані на взаємодії засобів різних рядів, наприклад, розширеного і звуженого, оскільки на семантико-синтаксичному рівні безсполучниковий зв'язок та сполучниковий із єднальними й розділовими сполучниками формують сурядні словосполучення, що знаходяться в одній значеннєвій площині, де домінантою є можливість нанизування додаткових конститuentів відповідно до контексту й різкої опозиції між формотворчими засобами немає. Для подібних словосполучень властивою, на наш погляд, є так звана розпорошеність блоку, коли засоби зв'язку можуть розташовуватися між компонентами хаотично: *Еней прочумався, проспався, / І голодрабців позбирав, / Зо всім зібрався і уклався, / І, скільки видно, почухрав; Тут їли різні потрави, / І все з полив'яних мисок, / І самі гарні потрави / З нових кленових тарілок: / Свинячу голову до хрину / І локшину на переміну; / Потім з підлевою індик; / На закуску куліш і кашу, / Лемішку, зубці, пупрю, квашу, / І з маком медовий шулик* (І. Котляревський).

На формально-граматичному рівні подібні до попередньої підгрупи моделі мають сурядні словосполучення третього підтипу, конститuentи яких поєднані розділовими сполучниками та безсполучниково. На семантичному рівні, однак, простежується своєрідна контрастність між засобами зв'язку, і

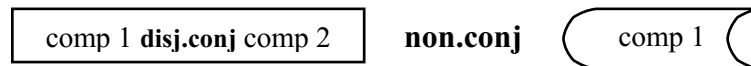
такі словосполучення набувають ускладненого значеннєвого наповнення, яке можна тлумачити як «розширена альтернатива»: безсполучниковий зв'язок уможлиблює вільне розширення ряду альтернативних взаємоусувальних елементів, адже «для розділових сполучників характерна роль передавання семантичних відношень зі значенням взаємоусунення, чергування подій або вибору одного з найбільш альтернативних варіантів» [32, с. 46]: *Очі на вулицях, у дерев'яних домах, за дерев'яними решітками, в листі дерев, у водогроях, у написах на білих і сірих палатах, на високих мінаретах і розлеглих пощерблених мурах, у повітрі, як тіні **птахів, хмар або** летючого **листя*** (П. Загребельний).

Попри те, що ці сурядні комбіновані словосполучення вирізняються розпорошеністю позицій засобів конекції, все ж їхня семантична різноплановість формує тенденцію утворення блоковості в розташуванні конститuentів. Два види інваріантних моделей зазнають найчастіше таких модифікацій:

<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">comp 1 disj.conj comp 2</div> <div style="display: inline-block; margin: 0 10px;">non.conj</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">comp 1 disj.conj comp 2 ...</div> <p><i>У цьому магазині часто продають пиріжки з вишнею або абрикосами, капустою або картоплею.</i></p>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">comp 1 non.conj comp 2 ...</div> <div style="display: inline-block; margin: 0 10px;">disj.conj</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">comp 1 non.conj comp 2..</div> <p><i>У цьому магазині часто продають пиріжки з вишнею, абрикосами або капустою, картоплею.</i></p>
<div style="border: 1px solid black; border-radius: 15px; padding: 5px; display: inline-block; margin-bottom: 5px;">comp 1</div> <div style="display: inline-block; margin: 0 10px;">non.conj</div> <div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">comp 1 disj.conj comp 2 ...</div> <p><i>У цьому магазині часто продають пиріжки з вишнею, капустою або картоплею.</i></p>	<div style="border: 1px solid black; padding: 5px; margin-bottom: 5px;">comp 1 non.conj comp 2...</div> <div style="display: inline-block; margin: 0 10px;">disj.conj</div> <div style="border: 1px solid black; border-radius: 15px; padding: 5px; display: inline-block; margin-bottom: 5px;">comp 1</div> <p><i>У цьому магазині часто продають пиріжки з вишнею, абрикосами або капустою.</i></p>

Варто зауважити той факт, що лівобічний монокомпонент поєднується асиндетично з повним блоком, усередині якого функціює розділовий сподучник лише в тому випадку, коли це зумовлено семантично. В аналізованому словосполученні недоречно говорити, що *вишні й капуста* формують блок, який вступає у зв'язок з одиничним словом *картопля* за допомогою конектора **або**, оскільки вишні – ягоди, а капуста й картопля –

овочі. Так само недоречно стверджувати, що в словосполученні з *вишнею, абрикосами або капустою* лівобічний одиничний конститuent поєднується із синдетичним блоком. Тому цілком справедливо, на наш погляд, стверджувати, що на утворення блоків впливає семантика самих компонентів. Так само нелогічною буде модель з *вишнею або абрикосами, капустою*, оскільки безсполучниковий зв'язок передбачає розширення ряду новими компонентами, а не утворення межі, до того ж у багатоконпонентному словосполученні:

Четвертий підтип – комбіновані сурядні словосполучення, утворені трьома видами зв'язку – безсполучникового та сполучникового із одночасним використанням єднальних і розділових сполучників. Такі синтаксичні одиниці найчастіше зафіксовано в усному мовленні: *Купи капусту, перець і огірки або помідори; Приготуй пиріг або печиво, кекси і запіканку*. Хаотичність розташування засобів зв'язку відображає спосіб мислення комуніканта в кожній конкретній ситуації. Подібні комбіновані словосполучення засвідчують, що найчастіше це ситуації невизначеності чи вагання. Наявність у живому спілкуванні таких складних у формальній та семантичній організації синтаксичних одиниць є ще одним вагомим доказом на підтвердження того факту, що синтаксис будь-якої мови – це віддзеркалення складних процесів мислення і логіка синтаксису природної мови безпосередньо відображає різні форми й ступені пізнання в семантико-синтаксичній структурі мовних одиниць. У словосполученнях цієї підгрупи відсутня тенденція до утворення блоків, оскільки засоби зв'язку можуть функціювати у найрізноманітніших варіаціях. Кожен компонент ніби додається відповідно до ходу думок мовця, який може, наприклад, після переліку запропонувати варіант альтернативи: *Розробимо сценарій, розподілимо ролі і запросимо учнів на репетицію або взагалі не будемо відзначати свято; Для частування приготуємо вареники, борщ або галушки і салат* (Розм.); або ж після названого альтернативного компонента розширити ряд переліком асиндетично чи синдетично і знову

повернутися до ситуації вибору: *Посади на клумбі троянди або лілії, ромашки і петунію*; *Про кохання можна вивчити вірш О. Олеся або М. Вороного, М. Рильського і П. Тичини чи В. Симоненка* (Розм.). Загалом компоненти таких словосполучень репрезентують ускладнений семантично перелік, без імпліцитного протиставлення чи виділення одного конститuenta з-поміж інших.

2.7.2. Комбіновані сурядні словосполучення з різнотипним зв'язком

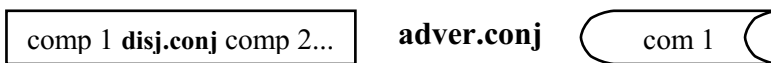
Цей тип словосполучень вирізняється тим, що в організації його компонентів беруть участь сполучники різних семантико-синтаксичних груп і які виформовують ряди різної природи, розширені та звужені. Це складні синтаксеми, у яких частина конститuentів, поєднуючись за допомогою одного засобу, вступає у взаємодію з іншим / іншими за допомогою нового засобу. Така організація не лише репрезентує ускладненість формально-граматичного рівня цих словосполучень, а й семантико-синтаксичного, оскільки різні відношення, встановлені між компонентами, не нівельовані, а вступають у тісну взаємодію, тим самим породжують комбіновані значення, на зразок єднально-протиставного чи протиставного-приєднувального тощо.

Такі комбіновані сурядні словосполучення з різнотипним зв'язком також поділяємо на підтипи.

Словосполучення, утворені одночасно із засобів зв'язку розширеного та звуженого рядів формують найбільший підтип з деталізованим ранжуванням на:

- 1) сурядні словосполучення із єднальними / розділовими та протиставними сполучниками;
- 2) сурядні словосполучення з безсполучниковим зв'язком та протиставними сполучниками;
- 3) сурядні словосполучення з єднальними / розділовими, протиставними сполучниками та безсполучниковим зв'язком.

У сурядних словосполученнях із єднальними / розділовими та протиставними сполучниками зберігається тенденція групування компонентів у блоки: *Серед братів, серед сестер, / Де пісня гомонить, / Співець **почив, але не вмер / І вічно буде жити*** (М. Вороний). Найтиповішою є така організація цих словосполучень, за якої один блок протиставляється іншому повному чи усіченому блоку. Як засвідчує фактичний матеріал розділові сполучники позиціонують вкрай рідко разом із протиставними, оскільки в тих семантичних відношеннях, які вони утворюють, уже є прихований відтінок протиставлення: один із компонентів чергується з іншим або становить його альтернативу на основі протиставлення певних ознак: ***синій чи білий; не то туман, не то імла***. Нагнітання протиставлення з комбінації розділових та протиставних сполучників зрідка присутнє в ад'єктивних словосполученнях: *Не знаю, **дорогий чи дешевий** сервіс, **але дуже красивий*** (Розм). При чому це словосполучення з інваріантною моделлю, відповідно до якої один із компонентів, найчастіше лівобічний, сформований із блоку, протиставлений іншому, що має вигляд блоку неповної природи, тобто монокомпонента:

*Мабуть, буде **або злива, або буря, але точно не тиха** погода* (Розм).

Транспозиційна парадигма зреалізовується в можливій перестановці правобічного й лівобічного компонентів:

*Звісно **таке рішення спричинить не війну, але повстання чи страйк*** (Розм).

Не зафіксованими в текстах різних дискурсів, але потенційними є словосполучення, у яких один блок із протиставним відношенням усередині корелює із іншим, подібним, за допомогою розділових сполучників:

*Краще купимо **шпалери коричневі, але з візерунком або рожеві, але з напиленням*** (Розм).

Ця модель може зазнавати таких модифікацій:

а) comp 1 adverb.conj comp **disj.conj** comp 1

Краще купимо шпалери коричневі, але з візерунком або рожеві;

б) comp 1 **disj.conj** comp 1 adverb.conj comp 2...

Краще купимо шпалери коричневі або рожеві, але з напленням.

Така формально-граматична організація на семантичному рівні формує зазвичай значення «умова з правом вибору».

Значно більше зразків словосполучень, у яких взаємодіють єднальні та протиставні сполучники. У подібних синтаксемах одиниці з єднальним відношенням зберігають темпоральні взаємозалежності «зі значення одночасності, часової наступності, послідовності, причиново-наслідкові, умовно-наслідкові та інші» [48, с. 54], які вступають у різке протиставлення з іншим конститuentом, що є моно- чи полікомпонентним: *Дядька Софрона він назвав «трухляком», але не забракував і захищав разом із Василем у третяки* (В. Винниченко).

У цьому підтипі комбінованих сурядних словосполучень найчіткіше простежуємо блокову природу правобічних і лівобічних компонентів завдяки протиставним сполучникам, які виражають зіставно-протиставні відношення, оскільки, «сигналізуючи рух від єдності до різниці та від неї знову до єдності, категорія зіставності втілює дискретність єдності, а зіставні відношення є, таким чином, відображенням у мові діалектики та боротьби протилежностей» [158, с. 159], а сила протиставлення засвідчує «збій» програми перелічення і «тим самим фіксує ідею дивергенції антецедента та консеквента» [158, с. 106].

Головним виявом моделі є словосполучення, у якому обидва компоненти формують блоки, з'єднані протиставним сполучником:

comp 1 copul.conj comp 2 ... **adverb.conj** comp 1 copul.conj comp 2 ...

Літній дощ був тихим і рясним, але прохолодним і невтішним (Розм.); *Донорство – не боляче, не страшно, а доволі круто і навіть корисно* (Онлайн-ЗМІ «Новини Полтавщини»); *Не мук і смерті, але добра і любові, джерелом яких справді є Він* (К. Матвієнко);

Доволі часто ця модель модифікується в таку, де лівобічний складний компонент-блок протиставляється монокомпоненту або навпаки:

а) $\left(\text{comp 1} \right) \quad \text{adver.conj} \quad \left[\text{comp 1 copul.conj comp 2 ...} \right]$

В аеропорту нудно до запаморочення, але спокійно і безпечно (Є. Кононенко); *Всі в уніформі їхньої дивізії, але без відзнак, і без «левиків», і без зброї, і без шоломів* (І. Багрянний); *Перше вважали мене хоть бідним, але добрим і порядним учеником, і заявляли се при всякій нагоді* (Б. Лепкий); *А тут, серед простих на вигляд, але добрих і щирих людей він раптом відчув себе як дома, серед таких же простих янкі, що під його командою взяли в Атлантиці на абордаж не одно вороже судно або при спротиві пустили на дно* (В. Малик);

б) $\left[\text{comp 1 copul.conj comp 2 ...} \right] \quad \text{adver.conj} \quad \left(\text{comp 1} \right)$

Її провідали родичі і друзі, однак не він, котрого покохала всім серцем (Розм.); *Відносини «центр – периферія» нагадують недороблене колесо зі ступицею і спицями, але без обода* (О. Мотиль).

Зрідка в розмовному мовленні можна натрапити на словосполучення, у яких усередині блоків діє протиставний зв'язок, а на їхній межі єднальний: *Багатий, але бідний на доброту і хоробрий, але поміркований* (Розм.). Цей приклад засвідчує ускладнене семантичне наповнення, оскільки перші компоненти кожного блоку мають сильнішу долю, подібно до музичного такту, і утворюють разом сполуку із домінувальним єднальним відношенням: *багатий і хоробрий*, а другі компоненти виконують роль своєрідних уточнювачів до них. Модель подібних словосполучень є відносно сталою:

$\left[\text{comp 1 adver.conj comp 2 ...} \right] \quad \text{copul.conj} \quad \left[\text{comp 1 adver.conj comp 2...} \right]$

Лише зрідка і тільки відповідно до контексту такі сурядні синтаксеми можуть зазнавати модифікацій із неповними блоками:

$\left[\text{comp 1 adver.conj comp 2...} \right] \quad \text{copul.conj} \quad \left(\text{comp 1} \right)$

Освічений, але грубий і неординарний (Розм.).

Помилково буде стверджувати, що другий і третій компонент утворюють блок, якому протиставлений лівобічний монокомпонент, оскільки

за загальним змістом другий конститuent семантично тяжіє до першого. Проведений аналіз засвідчив той факт, що для української мови не є характерними варіантні моделі розгляданого типу, у яких лівобічний монокомпонент поєднано за допомогою єднальних сполучників із правобічним повним блоком, усередині якого функціують протиставні відношення.

У текстах розмовного й художнього стилів є зразки комбінованих словосполучень, у яких взаємодіє асиндетичний зв'язок із синдетичним протиставним. За своєю семантикою та формальною організацією вони подібні до попередньої підгрупи. Однак така організація засвідчує додатковий значеннєвий відтінок, який виявляється в раптовому обриванні розширеного ряду за допомогою протиставлення, після якого знову можливим є розширений, відносно необмежений ряд:

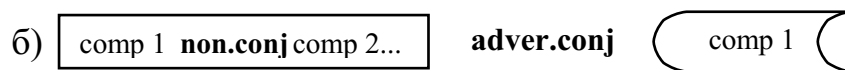

Вона часто купує лате, капучино, але не айріш, мокко, еспресо
(Розм.).

Подібно до попередньої групи один із компонентів може являти собою неповний блок:

Дуже контентний: кров на ланітах заявила, у очах не гострий, а тихий, лагідний промінь і на вустах посмішка (М. Старицький);

Глянув на свої прозоро-воскові руки, кинув погляд на стіни – дерев'яні, небілені, негладжені, але свіжі, що пахнуть сосною (У. Самчук).

Інколи в утворенні словосполучення можуть брати участь єднальні / розділові й протиставні сполучники, поєднуючись із безсполучниковістю. Розташування засобів зв'язку є довільним, що спричинює розпорошеність блоків або й взагалі їхню відсутність: *Він любить піцу з грибами, з овочами або лише з сиром, але не з м'ясом чи ковбасою; Мені подобаються кухні і в*

стилі «Прованс», і «Модерн», але не «Лофт», «Кантрі» чи «Хай-тек» (Розм.); *Король – огрядний, нерішучий, зате щирий, щедрий і працювительний* (С. Шарик).

До різнотипних комбінованих сурядних словосполучень відносимо й ті, в утворенні яких беруть участь елементи розширених та синкретичних рядів. Такі моделі формують другий підтип різнорядних словосполучень. Оскільки у творенні розширених рядів беруть участь безсполучниковість, єднальні й розділові сполучники, а в генеруванні синкретичних – градаційні та приєднувальні, то саме ці засоби, взаємодіючи, формують словосполучення зі складною формальною та семантичною організацією. Зазвичай у цих словосполученнях компоненти на значеннєвому рівні синтезують одноплановий перелічувальний ряд, без формування явних протиставних блоків, однак градаційний чи приєднувальний сполучник експлікує значення «додавання елементів, які посилюють чи уточнюють попередні», що у формальній організації доречно репрезентувати через групування конститuentів, тобто через блоки, адже «в основі семантики градації лежить кон'юнкція двох ситуацій та їх зіставлення або протиставлення за ступенем значущості» [165, с. 103]. До того ж з'ява нових компонентів, які додаються за допомогою градаційних чи приєднувальних сполучників, детермінована семантичною недостатністю попередніх компонентів для реалізації певної комунікативної мети.

В означених словосполученнях засоби синкретичних рядів приєднують певний набір нових, додаткових елементів, з відтінком розширеності або ж монокомпонент, що вможливорює відтінок закритості й лімітативності. Тому потенційними є такі моделі цих словосполучень:

а)

comp 1 mean of extend. ser comp 2 ...

 mean of syncr. ser

comp 1 mean of extend. ser comp 2 ...

Надворі було хмарно, похмуро та ще й холодно й вітряно (Розм.);

б)

comp 1 mean of extend. ser comp 2 ...

 mean of syncr. ser

comp 1

Надворі було хмарно, похмуро та ще й холодно (Розм.); Поїм, поп'ю, погуляю, поговорю, а ще й, може, потанцюю – повна попа, все на «по» (Т. Пахомова); Читання книжок було Лесі необхідне, щоб не думати про свою слабкість, про «своє виснаження», про високу температуру та й інші симптоми, що пригнітають інтелект (А. Музичка).

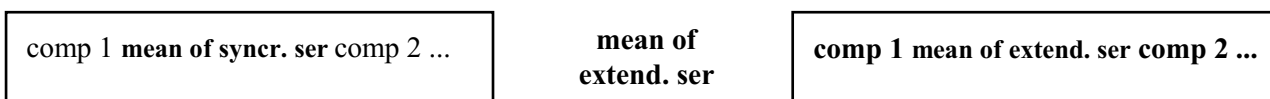
Інколи лівобічний монокомпонент за допомогою приєднувальних або градаційних сполучників вступає у взаємодію із правобічним блокової природи. Така опозиційна модель зумовлена також семантикою конститuentів:

У вітальні треба поклейти шпалери, а також замінити двері, покласти паркет (Розм.); Кинувши борюкатися, він став прислухатися до себе і з здивуванням спостеріг, що ця приємна сверблячка не те що зменшується, а ще більшає, розливається по всьому тілі, пронизує його нез'ясовано приємними уколами (І. Сенченко).

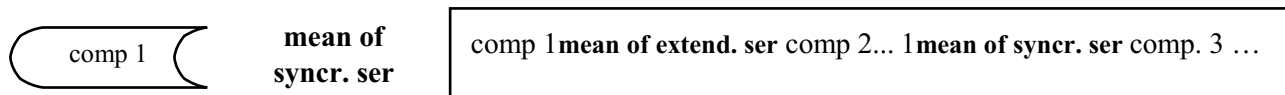
Остання модель засвідчує на семантичному рівні недостатність чи неповноцінність одного компонента, яким мовець хотів обмежитися, і за допомогою приєднувального чи градаційного сполучника продуцент наводить певну кількість конститuentів для компенсації інформативної лакуни чи розширення вже відомого: *Для покращення рівня гемоглобіну потрібні не лише таблетки, а й гранатовий сік, буряк і гречка (Розм.).*

Інколи взаємодія засобів розширених й синкретичних рядів реалізована в моделях, у яких усередині блоків діють градаційні чи приєднувальні сполучники, а між самими блоками – засоби розширених рядів. Зазвичай це зразки розмовного стилю. Первинною моделлю парадигми цієї групи словосполучень вважаємо таку:

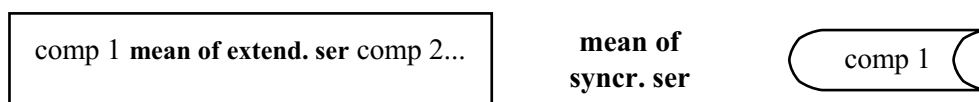
Дідусь любив розказувати казки про зайців, а ще й про їжаків, білочок та й ведмедів (Розм.).

Подібні словосполучення формально й семантично корелюють із комбінованими сурядними словосполученнями із однотипним зв'язком, де в генеруванні синтаксеми беруть участь єднальні сполучники й асиндетичність. Однак, як засвідчує наведений приклад, межа між блоками досить умовна. Перший градаційний сполучник уже ставить у відносну слабо виражену опозицію ті компоненти, що стоять після нього. Безсполучниковість, яка функціонує між другим та третім компонентом помітно втрачає свою силу. Тому такі конструкції, на наш погляд, є зразками «гібридного блоку», у якому функціують разом декілька різних за значенням засобів:

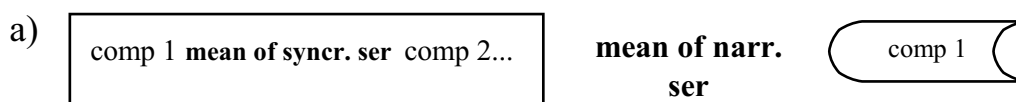
Примітно, що в таких словосполученнях безсполучниковість завдяки своїй природі, яка спроектована на постійне розширення компонентного складу, не може поєднувати правобічний монокомпонент.

Навіть у такому словосполученні, як *Мати хоче посадити на цій частині огорожу баклажани або перець та ще й капусту* доцільніше говорити про те, що лівобічний двочленний компонент приєднується за допомогою градаційного сполучника до правобічного одиничного компонента-слова:

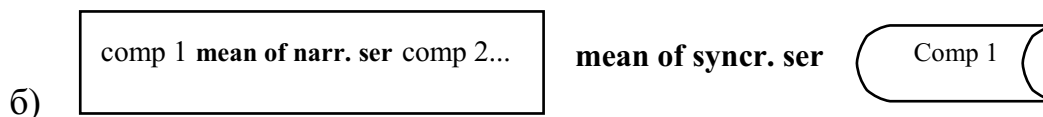

Зафіксована внутрішня організація словосполучення засвідчує доцільність думки про наявність в мові одиниць з подвійним синкретизмом, який проявляється, по-перше, на рівні виокремлених у мові градаційних та приєднувальних сполучників; по-друге, у стиранні чітких розмежувань формальної організації компонентного складу комбінованих сурядних словосполучень.

Третю групу комбінованих сурядних словосполучень продукують словосполучення, між конститuentами яких функціують засоби звуженого ряду, тобто протиставні сполучники, й синкретичного, а саме приєднувальні й градаційні сполучники: *У букет додамо не тільки жовті, а й помаранчеві троянди, але без білих* (Розм.). На семантичному рівні формується складне утворення із протиставно-градаційного / приєднувального відношення, де кожен зберігає свою сильну долю. Природа сполучників, які беруть участь у формуванні цих відношень, дає усі підстави на формально-граматичному рівні фіксувати наявність відносно чітких блоків, де один із компонентів має повний блок, а інший – урізаний. Інваріантна модель може бути реалізована у двох напрямках:

На святковому столі красувалися жовті, а також рожеві, але кислі помідори (Розм.);

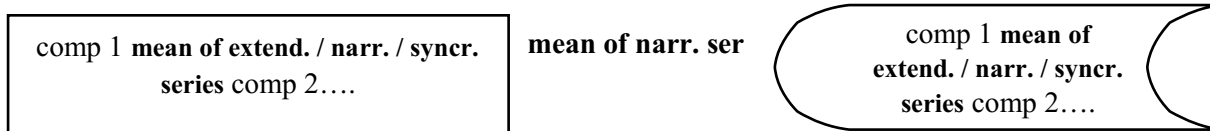

На святковому столі красувалися жовті, але стиглі, ще й солодкі помідори.

Тексти різних дискурсів не засвідчують варіантну перестановку компонентів. Це пояснюємо природою інтерактивності засобів, що формують словосполучення. У першому випадку протиставний сполучник із сукупністю своїх диференційних ознак унеможлиблює додавання нового блоку до першого, де вже потенційно «назріває» межа, яку окреслює градаційний чи приєднувальний сполучник. Так само в словосполученні, де блок утворений із засобів звуженого ряду: саме по собі інваріантне протиставлення внеможлиблює додавання нових «опонентів» із дво- чи полікомпонентним складом без використання єднальних сполучників або безсполучниковості між самими конститuentами; а градаційний чи приєднувальний сполучник, який натомість приєднує усічений блок, набуває нових функцій – з його допомогою

зреалізовується називання тієї ознаки, предмета або явища, які, маючи значення додаткової інформації, перебирають на себе особливий емпатичний відтінок.

Речення *До меню можна додати **нарізку із перця, піцу, ще й морозиво та тістечка, але без газованих напоїв*** (Розм.) засвідчує найскладніший тип комбінованих словосполучень, за якого взаємодіють засоби розширеного, звуженого й синкретичного рядів. Такі словосполучення характерні лише для розмовного стилю і репрезентують ускладнену форму сприйняття дійсності мовцем. Формально ці синтаксеми підлягають членуванню на декілька простих, наприклад: *До меню можна додати **нарізку із перця, піцу***; *До меню можна додати **нарізку із перця, піцу, ще й морозиво***; *До меню можна додати **нарізку із перця, піцу, ще й морозиво та тістечка***; *До меню можна додати **ще й морозиво та тістечка, але без газованих напоїв*** тощо. Однак на семантичному рівні компоненти разом утворюють складний ряд із значенням «додавання нової інформації за допомогою переліку (єднальні сполучники, безсполучниковість), з відтінком альтернативи (розділові сполучники) чи своєрідної градації (градаційні, приєднувальні сполучники) і обов'язково із встановленням межі цих нових конститuentів засобом звуженого ряду (протиставні сполучники). Класичною вважаємо таку модель, за якої останній монокомпонент уводиться саме протиставним сурядним сполучником, проте після цього сполучника може бути утворення нового ряду з декількох конститuentів, між якими функціонуватимуть засоби розширеного чи синкретичного ряду. Тому блоки в подібних словосполученнях розпорошені, без чітких меж. Вважаємо за доцільне інваріантну модель представити із лівобічного полікомпонента, який утворюють загальний блок перелічувального типу з різними відтінками з потенційним поділом на менші блоки, та правобічного монокомпонента, який може бути розширеним. Між ними функціонує протиставний сполучник, за допомогою якого ці конститuentи зіставляються / протиставляються:

Такі словосполучення – зразок складного семантичного утворення, яке формально, хоч і підлягає членуванню, однак відповідно до певної комунікативної ситуації становить єдину синтаксему, зреалізовану коменікантом з певною інтенцією. Як засвідчує обстежений фактичний матеріал, найчастіше подібні словосполучення обслуговують такий комунікативний акт, у якому мовець не визначився остаточно із вибором або прагне його значно розширити шляхом альтернативи, але з обов’язковим лімітом, в якому передає небажання одного з об’єктів, якостей, дій чи станів: *На зустрічі потрібно ще обговорити питання про забезпечення університету додатковим приміщенням для рекреації, про створення зеленого сектору для висадження рослин, а також про міжнародну співпрацю, але не про бюджет, оскільки його буде обговорено на окремому засіданні; Їй можна подарувати книгу, вазу або парфуми, ще й квіти, але точно не косметику* (Розм).

Такі словосполучення – виразна ознака живого спілкування, що репрезентує специфічний хід думок мовця, однак вони взагалі не характерні для ділового, наукового стилів, оскільки диференційними ознаками названих дискурсів є точність і лаконічність викладу.

Висновки до розділу 2

1. На формально-граматичному рівні сурядні словосполучення важливо досліджувати як компоненти речення, у яких вони зреалізовують свої диференційні параметри. Доречним є зіставлення розгляданих синтаксем і синтаксичного ряду, оскільки останній репрезентує структуру сурядної синтаксеми. З урахуванням корелятивних параметрів ряду ранжуємо сурядні словосполучення на чотири типи: 1) сурядні словосполучення розширеного (відкритого) типу; 2) сурядні словосполучення звуженого (закритого) типу;

3) сурядні словосполучення синкретичного типу; 4) комбіновані сурядні словосполучення.

2. Аналіз текстів різних дискурсів засвідчує функціонування сурядних словосполучень двох груп: 1) із компонентами, які належать до однієї частини мови; 2) із компонентами, що є одиницями різних частин мови. Перші ідентифікуємо як гомогенні елементи, а другі – як гетерогенні. Сурядні синтаксеми із гомогенними конститuentами формують гармонійні синтаксичні ряди, тоді як словосполучення із гетерогенними – дисгармонійні ряди.

3. Традиційно компонент будь-якого словосполучення, зокрема й сурядного, дорівнює одному слову, однак у текстах спостережено наявність конститuentів сурядних словосполучень ускладненої природи: окрім автосемантичних слів, активно й часто функціують синсемантичні слова, слова відносно релятивної семантики. Це засвідчує тісний зв'язок формально-граматичного й семантико-синтаксичного рівнів сурядних словосполучень.

4. На формально-граматичному рівні сурядні словосполучення, подібно до речення, виформовують дві повноцінні парадигми – словозмінну та словотвірну. Словотвірна, або дериваційна, парадигма має три аспекти вияву: 1) можливість / неможливість перестановки конститuentів; 2) лімітативність / нелімітативність; 3) гомогенність / гетерогенність компонентного складу. Словозмінна парадигма виявляється у двох напрямках: 1) можливість / неможливість синонімічної видозміни засобу зв'язку; 2) сукупність словозмін кожного з компонентів, які можуть зреалізуватися у різному синтаксичному середовищі.

5. Кожен формально-граматичний тип сурядних словосполучень має свою інваріантну модель та її варіативні зміни, які репрезентують реалізацію дериваційної і словозмінної парадигм.

6. Сурядні словосполучення розширеного ряду формують найчисленнішу групу, вони утворені сурядними синтаксемами, конститuentи

яких поєднані за допомогою єднальних і розділових сполучників, а також асиндетично.

Сурядні словосполучення звуженого ряду – такі синтаксичні одиниці, у яких засобом зв'язку між компонентами є протиставні сурядні сполучники. Вирізняються ці синтаксеми лімітативністю, тобто двокомпонентністю, без можливості розширити ряд.

До синкретичних сурядних словосполучень належать одиниці з приєднувальними та градаційними сполучниками. Такі синтаксеми інтегрують ознаки розширених і звужених рядів. Із першими їх зближує можливість додавання нових компонентів та природа засобів конекції, тоді як кореляція із звуженими рядами зумовлена наявністю комунікативно зумовленої лімітативності, яку виформовує останній компонент.

7. Окремий тип становлять комбіновані сурядні словосполучення, які є багатоконponentними одиницями із одночасним функціюванням різних типів зв'язку всередині. Елементи таких словосполучень часто є утвореннями блокової природи. Блоком сурядного словосполучення є елемент, який складається з компонентів, поєднаних одним засобом зв'язку, при чому їхній кількісний склад не обов'язково дорівнює двом, і який вступає у взаємодію з іншим елементом на основі нового зв'язку. Комбіновані сурядні словосполучення класифікуємо на одиниці з однотипним і різнотипним зв'язком.

РОЗДІЛ 3

СЕМАНТИКО-СИНТАКСИЧНА ТИПОЛОГІЯ СУРЯДНИХ СЛОВОСПОЛУЧЕНЬ В УКРАЇНСЬКІЙ МОВІ

У розділі 3 з'ясовано вияви семантичної узгодженості між компонентами сурядних словосполучень. Детально проаналізовано чинники, які детермінують її, а домінантним визначено валентність. Досліджено значеннєві відтінки головних семантико-синтаксичних відношень сурядних словосполучень та на основі цього розроблено типологію розгляданих одиниць.

3.1. Семантична залежність конститuentів сурядного словосполучення

Закони формально-граматичної організації уможливають генерування словосполучень на зразок: *сум і ковзани; красивий, ще й страшний; дорогий, але дешевий; освіта або цукерка*. Однак для словосполучення, як і для інших синтаксичних одиниць, важливим є не лише план вираження (організація), а й план змісту (значення). Тому зазначені вище сполуки слів саме через асемантичність не можна вважати словосполученнями. Очевидним стає той факт, що на рівні сурядного словосполучення план вираження детермінований планом значення, а самі конститuentи, попри формальну незалежність, уможливлену сурядними засобами зв'язку, мають семантико-синтаксичну залежність.

Теорія синтаксичних залежностей сягає своїми витокami початку 60-х років ХХ століття і пов'язана з іменем Л. Теньєра [247], чиї напрацювання і стали підґрунтям для подальшого розвитку ідеї про граматичні залежності. Оперуванням поняттями «головний та залежний член», які є ключовими в синтаксичній організації речення й підрядного словосполучення, завдячуємо А. Сеше, який виділив такі різновиди залежностей, як «суб'єкт – предикат» [243]. Теньєр був переконаний, що кожен зв'язок у реченні об'єднує вищий

елемент (підпорядкувальний) із нижчим (підпорядкованим) [247]. Ця закономірність виразно репрезентована й на рівні підрядного словосполучення як елемента речення: *читати (що?)* → *журнали; ароматні(які?)* ← *троянди*. У сурядному ж словосполученні кожен компонент у більшості випадків (окрім тих словосполучень, де передається послідовність дій) одночасно є підпорядкувальним і підпорядкованим семантично, оскільки лівобічний компонент передбачає правобічний на стільки, на скільки антецедент прогнозує консеквент: *мама і тато; яблука або сливи*. Навіть у словосполученнях із протиставним відношенням кожен конститuent потенційно, залежно від контексту, може передбачати один одного: *сумно, але* ↔ *спокійно; багатий, проте* ↔ *жорстокий*. Така особливість дала можливість І. Вихованцю схарактеризувати зв'язок всередні сурядного словосполучення як незалежну (формальна площина) координацію (семантична площина).

Результати ґрунтовних досліджень Н. Іваницької, М. Плющ, Й. Андерша, К. Городенської, А. Загнітка, В. Ожогана, О. Межова, М. Степаненка, а в зарубіжному мовознавстві – У. Енгеля, Г. Ю. Герінгера, Г. В. Еромса (німецьке мовознавство); К. Персівалля, Н. Фрайзера, О. Діоковського, А. Полгера (романо-германська філологія) переконують у тому, що теорію залежностей варто інтерпретувати в широкому й вузькому витлумаченні. Відповідно до першого, на думку Т. Масицької [136, с. 13], це «теорія випрацювана на основі структурного синтаксису», тоді як у вузькому розумінні – «граматика синтаксичної структури речення, у якій присудок представлений як визначальний компонент» [там само].

До чинників залежності в синтаксисі прийнято зараховувати сполучувальність, дистрибуцію, інтенцію і валентність.

Сполучувальність як лінгвістичну категорію в межах синтаксису досліджували ще античні філософи (Аполлоній Діскол «Про синтаксис частин мови» II ст. н. е.), однак перші наукові обґрунтування були здійснені в граматиках Лаврентія Зизанія (1596), який аналізує розділові знаки між

частинами-синтагмами, поєднаними на основі граматичних зв'язків і семантичної єдності, та Мелетія Смотрицького (1691), який уперше згадує синтагму як синтаксичний термін. Розвиток означеної теорії знаходимо в працях І. О. Бодуена де Куртене. Він розрізняє горизонтальні й вертикальні відношення в зіставленні одиниць [218]. Його послідовник М. Крушевський пов'язує сполучувальність із психологічними законами асоціацій за суміжністю та подібністю: завдяки першій слова виформовують координовану систему, а друга – упорядковує їх у певні ряди. На переконання лінгвіста, значення слова пов'язане із законом зворотного зв'язку між змістом та обсягом, який полягає в тому, що чим ширше вживається слово, тим менше змісту воно вміщує, тобто розширення синтагматики викликає звуження парадигматики і навпаки [162, с. 178]. Ці ідеї стали фундаментом для еволюції теорії сполучуваності й валентності. М. Кочерган витлумачує сполучуваність як поєднання мовних одиниць у мовленні, при цьому звертає увагу на той факт, що «на фонологічному й морфологічному рівнях терміни «дистрибуція» і «сполучувальність» збігаються. На лексико-семантичному й синтаксичному рівнях вони не є синонімійними, оскільки слова, пов'язані між собою значенням і синтаксично, у мовленнєвому ланцюжку можуть стояти не поряд і, навпаки, поряд можуть бути лексичні одиниці, що не мають між собою зв'язку [119, с. 657–658]. У лінгвістиці виокремлюють три типи сполучуваності: семантичний, граматичний та стилістичний. Для семантико-синтаксичної типології сурядних словосполучень важливою є лексична сполучуваність, під якою розуміють «контекстуальну здатність слова вступати у зв'язки з іншими словами, здатність слова синтаксично пов'язуватись із класами слів, об'єднаних спільністю смислу» [151, с. 67]. Така сполучуваність безпосередньо детермінована індивідуальним значенням і сукупністю об'єктів, позначуваних цим словом. Вона передбачає закономірні зв'язки між значеннєво наповненими елементами й притаманна будь-якій лексемі. У площині сурядного словосполучення сполучувальність найперше виявляє себе в ранжуванні сурядних словосполучень за частиномовною належністю

(іменникові, дієслівні, прикметникові тощо), оскільки сурядний зв'язок уможлиблює поєднання гомогенних конститuentів (*подарунки й солодощі; білий, проте брудний*) і лише зрідка обмежену кількість гетерогенних (*він та Оксана; сам або з батьками*).

Поняття «дистрибуція» з'явилося в працях представників американської дескриптивної лінгвістики (Л. Блумфільд, З. Харріс, Е. Сепір). Його прийнято трактувати як узагальнену сукупність усіх оточень, у яких зустрічається одиниця мови [115, с. 143]. Г. Глісон розглядав дистрибуцію як зреалізований лінійний ряд без урахування парадигматичного аспекту [224], а З. Харріс трактує дистрибуцію певного елемента як сукупність усіх його позицій відносно інших елементів [226]. У подальших розвідках означена категорія ідентифікована як співвідносна з валентністю та сполучуваністю. Oxford concise dictionary of linguistics подає таке тлумачення дистрибуції: « The set of contexts within sentences in which a unit or class of units can appear» (сукупність контекстів у межах речень, у яких може зустрічатися мовна одиниця чи певний клас одиниць) [233, с.103]. Сьогодні доречно говорити про два типи дистрибуції: синтаксичну й лексичну. Перша є своєрідною моделлю синтаксичної побудови, де зреалізовано значення певного слова, а друга – це значеннєвий розряд слів, які безпосередньо поєднуються із семантично зреалізованим словом, у такий спосіб виділяючи в ньому певне значення. Обидва типи дистрибуції формують своєрідний комплекс і конкретний її вияв на синтаксичному рівні кожна мовна одиниця знаходить в межах певної синтаксеми. На рівні сурядного словосполучення ця категорія репрезентована двома вимірами: 1) цілісна синтаксема, що складається з певної кількості конститuentів; 2) оточення кожного окремого компонента сурядного словосполучення. У першому випадку дистрибуція виявляється лише тоді, коли сурядне словосполучення є складником більшої одиниці – речення: *Стени, шуліка і літнє сонце відходить за обрій, а за ним молочна стежка співає білих, а може й червількових пісень, мукають корови, з пасовиська бредуть і далі – далі* (М. Хвильовий); У другому ж вона зумовлена оточенням

кожного конституента сурядної одиниці в конкретній ситуації: *Ліси були нудні й жорстокі, чорні, як смерть, вишкірялись навіть* (М. Хвильовий) – для слова *жорстокі* як компонента словосполучення дистрибуцією є інші компоненти цього ж словосполучення *нудні, чорні*. А в реченні *У вікна бив напівдощ, напівсніг, у бовдурі гув вітер і снились далекі, брудні дороги без кінця, без краю* (М. Хвильовий) для конституента *далекі* дистрибуцію формує дієслово *снились*, від якого він залежить, та інший компонент того ж самого словосполучення *брудні*.

Категорія інтенції пов'язана із здатністю дієслова чи інших слів зі значенням дії або стану відкривати функційно-семантичні позиції для заповнення їх назвами учасників дії чи стану [4, с. 224]. Відповідно до концепції Й. Андерша інтенція має агенса (носія дії), пацієнса (пасивного учасника дії), локатив, інструмент та адресат. Тобто інтенція зреалізована на рівні речення, оскільки ключовим складником є наявність дії та її спрямованість від суб'єкта до об'єкта. Тому для сурядного словосполучення ця категорія є другорядною і має місце лише тоді, коли сурядне словосполучення функціює в площині речення. Адже інтенція – це не що інше, як залежність певного набору компонентів від предиката, тобто дієслова, причому ця залежність зреалізована на формально-граматичному й семантико-синтаксичному рівнях. Як уважає І. Вихованець, дієслово є «найцентральнішим членом речення» [33, с. 110], а специфіка аналізу інтенції полягає, на думку Н. Ніколаєвої, у визначенні орієнтованості дієслівної дії на вихідну субстанцію і субстанцію мети, а також у встановленні найнеобхідніших обставинних характеристик. Тому за наявністю чи відсутністю цих елементів можна встановити так звану «інтенційну цінність» дієслів [145, с. 15]. Сурядні ж словосполучення не мають таких компонентів. Лише тоді, коли вони набувають комунікативної цінності, тобто функціують у межах речення, потенційно можуть репрезентувати інтенцію двома шляхами: 1) у ролі предикативів, тобто виконувати функцію однорідних присудків: *Вони лізли одна на одну, переплітались, душились, дерлися на*

хлів, на стріху, **повзли** на тин, а гарбузи звисали з тину, прямо на вулицю (О. Довженко); 2) бути компонентами, на які спроектована дія: *Данило радів ще й тому, що спорудивши Холм, зміг укріпити західні кордони колись славетної Червоної Русі, її старовинні, але через часті війни занедбані городи – Ярослав, Перемишль, Динів, Томашів, Червен, Гребенів, Любачів, Білосток* (О. Лупій). Іntenція має місце лише тоді, коли сукупність компонентів перебуває в різних відношеннях, наприклад: агенс – дія; агенс – дія – пацієнс; носій стану – стан тощо. Для природи сурядного словосполучення в його диференційному вигляді такі відношення не характерні.

Найважливішою категорією семантичної залежності для сурядного словосполучення є валентність, уведена Л. Теньєром для виявлення структурних зав'язків саме в динамічному синтаксисі. Мовознавець, проте, розглядав цю категорію лише в контексті дієслова, вважаючи її як здатністю вербатива приєднувати до себе певну кількість актантів [247]. Сьогодні ж лінгвісти трактують валентність по-різному. Звертає на себе увагу зауваження Л. Станіславської: «Якщо донедавна валентність у лінгвістиці, зокрема в граматичній, кваліфікувати, як щось нове, нетрадиційне, яке, без сумніву, суттєво вплинуло на поглиблення теорії багатьох лінгвістичних категорій, понять, визначень, то зараз уже можна говорити про повноцінне утвердження теорії валентісного підходу до вивчення мовних реальностей в україністиці» [186]. Загалом валентність розглядають як здатність слова визначати кількість і якість залежних від нього словоформ, зумовлену його семантичними й граматичними властивостями [3, с. 62]. Однак у сучасному мовознавстві можна виокремити три домінантні погляди на взаємозв'язок валентності й сполучуваності: 1) ототожнення понять; 2) різнорівневність, а тому не співвіднесеність між ними; 3) сполучуваність є ширшим поняттям, а валентність – один із її проявів. Так, на думку О. Орендарчук, валентність на рівні поверхневих синтаксичних структур дорівнює сполучуваності. Проте філологиня підкреслює, що валентність є первинною сполучуваністю у

вузькому значенні, а вторинною – у широкому [152]. Ідеї О. Ващенко репрезентують другу точку зору, оскільки мовознавець доводить, що сполучуваність та валентність – категорії різних рівнів дослідження, і сполучуваність виступає наслідком реалізації валентності [29]. Відповідно до третього погляду, валентність є складником сполучуваності, «віддзеркалює специфіку синтагматики, ілюструє міжрівневі переплетення, співвіднесення з морфологічними, словотвірними, семантичними й синтаксичними особливостями мови. Валентності властивий вибірковий характер, тому вона є видовою величиною щодо родового поняття сполучуваності [136, с. 15]. Саме валентність дає змогу розмежувати, здавалося б, ідентичні щодо формальної організації сполуки *мандарини й банани* та *мандарини й сум* на сурядне словосполучення й сурядну сполуку відповідно. Якщо розглядати сурядне словосполучення як абстрактну одиницю, то другий приклад є повноцінним словосполученням, однак через те, що в будь-якій мовній одиниці закладена більшою чи меншою мірою комунікативна спрямованість, означена сполука є асемантичною, пор.: *До магазину завезли свіжі мандарини і банани* – *До магазину завезли мандарини і сум*. Такі приклади свідчать про те, що основний закон сполучення лексем полягає в тому, що вони утворюють інформативно коректну конструкцію лише в тому випадку, коли мають, крім власних специфічних сем, хоча б одну спільну. Слушною є думка М. Степаненка про те, що в дослідженні природи валентності необхідно зважати на такі поняття, як можливість та реальність, оскільки «явище, перш ніж стати дійсністю, існує у формі можливості» [187, с. 9]. У цьому зв'язку валентність є можливістю, тобто потенційною властивістю мовної одиниці, а сполучуваність – реальністю, інакше кажучи, конкретною актуалізацією цієї властивості. Такого погляду дотримується й І. Овчиннікова [149]. На думку дослідників, розглядані поняття перебувають у взаємодетермінованих зв'язках: «валентність матеріалізується у сполучуваності, а сполучуваність у свою чергу залежить від валентних можливостей» [187, с. 10]. Хоча в українському мовознавстві визріла концепція розрізняти власне-семантичну,

семантику-синтаксичну і формально-граматичну валентності, на рівні сурядного словосполучення їхні різні аспекти проявляються комплексно в площині семантико-синтаксичної валентності, яка постає як віддзеркалення логічної, поняттєвої та лексичної валентностей. Перші дві пов'язані з позамовною дійсністю, адже явища навколишньої реальності є не лише предметом мисленнєвого відтворення, а й джерелом для витворення мовних структур. «Логічні судження забезпечують зв'язок між об'єктивною реальністю й семантико-синтаксичною організацією мови» [188, с. 12], а властивості й відношення, експліковані в понятті, співвідносяться з певними класами предметів і явищ. Логічна й поняттєва валентності знаходять свою реалізацію через лексичну. Разом вони формують семантичний рівень. Тому сполуки, у яких не зреалізовано валентні спроможності слів, унеможлиблюють значеннєвий статус цих лексичних одиниць. Саме семантична валентність «віддзеркалює той факт, що слова як безпосередні носії валентності потребують визначених конкретних партнерів з іншими семантичними ознаками. Вона регулює заповнення відкритих позицій класами партнерів, які відібрані за змістом за певними семантичними ознаками» [150, с. 95]. Для сурядних словосполучень семантична валентність є визначальним чинником, що дає підстави говорити про реалізацію між конститuentами семантичної узгодженості за умови формальної рівноправності.

Слово як сукупність певних сем виявляє смисли саме в словосполученні, «у синтагматичному ланцюжку реалізує свою конкретність, позначаючи предмети, явища, їхні ознаки, й зберігає у своїй внутрішній формі поняттєвий зміст як член парадигматичного ряду» [58, с. 135]. Диференційні ознаки формально-граматичного рівня сурядного словосполучення на семантичному рівні детермінують його адитивність, тобто генерування загального значення шляхом додавання смислів, однак не випадкових, а спрогнозованих контекстом. Кожен компонент меншою чи більшою мірою індикує сусідній, унаслідок чого відбувається процес взаємопрогнозування: *волошки й маки; морозиво, ще й цукерки; холодний, але приємний; або*

перемогти, або померти. Зв'язок констиuentів у подібних словосполученнях зумовлений їхнім загальним значенням, ядерною семою (квіти, солодощі, якість чи дія певного денотата в конкретній ситуації) та зреалізовано за однією із сполучувальних потенцій кожного із них.

Зважаючи на те, що формально-граматичний і семантико-синтаксичні рівні сурядного словосполучення перебувають у взаємодетермінованих зв'язках, очевидним стає той факт, що засіб конекції «диктує» різні відношення між семантично узгодженими компонентами, що «зустрілися» в певній комунікативній ситуації. Тобто сполучник як носій граматичного значення разом із семантикою констиuentів, експлікованою в словосполученні, виформовують конотативні аспекти, які накладаються на домінанту – відношення, потенційно запроєктоване сполучником. До того моменту, поки словосполучення є лише одиницею мови, вони позбавлені конотації, однак як тільки словосполучення опиняється в площині одиниці, яка обслуговує мовлення, тобто речення, то отримує певні конотативні відтінки, зумовлені взаємодією інтра- та екстралінгвальних чинників. На думку А. Фартаха, конотація є значенням периферійним, суб'єктивним і змінним, чим відрізняється від денотації, яка є значенням ядерним, стабільним та об'єктивним. Учений зараховує до компонентів конотації стилістичні, суб'єктивні та ідеологічні варіації [222, с. 16]. У трактуванні О. Селіванової, конотація постає як «додатковий компонент значення мовної одиниці, що доповнює її предметно-логічний зміст суб'єктивними відтінками оцінки, емоційності, експресивності, функційно-стилістичної забарвленості, а також відтінками, зумовленими соціальними, ідеологічними, культурними, ситуативними аспектами комунікації. На думку дослідниці, конотацію варто розглядати з трьох позицій: 1) як додатковий системно-зумовлений складник значення, який поєднує оцінний, емотивний, експресивний та функційно-стилістичний компоненти; 2) звуження поняття конотації до елементів змісту, які не входять до словникового значення слова, проте зумовлені культурними стереотипами та додаються безпосередньо в мовленні, і до яких належать

асоціативні, контекстуальні, прагматичні та емотивні; 3) виокремлення в межах конотації ситуаційно-психологічного, соціально-лінгвістичного, власне лінгвістичного, ідеологічного та інших аспектів [168, с. 249]. Конотативний аспект сурядних словосполучень є своєрідним, оскільки виявляється: 1) як рівноправний компонент семантичної структури кожного окремого конституента; 2) у відтінках відношень, які виникають між складниками цієї одиниці. Н. Іщенко зауважує, що конотативний компонент семантики постає одночасно як факультативний, такий, що накладається на основний предметно-логічний, і як повнозначний, цілком самостійний елемент значення, до того ж ці два компоненти наявні в різних пропорціях в мовних одиницях. Тому конотація належить не лише мовленню, а й мові [82]. Природа сполучника, який бере участь не тільки у формально-граматичній, а й у семантико-синтаксичній організації сурядного словосполучення, зумовлює наявність більших чи менших відтінків у відношеннях, що функціують між його конституентами. Тому сурядні словосполучення класифікуємо на такі групи: 1) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні єднальних відношень; 2) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні розділових відношень; 3) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні зіставно-протиставних відношень; 4) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні приєднувальних та градаційних відношень); 5) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні комбінованих відношень.

3.2. Сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні єднальних відношень

Цю групу формують сурядні словосполучення асиндетичної і синдетичної природи з єднальними сполучниками. Обидва ці різновиди не лише мають багато спільних ознак на формально-граматичному рівні, про що

зазначено в другому розділі, а й передають також схожу семантику єднальних відношень. Ступінь семантичної узгодженості в них варіюється від найменшого в тих синтаксемах, де засоби конекції формують значення переліку, до високого, де засоби зв'язку детермінують причиново-наслідкові відношення між конститuentами.

Серед цих словосполучень виділяємо такі різновиди з відтінками значень домінантного єднального відношення: 1) із семантикою власне переліку; 2) із семантикою заперечного переліку; 3) із семантикою темпоральності.

До першого різновиду належать словосполучення із сурядними сполучниками **та, і, й**, та їхні повторювані варіанти (*і ... і, й ... й, та ... та*), а також безсполучникові із тотожною семантикою. Як засвідчує аналіз текстів різних дискурсів, це одна з найбільших груп сурядних словосполучень. В основі їхньої семантики – констатація переліку в найрізноманітніших виявах. У межах цього розряду виокремлюємо словосполучення з семантичним ресурсом:

а) конкретних й абстрактних об'єктів (неістоти) / суб'єктів (істоти) матеріальної або духовної субстанції: *Пахне мокрою **торбою, рибою і сонною кропивою*** (Гр. Тютюнник); *Убране в **сміх і сльози, в радість і страждання**, з посмішкою ненависті й любові, воно гордо лежало на сих розкішних хвилях і таємниче, пильно дивилось в душу Василеві своїми дужими очима* (В. Винниченко);

б) різної природи ознак чи характеристик об'єктів, дій, станів, інших ознак: *На лиці йому стояло щось **гостре, торжествуюче, завзяте і разом з тим повне безнадійного одчаю*** (В. Винниченко); *І заговорив ліс **ширше, гучніше*** (Гр. Тютюнник);

в) кількісного маркування: *Тут уздовж тротуарів там і сям росли старі липи, за якими ховалися маленькі будиночки на **один і два** поверхи* (Ю. Сотник);

г) вираження емоцій та психічних станів: ***Фу-фу і бе-бе*** (І. Карпа);

г) локативності: *В ці часи ви чуєте і над собою, і перед собою, і за собою, і праворуч, і ліворуч шум – свист качиних крил* (Остап Вишня);

д) темпоральності: *А між сьогодні і завтра ще ж ціла ніч!* (Ю. Смолич);

е) інтенцій та казуальностей: *І рушник вишиваний на щастя, на долю дала* (А. Малишко); *А тоді спересердя і жалю за гроші таки вперіцив двічі по Сидоровій спині* (Ю. Мушкетик).

Для цих словосполучень найбільше з-поміж інших притаманна тенденція до розширення рядів шляхом нанизування конститuentів подібного семантичного наповнення, що зумовлено насамперед природою засобу зв'язку (сполучника або інтонації). Перелік, який функціює відповідно до кожної комунікативної ситуації, поза нею може бути продовжений додаванням нових компонентів, причому як семантично узгоджених (зберігаючи цілісну організацію словосполучення), так і асемантичних (позбавляючи словосполучення його ознак): *Будь ласка: мчаться тут містери добрі й недобрі, білі, чорні, старі, молоді* (О. Гончар) – *Будь ласка: мчаться тут містери добрі й недобрі, білі, чорні, старі, молоді, (ввічливі, красиві, бридкі); А небо чисте, і темне, і запашне, немов з фіалок* (М. Коцюбинський) – *А небо чисте, і темне, і запашне, немов з фіалок (жовте і прибране).*

Ці словосполучення вирізняються з-поміж іншим тим, що в єднальні відношення можуть вступати конститuentи з апозитивним семантичним наповненням, тим самим формуючи словосполучення специфічного стилістичного забарвлення, які є підґрунтям для появи оксиморону сурядного типу. Як відомо, природа цього тропу полягає в сполученні різко контрастних, протилежних за значенням слів, унаслідок чого утворюється нова смислова якість, несподіваний експресивний ефект [133, с. 505]. Найчастіше основу оксиморона формує підрядне словосполучення: *світла пільма; крижаний вогонь; живий труп; веселий цвинтар* (В. Стус). Однак своєрідну єдність протилежностей спостерігаємо й на рівні сурядної синтаксеми: *І чудно, і страшно, що так трудно умерти* (М. Коцюбинський); *Вороги й друзі; близькі й сторонні – і всі кричать у мої вуха криком свого життя або своєї*

смерті, і всі лишають на душі моїй сліди своїх підошв (М. Коцюбинський); *Погаси сонце й засвіти* друге на небі (М. Коцюбинський); *Словом – і своє начебто, і чуже* (Гр. Тютюнник). Немало таких словосполучень трансформувалися в одиниці фразеологічної природи: *і сміх і горе; мале і старе; за гаряче й студене хапати; і там і сям; знати і шите і пороте* (Фразеологічний словник української мови). Такі сурядні словосполучення засвідчують особливий спосіб мислення мовця, його здатність бачити єдність навіть протилежних понять, з яких зіткане життя як окремої людини, так і країни чи світу загалом.

Другу семантичну підгрупу формують сурядні словосполучення із єднальними заперечними сполучниками *ні, ані* та їхніми позиційними варіантами *ні...ані, ані...ні*. Такі сурядні словосполучення експлікують загальне значення переліку відсутності певних фактів та їхніх різнопланових ознак. Примітно, що безсполучникові сурядні словосполучення, які корелюють із попередньою підгрупою, позбавлені таких семантичних малюнків, оскільки домінувальною є роль засобу конекції між конститuentами. Заперечення здебільшого експліковане через сполучник відповідної семантики. До того ж ці словосполучення часто функціують у реченнях із таким самим заперечним предикативом: *Тоді Данила вже не втримають біля сторожки ні дощ, ні град, ані каміння з неба* (Гр. Тютюнник); *Ні ти, ні синок, мій колосок, чогось не снитесь, тільки привиджуєтесь* (Гр. Тютюнник).

Семантика заперечення в досліджуваних синтаксемах потребує особливої уваги, оскільки смислові значення ствердження чи заперечення типові для характеристики речення, невід'ємною ознакою якого є наявність категорій предикативності й модальності, що репрезентують відношення висловлення до дійсності. Тому сфера перетину заперечення й модальності є очевидною, проте цей зв'язок мовознавці розглядають по-різному: більшість науковців вводять заперечення до кола модальних відношень. Як уважає І. Кіркоvsька, такий погляд детермінований психологічний напрямом у

лінгвістиці, оскільки і ствердження, і заперечення мають суб'єктивний характер [84, с. 133]. Зокрема Ж. Гінекен переконаний у тому, що заперечення є суб'єктивним виявом людської психіки, зближуючи його з модальністю [225]. В. Діброва вважає заперечення субкатегорією модальності, оскільки воно відображає «ставлення мовця до повідомлюваного: за допомогою заперечної форми він спростовує істинність висловленого раніше або ймовірного судження» [59, с. 125]. Власне заперечення тісно пов'язане з оцінними судженнями комуніканта. Таке заперечно-аксіологічне висловлення спроектоване на передачу негативного ставлення мовця, його несхвалення, що має суб'єктивний характер. Одним із засобів генерування побідних конструкцій є сурядні словосполучення із заперечними сполучниками. Варто зауважити той факт, що ці конектори можуть поєднувати конституенти, які на рівні речення почасти виконують роль компонентів предикативних центрів, тобто функціують як однорідні підмети чи присудки: *Ні дід, ні ми не розуміли прочитаного...* (О. Довженко); Це, на наш погляд, є іще одним доказом корелятивних відношень сурядних словосполучень із предикативністю в тому випадку, коли вони є одним із засобів її генерування. У текстах різних дискурсів знаходимо зразки, де єдиним засобом вираження заперечення є саме словосполучення цієї підгрупи: *Ані вмерти, ані жити* (В. Стус). Формально у таких прикладах словосполучення збігається із цілим реченням. М. Баган зауважує, що в означених конструкціях сурядні сполучники є «єдиними носіями заперечення» [12, с. 89].

На формально-граматичному рівні сурядні словосполучення розгляданого типу можуть бути як простими (двокомпонентними), так і складними (багатокомпонентними). Уживання таких синтаксичних одиниць посилює експресивність висловлення, до того ж чим більше конститuentів поєднано заперечними сполучниками, тим емоційнішою є конструкція, до якої вони входять: *Ні щастя, ні волі, ні чуда, / ні часу, хоч би про запас* (Л. Костенко); *Ні думка, ні чуття, ні біль – ніщо / В ній не ворушиться* (І. Франко).

Семантичні групи сурядних словосполучень із заперечними сполучниками дуже схожі до словосполучень із власне єднальними сполучниками. Фіксуємо зразки заперечення констатації: об'єктів живої та неживої природи (*Не слухала Катерина / **Ні батька, ні неньки,** / *Полюбила москалика, / Як знало серденько* (Т. Шевченко); виявів найрізноманітніших ознак (*У нас **ні весела, ні сумна** до діла не вийде,* – люто сплюнув через полудрабок Панас (Гр. Тютюнник); процесуальності (*Ані вбути, **ані вгорнути, ані нагодувати** – таки нічо не мож настарчити* (В. Стефаник) тощо. Через подібність виконуваних означеними різновидами синтаксем функцій у сучасному українському мовознавстві зафіксовано спробу виокремити єднально-перелічувальні відношення, репрезентовані цими сполучниками в межах власне єднальних [73, с. 345]. Однак семантика, простежувана на рівні подібних словосполучень, дає змогу класифікувати їх на дві великі групи.*

До першої зараховуємо ті одиниці, у яких засоби конекції поєднують компоненти, які називають схожі поняття або ж є контекстуально синонімійнні. Такі словосполучення формують типові ряди з однорідними членами: *Я прийшла у цей світ, щоб пройти обережно, / не завдавши нікому **ні смутків, ні сліз*** (Л. Костенко); *Зате вона ні в кого не просила **ні щастя, ні добра, ні згоди*** (Ю. Іздрик). Заперечні сполучники вможливають поєднання різнорідних слів, які на рівні класичного переліку із власне єднальними сполучниками чи із безсполучниковим типом зв'язку виявляють асемантичність, тобто семантичну несумісність: *Акційні пропозиції діють **на золото і яблука** в нашому ювелірному магазині на новорічні свята – Нічого їй не миле через нестерпний біль: **ні золото, ні яблука,** які приніс коханий.* Пояснюємо таку тенденцію насамперед природою сполучників: власне-єднальні запроектовані на конекцію таких компонентів, які є семантично сумісними, тобто позначають схожі поняття або такі, для яких характерна логічна семантична узгодженість, тоді як заперечні сполучники вможливають значеннєву сумісність подеколи логічно непоєднаних

понять: *Ні ножа, ні образа – ні зарізатись, ні помолитись* (Нар. тв.). Тому серед цієї групи словосполучень чимало розширених багатокomпонентних рядів: *Ні честі, ні мови, ні згоди, / самі лише смутки і пні; Там ні печалі, ані сліз. / Ні дня, ні вечора, ні рання* (Л. Костенко); *Ні «бе», ні «ме», ні «кукуруіку»* (Нар. тв.).

Другу групу формують ті синтаксеми, заперечні сполучники яких поєднують константи, що вступають в антонімії зв'язки. Їхньою диференційною ознакою є двокомпонентний склад із градуальних або контрарних антонімів: *Ні живий, ні мертвий* (Нар. тв.); *Ані нам, ані вам* (Нар. тв.); *Для злодія – ні дня, ні ночі: краде, коли захоче* (Нар. тв.); *З нашого Захарка ні Богу свічка, ні чортові угарка* (Нар. тв.); *Ні взад, ні вперед, лишається посеред* (Нар. тв.); *Не боюсь я ні бога, ні біса, / Маю серця гіпотеку читсу...* (І. Франко). Є зразки й з векторними антонімами: *Я проживав у монастирях і добре знаю, що ченцям не можна ні давати, ні брати ніяких векселів* (І. Нечуй-Левицький). Такі словосполучення репрезентують посилення заперечення із відтінком крайності та категоричності.

З-поміж сурядних словосполучень із семантичною узгодженістю на рівні єднальних відношень вирізняються ті, компонентами яких є дієслова. Для таких словосполучень притаманна темпоральна взаємозалежність, сформована асиндетичним (безсполучниковим) та синдетичним (єднальними сполучниками) зв'язком. Функціуючи в межах словосполучення, дієслівні форми одночасно в площині речення можуть набувати ролі присудків і бути засобами репрезентації темпоральності як однієї із стрижневих ознак речення. У цьому зв'язку для нашого дослідження важливе розуміння темпоральності, яка функціює в межах дієслівних словосполучень зазначеної групи. Поділяємо думку про те, що ця синтаксична категорія лінгвістично інтерпретує онтологічну категорію часу [20, с. 16]. Тому поняття часу й темпоральності не тотожні. Перше – це об'єктивний параметр матеріального світу, тоді як друге – результат концептуалізації цього параметра у свідомості мовця [208, с. 176].

Темпоральність підпорядкована предикативності як надкатегорії, оскільки репрезентує часові відношення між ситуаціями через категорії інтервалу, часу й таксису [19, с. 74], а отже, матеріально виражена в дієслові. Інтервал виявляє динамічну ознаку дії з погляду її початку, розгортання, завершення та інтенсивності, час репрезентує темпоральність як момент здійснення дії [20, с. 191], а таксис зорієнтований на денотативну ситуацію, експлікуючи семантику взаємозв'язку між подіями [19, с. 74].

У сурядних словосполученнях темпоральність функціює на рівні відношень між дієсловами, спроектованих єднальними засобами зв'язку, що вможлиблює реалізацію темпоральної залежності як одного із виявів конотативної семантики:

1) одночасність або паралельність дій, станів та процесів: *Марфа ворушить губами і проводить мене далі, аж доки я не увійду в сосни «великі», – у нас їх називають ще: «ті, що твій тато садив»; Сидить на поріжку і обриває пелюстки на ромашці, шепочучи: «Є – нема, є – нема, є...»; Обнімаю тебе і несучу на руках колыску з сином, доки й житиму (Гр. Тютюнник). Ця одночасність може бути представлена в межах одного із трьох часових вимірів: минулого: *Дідона тяжко зажурилась, / Весь день не їла, не пила; / Все тосковала, все нудилась, / Кричала, плакала, ревла (І. Котляревський); теперішнього: За сльозами за гіркими/ і світа не бачить, / Тільки сина пригортає, / Цілує та плаче (Т. Шевченко); майбутнього: Я вишиватиму і розмовлятиму з ним (С. Тельнюк). Р. Христіанінова зауважує, що в синтаксемах зі «значенням одночасності дії й факти не залежать одні від одних, відбуваються паралельно в один і той самий відтинок часу» [201, с. 265].**

2) послідовність та результативність дій: *Дома мене стрічає мама, радіє, плаче і підставляє для поцілунку сині губи (Гр. Тютюнник); Встала з приспи та пішла подивитися до курей; Митро лупив бараболлю, мачав у сіль і гриз хліб; Йшов довго лугами та став на горі (В. Стефанік); Біля вікна пролетіли голуби, фуркнули і зникли за величезним будинком*

(М. Хвильовий). Окрім прояву в одній часовій площині, є зразки словосполучень із послідовністю дій, які переходять з одного часового виміру в інший: *Вовчий Хвіст розумів, що Свейнальдр йому не довіряє: щось намислив і не хоче мати зайвих очей* (І. Білик). У словосполученнях цієї підгрупи значення послідовності й результативності представлені синкретично й поза межами речення, де вони знаходять свій вияв, недиференційовані, оскільки кінцева дія (результат) реалізована через послідовність: *прийшов і скопав; підготувала, зметала й пошила* тощо. Однак простежуємо деяку тенденцію організації послідовності дій асиндетично, а наявність єднального сполучника біля останнього компонента репрезентує певного роду результат цього ряду дій: *Він перехрестився, поцілував камінці й подав Ісакієві* (І. Нечуй-Левицький); *Ченці забрали в руки пляшечки, повертіли їх у руках і поставили на стіл* (І. Нечуй-Левицький).

Поза цими двома підгрупами виділяємо темпоральні сурядні словосполучення із заперечними сполучниками, оскільки їхні конституенти можуть позначати різнопланові чи непок'єднані між собою дії. Спостерігаємо своєрідне нанизування заперечення таких дій та станів: *ні врзати, ні доточити; ні лягти, ні сісти; ні кує, ні меле; ні зернити, ні пилинити* (Фразеологічний словник української мови).

Отже, семантична узгодженість у сурядних словосполученнях з конотативними відтінками на рівні єднальних відношень запроєктована на реалізацію таких зв'язків між конститuentами, за яких вони або виявляють максимальний ступінь незалежності, або один із них детермінує з'яву іншого (інших) на основі послідовності дій. Кожен із компонентів цих словосполучень може мати відносно необмежену кількість вільних сусідніх позицій, однак їхня лімітативність потенційно зумовлена ситуацією спілкування. Слово *благородний* імовірно може мати біля себе сусідні компоненти *красивий, добрий, розумний* тощо. Однак саме контекст детермінує реалізацію такого словосполучення *Ах, яка смачна, благородна, ніжна дичина* (Остап Вишня). Назви рослин, як правило, вступають у зв'язки

між собою й утворюють звужені чи розширені ряди сурядних словосполучень із єднальними сполучниками, однак специфіка художнього дискурсу вможливила реалізацію сурядного словосполучення *Усе було: асфальти й спортивні* (Л. Костенко).

3.3. Сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні розділових відношень

Виокремлюване у реченні *Сину моему ти не споможеш: він або вирве тебе звідтіль, або збожеволіє* (М. Старицький) словосполучення *або вирве, або збожеволіє* репрезентує другий великий клас сурядних словосполучень, у яких значеннева узгодженість виявляється на рівні семантичного тла вибіркості. В основі таких синтаксем лежить диз'юнкція, студіювання якої бере свій початок з праць Аристотеля. Він сформулював важливі закони, що передували дефінуванню цієї логічної категорії – закон непротиріччя та виключення третього. Відповідно до першого, «неможливо, щоб суперечливі міркування були істинними щодо одного й того самого», а другий зазначає, що «рівним чином не може бути нічого посередині між двома суперечливими (одне одному) судженнями, але про одне необхідно стверджувати, або заперечувати» [108, с. 123]. Як зауважує В. Круковський, диз'юнкція, хоч і протиставляється кон'юнкції, вони разом «належать до елементарного функціонування мови. У широкому сенсі навіть диз'юнкція є кон'юнкцією» [122, с. 7]. Диз'юнкція в мові вирізняється тим, що поняття (здебільшого два) виокремлюються й уподібнюються одночасно під певним кутом зору. Умовою її виникнення є існування такої ситуації, коли зіставляються два чи більше випадків і назріла необхідність тлумачити їх по-різному, однак «утверджується думка в правомірності однакового підходу до них» [237, с. 97].

Учення про диз'юнкцію суджень розвинули представники стоїцизму. Вони опікувалися «тими умовиводами, до яких складовими частинами входили умовні та розділові судження, застосовуючи низку логічних

категорій, які увійшли в сучасну символічну логіку – імплікацію, диз'юнкцію, кон'юнкцію та ін.» [10, с. 13–14]. На основі здобутків античної філософії та логіки французи А. Арно й П. Ніколь запропонували класифікацію суджень, з-поміж яких виокремлювали й розділові. Сьогодні розрізняють два типи диз'юнкції: слабку, або з'єднувальну-роз'єднувальну, та сильну, або строгу. Першою називають «логічний сполучник, що утворює роз'єднувальне судження із двох або більше простих та яке буде істинним за наявності в його складі істинного принаймні одного простого судження» [108, с. 229]. Тобто розділовість має послаблений характер, а прості судження-складники формують альтернативи. Сильна ж – це висловлювання, «яке істинне тоді й тільки тоді, коли одне із простих висловлювань, що входять до його складу, істинне, а друге – обов'язково хибне» [109, с. 48]. Вона передбачає реалізацію лише однієї альтернативи й нівелювання інших. У логіці виявом сильної диз'юнкції є судження з повторюваним сполучником **або** і «наділене здатністю вибору з двох або більше варіантів лише одного» [6, с. 5]: *На канікули ми поїдемо або у Львів, або в Київ*. Виразником же слабкої є одиничний сполучник **або**. Відсутність повторюваності цього засобу конекції змінює семантичне забарвлення всього судження: «указує на можливу сумісність пропонованих суджень і передбачає ширший діапазон вибору» [там само] Як зауважують С. Титов і С. Цанін, за такої організації судження можливим є перше або друге, чи перше і друге одночасно [134, с. 96]. Зважаючи на загальновизнану аксіому про те, що всяке судження – це речення, але не всяке речення – це судження [114, с. 314], і на той факт, що мислення і мовлення перебувають у тісних взаємодетермінувальних зв'язках, мовознавці знаходять пояснення багатьом питанням синтаксису саме в логіці. Так, урахувавши специфіку диз'юнкції як одного із механізмів вираження судження, А. Грищенко зауважує, що «на противагу єднальним і зіставно-протиставним реченням, які з логічного погляду являють собою так звані кон'юнктивні судження, розділові складносурядні речення інтерпретуються в логіці як диз'юнктивні (розділові) судження» [53, с. 137].

На рівні мови план змісту диз'юнкції (розділовість) має своїм планом вираження сполучник сурядності не лише в середовищі речення, а й сурядного словосполучення. Елементарний прояв роздільності виникає саме в сурядному словосполученні, яке зреалізовуючись у реченні, конкретизує свій семантичний обсяг і продукує розділові відтінки всього речення.

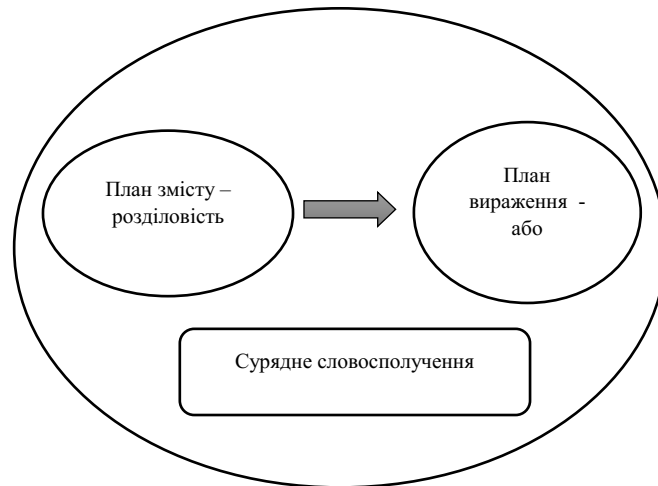

Рис. 2

Поза контекстом речення сурядні словосполучення інколи мають невиразний вияв семантичних відтінків розділовості. Навіть синтаксема *життя або смерть* сприймається не так категорично, функціуючи самостійно, аніж уведена в речення: *Мурзо, я вручаю зараз у твої руки життя або смерть усіх твоїх рідних і близьких* (В. Малик); *Здавалося, від цього залежить життя або смерть* (М. Нестерчук). У цьому зв'язку доцільність комунікативного підходу до аналізу семантично-синтаксичної типології розгляданого класу словосполучень є очевидною.

Варто зауважити, що в дослідженні складносурядних речень з розділовими сполучниками зроблено значно більше, ніж у студіюваннях подібних словосполучень. Однак щодо типології названих речень немає одностайної думки. Так, І. Вихованець переконаний, що такі речення «ґрунтуються на двох суміжних значеннях: значенні взаємовиключення і значенні чергування» [34, с. 311]. Тобто в перших розділовість указує на реальний вияв тільки одного з двох явищ, а в других вона вможливорює послідовну зміну явищ. Фіксує такі дві грами й М. Мірченко [144, с.151].

Натомість дослідник німецької мови А. Приходько вважає за потрібне виокремлювати 3 типи: власне-розділові, селективно-розділові та опозитивно-розділові речення [158, с.13 –145]. Думку про триваріантність цього різновиду складносурядних речень поділяє К. Городенька, обґрунтовуючи типологію внутрішньою значеннєвою диференціацією розділових семантико-синтаксичних відношень, яку репрезентують розділові сполучники. До першого типу дослідниця зараховує речення зі значенням взаємоусунення дій або станів, поділяючи їх на два підтипи: 1) речення, у яких розділові сполучники вказують на вияв однієї із двох можливих дій; 2) речення, засоби конекції яких уможливають вияв кожної дії із ряду запропонованих. Друга група – синтаксеми із семантикою чергування подій. Третя – складносурядні речення із значенням альтернативної мотивації ‘інакше’ [50].

Зважаючи на особливості функціонування сурядних словосполучень з розділовими сполучниками в складі речення, яке і є обов’язковою умовою реалізації семантичних відтінків аналізованої синтаксеми, й на прояви диз’юнкції в межах цих словосполучень, виділяємо чотири типи реалізації розділових відношень у цьому класі словосполучень.

До першого типу зараховуємо власне-розділові синтаксеми. Їхньою диференційною ознакою є така поведінка конститuentів, за якої вони можуть існувати паралельно або ж замінити один одного. Послугуючись мовою логіки, зазначимо, що сурядне словосполучення буде істинним «за умови істинності обох складових» [158, с. 135], тобто може бути і той, і той компонент або усі разом. Генерування такого значеннєвого відтінка уможливорює специфіка засобу конекції, а саме сурядних одиничних та повторюваних сполучників **або, чи, або ... або, чи ... чи, хоч ... хоч, чи то ... чи то** та ін. Саме їхня семантика розширює альтернативу й черговість компонентів: *Безперечно – Джек, або Джой, або Стек!* (Остап Вишня); *Ідеш собі один чи ріллею, чи озиминою, чи бур’янами і «витоптуєш» зайця, який, як відомо, вдень лежить і відпочиває* (Остап Вишня); *Таке ж захоплення викликає замок з дуба чи вишні – з різьбленими вежами та віконцями*

(Інтернет-газета «Високий замок») Означені словосполучення належать до вищого рівня організації, де альтернатива зреалізовується через перелік ситуацій вибору. К. Годоренська вважає, що розділові сполучники **хоч ... хоч, чи ... чи, чи то ... чи то** «в разі нейтралізації розділового значення можуть потрапляти до сфери єднальних семантико-синтаксичних відношень, уподібнюючись до асемантичного повторюваного єднального сполучника **і ... і»** [48, с. 64]. Продовжуючи цю думку, Л. Шитик говорить про реалізацію розділово-єднальних семантико-синтаксичних відношень лише на рівні простого речення, у сфері ж складного вони не зафіксовані [207]. Дехто з мовознавців навіть говорить про існування окремої групи складносурядних речень із переліково-розділовими відношеннями, однак ми солідарні з А. Грищенком, який зауважує, що така думка є хибною, оскільки єднальні сполучники функціують для вираження переліку одноково можливих подій, тоді як розділові запроектовані на експлікацію чергування або взаємоусунення [53, с. 140]. Такі ж семантичні вияви спостерігаємо і в сурядних словосполученнях із розділовими сполучниками. Словосполучення цієї групи вирізняються й тим, що їхній будові притаманна запроектованість на розширеність ряду з потенційною взаємоперестановкою компонентів: *Його білясті очі були повні **чи то дощу, чи то сліз каяття*** (В. Вальд) – *Його білясті очі були повні **чи то сліз каяття, чи то дощу***. Найсильніше власне-розділові відношення виявляються в тих словосполученнях, де компоненти називають поняття однієї семантичної групи: *І думаю про гарячий **чай або каву**, про щось, що зігріває* (Д. Матіяш); *На білок можна покласти ягоду-дві **калини або ж перетерту середину буряка*** (М. Матіос).

Природа засобів конекції детермінує мінімальну семантичну узгодженість в таких синтаксемах, оскільки розширена альтернатива вможливорює поєднання в один ряд віддалених за смислом компонентів: ***Чи книги, чи пиріг, аби хліб*** (Нар. тв.); *Як делікатно могло це почуття **поправити пальчиками краватку йому на шиї, або, мимовіль, прориваючись ніжністю, здмухнути невидиму пушинку їй із плеча, або разом усміхнутись,***

загледівши на стороні щось таке, що їм здалося комічним (О. Гончар). Інколи завдяки повторюваному розділовому сполучнику нівелюється навіть семантика крайніх проявів емоційних станів та почуттів, що зумовлює вияв так званої слабкої диз'юнкції: *І чи радість, чи журба, а вони зеленіють – родять козацьким нащадкам золотий хліб* (О. Ветров).

Отже, у цій групі словосполучень конектори організують семантичний ресурс у такий спосіб, що перевага не надається жодному складнику. У контексті складносурядних речень подібної організації К. Герман зауважує про нейтральність вагомості змісту як провідну їхню ознаку [44, с. 27]. Така ж нейтральність притаманна й складниками аналізованих сурядних словосполучень: *Любить він метушитися: тільки тоді сидить спокійно, коли малює або казку слухає* (М. Томчаний); *В двох або трьох місяцях дорога розгалуджувалася, і ми один раз повернули праворуч, а потім – ліворуч* (С. Пономаренко). До того ж варто зауважити, що сполучник **чи** та його повторюваний варіант часто надає словосполученню відтінок невпевненості і «щільно в'яжеться з питальною часткою **чи**?» [26, с. 505]: *Ти не знала, чи сміятись, чи плакати* (От. Довженко); *Зараз він сидів уже на козлах, байдужий – чи їхати до театру, чи на кладовище* (Б. Антоненко-Давидович).

Якщо у попередньому типі кількісний склад конститuentів може бути представлений як двома, так і більше елементами, то альтернативно-розділові сурядні синтаксеми, які формують другий великий клас сурядних словосполучень із базовими розділовими відношеннями, вирізняються двокомпонентністю. На наш погляд, така назва найкраще демонструє сутність цих словосполучень, оскільки сема «альтернатива» означає «необхідність вибору між двома або кількома можливостями, що виключають одна одну» [30, с. 23]. У філософії ж це поняття витлумачено як вибір лише між двома суперечними можливостями [153, с. 4]. У сурядних словосполученнях альтернативно-розділової семантики експлікована сильна диз'юнкція, що передбачає таку поведінку конститuentів, за якої неможливим є існування

обох одночасно. У площині складного речення, як зауважує А. Приходько, кон'юнкти не передбачають наявності третьої, результативної ситуації, не складаються в одну картину і не утворюють один сценарій розвитку подій [158, с. 140], однак кожна із ситуацій узгоджується із «стереотипним уявленням мовця про можливий розвиток подій, станів, явищ» [там само]. Серед мовознавців поширеною є думка про те, що такі складносурядні речення корелюють із зіставно-протиставними, оскільки до появи розділових сполучників їхню функцію виконував сполучник **а**. Імпульсом же до появи власне-розділових стала потреба у вербалізації розділових відношень, які сформувалися в мові як самостійний тип з новими мовними засобами [6, с. 95]. Вияв цього типу розділовості на рівні сурядного словосполучення подібний: *життя або смерть – не життя, а смерть; кохання або ненависть – не кохання, а ненависть* тощо. Схожість простежується насамперед у двочленній будові, проте ці два конституенти не стільки зіставляються чи протиставляються у площині розділовості, скільки внеможливають один одного [53, с. 145]. Тому відмінною рисою сурядних альтернативно-розділових словосполучень є той факт, що, належачи до загального класу сурядних розділових словосполучень, які формують розширені ряди, тобто мають тенденцію до збільшення кількісного складу конститuentів, ці словосполучення зреалізуються в комунікації як двокомпонентні. Такі відношення експліковані за допомогою одиничного сполучника **або**, зрідка **чи**, щоправда, останній більше тяжіє до вираження семантики попередньої групи.

Семи, репрезентовані такими сурядними словосполученнями, дають можливість виокремити два значеннєві підтипи останніх:

1) сурядні опозиційні альтернативно-розділові словосполучення, у яких компоненти вступають в антоніміїні зв'язки. Для цих синтаксем характерний найсильніший вияв взаємоусунення конститuentів: *Гормони можуть сповільнювати або посилювати функції клітин* (В. Соболю); *Слинні залози – дрібні або великі травні залози, які утворюють слину* (В. Соболю); *Його*

кислотність *підвищується або знижується* при деяких захворюваннях шлунка, жовчного міхура й печінки (В. Соболю); Центр соковидлення розташований у довгастому мозку, звідки надходять сигнали, що *збуджують* шлункові залози *або* чинять *гальмівний* вплив на шлункову секрецію (В. Соболю); *І гомонимо, бувало, втрюх, або співаємо* потихеньку (Гр. Тютюнник);

2) сурядні власне альтернативно-розділові словосполучення – словосполучення, у яких альтернатива представлена будь-якими (не опозиційними) компонентами, кількісно обмеженими двома в кожній конкретній комунікативній ситуації. Вони формують класичну групу розділових словосполучень, оскільки поза контекстом, який зумовлює обмеженість кількісного складу, для них притаманна потенційна розширеність: *Епітелій може складатися з одного шару або з кількох шарів клітин* (В. Соболю); *Енеєві так, як боляці / Або лихий осінній трясці, / Годила пані всякий день* (І. Котляревський); *Ну взяв би Муньку або Прісю, Шатнув то в сей, то в той куток* (І. Котляревський); *Так, стародавнім слов'янам Велика ведмедиця уявлялася у вигляді Лося або Оленя* (В. Сиротюк); *Набір зоряних карт суміжних ділянок неба, що вкривають усе небо або деяку його частину, називають зоряним атласом* (В. Сиротюк).

Сполучник *то ... то* формує третю групу сурядних словосполучень з конотативним відтінком розділовості. За формально-граматичної ідентичності з іншими досліджуваними синтаксемами, генерованими розділовими сполучниками, ці сурядні словосполучення вирізняються експлікацією семантичного відтінку черговості: *То всі кричать, то шепчуть тихо, / Хто лаявся, а хто моливсь* (І. Коляревський); *І зачало човни бурхати, / То сторч, то набік колихати, / Що враг устоїть на ногах* (І. Котляревський). Специфікою таких словосполучень є те, що семантика розділовості в них знівельована через експлікацію межування (чергування) компонентів. Тому на рівні словосполучення, поза контекстом речення, важко визначити, який компонент передує іншому. Є підстави говорити про те, що семантична

узгодженість у таких конструкціях є мінімальною, зумовленою ситуацією спілкування: *Внизу, за Ворсклою, розгорталися в заобрійну далеч мальовничі простори рідної України, а звідти попід самі вікна підступало море народного життя, з його журбами й радощами, з чародійними південними вечорами, сповненими поезії, яка бентежила душу **то піснею-задумою, то лукавим жартом, то щемною сльозою*** (О. Гончар). Така взаємодія між конситуентами дає підстави деяким лінгвістам зараховувати подібні конструкції до переліково-розділових [54, с. 408]. Окрім цього, мовознавці переконливо доводять той факт, що сполучник **то...то** забезпечує одну із провідних семантичних властивостей розділових конструкцій – ітеративність [166], під якою розуміють процес повтору. Оскільки ітеративність є міждисциплінарною категорією, то існують різні підходи до її лінгвістичного трактування. А. Тронь розглядає ітеративний аспект як дію, що повторюється багато разів знову і знову та є не обмеженою в часі [196]. Більш детально аналізує цю категорію Л. Париляк. На його думку, ітеративність – «складна та внутрішньо розчленована семантична категорія, яка представляє в мові понятійні категорії дії, кількості, часу, суб'єктності, об'єктності, місця» [156, с. 18]. Тому ітерація – неодмінний атрибут дієслів, експлікатором якого найчастіше є суфіксальні та префіксальні морфеми. І. Вакалюк стверджує, що «морфемна семантика у структурі функціонально-семантичної категорії дієслівної квантитативності виступає ядерним компонентом, що є основою побудови похідних ітеративних одиниць семантико-синтаксичного рівня» [27, с. 71]. На рівні сурядного словосполучення з розділовими відношеннями вияв ітеративності вможливорює сполучник **то ... то**. Навіть коли він поєднує не дієслівні компоненти на зразок ***то яблука, то сливи; то щаслива, то сумна***, простежуємо почерговість експлікації цих компонентів. Якщо ж вони уведені в речення, то їхній зв'язок із дієсловом потверджує реалізацію цієї ітеративності: *Венеціанця не здивуєш такими подарунками, але Ібрагім, поселившись на Атмейдані, часто посилав Луїджі Гріті на Перу дзеркала **то бронзові, то срібні, то й золоті*** (П. Загребельний); *Зодягався, як ніхто,*

високий, тонкошій, з сумними темними очима, з приглухлим голосом, байдужий до всіх, далекий від дріб'язку й метушняка, він вразив Настасю у саме серце, і вона закохалася не так, як досі закохувалася у шмаркатих хлопців, з якими босоніж гасала **то на Чортову гору, то до батьківської церкви** розглядати химерні старезні ікони з бородатими святими (П. Загребельний). Через те, що семантична узгодженість максимально знівельована і зумовлена лише контекстом, у подібних словосполученнях можлива перестановка конситуентів, що засвідчує неможливість з'ясувати порядок їхнього вияву, навіть у тих, які репрезентують векторні дії: *І блідий місяць на ту пору / Із хмари де-де виглядав, / Неначе човен в синім морі, / **То** виринав, то потонав* (Т. Шевченко); *Я чую, що тріщить гніт, і бачу, як блимає світло – **то** підіймається, **то** падає, мов груди моєї дитини* (М. Коцюбинський).

З-поміж сурядних словосполучень з розділовими сполучниками вирізняється невелика група дієслівних синтаксем на зразок **роби або забирайся; їж або йди геть**. Такі словосполучення репрезентують семантику ультиматуму. Саме сурядні розділові словосполучення відіграють провідну роль у реалізації погроз, застережень або вимог: *Що не відповідне, того **не роби або не говори*** (І. Франко); *Зійшов з колісниці й пішов до воріт царського двору, біля якого раби чурбаками втрамбували щойно поставлену кам'яну стелу з написом: **Єгипет люби або забирайся геть!*** (М. Василенко). Примітно, що засобом творення подібних словосполучень є дієслова наказового способу, що надає цілій синтаксемі особливого експресивного забарвлення. Формально-граматично й семантично такі словосполучення корелюють із опозиційно-розділовим різновидом сурядних словосполучень, однак вирізняються особливим типом семантичної узгодженості за їхньої формальної рівноправності: перший складник є вагомішим й передає бажану дію, невиконання якої призведе до результату, названого другим складником: **Будь ефективним або помри** (Л. Шавалюк). Тому на значеннєвому рівні вони корилують із підрядними конструкціями умови: *якщо не будеш*

ефективним, то помреш. Домінувальним виразником такої семантики є особливий прояв смислового навантаження сполучника **або** разом із наказовою формою дієслів-компонентів. До цієї групи тяжіють словосполучення із рідковживаним сполучником **а то**, які також є виразниками причиново-наслідкових смислових відтінків. Щодо самого засобу конекції в україністиці можна натрапити на різні думки. Ю. Шерех наполягає на модифікаціях цього сполучника: якщо він поєднує однорідні члени, то передає відтінок протиставлення або посилення, коли ж пов'язує частини складносурядного речення, то в нього з'являється відтінок запобігання події, що б сталася, якби не відбулося те, про що мовиться в першій сурядній частині [205, с. 105]. На думку А. Грищенка, такий сполучник виділяти не варто, оскільки **а** як його складник тяжіє до частки [53, с. 141–142]. Однак у сфері сурядного словосполучення **а то** організовує синтаксичну одиницю зі значенням «запобігання певної дії»: *Не пророкуй во ім'я Господнє, а то помреш від наших рук* (Святе Письмо); *Ну, – каже, – тепер ходи здоров, та не скачи в гречку, а то пропадеш, як собака* (П. Куліш). Такі словосполучення в комунікативній ситуації є засобом впливу на адресата, оскільки виражають гіпотетичний наслідок: ситуація, названа другим компонентом, буде можливою лише за умови невиконання тої, що названа першим.

3.4. Сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні протиставних відношень

Словосполучення на зразок *бідний, але щасливий; не море, а річка; втомлений, зате вражений* тощо формують велику групу сурядних словосполучень, у яких семантична узгодженість між антецедентом і консеквентом має прояв на рівні зіставно-протиставних відтінків. Специфіка формально-граматичної парадигми сурядного словосполучення вможливує генерування таких синтаксем, як *золотий, але холодний; червоний, зате сонний*, однак вони є алогічними через семантичну неузгодженість. Як і в

інших групах сурядних словосполучень, важливим чинником організації цих синтаксичних одиниць є семантика конститuentів.

В основі розуміння такого протиставлення лежить філософське потрактування означеної категорії, що сягає корінням глибокої античності, де буття й світ намагалися пояснити через витлумачення системи протилежностей. Аристотель у «Метафізиці» демонструє протиставлення «єдиного» й «множинного», «буття» й «небуття» [7]. Учення Геракліта також ґрунтується на знаходженні протилежностей у речах: «Дорога вгору, вниз – одна й та сама; Люди як боги, боги, як люди. Адже Логос – один і той же; Бог: день – ніч, зима – літо; війна – мир; ситість – голод; Ми не знали б правди (Діке), якби не було неправди» [41].

У дослідженні буття німецький філософ Е. Кант оперує поняттям «антимонія», під якими він розуміє «суперечності між двома положеннями, які визнаються однаково правильними» [56, с. 108]. Мислитель наводить 4 ключові антимонії: світ скінченний у часі і просторі – світ нескінченний; усе у світі є простим і неподільним – усе у світі є складним і подільним; у світі існує свобода – у світі є закони природи; Бог є першопричиною світу – немає ніякої першопричини світу. Такі алогічні антимонії, за Кантом, є наслідком безмежних пізнавальних можливостей людини [56]. Предмети, яким приписуються суперечливі властивості, є «річчю самою по собі», або ноуменом, і вони не можуть бути мислимими за законами досвіду [121, с. 202].

Англійський філософ Г. Спенсер розглядає світ як такий, що зітканий із протилежності пізнаваного і непізнаваного. Перше починається з другого, і тому все, що пізнає людина – наслідок непізнаваної причини, іншими словами, знанням не про сутність речей, а про їх явища [244].

З опорою на вчення філософів минулого й сьогодення сучасною всезагальною теорією розвитку усього сущого визнано діалектику, яка до того ж є ще й універсальним методом пізнання. Фундатор ідеалістичної діалектики Г. Гегель уважав єдиним джерелом розвитку світу боротьбу протилежностей,

які є не що інше, як внутрішні суперечності об'єктів навколишньої дійсності. До того ж ці суперечності перебувають в єдності, взаємодії та протидії.

Відійшовши від класичної філософської думки французький соціолог Г. Тард по-новому описує протиставлення у трактаті «Універсальна опозиція». У полі зору мислителя часові особливості протиставлення. Він вважає, що рух заснований на динамічному протиставленні, яке може бути одночасним, репрезентоване через ритми, або послідовним, зреалізованим мовою [245].

Отже, у філософії як науці про найзагальніші закони розвитку природи, людства й мислення протиставлення потрактоване як один із методів пізнання буття.

Логіка ж розглядає категорію протиставлення як відношення, що виникають між поняттями, які витлумачують як спосіб відображення дійсності. Уважаємо дефініцію поняття, яку подає А. Конверський, однією з найповніших: «це форма мислення, яка є результатом узагальнення і виділення предметів деякого класу за загальними та специфічними для них ознаками» [108, с.131]. Оскільки поняття пов'язано з мисленням, то воно має нерозривний зв'язок з мовою як засобом матеріалізації мисленнєвої діяльності. Саме слова і словосполучення є особливою мовною формою понять, між якими виникають порівнювані та непорівнювані відношення. Порівнювані поняття поділяють на сумісні й несумісні. У межах останніх зреалізовані протиставлення в різних проявах. Оскільки несумісними вважають ті, видові ознаки яких зумовлюють повну незбіжність їхніх обсягів [108, с. 152], то між ними зреалізовані відношення протиріччя, протилежності й супідрядності. Протиріччя виникає між поняттями, що є видами одного роду, зміст одного з яких заперечує повністю зміст іншого, а сума їхніх обсягів повністю вичерпує обсяг родового поняття: *житель Полтави – немісцевий*. Відношення протилежності виникає між поняттями, у яких сума їхніх обсягів не вичерпує обсягу їхнього родового поняття, тобто обсяги цих понять є крайніми видами у межах певного роду: *початок – кінець*.

Співпорядкування існує між поняттями, які є різними видами одного роду, а тому обсяги цих видових понять не збігаються і повністю входять до обсягу родового поняття: *країна – континент*.

У лінгвістиці найперші дослідження протиставлення, які з'явилися на початку ХХ століття, були зосереджені на аналізі цієї категорії на рівні лексичного складу мови. Однією із ґрунтовних праць того часу стала наукова розвідка Ч. К. Огдена «Opposition» («Протиставлення») (1932). У ній автор наводить й аналізує 25 пар протилежних слів, які використовують у лексикології, психології та логіці: *чорний і білий; гарячий і холодний; відкритий і закритий; керівний і керований; твердий і м'який; право і ліво; людина і тварина; вгору і вниз; кислоти і луги; задоволення і біль; видимий і невидимий; місто і село; вчений і невіглас; можливий і неможливий; добрий і злий; працювати і гратися; хворий і здоровий; легко і складно; до і після; чоловік і жінка; любов і ненависть; британець і чужинець; червоний і зелений; звичайний і аномальний* [235, с. 50]. На його думку, варто розрізняти суперечність як ключовий ноумен логіки, що виникає між термінами або через саму ситуацію їх використання, або через формальну причину, яка не була додана до певного терміна з метою збереження взаємної і вичерпної винятковості. Коли ж два терміни виражають найбільший ступінь відмінності в тому ж всесвіті, то вони називаються протилежностями [235, с. 51]. Для аналізу наведених 25 пар протилежностей Ч. Огден пропонує послуговуватися поняттями «шкала» й «розріз». Протилежність може бути двома крайніми точками шкали або двома протилежними сторонами розрізу. Розріз позначає точки нейтралітету, відсутність будь-якого з двох протилежних характерів у полі опозиції. За його допомогою дихотомізується «лінійна проєкція» або «поле референтів». Тому просторові протилежності, породжені розрізом, відрізняються від протилежностей серії, де можуть бути проміжні опозиції. Шкалу, наприклад, можна розглядати як діаграму прямолінійного руху в одному напрямку або навпаки – його протилежність із збільшенням чи зменшенням по всій гамі, залежно від того, як починається рух – знизу вгору

або згори вниз [235, с. 54]. Лінгвіст розробив власну класифікацію протилежностей, яка ґрунтується на врахуванні не лише явища антонімії, а й на візуальних чи геометричних реаліях позамовної дійсності: власне протилежності напрямку; рух за шкалою від 0 до 100 з протилежностями на кожному кінці; дві шкали розташовані одна за одною і рухаються від кожного кінця в напрямі до серединної нейтральної точки чи лінії розрізу або від лінії розрізу в напрямку до кожного кінця; розріз з протилежностями на кожній частині; протилежності напрямку за формою як результати процесу обертання [235, с. 57]. Так, опозиція «правий – лівий» є зразком протилежностей напрямку загального типу. Хоча, вибудовуючись на структурі й орієнтації людського тіла і маючи відношення до спостерігача, вони є вичерпними протилежностями, що ґрунтуються на основі абсолютного розрізу. Тож дзеркальні зображення, рукавички тощо можна пояснити через обертальний рух в протилежних напрямках. А кислота і луги є протилежностями, оскільки при змішуванні у певних пропорціях виходить нейтральний продукт (сіль), який уже не містить ні кислоти, ні луг. Тобто це зразок протилежностей, що рухаються в напрямку до нейтральної точки шкали.

У швейцарській лінгвістиці А. Сеше визнає необхідність міждисциплінарного підходу до аналізу протиставлення й розглядає його як окремий тип синтаксичного зв'язку поряд із доповненням і альтернативою як різновидами сурядного зв'язку [243, с. 175]. Французький мовознавець, Ж. Антуан, вирізняє два типи протиставлення: 1) те, що ґрунтується на основі порівняння не суперечливих, а диференційних понять, виразником яких є **або** (латиною *uel*) та **скоріше** (*potius*); 2) протиставлення альтернативної або диз'юнкційної природи, що репрезентоване такими засобами вираження, як: **або** (*aut*), **але** (*mais*), до того ж це й тип – лише різновид першого [216, с. 285].

Дослідниця Е. Рудольф порівнює протиставлення і допустовість у своїй праці «Contrast» («Контраст») дослідниця Е. Рудольф. На її думку, ці поняття, маючи різний план вираження, корелюють між собою [241].

В українстиці протиставлення представлено як один із часто вживаних засобів зв'язку в складносурядному реченні. Більшість мовознавців виділяють протиставно-обмежувальні, протиставно-допустові та протиставно-компенсувальні типи (А. Загнітко, К. Шульжук, О. Караман та ін.).

Специфіка сурядного сполучника **а** зумовила проблему виділення іншого типу відношення в синтаксисі, подібного до протиставлення, – зіставлення. Однак у колі наукових думок можна натрапити на діаметрально протилежні погляди на функціонування зіставлення. Причина цього, на думку М. Греб, у схожості зіставних відношень із категоріями єднальності, розділовості, протиставлення, порівняння, градації та ін [51, с. 7]. О. Пономарів не виокремлює чітко зіставні речення, а розглядає їх разом із протиставними на основі спільних протиставних сполучників: «Складносурядні речення з протиставними сполучниками (**а, але, проте, та** – в значенні **але, зате, проте**) виражають відношення протиставлення або зіставлення, іноді з різними додатковими відтінками (невідповідності, обмеження) [187, с. 308]. Зіставні конструкції в межах протиставних розглядає і С. Бевзенко, однак, на його думку, виразниками зіставних відношень є сполучники **не тільки ... а й, не лише ... а й, не тільки ... але й, не лише ... але й** [22, с. 173], які узвичаєно зараховують до градаційних та приєднувальних. Більш чітке розмежування зіставних і протиставних синтаксем подає К. Шульжук, наголошуючи на тому, що в них «зіставляється зміст частин, вказується на зв'язок неконтрастних явищ» і такі одиниці використовуються з метою «повідомлення про різницю між предметами та явищами об'єктивної дійсності, які зіставляються. При цьому зіставлявані предмети і явища співіснують як такі, що не протидіють один одному» [209, с. 241]. Автор розрізняє власне-зіставні, розподільно-зіставні та зіставно-наслідкові відношення.

Процес зіставлення, справді, інший, ніж протиставлення, оскільки під час мисленнєвої операції комунікант відбирає декілька ситуацій, між якими виникає відношення кон'юнкції, а потім їх зіставляє. Така особливість

генерування зіставлення, на думку М. Греб, є причиною деякої розмитості між цими відношеннями [51]. А. Приходько зауважує, що, «сигналізуючи рух від єдності до різниці та від неї знову до єдності, категорія зіставності втілює дискретність єдності, а зіставні відношення є, таким чином, відображенням у мові діалектики єдності та боротьби протилежностей» [158, с. 159]. Через такі особливості конструкції із зіставними відношенням займають маргінальне місце між відкритими єднальними та закритими протиставними.

На рівні сурядного словосполучення чітко можна простежити відношення протиставлення між конститuentами: *холодний, але смачний; сонячно, однак вітряно; не діаманти, однак коштовне каміння* тощо. Що ж до зіставлення, головним виразником якого є конектор *а*, то воно у площині досліджуваної одиниці нівельоване, і названий сполучник перебирає на себе функцію протиставлення: *не веселий, а сумний; не квіти, а трава; не холодно, а спекотно*. До того ж, як було зазначено в другому розділі, обов'язковим супровідним елементом подібних словосполучень є функціонування заперечної частини *не*, яка повністю нівелює зіставлення, трансформовуючи його у протиставлення. Схожу тенденцію до зміщення семантики в бік виразної опозитивності простежуємо й на рівні речення: *Степ навколо заріс чебрецем, який лив чудодійні запахи, сонце теж заслалося чебрецем, а на небі не було ні хмаринки* (В. Шевчук); *Коли ж зацвіли в'язанки жовтих ключиків, на землі вже була трава, у повітрі тепло, а на небі ясна, радісна блакить* (С. Парфанович). У поданих реченнях зреалізовано власне зіставні відношення, коли декілька різних станів порівнюються / зіставляються у той самий проміжок часу. Однак у реченні *Щасливе життя – рай – не тут, а на небі обіцяють* (С. Скляренко) означений сполучник уже виконує функцію протиставлення. Р. Христіанінова зауважує, що зіставлення трансформовується у протиставлення, «якщо розбіжності між ситуаціями досягають взаємозаперечення» [200, с. 147]. Така тенденція, на наш погляд, притаманна сурядним словосполученням, у межах яких функціонує сполучник *а*.

Специфіка формально-граматичної організації сурядного словосполучення внеможливиює вияв власне зіставлення, оскільки, на відміну від протиставлення, що зреалізовує відношення між окремими поняттями, зіставлення виявляє «дисгармонію» між двома паралельними, а не контрастними ситуаціями. Це є свідченням того, що зіставлення як власне категорія й тип відношення безпосередньо пов'язане із предикацією і підпорядковується їй. Такої думки дотримується й М. Мірченко [144, с. 149]. Тому, беручи до уваги цей факт, вважаємо за доцільне говорити про семантико-синтаксичну типологію на рівні протиставної конотації, у якій синтезовані ознаки протиставлення й зіставлення.

Протиставні відношення в сурядному словосполученні можуть виникати між поняттями, репрезентованими всіма класами повнозначних слів:

- іменникові: *А то не люди, а звірі, бездушні тварі зі звіриними інстинктами, одного прагнуть – щоб тільки наситити своє хижацьке нутро, на горі інших побудувати власне благополуччя* (В. Басараба); *Хоч з перцем, зате з добрим серцем* (Нар. тв.); *Не краса красить, а розум* (Нар. тв.);

- прикметникові: *Цікавий, а дурний* (Нар. тв.);

- дієслівні: *Дерево мудрості росте поволі, зате дає добрий плід* (Нар.тв.); *Вовка не вбив, а вже продає* (Нар. тв.); *Не хвались, а Богу молись* (Нар. тв.);

- прислівникові: *Думав тоді собі, що вона кохається тихо, але тільки зараз збагнув, що не тихо, а німо* (О. Луцишина);

- займенникові: *Нехай у твого батька журавлі, а в мого – чаплі* (Нар. тв.);

- числівникові: *В одне вухо слуха, а в друге – випуска* (Нар. тв.); *Власне, не одного, а двох – канадського й американського* (С. Парфанович).

До того ж протиставлення може виявлятися між семантикою конститuentів, що належать до різних класів слів (гетерогенні словосполучення), однак однаково запроєктовані на реалізацію подібних протиставлюваних понять: прикметниково-займенникові: *Не чужий злодій*

страшний, а свій (Нар. тв.); іменниково-прислівникові: *Він зустрів гостей не з теплом, а вороже*; іменниково-займенникові: *Перемогу здобув не він, а Петро*; дієприкметниково-прикметникові: *А коли не вернеться, то чи не краще їй перебути до ранку в цій задимленій, але затишній хатині, а на світанку податися геть, щоб не бачити ні цієї хатини, ні того, хто так палко домагається її кохання* (О. Слісаренко) тощо.

Різні вияви протиставлення на рівні сурядного словосполучення дають змогу виокремити такі основні їхні семантико-синтаксичні групи:

1. Протиставлення контрарного типу. Контрарність в антонімії передбачає наявність проміжних членів між двома контрастними поняттями. У сурядних словосполученнях названого типу взаємодіють ситуативно поєднані компоненти, які поза контекстом не виявляють антагоністичних тенденцій. Дуже часто такі конституенти називають поняття, які належать до різних семантичних груп: *Мадам його раптом невеличка, тримається просто, але з гідністю, гарна собою, тільки обличчя чомусь бліде, мабуть, змучене токійськими смогами* (О. Гончар); *Лукашу, – тихо, але виразно мовив йому вслід Миколай* (Г. Пагутяк); *Причина расизму – не колір шкіри, а людське мислення, і тому зцілення від расових забобонів варто шукати у зміні хибних уявлень, що протягом багатьох століть були джерелом концепцій про переваги чи навпаки, низьке становище різних груп людства* (Г. Бакка). В останньому прикладі сурядне словосполучення *не колір шкіри, а людське мислення* утворено поняттями, які поза контекстом не схильні до протиставлення, а навпаки тяжіють до єдності в ролі атрибутивних рис людини як біологічного виду. Таку семантику між компонентами уможливлують сполучники **але, однак, проте, та (але), а**. Специфікою словосполучень із сполучником **а** є наявність заперечної частки **не**, яка й нівелює значення зіставлення і надає цьому засобу конекції чіткого протиставного відтінку: *Вчи лінивого не молотом, а голодом* (Нар. тв.); *Отаке: не гра, а балоці*; *На кладовищі Климко вже не плакав, а лише здригався від холоду в грудях і хрипко зітхав*; *Кузька погнався був за одним,*

але не догнав (Гр. Тютюнник). Тобто в означених синтаксемах кожен конститuent може вступити в протиставні відношення із різними поняттями відповідно до вимог контексту; суперечність виникає не між семантикою власне лівобічного та правобічного компонента, а детермінована ситуацією мовлення: *І живуть / Повінчані, та невеселі* (Т. Шевченко). У словосполученні *повінчані, та невеселі* конституенти не мають поза контекстом контрастної семантики, а тому не формують абсолютний поріг вияву протиставлення. У цьому зв'язку перший компонент може поєднатися для генерування протиставлення і з іншими словами: *повінчані, та не багаті; повінчані, та нещасливі; повінчані, та засмучені* тощо. В іншому словосполученні, що функціює в реченні *Йди ж їх шукати, / Та не кажи добрим людям, / Що є в тебе мати* (Т. Шевченко) складник *йди* можна замінити на *біжи / мчи / їдь* тощо, *та не кажи*.

2. Протиставлення комплементарного типу. Суть комплементарності полягає в тому, що між контрастними поняттями відсутні комірочки для проміжних членів: *живий – мертвий, чоловік – жінка*. Сурядні словосполучення з протиставними відношеннями комплементарного відтінку генеруються із конститuentів, які також утворюють власне антоніміїні пари або ж тяжіють до них: *Як і тоді, були ночі, але вже не холодні, а теплі, замряні – літні степові ночі* (М. Хвильовий); *Таким чином організм не бореться, а при звичається до чужорідних організмів* (Г. Бакка); *Вміла мати брови дати, / Карі оченята, / Та не вміла на сім світі / Щастя-доли дати* (Т. Шевченко); *Душа моя! Моя, а так чужая, / Така далека ти і недосяжна* (І. Франко); *Десь, колись, в якійсь країні / Проживав поет нещасний, / Тільки мав талант до віршів, / Не позичений, а власний* (Леся Українка). Примітно, що в сурядних словосполученнях цього типу домінувальними є ті, у яких біля одного із компонентів є заперечна частка **не**: *Сміх за тим же Арістотелем, тобто комедія, стоїть вище від трагедії, бо утверджує перемогу, а не поразку* (Г. Пагутяк); *Бліда поганка – не їстівний, а отруйний гриб*.

3. Протиставлення компенсувального характеру. Словосполучення цієї групи мають особливе смислове наповнення, яким вони вирізняються з-поміж інших груп. Слово «компенсація» означає «відшкодування, зрівноважування, винагорода за що-небудь, а також сума, яку сплачують як відшкодування, винагороду» [173, с. 250]. Відношення такого типу діють між компонентами сурядного словосполучення із сполучником **зате**. Подібно до того, як мовознавці констатують «компенсувальне протиставлення змісту постпозитивного елемента, що містить відшкодування, винагороду, про яку йдеться в препозитивній частині складносурядного речення» [44, с. 41], у сурядному словосполученні другий компонент протиставлений першому на основі відшкодування певного семантичного його забарвлення, здебільшого негативного чи такого, що тяжіє до нього, або відсутності необхідних ознак: *Тягнибіда хоч і молодий, зате розумніший і добірніший за Мурая, проте підірваний на ноги, і тому, коли він пасся часом у болоті, ноги в нього залякали і він падав між куп'ям у багно і мусив там лежати до ранку, бо коні ж не просять допомоги* (О. Довженко); *Хоч з перцем, зате з добрим серцем* (Нар. тв.); *Заміська вілла пані Артем'євої – не така вже й велика за метражем, зате багата ландшафтом, відкритими терасами, басейном, вишуканою архітектурою у стилі ампір – розкинулася на правому березі Дніпра, в елітній зоні Конча-Заспи* (П. Шевченко); *Розумний говорить повільно, зате швидко працює* (Нар. тв.). До того ж, як засвідчує попрацьований фактичний матеріал, така компенсація витримана не обов'язково в одній логічній площині: другий компонент може мати семантику ніяк не поєднувану із семантикою першого поза контекстом: *Звичайно, всі ці переживання я носив у собі, звіряючи їх хіба розлогому горіхові за нашою хатою, на якому я востаннє їв маручкі, зате смачні горіхи* (В. Кава); *Є в Івченка одна річ («Королівна зелених борів»), цілком написана на цю тему Коцюбинського: «дратує ситий спокій» і прокидається нудьга навіть у «храмі краси», бо тільки «в широких поривах» випростовується душа й знаходить хоч бурхливе, зате солодке задоволення* (С. Єфремов).

У названих групах вирізняються словосполучення, протиставлювані компоненти яких є не однослівними, а утворюють певну смислову єдність із декількох слів: *Ясь зблід, але почав збиратися* (Р. Іваничук). У наведеному прикладі протиставлення сформоване не між компонентами **зблід, але почав**, супровідний елемент правобічного конститuenta зливається з ним, утворюючи складну смислову єдність *почав збиратися*. З одного боку, усередині цього компонента словосполучення можна відстежити дію підрядного зв'язку: *почав (що?) збиратися*, однак вважаємо, що домінувальним є «зовнішній» протиставний сурядний зв'язок, і такі конструкції є зразками ускладнених сурядних словосполучень, у межах яких функціює підрядність як допоміжний будівельний засіб. Обґрунтування такої ускладненої будови, яка має прямий вплив на семантику подано у другому розділі, де йшлося про ранжування слів на чотири типи: автосемантичні, синсемантичні, релятивного значення з семантичною здатністю відкритої позиції й відносно релятивної семантики. У словосполученнях, які функціують у таких реченнях: *Дивиться рідко, та густо бачить* (Нар. тв.); *Мною хоч діл мий, та тільки мочалкою не називай* (Нар.тв.); *Гарно пише, та брехнею дише* (Нар. тв.); *Хоч їду в гостину, та беру хліба в торбину* (Нар. тв.), – представлені компоненти, позбавлені автосемантичності.

Вважаємо за потрібне іще раз наголосити на особливостях сурядних словосполучень із **а** як засобом конекції. Навіть на рівні речення він не завжди фігурує як виразник зіставлення. Так, М. Греб зауважує, що зіставні складносурядні речення функціують лише в окремих різновидах, тільки один із яких можна визначити як власне-зіставний, інші ж отримали назви речень невідповідності та поширювальних (приєднувальних) [51, с. 71]. Н. Рула також вважає, що часто «між зіставляваними пропозиціями можуть виникати відношення одночасності, послідовності подій або явищ, причини-наслідку, умови-наслідку, обмеження, допусту, компенсації, тотожності, уточнення, результату дії, висновку, оцінки» [166, с. 212]. Якщо в реченнях цей сполучник виражає відношення з різними відтінками, то в сурядному

словосполученні це власне-протиставна семантика почасти контрарного типу, здебільшого підсилена наявністю заперечної частки **не** біля першого компонента: *Вони йшли тими вулицями, де люди не жили, а тільки торгували* (В. Винниченко); *Захочеш випити не крові, а вина за щастя людства, за здоров'я Всесвіту* (Л. Костенко). Зрідка **не** може займати постпозицію відносно сполучника **а**: *...І натовпом розтерзана Гіпатія, / і Галілей, осміяний не раз, / якась звичайна людяна симпатія, / а не канони поєднали нас* (Л. Костенко). До того ж компоненти часто є ускладненими: *Засміюся при всіх, а заплачу одна* (Л. Костенко). Контрарність протиставлення з **а** зумовлена його власне зіставною природою, яка репрезентує зв'язок неконтрастних явищ, а отже, вони протиставляються не через стале «природне» протиріччя між ними, а лише через контекст, у якому вони функціують: *Не краса красить, а розум* (Нар. тв.); *Коли навколо вороги, бережи честь, а не життя* (Нар. тв.); *Не сорока теше, а людина* (Нар. тв.). Незважаючи на те, що ступінь вияву протиставлення у словосполученнях дещо слабший, ніж у тих, де засобом конекції є власне-протиставні сполучники, репрезентовані зразки засвідчують вияв семантики протиставлення, а не зіставлення, для якого диференційною ознакою є поєднання частин «з метою повідомлення про різницю між предметами та явищами об'єктивної дійсності, які зіставляються» [157, с. 136–137]. До того ж зіставлявані предмети і явища співіснують, а не протидіють, чого не можна сказати про сурядні словосполучення з розгляданим сполучником.

3.5. Сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні градаційних та приєднувальних відношень

Сурядні словосполучення із приєднувальними та градаційними сполучниками на формально-граматичному рівні зараховуємо до синкретичних рядів, про які мовилося в другому розділі. Специфіка цих сполучників детермінує подібний синкретизм і на семантико-синтаксичному

рівні. Якщо на рівні речення демаркаційна межа між конструкціями із приєднувальними та градаційними сполучниками інколи істотно помітна, то в площині сурядного словосполучення це розрізнення нівельоване більшою чи меншою мірою. Т. Спільник кваліфікує приєднувальні речення як різновид градаційних, і різниця між значеннями полягає лише в тому, що власне-градаційні речення плануються одразу як поліпропозитивні, а приєднувальні спочатку задумуються як монопозитивні, принцип же організації в обох структурах однаковий: «Зміст першої частини відповідає критерію необхідності, завдяки ж другій частині зміст висловлення задовольняє критерій достатності» [182, с. 6–7]. Хоч упродовж довгого часу приєднувальні конструкції не були предметом прискіпливої дослідницької уваги, а розглядалися переважно у складі єднальних, сучасні мовознавці (К. Городенська, А. Загнітко, Н. Рула, О. Ковтун, Г. Коцюбовська, М. Степаненко, Р. Христіанінова та ін.) переконливо аргументують необхідність виокремлення в осібний розряд приєднувальних сурядних сполучників, а отже, конструкцій з ними. Словосполучення в реченні *З приходом весни у парку милували око фіалки і проліски* корелює із подібним словосполученням у конструкції з приєднувальним сполучником: *З приходом весни у парку милували око фіалки, а також проліски*. Однак у цих двох синтаксемах простежуємо різні семантично-конотативні відтінки: у першому сполучник **і** експлікує класичні єднальні відношення, які дають змогу додавати нові конститuentи, зберігаючи семантику єднання і репрезентуючи повну ідентичність їхніх рівноправних позицій; у другому конектор **а також** уводить компонент, який ніби додає до лівобічного компонента не рівнозначну, а додаткову, супровідну, інформацію і ставить межу в цьому переліку. Тому на формально-граматичному рівні такі словосполучення ми зараховуємо до синкретичних розширено-звужених рядів.

Не лише в реченні, а й на рівні словосполучення приєднувальні відношення вирізняються специфічною інтонацією, для якої характерний логічний акцент приєднувального складника з незначною паузою перед ним.

Природа приєднання є набагато складнішою від простого додавання певних нових компонентів. Т. Спільник декодує процес генерування приєднувальних конструкцій у такий спосіб: «Мовець планує відобразити певний стан речей об'єктивної дійсності, однак під час побудови висловлення він оцінює його зміст як необхідний, але все ж недостатній для реалізації комунікативного наміру. Це й спонукає мовця приєднати додаткове повідомлення, яке, з його погляду, забезпечить висловленню змістову достатність, а отже, й належний комунікативний ефект» [181, с. 6]. Тому на семантико-синтаксичному рівні за граматичної рівноправності простежується смислова залежність між компонентами як основного до додаткового, до того ж взаємодетермінувально: перший конститuent, хоч і перебирає домінантність, однак не спроможний передати інтенцію, генеровану приєднувальним компонентом. На рівні речення в приєднувальних конструкціях часто закладено глибинний зміст. На переконання О. Гурко, вони «допомагають створити повне, інформативно вичерпне повідомлення, відбивають думки автора чи персонажа, відтворюють процес мислення зі значною кількістю смислових та модальних відтінків» [55, с. 119]. Вважаємо, що в сурядних словосполученнях приєднувальні відношення виникають тоді, коли до змісту, вираженого лівобічним конститuentом, необхідно додати іще щось – «дуже важливе, суттєве, коли треба щось емоційно уточнити» [203, с. 175].

Незважаючи на неоднорідність і проблемність чіткого окреслення кількісного складу приєднувальних сполучників, ми поділяємо думку К. Городенської про виділення 4 власне-приєднувальних сурядних сполучників, інші ж, транспоновані з єднальних, протиставних, градаційних, протиставних, семантично тяжіють до вираження своїх первинних значень у площині сурядного словосполучення. Семантика відношень аналізованих одиниць зводиться здебільшого до вираження певного доповнення до першого, лівобічного, компонента, яке репрезентує такі смислові відтінки:

1) власне-доповнення, екпліковане в тому, що правобічний компонент є носієм додаткової інформації до першого: *Дома пообідаю та й йду в поле*

жито подивитим; Я собі нивку купив одну, ба й другу, я собі корівку, овечки (В. Стефаник); *Громадяни мають певні права, а також відповідні обов'язки;* *Характерною особливістю субкультури панків є любов до швидкої та енергійної рок-музики, свободи, протест проти істеблішменту, консерватизму, авторитаризму, націоналізму, радикального капіталізму, а також наближення до ідеалів антирасизму* (Г. Бакка); *Муть вас люди нагадувати та й хреста вашого на світу неділю не минуть* (В. Стефаник);

2) доповнення з відтінком послідовності: *Якби взяв на долоню пір'є та й подув, то так пішло все; Зібрав я си та й іду; Врешті затягнув на себе кожушину та й виходив із хати; Посидів я там та й пішов з могили* (В. Стефаник);

3) доповнення наслідкового характеру: *Я вже хотіла додому до вас, усе лихо сказати, – коли Яків до мене прийшов та й вправ на лаві* (Марко Вовчок);

4) доповнення з ефектом експресивності, позитивного чи негативного відтінку: *Гріх було давати таке дрантя до шевця, та й за грейцір скупо* (В. Стефаник); *Я так... непотрібна вже стала, та й зайва* (М. Коцюбинський); *Щоправда, Захід не був особливо чутливим до українських проблем, скажімо, не захотів він почути нас у кошмарному 33-му та й пізніше також* (О. Гончар);

5) акцентуалізація деталей, характеристик, видових понять: *Пекінська радіостанція на декількох китайських діалектах, а також на в'єтнамській, індонезійській, бірманській, сіамській та інших мовах* (О. Гончар);

6) доповнення з ефектом градації через повторюваність сполучника: *Таки го виджу та й виджу, та й умирати буду та й буду го видіти* (В. Стефаник);

7) приєднання з відтінком зауваження: *Керенський говорив звичайною своєю манерою, причому ганьбив тих, що мали прапор з написом «Долой войну», закликав воювати до «побідного кінця»* (М. Галаган); *Він приніс цілі кармани твердих абрикос, причому зелених* (Розм.).

Отже, можна констатувати, що для сурядних словосполучень з приєднувальними сполучниками характерна значеннєва взаємозалежність компонентів. Семантика приєднання дуже близька до інших типів семантико-синтаксичних сурядних відношень, зокрема до єднальних, а подеколи синтезована з ними, наприклад з градаційними. Тому приєднувальні відношення в «чистому» вигляді ідентифікуємо саме з чотирма власне-приєднувальними сполучниками, вирізненими мовознавцями.

Незважаючи на відсутність чіткої уніфікації кількісного складу градаційних сурядних сполучників та існування різних думок щодо виокремлення утворених з їхньою допомогою конструкцій в особний клас, градаційні відношення мають прояв у сурядних словосполученнях як окремий самостійний тип, близький до приєднувальних. На формально-граматичному рівні відносимо їх також до синкретичних структурних одиниць, оскільки, як і приєднувальні, вони займають маргінальну позицію між розширеними та звуженими рядами.

Як лінгвістична категорія градація є складним явищем, яке вибудовується в мислиннево-комунікативному процесі. Хоч інколи демаркаційну лінію між градаційними й приєднувальними відношеннями в синтаксичних конструкціях провести важко, зокрема на рівні словосполучення, однак і тут простежуємо їхню відмінну природу, оскільки для приєднувальних відношень ключовою функцією є доповнення першого конститuenta додатковою інформацією, а градація кон'юнктує компоненти через вияв їхнього ступеня значущості в кожній окремій ситуації. Звісно, у складносурядному реченні градаційні відношення мають набагато складніший характер, ніж у словосполученнях, однак в останніх доміантним є також характер опозиції за значущістю між компонентами. Якщо в реченні науковці фіксують наявність не лише висхідної (прогресивної) градації (або клімакс), а й нисхідної (регресивної), або антиклімакс, то в сурядному словосполученні спостерігаємо прогресивну, тобто таку, за якої смислове навантаження падає на правобічний компонент: *Як не радіти їм тепер, коли несуть вони з собою*

не тільки велику славу, а й велике багатство, якого не прогуляти, мабуть, за все своє життя, бо, не лічачи скарбів і коней, що побрали запорожці, ще женуть вони силу заможних татар, за яких хан мусить заплатити добрий викуп (А. Кашенко).

В основі градації закладено семантичний та формально-синтаксичний принцип. У. Гринишин на основі цього вирізняє три основні типи конструкцій із реалізацією значення градації: «1) структури з нагромадженням однорідних компонентів; 2) конструкції на основі різних видів повтору; 3) синтаксичні побудови із семантикою поступової інтенсифікації ознак» [52, с. 57]. Сурядні словосполучення є зразками поєднання ознак першого і третього типів, тобто такими конструкціями, де завдяки відповідним сполучникам досягається семантична й формально-граматична градація: за допомогою кон'юнктив утворюються специфічні ряди однорідності, компоненти яких можуть бути семантично спорідненими або ні. Завдяки диференційним маркерам значеннєві складники конститuentів вступають у протиріччя за ступенем вияву, що на думку А. Коваль служить певній стилістичній настанові [87, с. 231]. Градаційне словосполучення постає як поєднання психологічного та словесного [135, с. 13], коли компоненти співвідносяться за інтенсивністю вираження певної ознаки, що має здатність до ступенювання, наприклад: *Та не тільки його, але, правду кажучи, всіх острах обняв* (М. Садовський); *Він дав мені пощерблену сокиру, якою не те що тесати, а й рубати тяжко* (Ю. Яновський).

Кількісний склад градаційних сполучників до сьогодні не є чітко уніфікованим, це, зі свого боку, зумовлює проблеми ранжування утворюваних за їхньої участі конструкцій. Нам імпонує класифікація означених сполучників, запропонована К. Городенською, тому градаційні відношення розглядаємо із власне-градаційними сполучниками, а ті, що утворені похідними кон'юнктивами й тяжіють до експлікації ступенювання, відносимо до змішаних типів. Однак варто зауважити, що аналіз функціонування сурядних словосполучень у текстах різних дискурсів засвідчує той факт, що у

вираженні семантичних відношень між компонентами в межах аналізованих одиниць простежується стирання демаркаційної межі між власне-градаційними, градаційно-приєднувальними та транспонованими в градаційно-приєднувальні сполучниками, й вони запроєктовані все ж на оприявлення різних градаційних відтінків: *Так-от, цей Філіповський не давав нам життя: мало, що до залу **не пускав, а й з дерев зганяв*** (І. Дзюба); *Після тісної кімнатки у лікарняній сторожці власна хатина з трьох **кімнат та ще й з верандою*** здавалася палацом (І. Дзюба).

Оскільки власне-градаційні відношення в сурядному словосполученні реалізуються за допомогою складених сполучників на зразок **не лише а й, не те що ... а й, не стільки ... скільки, не так ... як** тощо, то варто зауважити, що градацію структурує не лише другий компонент, а обидва, що вможливорює формування певного напрямку й ступеня вияву розгляданих відношень. У наукових колах є діаметрально протилежні думки щодо напрямку вираження означеної семантики: К. Городенська виокремлює три її значеннєвих різновиди: «1) перехід у бік посилення; 2) перехід у бік послаблення; 3) задоволення щонайменшим порівняно з ідеальним чи можливим» [49, с. 34]. О. Матушак виділяє висхідну та спадну градацію, зауважуючи, що «спадна градація стає зрозумілою лише через співвіднесеність першої і другої частин градаційної конструкції за кількісним параметром: вона не може бути виражена поза ним, тоді як для висхідної ця ознака є нерелевантною» [137, с. 195], а Н. Рула, як було зазначено вище, не поділяє думку про існування явища спадної градації в синтаксичних конструкціях [164].

Зважаючи на той незаперечний факт, що визначальними чинниками в організації градаційних відношень усередині синтаксичних конструкцій, зокрема словосполучення, є семантичне наповнення компонентів і специфіка засобу конекції, вважаємо за доцільне виділити такі основні типи семантичної узгодженості із виявом градації в площині сурядного словосполучення:

1) «слабший» компонент + «сильніший» компонент: *Не лише сніг, а й сильні заморозки обіцяють на вихідні* (Розм.); *Йому вручили не тільки грамоту, а навіть і премію* (Розм.); *Те, про що згадувалося у цих сатиричних віршах, давно відійшло в непам'ять – ідея ж, вкладена у вірш «Товаришам з тюрми», була «злобою дня» не лише для Галичини 70-х рр., а й для цілої історичної доби, ще й дотепер не пережитої* (П. Филипович); *І не те що горобець, і святий часом скривиться* (Марко Вовчок). У таких словосполученнях градація корелює із тим типом, який мовознавці в складносурядному реченні йменують висхідною. Такий «класичний» тип градаційних відношень має корелятивний вияв, як на рівні речення (*Бо не тільки металося тіло, металася душа* (І. Багрянний), так і словосполучення (*Йй принесли до лікарні не лише яблука, а ще й різні екзотичні фрукти* (Розм.); *Не тільки вражає, а й схвильовує* (Ю. Смолич). У сурядному словосполученні цього типу вирішальну роль відіграє значеннєвий аспект кожного конститuenta. Семантичне узгодження виявляється в тому, що перший компонент має бути завжди «слабшим» за другий. Тому в означених синтаксемах перестановка компонентів не можлива, оскільки це призведе до повної зміни семантичного наповнення цілого словосполучення. К. Городенська не безпідставно вважає, що в конструкціях подібного взірця необхідний ефект досягається також за допомогою саме парних власне-градаційних сполучників, у яких і закладена функція створення нагнітального ефекту;

2) «сильніший» компонент + «слабший» компонент. Таку організацію компонентів більшість мовознавців дефінує як спадну градацію. Однак, зважаючи на словосполучення, що функціують в реченнях *Не те що всю шоколадку, а навіть і шматочка не взяла; Він не міг читати не те що цілі слова, а навіть склади*, солідаризуємося з думкою Н. Рули про недоречність такої назви, оскільки вона суперечить самому терміну, який у перекладі з латини означає «поступове підвищення, посилення» [194, с. 757]. Тому ми вважаємо за доцільне класифікувати типи завжди висхідної градації сурядних

словосполученнях за семантичною узгодженістю, а не спрямованістю градаційного вектора. Численні прикладки свідчать, що в словосполученнях, де перший компонент «сильніший» щодо змісту за другий, семантика цілого словосполучення експлікує специфічне посилення експресивності: *не те щоб зошит, а й листочок; не лише букет, а й квіточку*. У наведених прикладах, хоч перші конситуенти значеннєво «сильні», однак градація зорієнтована не до них, а від них, до «слабшого» компонента, що констатує відсутність навіть найменшого (*листок, квітка*) у порівнянні з найбільшим (*зошит, букет*). Така семантична узгодженість також є фіксованою, адже зі зміною місця компонентів модифікується повністю смислове навантаження цілого словосполучення, тобто змістяться значеннєві акценти.

До розгляданого типу зараховуємо й словосполучення, у яких правобічний конституент має відтінок компенсувального характеру, тобто ті одиниці, які К. Городенська виокремлює в осібний розряд як такі, що виражають задоволення найменшим у порівнянні з можливим [49, с. 35]. Семантично другий компонент є також слабшим, однак функціювання таких сполучників, як *якщо не ... то, якщо не ... хоч, якщо не ... то хоча (б), як не ... то, як не ... то хоч (би), коли не ... то хоча (б)* надає додаткового відтінку досліджуваній одиниці: ‘перевернута градація із задоволенням найменшим’: *Якщо не виступатимеш на зборах, то хоча б прийди на них* (Розм.); *Коли не вивчиш вірш, то хоч прочитай його* (Розм.). Для таких словосполучень перестановка компонентів є також неприпустимою. Вони характерні для розмовного стилю й вирізняються особливою експресивністю: *А згублене в метушні чарівне слово «кохана» ніколи відшукати й поставити як не зорею в небі, то хоч би свічкою на столі біля звабливих, як завше, вареників з вишнями* (С. Цушко); *Чіпляються і гризуть: давай! – як не гроші, так хліб* (В. Барка). Наведене словосполучення засвідчує те, що компенсувальний компонент може бути семантично несумісний із першим, однак завдяки контексту й засобу конекції експліковано емоційно-динамічний значеннєвий відтінок.

Отже, у генеруванні сурядних словосполучень із градаційними відношеннями семантичне узгодження може виникати між значеннєво віддаленими компонентами з метою досягнення особливої експресії завдяки специфічним парним сполучникам.

3.6. Комбіновані типи семантичного узгодження в сурядних словосполученнях

Комбіновані сурядні словосполучення, які на формально-граматичному рівні репрезентують одиниці із внутрішнім функціонуванням кількох засобів зв'язку між конститuentами, вирізняються і своїм семантико-синтаксичним аспектом. Такі складні словосполучення як засоби творення однорідності в межах речення вможливають її семантичну різнорідність: *Опріч того, Євангелій оправних три, служебників оправних три, Псалтир і Часослов, Тріодь цвітна, Октоїх та ще чотири книги, назв яких запам'ятати він неспроможен, бо великої мудрості книги* (П. Загребельний); *По нашому хохлацькому строю / Не будеш цапом, ні козою, / А вже запевне що волом ...* (І. Котляревський). На рівні організації в таких словосполученнях спостережено блоковий характер конститuentів, що здебільшого вможливує збереження семантичних відтінків між компонентами у кожному блоці. Тому доречно говорити про комбіновані типи, у яких інколи має місце повний чи частковий синкретизм.

Комбіновані сурядні словосполучення є зразками складних словосполучень, які на формальному рівні можна розкласти на кілька простих, однак на семантичному рівні така процедура, хоч і потенційно можлива, проте призводить до втрати цілісного ускладненого змісту словосполучення: *Читайте ж, муза, що бормоче:/ Лінтяй, ледащо неробоче, / А сильний і товстий, мов бик* (І. Котляревський). У таких одиницях феномен семантичного узгодження виявляється в тому, що, з одного боку, воно функціонує всередині блоку з певним семантичним відношенням між компонентами, а з іншого, – уможливує поєднання цього блоку з суміжними

на основі нового смислового відношення. Оскільки сурядні словосполучення є одиницями комунікативної природи, то така значеннєва узгодженість виникає лише в певному контекстному оточенні в конкретній ситуації і засвідчує комплексне сприйняття людиною об'єктивної дійсності в сукупності єдностей різних відношень.

Такі словосполучення є одночасно результатом й умовою прояву синкретизму. Варто наголосити, що синкретизм є досить складним явищем із відсутністю однозначного погляду на нього. У «Сучасному лінгвістичному словнику» його потрактовують як «1) формальне нерозрізнення, злиття в одній формі у процесі еволюції мовної системи функційно різних граматичних категорій і форм; 2) поєднання (синтез) диференційних і структурних ознак мовних одиниць, протиставлених один одному в мовній системі і пов'язаних явищем перехідності» [78, с. 691]. Лінгвісти вбачають причину синкретизму в двох процесах: 1) перехід явищ з класу А до класу В, унаслідок чого ознаки А послаблюються з одночасним посиленням ознак В та їхнім розширенням; 2) у процесі взаємодії ознак А і В з'являється особливий клас С [85, с. 1110]. Важливо розуміти, що кожен мовний рівень і мовна одиниця є унікальними, а тому й синкретизм на кожному з рівнів виявляється по-різному. У сурядних словосполученнях, з одного боку, синкретизм постає як своєрідна універсалія, що вможливорює тісну взаємодію компонентів із різними семантико-синтаксичними відношеннями, а з іншого, – є результатом такої взаємодії і має два прояви: 1) поява комбінованих словосполучень із відносним збереженням домінуючих ознак кожного значеннєвого відношення; 2) поява комбінованих словосполучень перехідного семантичного типу.

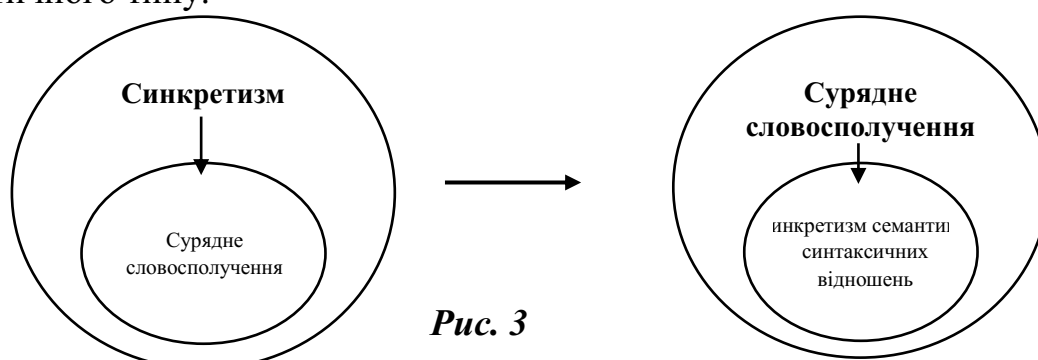

Рис. 3

На формально-граматичному рівні спостерігаємо так званий «зовнішній» синкретизм як умову для поєднання індикаторами зв'язку (сполучниками) відношень ускладненого типу, на семантичному ж – «внутрішній» синкретизм як синергію значенневих відтінків.

Як свідчить проведений детальний аналіз функціонування сурядних словосполучень в текстах різних дискурсів, єднальні відношення найбільш схильні до синергії з іншими семантичними типами. У формально-граматичній парадигмі доцільно виокремлювати комбіновані сурядні словосполучення із єднальними сполучниками та безсполучниковістю, оскільки синдетон та асиндетон – самостійні засоби конекції із своїми, хоч і схожими, диференційними параметрами. Однак на семантичному рівні вони репрезентують здебільшого однакові семантичні відношення: *Михайло хутко роздягнувся, підклав гімнаст'юрку та штани під голову, вкрився блаженською шинелькою; Рішідєва замовк, більше не обзивався – «Капо» вилаявся і вдарив індуса; Химерна істота – людина. Сповнена протиріч і несподіванок* (О. Бердник). Ускладнений значенневий малюнок виявляється у взаємодії єднального сполучникового та безсполучникового відношення з іншими.

До першої групи належать словосполучення із єднально-розділовими відношеннями: *Він хотів книжку і цукерки або шоколадку*. Тісна взаємодія цих відношень зумовлює з'яву так званої розширеної альтернативи, де саме компоненти із єднальними відношеннями запроєктовані на її генерування. Ця розширеність може бути сфокусована: 1) у лівобічного блоку: *Засаджу ділянку помідорами і баклажанами або кабачками*; 2) у правобічного блоку: *Пофарбую огорожу у фіолетовий або в зелений і синій*; 3) одночасно у двох блоках: *Сформууйте кульки з меду і кунжуту або згущеного молока і стружки*. У таких конструкціях альтернативний компонент може бути не обов'язково новим. Вибір як домінантний значенневий відтінок таких синтаксем може здійснюватися за схемою «*або все, або один із названого*». Часто експресія таких словосполучень досягається функціонуванням видільної

частки *лише* поруч із одним із конститuentів: *Прочитаю і вивчу, або лише прочитаю; З'їм кашу і салат або лише салат* (Розм.).

Функціонують зразки, у яких кілька компонентів із безсполучниковим зв'язком взаємодіють із компонентом (компонентами) з розділовими сполучниками: *Наближається комісія, і з нею комсомольці, яких люди знають з обличчя і прізвища, а від цього дня будуть пам'ятати з приладдя розору, несеного до церкви: лому, кайла, сокири, молотка, ливни, пилки, чи що* (В. Барка). У межах взаємодії єднальних і розділових відношень можливими є конструкції, у яких наявний перелік з кількох альтернатив: *Купимо морозиво або шоколадку, лимонад або сік*. Наведений приклад засвідчує, що із кожної пари альтернативи обираються компоненти, які на наступному етапі утворюють перелік, наприклад: *Купимо морозиво, сік*. Або коли ряд із вибору / чергування закривається єднальним відношенням: *Зайшла мова про село – що тут робиться і як грабують; чорнявець то ще дужче темніє, то блідніє, і наприкінці вчистив: «Товаришу, монгол з московської ночі вилазить – рвати груди»* (В. Барка).

Єднальні відношення в межах сурядного словосполучення можуть вступати у взаємодію з протиставними: *Красиві і запашині, але колючі троянди* (Розм.); *Він говорив спокійно й тихо, але впевнено* (Розм.); *Хлопець мав небагато літ, але вдався міцний, кремезний і вже майже зрівнявся із тивуном, тільки хлоп'яча незграбність, та ясні карі очі, та ще хіба довге шовковисте волосся, що спадало на самі плечі, зраджували князюка: Богданові на Маковія пішов дванадцятий* (І. Білик). У таких одиницях утворюється протиставлення ускладненого типу, за якого або один конститuent протиставляється кільком, або декілька вступають в антагоністичні відношення з об'єднаними компонентами іншого блоку: 1) *Рання, але холодна й дощова весна; скошена і висушена, але ще не зібрана трава;* 2) *Втомлені й забр'юхані, але загартовані та щасливі мандрівники*. Найчастіше перестановка протиставних компонентів неможлива або недоцільна, оскільки такого роду єднально-протиставні відношення

утворилися відповідно до комунікативної ситуації. Особливо експресивними є словосполучення із заперечною часткою *не*: ***Не повагу й турботу, а байдужість і невдячність*** отримала вона на схилі віку (Розм.). Як свідчать наведені приклади, зі збереженням кожного типу відношень, єднального та протиставного, домінувальним є останній, а єднальний – допоміжний, оскільки дає змогу поєднати компоненти у своєрідний блок, що протиставляється іншому, подібному, чи окремому компоненту. Потенційними є сурядні одиниці на зразок ***Зелене, але солодке, тверде, однак соковите*** яблуко. Таке словосполучення є зразком розкриття різносторонніх параметрів певного об'єкта, а єднальне відношення «синтезують» протиріччя в межах одного об'єкта.

Непоодинокими є зразки словосполучень, у яких до єднальних відношень долучені приєднувальні: ***Нові приміщення побудують для тигрів, пантер та й мавп***. У таких словосполученнях спостерігаємо трансформацію єднального відношення: воно є домінувальним, але з відтінком доповнення, яке найчастіше займає правобічну позицію із монокомпонентом: ***Копронідос думав, що Єремія помилиться, пошелестить чотками та й піде додому*** (І. Нечуй-Левицький). Інколи приєднувальний сполучник може бути використаний декілька разів, що створює ефект градації, без чіткого оприявлення: ***Поїдемо на річку, поплаваємо, та й позбираємо ягоди, та й відпочинемо*** (Розм.). Такі словосполучення на семантико-синтаксичному рівні тяжіють до злиття єднального та приєднувального відношень, тобто до синкретизму, і репрезентують єднальні відношення ускладненого типу.

Подібну ситуацію спостерігаємо в конструкціях, де синтезовані єднальні та градаційні відношення. Найбільше функціонує словосполучень, у яких градація додається до компонентів із єднальними сполучниковими чи безсполучниковими відношеннями: ***У неї на городі ростуть білі, червоні, жовті, рожеві, кремові, ще й пурпурні троянди***. У словосполученнях цієї групи домінантними залишаються єднальні відношення, які, однак, також зазнають семантичного «оновлення» і набувають відтінку своєрідного

посилення переліку в ряді, нагнітання. У середині ряду, де міг би функціонувати звичайний єднальний сполучник або безсполучниковість, з'являється деякий «перекіс» в сторону посилення зі збереженням переліку: *Ніхто за нього не хотів піти заміж, бо коби-то лишень діти, але то ще й біда і нестатки* (В. Стефаник); *І не лише мріє, а й працює, будує моделі, робить розрахунки* (О. Бердник); *Не встиг отець Ісакій сісти, як двері рипнули і в келію увійшов отець Єремія, сухий, як опеньок, низькоокий, ще й видроокий, з скалкою на одному оці* (І. Нечуй-Левицький).

Комбінування єднальних відношень з іншими в межах складносурядного речення А. Загнітко витлумачує як речення єднальної невідповідності – «один із різновидів складносурядного речення із загальним єднальним значенням, що витлумачені як речення нерівнорядного складу, у яких стверджується поєднання несумісного або об'єднання різного, неподібного» [76, с. 215–216]. Схожа єднальна невідповідність простежується в словосполученнях, де єднальні відношення вступають у взаємодію із іншими.

Розділові відношення, окрім єднальних, можуть взаємодіяти й з трьома іншими класичними сурядними зв'язками, а саме:

1) з протиставними: *Зробимо аплікацію з паперу або картону, але з блискітками* (Розм.);

2) з градаційними: *На свято підготуємо не лише пісню або вірш, а ще й танець* (Розм.);

3) з приєднувальними: *За акційною пропозицією можна придбати телефон або планшет, а також праску* (Розм.).

Як свідчать приклади, блокова природа характерна для подібних словосполучень не лише на формально-граматичному рівні, як було зазначено у другому розділі, а й на семантико-синтаксичному. У взаємодії з протиставними вибір регламентований умовою, необхідністю в чомусь; з градаційними та приєднувальними до альтернативи додається неодмінний компонент, який обов'язково «супроводжуватиме» обраний конститuent. До

того ж розділовість має здатність проникати всередину градації. Але за такого синкретизму значення відношень не нівельоване, а ускладнене: *На концерті зіграємо не тільки Шопена або Баха, а навіть Моцарта*. Тобто в таких ускладнених структурах розділовість репрезентує несумісність між компонентами й подальшу її компенсацію новим конститuentом, що вводиться за допомогою протиставних, градаційних чи приєднувальних сполучників.

Протиставні відношення в межах сурядних словосполучень, які уже самі по собі є результатом злиття власне-протиставних та зіставних відношень, можуть вступати у взаємодію, окрім єднальних та розділових відношень, із градаційними та приєднувальними. Значеннєві відтінки в поєднанні з цими двома типами дуже схожі й вирізняються особливою експресивністю, оскільки до нагнітання, яке виформовується між компонентами із приєднувальними та градаційними сполучниками, додається своєрідна антитеза, яка найчастіше, ніби нівелює це підсилення (градаційні відношення) чи доповнення (приєднувальні відношення). Сильнішим може бути позитивний компонент, що нівелювати підсилені негативні відтінки сформовані градаційними чи приєднувальними засобами конекції: *Вона була не лише розсіяна, а й неуважна, але дуже добра*; або навпаки певний негативізм, експлікований через протиставлення, «понижує» важливість кількох запроєктованих на позитив компонентів градаційного чи приєднувального ряду: *Микола був високий, ще й стрункий, але немолодий*.

Словосполучення із власне-приєднувальними та градаційними відношеннями вирізняються своєю «гнучкістю», оскільки, як свідчить аналіз, можуть вступати у взаємодію з усіма іншими типами відношень, які характерні для сурядних словосполучень. У межах сурядного словосполучення ці відношення проявляють себе як різновиди єднальних, а саме як лімітативні розширення, оскільки мають подібну до єднальних функцію додавання конститuentів, однак із особливого роду експресією: у приєднувальних – конкретизація, деталізація [89, с. 103], у градаційних –

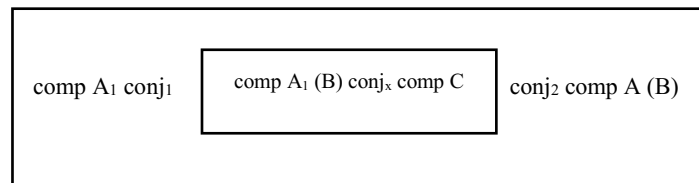
нагнітання. Тобто, якщо в словосполученнях із власне-єднальними відношеннями компоненти абсолютно рівноправні семантично, то в розгляданих смисловий акцент падає на компонент, долучений градаційними або приєднувальними сполучниками. Така організація і зумовлює їхню можливість взаємодії з усіма іншими сурядними відношеннями в межах словосполучення. Однак взаємодія можлива й між приєднувальними та градаційними відношеннями і має в тому разі два основних вияви: 1) зі збереженням диференційних параметрів кожного типу; 2) зі злиттям цих відношень, зафіксованих на формально-граматичному рівні. Перший тип взаємодії має свій вияв у конструкціях на зразок: *Погода сьогодні була не тільки холодна, а й з дощем, а також з вітром; Сюжет був не стільки цікавим, скільки складним для розуміння, та й заплутаним*. Такі зразки характерні для розмовного стилю й вирізняються тим, що здебільшого трикомпонентні, а другий конститuent займає маргінальну позицію переходу від градації до приєднання додаткового факту. Другий тип – словосполучення із синкретичними градаційно-приєднувальними сполучниками, які вирізняються функційною «двоплановістю у вираженні градаційного та приєднувального семантико-синтаксичного відношень у разі семантичного збалансування, урівноваження поєднаних компонентів» [32, с. 126–127]: *Весна цього року виявилася пізньою, і до того ж із засухами; Але цей не дбає і навіть не кине кріпшим слівцем* (О. Лисяк); *А випустити ворога, та ще й підглядача, то зрада!* (О. Бердник). Такі словосполучення, як свідчать наведені ілюстрації, характеризуються відтінком доповнення з одночасним його посиленням.

Очевидним є той факт, що досить часто межі між власне-приєднувальними й власне-градаційними відношеннями на рівні сурядного словосполучення є розмитими. М. Косарева взагалі вважає, що градаційні сполучники **не лише... а й, не лише ... а навіть, не лише ... а також, не тільки ... а навіть** репрезентують «додатковий приєднувальний відтінок» [112, с. 67].

Для розмовного стилю характерні й конструкції, у яких можуть функціювати не два, а більше різних семантико-синтаксичних відношень. Як було зазначено в другому розділі, на формально-граматичному рівні це сполуки з елементами розширених, звужених та синкретичних рядів. Якщо формально їх можна розкласти на декілька простих синтаксем – словосполучень, то семантично вони становлять єдність, оскільки зреалізовані в певному акті спілкування: *Для збереження здоров'я необхідно очищувати організм від токсинів, пити багато води та ще й слідкувати за режимом прийняття їжі, але не зловживати надмірними фізичними вправами* (Розм.). Ці конструкції нагадують складне синтаксичне ціле, яке розглядають як «композиційно-синтаксичну конструкцію, у якій об'єднується кілька речень, фраз і навіть абзаців, що мають певну змістову завершеність і структурну єдність, яка досягається використанням лексичних, граматичних та інтонаційних засобів» [39, с. 144]. У межах такого одного словосполучення зреалізованія декілька своєрідних семантичних «мікротем», об'єднаних інтенцією мовця та здатністю сурядних граматичних засобів до взаємодії. Подібно до складного синтаксичного цілого, яке складається із кількох речень, що мають семантичний та синтаксичний зв'язок [42, с. 28], у сурядних словосполученнях із полісемантичними відношеннями кожне значеннєве відношення доєднується до іншого за допомогою сполучників, які, з одного боку, виформовують характерні для них семантичні відтінки, а з іншого, – є засобом переходу до іншого смислового відношення: *Любов – це довіра і прихильність, та ще й турбота, але не тимчасове захоплення чи швидкоплинна цікавість* (Розм.). Приимітно те, що складне синтаксичне ціле виформовується із речень різної будови, тоді як сурядне словосполучення із комбінованими відношеннями вміщують різні семантико-синтаксичні відтінки в одній одиниці. Тому диференційними параметрами таких словосполучень є: 1) полікомпонентність; 2) збереження кожного типу відношень між конститuentами; 3) наявність проміжних компонентів, які одночасно належать до декількох типів відношень; 4) потенційна формально-

граматична членованість за семантико-синтаксичної нечленованості;
 5) фіксована позиція компонентів, зумовлена контекстом спілкування;
 6) стилістична маркованість. Такі складні утворення слугують для різностороннього представлення об'єктів навколишньої дійсності та їхніх параметрів і дій.

Аналізований фактичний матеріал засвідчує функціонування сурядних словосполучень з особливим типом організації, коли в межах одного словосполучення позиціонує інше. Такий зв'язок доречно окреслили як сурядність із субсурядністю. У власне-комбінованих типах конституенти розташовані лінійно, а між ними виникають різні відношення, згенеровані за допомогою відповідних сполучників: $\text{comp } A_1 \text{ conj}_1 \text{ comp } A_2 (B) \text{ conj}_2 \dots$. Особливістю ж сурядних словосполучень із субсурядністю є така їхня організація, за якої в лінійній домінувальний зв'язок «вклинюється» інший тип відношень, підпорядкований головному:

Речення *Справи політично неблагонадійних, за якими ведеться негласний нагляд; відомості про їхню злочинну діяльність; фототека; щоденники зовнішнього або адресного спостереження за партійними явками і квартирами; секретні повідомлення з місць (В. Близнець)* репрезентує ускладнений тип сурядного словосполучення., у якому домінувальним є безсполучниковий зв'язок між конститuentами *справи; відомості; фототека; щоденники; секретні повідомлення*, однак усередині нього діє субсурядність між компонентами, які запроєктовані на розкриття характеристик головних конститuentів через розділові відношення для репрезентації четвертого компонента (*щоденники*) *зовнішнього або адресного спостереження*. Однак до цього супровідного сурядного зв'язку додається ще один, який також уточнює інформацію субпідрядності першого рівня: *партійними явками і квартирами*. Подібні зв'язки у межах сурядного

словосполучення репрезентує й синтаксема *Потім відчинив поцяцьковане візерунками віко невеликої скриньки зі срібними заціпками, дістав з неї обкладену сріблом і перламутком книжку, перевернув важку обкладинку* (В. Малик). В реченні *Фокін не помітив комізму: у відділенні він ганяв жандармів, розпікав їх, знищував своїм сарказмом за тупість, за обмеженість, за трафаретність мислення* (В. Близнець) домінують ряд формують конституенти *ганяв, розпікав, знищував*. Однак до нього доєднано супровідний асиндетичний ряд *за тупість, за обмеженість, за трафаретність мислення*, що уточнює останній компонент *знищував*. З одного боку, можна констатувати наявність підрядного зв'язку як проміжної ланки між головною сурядністю та субсурядностями, а з іншого – розглядати компоненти, зважаючи на типи слів за їхньою семантичною сполучуваністю, що видається найбільш доцільним, оскільки проаналізований приклад засвідчує тенденцію до синергії слів з метою вираження одного поняття.

Висновки до розділу 3

1. Семантико-синтаксична типологія сурядних словосполучень ґрунтується на семантичній залежності між конституентами аналізованої синтаксеми. Семантична залежність – особлива взаємодетермінованість компонентів сурядного словосполучення, зумовлена екстра- та інтра-релативними чинниками. До перших належать комунікативна ситуація та намір мовця, до других – сполучуваність, дистрибуція, інтенція і валентність конституентів. Завдяки цим параметрам сурядні словосполучення є не спонтанним набором хаотичних слів, а сформованими за законами сурядності одиницями з логічним планом змісту.

2. Семантична узгодженість виявляється через план форми, тобто через формально-граматичну організацію, де засіб конекції між конституентами є домінуючим у репрезентації типів міжкомпонентних відношень. До них додається інтенція мовця, що зумовлює певні конотативні відтінки між семантико-синтаксичними відношеннями в межах досліджуваної синтаксеми.

У цьому зв'язку сурядні словосполучення класифіковано на: 1) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичного узгодження на рівні єднальних відношень; 2) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичного узгодження на рівні розділових відношень; 3) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичного узгодження на рівні протиставно-зіставних відношень; 4) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичного узгодження на рівні градаційних та приєднувальних відношень; 5) сурядні словосполучення з комбінованими типами семантичного узгодження.

3. Семантична узгодженість у сурядних словосполученнях з єднальними відношеннями варіюється від найменш детермінованої в конструкціях із власне переліком до найбільш зумовленої в тих словосполученнях, де конституенти запроєктовані на вираження причинно-наслідкових зав'язків. Формально-граматична парадигма цієї групи словосполучень зумовлює наявність потенційних семантичних комірок для заповнення новими близькими за змістом конститuentами. Вирізняються сурядні словосполучення із заперечним переліком, оскільки у тих синтаксемах, де кількість конститuentів більша за два, кожен наступний посилює експресію цього заперечення; для тих, що утворені із компонентів, які вступають в антоніміїні зв'язки, характерна закритість ряду.

4. Сурядні словосполучення з розділовими сполучниками зреалізують семантику вибіркової між конститuentами, в основі якої лежить логічна категорія диз'юнкції. З'ясовано, що розділовість має чотири основні вияви в межах сурядних словосполучень: 1) нейтральна вибірковість, за якої не надається перевага жодному конститuentу; 2) альтернатива з необхідністю вибору між двома компонентами; 3) вибірковість на рівні чергування складників словосполучення; 4) вибірковість на рівні ультиматуму.

5. На рівні сурядного словосполучення протиставні та зіставні відношення часто вступають у тісну взаємодію, результатом якої є синкретизм цих відношень з тяжінням до протиставлення різних типів. Відповідно до

семантичного узгодження, яке виникає між конститuentами, виділяємо такі групи сурядних словосполучень: 1) з протиставленням контрарного типу; 2) з протиставленням комплементарного типу; 3) з протиставленням компенсувального типу.

6. Сурядні словосполучення з градаційними та приєднувальними сполучниками є одиницями з найбільш експресивною семантикою. Незважаючи на схожі диференційні параметри, ці кон'юнктиви послідовно зберігають головну функцію на рівні сурядного словосполучення й беруть участь у формуванні відповідних семантико-синтаксичних відтінків доповнення та градації.

7. У текстах розмовного дискурсу частовживаними є сурядні словосполучення із комбінованими типом семантичного узгодження, яке має дві основні тенденції прояву: 1) поєднання кількох типів зі збереженням їхніх домінувальних ознак; 2) синкретизм, зафіксований відповідними сполучниками проміжного типу (градаційно-приєднувальні). Хоч на формально-граматичному рівні такі складні словосполучення підлягають розчленуванню на декілька простих, однак на рівні семантики вони виформовують складну одиницю, що сприймається як одне ціле із багатством смислових відтінків.

ВИСНОВКИ

1. Словосполучення як синтаксична одиниця було предметом дослідницької уваги впродовж XVIII–XX ст. Українські та зарубіжні мовознавці розглядали його здебільшого крізь призму структуралістської граматичної теорії. У середині XX ст. у вітчизняній лінгвістиці остаточно сформувалася концепція щодо єдиного підрядного зв'язку в межах досліджуваної синтаксеми. Серед зарубіжних науковців найґрунтовніші розвідки про словосполучення представив Л. Блумфільд, який ранжував їх на дві великі групи: екзоцентричні та еноцентричні, що спровокувало виокремлення в межах розгляданих одиниць сурядних та підрядних конструкцій. Предметом дискусій залишається питання про сполуки з асиндетичним зв'язком. Часто ці одиниці диференціюють на копулятивні та апозитивні, співвідносячи із сурядними та підрядними еквівалентами.

2. Словосполучення функціює одночасно як одиниця мови й мовлення, а тому корелює зі словом та реченням. У цьому зв'язку спостерігаємо симетричні та асиметричні відношення в дихотоміях «слово – словосполучення», «словосполучення – речення». Оскільки словосполучення максимально прирівнюють до слова, важливо виокремити такі його головні відмінності: 1) забезпечує конкретизацію семантики слів; 2) виконує роль номінативної одиниці комунікативної природи; 3) генерується одночасно з реченням, у якому функціює; 4) є своєрідною метамовною одиницею, яка дає можливість для вивчення всіх потенційних відношень між словами; 5) має складнішу за слово будову, усі його компоненти відносно самостійні. Водночас у традиційній концепції словосполучення максимально віддалене від речення й позбавлене будь-якої симетрії з ним. Проведене дослідження виявило деякі параметри словосполучення, які зближують його з реченням, а саме: 1) комунікативна запроєктованість; 2) можливість самостійного існування зі збереженням певної семантичної конкретики; 3) корелятивні зв'язки з предикативністю; 4) складна організація за законами певного синтаксичного зв'язку; 5) кореляція з членами речення. З огляду на це цілком

справедливо констатувати, що словосполучення – одиниця-конструкція дериваційної природи. До того ж для розглядової синтаксеми характерна поліфункційність: по-перше, вона є одночасно засобом і компонентом речення, по-друге, може виконувати роль елементарного засобу спілкування, по-третє, наділена відносною самостійністю і подеколи може узагальнювати зміст речень як складників тексту.

3. Основними диференційними ознаками сурядності є такі: 1) паралельність і симетричність прояву; 2) реалізація через сполучниковість і безсполучниковість; 3) компонентний склад із повнозначних слів, що взаємодіють за законами координації; 4) розташування конститuentів (клаузул), яким притаманна зворотність, за принципом гніздування; 5) можлива взаємодія з підрядним зв'язком; 6) наявність еліпсованих структур; 7) відносна формальна незалежність компонентів з тенденцією до семантичної залежності між ними; 8) відкритість / закритість структури; 9) на рівні змісту відношення, які корелюють із формальними її репрезентантами, тобто сполучниками: а) єднальними, б) розділовими, в) зіставно-протиставними, г) градаційними, г) приєднувальними; 10) безпосередній зв'язок з однорідністю.

4. Набір диференційних ознак, притаманних сурядним словосполученням, зумовлює специфіку їхнього функціонування в складі речення. До доміантних рис розглядової синтаксеми зараховуємо те, що вони: 1) представляють собою «згорнуту пропозицію», що корелює із загальним значенням предикативної конструкції і тому має зв'язок із інтонаційним малюнком речення, інколи доповнюючи його виразним відтінком перелічення; 2) є одиничними засобами творення комунікативності, стрижневої ознаки речення, деталізуючи та конкретизуючи її; 3) подібно до речення формують власну систему моделей; 4) беруть участь у створенні експресивності речення (застиглі синтаксеми); 5) наділені різним ступенем кореляції з предикативністю; 6) виконують функцію однорідних членів речення.

5. Сурядні словосполучення є не довільними поєднаннями слів, а утвореними за певними законами одиницями з набором чітких диференційних ознак, що вможлиблює ідентифікацію універсальних і специфічних параметрів для їхньої типології. У ході студіювання цих синтаксем окреслено такі критерії на формально-граматичному рівні: 1) частиномовна належність конститuentів; 2) гомогенність / гетерогенність компонентного складу; 3) природа внутрішнього зв'язку; 4) тип сурядних сполучників; 5) зреалізована зона лімітативності; 6) кількісний склад компонентів. Водночас семантико-синтаксична типологія детермінована природою сполучників, які поєднують конституенти, та семантичним наповненням кожного елемента.

6. Сурядне словосполучення тісно пов'язане із поняттям синтаксичного ряду, яким послуговуються в дослідженнях однорідних членів речення. Ряд є найширшою категорією, експлікованою в межах речення через сурядність, що виявляє себе в конструкціях з однорідними членами, зреалізованими сурядними словосполученнями. Він – інструмент відображення структури останнього. Будова ряду, відповідно і сурядного словосполучення, лінійна, однак чимало чинників ускладнюють її, з-поміж яких: потенційна кількість членів ряду, порядок їхнього розташування, обов'язковість / необов'язковість рядорозташування членів, формальний склад сполучника, його місце.

Аналіз фактичного матеріалу різної дискурсивної природи засвідчив, що компоненти сурядних словосполучень необов'язково належать до однієї частини мови, тому за цією ознакою класифікуємо досліджувані синтаксеми на гомогенні та гетерогенні синтаксеми. У тому випадку, коли ряд вибудовано однокласовими словами, сурядні словосполучення можна класифікувати на: 1) субстантивні; 2) ад'єктивні; 3) нумеральні; 4) прономінативні; 5) вербативні: власне вербативні, дієприкметникові, дієприслівникові; 6) адвербіальні; 7) вигуківі. Дисгармонійні ряди вможливають виокремлення змішаних типів: 1) ад'єктивно-субстантивні; 2) субстантивно-прономінативні; 3) ад'єктивно-дієприкметникові; 4) ад'єктивно-

прономінативні; 5) ад'єктивно-номінативні; 6) субстантивно-дієприкметникові; 7) субстантивно-нумеральні; 8) субстантивно-адвербіальні; 9) прономінативно-нумеральні; 10) прономінативно-адвербіальні.

Компонент сурядного словосполучення не завжди дорівнює одному слову й почасти становить семантичну єдність кількох складників, де один буде значеннєво сильнішим, а інший – слабшим. Спостережено, що конститuentами можуть бути автосемантичні слова, слова відносно релятивної семантики та синсемантичні слова, до яких зараховуємо лексеми релятивної семантики, які самостійно не можуть реалізувати значення і потребують доповнювачів, та лексеми релятивного значення з семантичною заданістю відкритої позиції.

7. Формально-граматична типологія сурядних словосполучень детермінована особливостями синтаксичної парадигми, що безпосередньо реалізована словотвірними та словозмінними складниками з різними аспектами вияву. Перший вид дериваційної парадигми пов'язаний із можливістю перестановки компонентів словосполучення. Конкретна реалізація дво- чи багатоконпонентного складу сурядних словосполучень формує парадигму лімітативності / нелімітативності, тоді як якісний склад конститuentів – гетерогенну / гомогенну парадигму. Словозмінна парадигма має два напрями вияву: 1) можливість / неможливість синонімічної видозміни засобів конекції; 2) сукупність словозмін кожного компонента.

На формально-граматичному рівні функціують такі види сурядних словосполучень: 1) сурядні словосполучення розширеного типу, до яких відносимо синтаксеми, у яких функціують єднальні й розділові сполучники, а також безсполучниковість; 2) сурядні словосполучення звуженого ряду, виформувані одиницями із зіставно-протиставними сполучниками; 3) синкретичні сурядні словосполучення, до яких належать ті, що утворені з допомогою градаційних та приєднувальних сполучників; 4) комбіновані сурядні словосполучення, репрезентовані синтаксемами, у яких функціують сполучники різних семантико-синтаксичних груп. Кожен тип має свою

інваріантну та варіантні моделі, які експлікують вияви словозмінної та словотвірної парадигм.

8. Між конститuentами сурядного словосполучення існує семантична залежність, оскільки компонентний склад детермінований низкою екстра- та інтралінгвальних чинників. Валентність є одним із вагомих чинників, що дає підстави констатувати реалізацію семантичної узгодженості компонентів за умови їхньої формальної рівноправності. Семантико-синтаксичний і формально-граматичний рівні в межах сурядного словосполучення вирізняються тісною взаємодією. Особливо помітним є вплив плану форми на план змісту, оскільки сполучники як носії граматичного значення разом із семантикою конститuentів експлікують різні конотативні відтінки, які накладаються на домінантне відношення. З урахуванням цього факту за семантико-синтаксичним критерієм класифікуємо сурядні словосполучення сучасної української мови на такі види: 1) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні єднальних відношень; 2) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні розділових відношень; 3) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні зіставно-протиставних відношень; 4) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні приєднувальних та градаційних відношень; 5) сурядні словосполучення з конотативними відтінками семантичної узгодженості на рівні комбінованих відношень.

Отже, сурядні словосполучення – складні синтаксичні утворення, які, маючи зони перетину з іншими мовними одиницями, запроєктовані на комунікацію, що разом із інтралінгвальними чинниками детермінує їхню формально-граматичну організацію й реалізацію відтінків семантико-синтаксичних відношень. Такий підхід до аналізу розгляданих синтаксем відкриває перспективи поглибленого вивчення поведінки сурядних словосполучень у текстах різних дискурсів.

СПИСОК ВИКОРИСТАНОЇ ЛІТЕРАТУРИ

1. Алексеєва С. Г. Сурядні сполучення слів та їх співвідношення зі словосполученнями. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : збірник наукових праць, 2005. Вип. 1. С. 30–37.
2. Алексеєва С. Г. Сурядність у системі синтагматичних і парасинтагматичних відношень. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : збірник наукових праць. 2009. Вип 5. С. 182–185.
3. Андерш Й. Ф. Валентність. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 62.
4. Андерш Й. Ф. Іntenція. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 224.
5. Анікеєнко, Ю. А. Розділові конструкції в системі сурядного зв'язку. *Філологічні науки*. 2012. Вип. 11. С. 94–98.
6. Анікієнко Ю. А. Категорія розділової сурядності в логіко-граматичному інтерпретуванні. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2014. № 10. Том 1. С. 4–7.
7. Аристотель. *Метафізика*. Харків : «Фоліо», 2020. 295 с.
8. Арібжанова І. М. Граматичний статус словосполучення. *Українське мовознавство*. 2009. Вип. 39. С. 53–61

9. Арібжанова І. М. Граматичний статус словосполучення. *Синтаксис української мови* : хрестоматія: у 2 ч. Ч. 1. / упоряд. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ «Київський університет». 2019. 559 с.
10. Арутюнов В. Х. Логіка : навч. посіб. для економістів. К. : КНЕУ, 2008. 144 с.
11. Бабій І., Свистун Н. Словосполучення як синтаксична одиниця у сучасній граматичній теорії. *Грааль науки*. 2021. № 2–3. С. 370–374.
12. Баган М. П. Сполучникова експлікація заперечення в українській мові. *Мовознавчий вісник*. 2015. Вип. 20. С. 87–92.
13. Багмут А. Й., Борисюк І. В., Олійник Г. П. Інтонація як засіб мовної комунікації. К. : Наук. думка, 1980. 243 с.
14. Балко М. В. Словосполучення як одиниці динамічного синтаксису. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М.П.Драгоманова*. Серія 10. *Проблеми граматики і лексикології української мови* : збірник наукових праць, 2011. Вип. 8 С. 92–96.
15. Балко М. В. До питання про основні ознаки словосполучення. *Лінгвістичні студії*. 2011. № 22. С. 145–150.
16. Балко М. В. Актуальні проблеми теорії словосполучення сучасної української мови: монографія. Дніпропетровськ : Вид-во «Свідлер», 2014. 349 с.
17. Балко М. В. Словосполучення сучасної української мови на тлі граматики конструкцій. *Science and Education a New Dimension: Philology*, I (2), Issue: 11, Nov. 2013. С. 15–18. URL: <https://seanewdim.com/wp-content/uploads/2021/02/Balko-M.V.-Word-combinations-of-the-modern-Ukrainian-on-a-background-of-Construction-Grammar-1.pdf> (дата звернення 29. 12. 2023).
18. Баранник О. Ю. Кореляція як вид синтаксичного зв'язку між компонентами апозитивного словосполучення. *Ukrainian sense*. 2012, № 2. URL: <https://ukrsense.dp.ua/index.php/USENSE/article/view/44> (дата звернення 29. 12. 2023).

19. Барчук В. М. Граматична категорія темпоральності: семантикоструктурний аспект. *Мовознавство*. 2011. № 6. С. 64–76.
20. Барчук В. М. Граматична темпоральність: Інтервал. Час. Таксис : монографія. Івано-Франківськ : Сімик, 2011. 416 с.
21. Барчук В. М. Сурядність: типологічний аспект. *Мовознавство*. 2015. № 5. С. 13–20.
22. Бевзенко С. П., Л. П. Литвин, Г. В. Семеренко. Сучасна українська мова. Синтаксис: навч. посіб. К. : Вища школа, 2005. 270 с.
23. Бріцин В. М. Модальність і предикативність: лінії розмежування і протиставлення. *Мовознавство*. 2015. № 2. С. 77–85.
24. Булаховський Л. А. Питання синтаксису простого речення в українській мові. *Дослідження з синтаксису української мови*. К. : Вид-во АН УРСР, 1958. С. 5–29.
25. Булаховський Л. А. Основні синтаксичні поняття в застосуванні до простого речення. К. : Рад. шк., 1958. 24 с.
26. Булаховський Л. А. Сполучники і сполучні групи (речення). *Вибрані праці : У 5 т.* К. : Наукова думка, 1977. Т. II. Українська мова. С. 408–543.
27. Вакалюк І. В. Ітеративність як базова кратна семантика та типологічний різновид квантитативно членованої дії. *Прикарпатський вісник НТШ. Слово*. 2019. № 2 (54). С. 69–78.
28. Валюх З. О. Системно-парадигматичні відношення на морфологічному, словотвірному та синтаксичному рівнях: зіставний аспект. *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія: Філологія. Педагогіка. Психологія*. 2019. Випуск 28. С. 7–13.
29. Ващенко О. І. Валентна і невалентна сполучуваність відприкметникових іменників у сучасній українській мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук: спец. 10.02.01. Х., 2005. 20 с.
30. Великий тлумачний словник сучасної української мови (з дод. і допов.) / уклад. В. Т. Бусел. К. ; Ірпінь : ВТФ «Перун», 2005. 1728 с.

31. Весельська Г. С. Нові тенденції у функціонально-стилістичному використанні розділових сполучників в українській літературній мові початку ХХІ століття. *Наукові записки Вінницького державного педагогічного університету імені Михайла Коцюбинського*. 2012. Вип. 16. С. 46–51.
32. Весельська Г. С. Нові явища у функціонуванні сурядних сполучників в українській мові кінця ХХ–початку ХХІ ст. : монографія. Житомир : Видавництво ЖДУ, 2014. 159 с.
33. Вихованець І. Р. Частини мови в семантико-граматичному аспекті: монографія. К. : Наук. думка, 1988. 256 с.
34. Вихованець І. Р. Граматика української мови. Синтаксис : підручник. Київ : Либідь, 1993. 368 с.
35. Вихованець І. Р. Предикативність. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 520.
36. Вихованець І. Р. Члени речення. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 796–797.
37. Волох О. Т., Чемерисов М. Т., Чернов Є. І. Сучасна українська літературна мова. К. : Вища школа, 1976. 376 с.
38. Гайденко Ю. О. Властивості та ознаки слова. *Наукові записки Національного університету «Острозька академія». Серія «Філологічна»*. 2015. Вип. 55. С. 54–56.
39. Ганич Д. І., Олійник І. С. Словник лінгвістичних термінів. К. : Вища школа, 1985. 360 с.
40. Гасюк Г. М. Субстантивне словосполучення як комунікативна одиниця. Субстантивно-дієслівні кореляції. *Вісник Львівського університету. Серія: іноземні мови*. Львів, 2009. Випуск 16. С. 7–14.

41. Геракліт. Фрагменти. *Філософська і соціологічна думка*. 1991. № 4. С. 152–58.
42. Герман В. В. Складне синтаксичне ціле: до питання теорії. *Філологічні науки* : збірник наукових праць. Суми : Видавництво СумДПУ ім. А. С. Макаренка, 2009. С. 27–35.
43. Герман В. В. Словосполучення: дискусійні питання сучасного синтаксису. *Українське мовознавство* : міжвідомчий науковий збірник. Харків : Цифра Прінт, 2012. Вип. 42 / 1. С. 73–78. URL: https://repository.sspu.edu.ua/bitstream/123456789/8960/1/Словосполучення_%20дискусійні%20питання%20сучасного%20синтаксису.pdf (дата звернення 9.09. 2023).
44. Герман К. Ф. Структурно-семантичний аналіз складносурядних речень сучасної української літературної мови. Чернівці, 1973. 54 с.
45. Глушкова Г. М. Структурно-семантичні типи сурядності : дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 01. Дніпропетровськ, 1998. 184 с.
46. Городенська К. Г. Дери́вація синтаксичних одиниць. К. : Наук. думка, 1991. 192 с.
47. Городенська К. Г. Граматичний словник української мови: Сполучник. Херсон : Видавництво ХДУ, 2007. 340 с.
48. Городенська К. Г. Сполучники української літературної мови: монографія. Київ., Інститут української мови : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2010. 208 с.
49. Городенська К. Г. Градаційні складносурядні речення в українській мові: структура та внутрішньозначеннєва диференціація. *Українська мова*. 2019. № 3. С. 29–39.
50. Городенська К. Г. Формально-граматична та семантико-синтаксична типологія розділових складносурядних речень української мови. У *пошуках гармонії мови*. До 80-ліття від дня народження члена-кореспондента Національної академії наук України, доктора філологічних наук, професора Ніни Федорівни Клименко / упоряд.

- Є. А. Карпіловська та ін. Київ : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2020. С. 219–225.
51. Греб М. М. Семантико-граматичні чинники формування зіставного відношення у складних конструкціях сучасної української мови : монографія. Донецьк : ТОВ «Юго-Восток, Лтд», 2007. 188 с.
 52. Гринишин У. П. Структурно-семантичні типи градаційних синтаксичних конструкцій. *Мова: класичне – модерне – постмодерне* : зб. наук. ст. Нац. ун-т «Києво-Могилянська академія». К. : СІК ГРУП УКРАЇНА, 2014. Вип. 1. С. 56–62.
 53. Грищенко А. П. Складносурядне речення в сучасній українській літературній мові. К. : Наук. думка, 1969. 156 с.
 54. Грищенко. Розділові складносурядні речення. *Сучасна українська літературна мова* / за заг. ред. І. К. Білодіда. К. : Наук. думка, 1972. С. 407–409.
 55. Гурко О. Приєднувальні конструкції як засіб імплікування ствердження. *Рідний край*. 2014. № 2. С. 117–119.
 56. Данильян О. Г. Філософія : підручник. Х. : Право, 2013. 432 с.
 57. Дегтярьова І. О. Стилістичний потенціал української постмодерністської прози : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01. К., 2009. 280 с.
 58. Денисенко З. М. Семантичне узгодження в словосполученні на рівні периферії денотативно-сигніфікативного макрокомпонента. *Мовознавчий вісник*. Черкаси, 2016. № 21. С. 134–141.
 59. Діброва В. А. Когнітивна природа заперечення як здатність мислення людини виражати ставлення до дійсності. *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету*. 2015. Вип. 17(2). С. 124–126.
 60. Дорошенко С. І. Безсполучникові складні речення – окремий тип складних структур. *Синтаксис української мови* : хрестоматія: у 2 ч. /

- Упоряд. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 1. С. 537–543.
61. Дудик П. С. Синтаксис сучасного українського розмовного літературного мовлення. Просте речення: еквіваленти речення. К., 1973. 288 с.
 62. Дудик П. С. Словосполучення в українській літературній мові. Київ, 1998. 136 с.
 63. Дудик П. С., Прокопчук Л. В. Синтаксис української мови: підручник. Київ : Академія, 2001. 380 с.
 64. Дудик П. С. Сурядні словосполучення: основні питання теорії. *Синтаксис української мови* : хрестоматія: У 2 Ч. / упоряд. : А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ «Київський університет», 2019. Ч. 1. С. 31–37.
 65. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук та ін. К. : Наукова думка, 1982. Т. 1 : А – Г. 632 с.
 66. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук (гол. ред.), В. Т. Коломієць, О. Б. Ткаченко. К. : Наукова думка, 1985. Т. 2 : Д – Копці. 572 с.
 67. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук та ін.; укладачі : Р. В. Болдирев та ін. К. : Наукова думка, 2003. Т. 4 : Н – П. 657 с.
 68. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук та ін.; укладачі : Р. В. Болдирев, та ін. К. : Наукова думка, 2006. Т. 5 : Р – Т. 705 с.
 69. Етимологічний словник української мови: В 7 т. / ред. кол. : О. С. Мельничук та ін.; укладачі : Г. П. Півторак та ін. К. : Наукова думка, 2012. Т. 6 : У – Я. 568 с.
 70. Жайворонок В. В. Приєднувальні сполучники у структурі складного речення. *Мовознавство*. 1975. № 5. С. 67–74.

71. Завальнюк І. Я. Структура та стилістичні параметри вживання складноприєднувальних конструкцій у сучасному українському газетному мовленні. *Лінгвістичні студії* : зб. наук. праць Донецького державного університету. Донецьк, 2008. Вип. 17. С. 199–206.
72. Завальнюк І. Я. Оновлена стилістична конотативність складносурядних речень в українському газетному мовленні початку ХХІ ст. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 10. Проблеми граматики і лексикології української мови* : зб. наук. праць. К. : НПУ імені М.П. Драгоманова, 2009. Вип. 5. С. 200–206.
73. Загнітко А. П. Теоретична граMATика української мови: Синтаксис : монографія. Донецьк : ДонНУ, 2001. 662 с.
74. Загнітко А. П. Український синтаксис: теоретико-прикладний аспект. Донецьк, 2009. 137 с.
75. Загнітко А. П. Теоретична граMATика сучасної української мови. Морфологія. Синтаксис. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 992 с.
76. Загнітко А. П. Словник сучасної лінгвістики: Поняття і терміни. Донецьк : ДонНУ, 2012. Т. 3. 426 с.
77. Загнітко А., Миронова Г. Синтаксис української мови. Теоретико-прикладний аспект. Masarykova university, 2013. 225 с.
78. Загнітко А. Сучасний лінгвістичний словник. Вінниця : ТВОРИ, 2020. 920 с.
79. Іваницька Н. Л. «Повнозначне слово» з позицій сучасного осмислення його лінгвальної сутності. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені М. П. Драгоманова. Серія 08. Філологічні науки (мовознавство і літературознавство)*. 2009. Вип. 2. С. 39–47.
80. Іваницька Н. Л. Синтаксична структура двоскладного речення. *Синтаксис української мови* : хрестоматія: у 2 ч. / упоряд. :

- А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ «Київський університет». 2019. Ч. 1. С. 128–139.
81. Історія української мови: Ситнтаксис / Г. П. Арполенко, А. П. Грищенко, В. В. Німчук та ін. К. : Наукова думка, 1983. 504 с.
 82. Іщенко Н. Г. Оцінний компонент лексичного значення слова. *Філологічні трактати*. Суми, 2010. № 3. С. 47–50.
 83. Каранська М. У. Приєднувальний зв'язок у синтаксичній одиниці спілкування. *Наукові записки Житомирського державного педагогічного інституту імені Івана Франка. Серія: Лінгвістика*. Житомир, 1959. Т. 11. С. 3–16.
 84. Кіркоська І. С. Заперечення як полярна категорія мови. *Наукові записки Національного університету Острозька академія. Сер.: Філологічна*. 2012, № 26. С. 131–134.
 85. Коваленко О. О., Ашурко Ю. О. Теоретичні аспекти синкретичних явищ в українській мові. *The 8th International scientific and practical conference «Modern research in world science»*. Lviv, Ukraine, October 29–31, 2022. С. 1109–1114.
 86. Коваль А. П. Науковий стиль сучасної української літературної мови: структура наукового тексту. К. : Вид-во Київс. ун-ту, 1970. 306 с.
 87. Коваль А. П. Практична стилістика сучасної української мови. К. : Вища шк., 1987. 351 с.
 88. Коваль Л. М. Інформативна недостатність повнозначного слова як граматичне явище. *Актуальні проблеми менталінгвістики* : зб. наук. пр. Черкаси : Вид-во Черкаськ. ун-ту ім. Б. Хмельницького, 2003. С. 56–62.
 89. Козицька О. А., Давнюк С. В. Сурядні сполучники як виразники приєднувальних семантико-синтаксичних відношень. *Наукові записки. Серія «Філологічні науки»*. Ніжинський державний університет імені Миколи Гоголя / відп. ред. Г. В. Самойленко. Ніжин : НДУ ім. М. Гоголя, 2013. Кн. 3. С.103–106.

90. Комлик Н. Ю. Англійські ідіоми із сурядними словосполученнями як репрезентанти англомовної картини світу. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2022. № 2 (350). С. 51–59.
91. Комлик Н. Ю. Англійські прислів'я як експлікатори сурядних словосполучень із єднальним сполучником And та протиставним But. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2021. № 3 (341). С. 60–66.
92. Комлик Н. Ю. Диференційні ознаки сурядності. *Вісник Луганського національного університету імені Тараса Шевченка (філологічні науки)*. 2020. № 4 (335). С. 18–26.
93. Комлик Н. Ю. Звужений ряд сурядних словосполучень: формально-граматичні чинники лімітативності. *Львівський філологічний часопис*. 2021. № 10. С. 64–70.
94. Комлик Н. Ю. Зображення шляху спокути гріха за допомогою сурядних словосполучень у поемі «Катерина» Т. Шевченка. *The 8 th International scientific and practical conference «Modern directions of scientific research development»*. VoScience Publisher, Chicago, USA, January 26–28, 2022. Chicago, 2022. С. 779–784.
95. Комлик Н. Ю. Лінгвальні вияви української ментальності у фразеологізованих сурядних словосполученнях. *Закарпатські філологічні студії*. Випуск 26, том 1. 2022. С. 60–64.
96. Комлик Н. Ю. Семантичне тло сурядних словосполучень у поемі І. П. Котляревського «Енеїда». *New development horizons of Philological science: Scientific monograph*. Polonia University in Czestochowa. Baltija publishing, 2022. С. 82–100.
97. Комлик Н. Ю. Семантично-функційні потенції сурядних словосполучень в українському художньому дискурсі ХХ століття. *Сучасні проблеми дослідження української мови й методики її навчання в закладах загальної середньої та вищої освіти* : матеріали Міжнародної

- науково-практичної конференції (16 – 17 лютого 2023 р., м. Полтава). Полтава : ПНПУ імені В. Г. Короленка, 2023. С. 62–66.
98. Комлик Н. Ю. Словосполучення і слово: номінативна симетрія та асиметрія. *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2021. Том 32 (71), № 3. С. 22–26.
99. Комлик Н. Ю. Специфіка сурядних словосполучень комбінованого ряду. *Сучасні аспекти модернізації науки: стан, проблеми, тенденції розвитку: матеріали XXV Міжнародної науково-практичної конференції*. (м. Рига Латвія), 7 жовтня 2022 року. С. 232–237.
100. Комлик Н. Ю. Сурядні словосполучення в поліаспектному представленні. *Матеріали VII Міжнародної науково-практичної конференції «The world of science and innovation»*. Лондон, 10–12 лютого 2021 р. Лондон, 2021. С. 590–598.
101. Комлик Н. Ю. Сурядні словосполучення у вишівському курсі сучасної української мови: традиції й новаторство. *Scientific and pedagogical internship «Professional training of a modern philologist: the use of European practices in the education system of Ukraine»*. Czestochowa, Republic of Poland, October 25 – December 5, 2021. Poland, 2021. С. 91–94.
102. Комлик Н. Ю. Сурядні словосполучення як експлікатори способу мислення XXI століття. *Матеріали I науково-практичної конференції «Соціально-гуманітарні проблеми XXI століття: актуальність, багатополлярність, перспективи розвитку»*. ДЗ «Луганський національний університет імені Тараса Шевченка», м. Полтава, 29 листопада 2022 року. С. 97–102.
103. Комлик Н. Ю. Сурядні словосполучення як засоби експлікації духовного відродження головного героя казки Оскара Уальда «Хлопчик-Зірка». *Науковий вісник МГУ. Серія: Філологія*. 2021. Том 1, № 51. С. 65–68.

104. Комлик Н. Ю. Типологія, семантика, текстотвірні функції сурядних словосполучень у творі «Твої листи пахнуть зов'язими трояндами» Лесі Українки. *Всеукраїнська наукова інтернет-конференція «Леся Українка і сучасний гуманітарний дискурс»*. Чернівці, 23 лютого 2021 р. Чернівці, 2021. С. 47–48.
105. Комлик Н. Ю., Педченко С. О. Комунікативно-прагматичні функції сурядних словосполучень в контексті міжкультурного спілкування. *II Міжнародна науково-практична конференція «Міжкультурна комунікація в контексті глобалізаційного діалогу: стратегії розвитку*. Ч. 2. М. Одеса, 25–26 листопада 2022 року. С. 62–64.
106. Комлик Н. Ю., Педченко С. О. Семантичне наповнення сурядних словосполучень у поемі Т. Шевченка «Марія». *The 4th International scientific and practical conference «Science and technology: problems, prospects and innovations»*. CPN Publishing Group, Osaka, Japan. 2023. С. 443–448.
107. Комлик Н. Ю. Conjunctionless phrases: formal and grammatical background. *PNAP : Periodyk Naukowy Akademii Polonijnej*. Częstochowa, 2022. 50 (2022), nr 1. С. 68–75.
108. Конверський А. Є Логіка (традиційна та сучасна) : підручник для студ. вищ. Навч. закладів. К. : Центр учбової літератури, 2008. 536 с.
109. Конверський А. Є. Сучасна логіка (класична та некласична). 2-ге вид. перероб. та доп. К. : Центр учбової літератури, 2017. 294 с.
110. Кононенко В. І., Кононенко І. В. Контрастивна граматики української та польської мов: навч. посібник. К. : Вища школа, 2006. 391 с.
111. Корж З. З. Предикативність у номінативних реченнях сучасної української мови. *Науковий вісник ДДПУ імені І. Франка. Серія «Філологічні науки»*. Мовознавство. Том 1. 2016, № 5. С. 159–163.
112. Косарева М. М. Особливості функціонування градаційних сполучників із базовими компонентами не лише (не лиш, не лишень) та не тільки. *Науковий часопис Національного педагогічного університету імені*

- М. П. Драгоманова. *Серія 10: Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2012. Вип. 9. С. 65–68. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Nchnpu_10_2012_9_22 (дата звернення 04.01.2024).
113. Коцюбовська Г. А. Приєднувальні конструкції: функціонально-текстовий аспект : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Дніпропетровськ, 2002. 16 с.
 114. Кочерган М. П. Вступ до мовознавства. Підручник для студентів філологічних спеціальностей вищих навчальних закладів. К. : Видавничий центр «Академія», 2001. 368 с.
 115. Кочерган М. П. Дистрибуція. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 143.
 116. Кочерган М. П. Парадигматика. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С.458.
 117. Кочерган М. П. Синкретизм. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 584–585.
 118. Кочерган М. П. Синтагматика. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 591.
 119. Кочерган М. П. Сполучуваність *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 657–658.

120. Кочерган М. П. Форма і зміст у мові. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 766.
121. Кривуля О. М. Філософія : навчальний посібник. Х. : ХНУ імені В. Н. Каразіна, 2010. 592 с.
122. Круковський В. І., Круковська О. В. Комунікативно-функціональні та прагматико-семантичні особливості сполучників ЕТ (І) та ОУ (АБО) у спеціалізованому дискурсі (на матеріалі французької мови). *Науковий вісник кафедри ЮНЕСКО КНЛУ. Серія Філологія. Педагогіка. Психологія*. 2018. Випуск 36. С. 7–13.
123. Кулик Б. М. Курс сучасної української літературної мови : підруч. для фак. мови і л-ри пед. ін-ів. К. : Рад. школа, 1961. Ч. II. Синтаксис. 287 с.
124. Кулібаба С. О. Повнозначне слово в денотативному аспекті вивчення його лінгвальної сутності. *Закарпатські філологічні студії*. 2018. Вип. 5. Т. 2. С. 7–11.
125. Курс сучасної української літературної мови. Том II : Синтаксис / за ред. Л. А. Булаховського. К. : Радянська школа», 1951. 407 с.
126. Кухар Н. І. Граматична та семантична типологія факультативних компонентів (ФК) з атрибутивним значенням. *Наукові записки ВДПУ. Серія: Філологія*. Випуск 4. Вінниця, 2002. С. 65–70.
127. Куц О. В. Структурна схема речення як одиниця синтаксичної парадигми. *Проблеми граматики і лексикології української мови*. 2010. Вип. 6. С.114–119.
128. Кучеренко І. Об'єкт і предмет синтаксису. *Українське мовознавство*. 1973. Вип. 1. С. 28–34.
129. Ленська С. В. Експресіоністичність новели В. Стефаника «Камінний хрест» крізь призму синтаксичної організації тексту. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 29. Том 1. С. 284–288.

130. Ленська С. В. Специфіка сурядних словосполучень у новелі Григора Тютюнника «Три зозулі з поклоном». *Актуальні питання гуманітарних наук* : Міжвузівський збірник наукових праць молодих вчених Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. 2023. Вип. 65. Том 2.С. 168–172.
131. Ленська С. В. Семантико-стилістичний потенціал синтаксем нижчого рівня в новелі М. Коцюбинського «Цвіт яблуні». *Вчені записки Таврійського національного університету імені В.І. Вернадського. Серія: Філологія. Журналістика*. 2023. Том 34 (73), № 4. С. 19–23.
132. Леута О. І. Старослов'янська мова : підручник для студентів філол. спеціальностей вищих навчальних закладів. К. : Вища школа, 2001. 255 с.
133. Літературознавчий словник-довідник / за ред. Р. Т. Гром'яка та ін. К. : ВЦ «Академія», 2007. 752 с.
134. Логіка : підручник для студ. вищих. навч. закладів / за заг. ред. В. Д. Титова. Х. : Право, 2005. 208 с.
135. Марчук Л. М. Категорія градації в сучасній українській літературній мові : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня д-ра. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Київ, 2008. 29 с.
136. Масицька Т. Є. Типологія семантико-синтаксичних реченневих залежностей: монографія. Луцьк : ПВД «Твердиня», 2016. 416 с.
137. Матушак О. Формально-граматичне співвідношення в системі складносурядних градаційних речень. *Науковий вісник Чернівецького університету*. 2009. Випуск 475–477. Слов'янська філологія. С. 195–199.
138. Медведєв Ф. П. Система сполучників в українській мові : Короткий нарис. Х. : Вид-во Харків. ун-ту, 1962. 90 с.
139. Мельничук О. С. Розвиток структури слов'янського речення. К. : Наукова думка, 1966. 324 с.
140. Мельничук О. С. Словосполучення. *Сучасна українська літературна мова: Синтаксис* / за ред. І. К. Білодіда. К. : Наук. думка, 1972. 516 с.

141. Мірченко М. В. Функціональний аналіз синтаксичних одиниць (словосполучення, просте речення): навч. посіб. К. : ІЗМН, 1997. 234 с.
142. Мірченко М. В. Категорія сурядності. *Українська мова*. 2002. № 4. С. 80–89.
143. Мірченко М. В. Синтаксичні категорії речення : автореф. дис. ... д-ра філол. наук : 10.02.01. К., 2002. 36 с.
144. Мірченко М. В. Структура синтаксичних категорій: монографія. Луцьк : РВВ «Вежа» Волин. держ. ун-ту ім. Лесі Українки, 2004. 394 с.
145. Ніколаєва Н. Г. Семантико-синтаксична організація речень з дієслівними предикатами мовлення : автореф. дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10. 02. 01 К., 2003. 27 с.
146. Ніколашина Т. І., Павлова І. Г. Лінгвопрагматичні вияви сурядних словосполучень. *Закарпатські філологічні студії*. 2023. Вип. 29. Том 2. С. 19–23.
147. Ніколашина Т. І., Павлова І. Г. Особливості вивчення словосполучення у школі: новий погляд на проблему. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки*. 2023. Випуск 3 (206). С. 88–93.
148. Ніколашина Т. І. Роль сурядних словосполучень у творенні алегоричного змісту поеми «Неофіти» Т. Шевченка. *Проблеми гуманітарних наук: збірник наукових праць Дрогобицького державного педагогічного університету імені Івана Франка. Серія «Філологія»*. 2023. № 54. С. 76–82.
149. Овчиннікова І. І. Лексико-граматична класифікація дієслів конкретної фізичної дії з семантикою створення об'єкта в українській мові : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.01. К., 1993. 212 с.
150. Ожоган А. Рівні валентності дієслівних предикатів. *Наукові записки. Серія: Філологічні науки (мовознавство): У 2 ч.* Кіровоград : РВВ КДПУ ім. В. Винниченка, 2007. Вип. 73. Ч. 1. С. 94–100.
151. Орап М. О. Лексична сполучуваність як параметр індивідуального стилю мовленнєвого досвіду. *Науковий вісник Херсонського*

- державного університету. Серія «Психологічні науки». 2015. Випуск 3. Том 1. С. 65–70.
152. Орендарчук О. М. Валентнісні відношення дієслів тематичної групи «чуттєвої сфери» в контрактивному аспекті (на матеріалі англійської та української мов) : дис. на здобуття наук. ступеня канд. філол. наук : спец. 10.02.17 «Порівняльно-історичне і типологічне мовознавство». К., 2010. 18 с.
153. Павлов В. І., Лебедев В. О. Словник найбільш уживаних термінів з філософії, логіки, етики, естетики та релігієзнавства. Харків : УкрДУЗТ, 2019. 160 с.
154. Павлова І. Г. Функціонування сурядних словосполучень у складі паремій. *Південний архів (філологічні науки)*. 2023. № 94. С. 27–34.
155. Павлович О. Типологічні вияви конгрегаційно-системних відношень у структурі ряду. *Лінгвістичні студії*. 2011. Вип. 22. С. 201–204.
156. Париляк Л. І. Структура функціонально-семантичного поля ітеративності в сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Івано-Франківськ, 2008. 216 с.
157. Половова О., Саламанюк Н. Прояви якісної асиметрії на рівні складносурядних зісвтавно-протиставних речень. *Матеріали II Міжнародної славістичної конференції, присвяченої пам'яті святих Кирила і Мефодія* / за заг. ред. О. О. Маленко. Харків – Шумен : ХНПУ; ХІФТ, 2022. С. 136–141.
158. Приходько А. м. Складносурядні речення в сучасній німецькій мові : монографія. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 292 с.
159. Прокопчук Л. В. Лінгвістична сутність категорії порівняння. *Наукові записки ВДПУ. Серія : Філологія*. Випуск 2. Вінниця, 2000. С. 106–110.
160. Радіонова Т. М. Еволюція лінгвістичних поглядів на статус і структуру ряду як мовної одиниці. *Наукові праці [Чорноморського державного університету імені Петра Могили]*. Сер.: Філологія. Мовознавство. 2009. Т. 98, Вип. 85. С. 72–75.

161. Розвиток мовлення дітей старшого дошкільного віку : монографія / Л. О. Калмикова, Н. В. Харченко, С. Д. Дем'яненко, Л. А. Порядченко; за заг. ред. Л. О. Калмикової. К. : Вид-во «ПП Медведєв», 2007. 304 с.
162. Романенко О. П. Етапи розвитку комбінаторної семасіології: від текорії сполучуваності до комбінаторної синтагматики. *Молодий учений*. 2019. №5 (69). С. 177–180.
163. Рудківська Н. Л. Особливості словосполучень та їх роль у розвитку мовлення дитини. *Науковий вісник Миколаївського національного університету імені В. О. Сухомлинського. Серія: Педагогічні науки*, 2015, Вип. 2. С. 152–156.
164. Рула Н. В. Градаційні речення як семантико-синтаксичний різновид складносурядних конструкцій. *Південний архів (філологічні науки)*. 2018. № 72. Том 1. С. 31–37.
165. Рула Н. В. Семантико-синтаксична типологія складносурядних речень у сучасній українській мові : дис. ... канд. філол. наук : 10. 02. 01. Луцьк, 2019. 260 с.
166. Рула Н. В. Формально-граматична та семантико-синтаксична організація складносурядних речень із сполучником а. *Типологія та функції мовних одиниць*. 2015. № 1 (3). С. 211–221.
167. Святобаченко І. С. Питання безсполучникового складного речення в українському та російському мовознавстві. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2011. Вип. 6 (2). С. 99–106.
168. Селіванова О. О. Сучасна лінгвістика : термінологічна енциклопедія. Полтава, 2006. 716 с.
169. Синтаксис української мови : навчальний посібник / уклад. О. В. Дуденко. Умань : ВПЦ «Візаві», 2017. 164 с.
170. Слинько І. І., Гуйванюк Н. В., Кобилянська М. Ф. Синтаксис сучасної української мови: Проблемні питання. К. : Вища шк., 1994. 670 с.

171. Словник лінгвістичних термінів / за ред. Є. В. Кротевича. К. : Вид-во АН Української РСР, 1957. 235 с.
172. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1971. Т. 2 : Г – Ж. 550 с.
173. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1973. Т. 4 : І – М. 840 с.
174. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1978. Т. 9 : С. 916 с.
175. Словник української мови : в 11 т. / АН Української РСР, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні ; редкол. : І. К. Білодід (голова) та ін. Київ : Наук. думка, 1979. Т. 10: Т – Ф. 658 с.
176. Словник-довідник з курсу «Філософії для студентів 2, 3, 4 курсів усіх спеціальностей денної та заочної форм навчання / укл. А. Г. Чичков, О. М. Башкеєва, О. М. Патеріло. Дніпропетровськ : ДВНЗ УДХТУ. 2014. 20 с.
177. Смаль-Стоцький С., Гартнер Ф. Граматика руської мови. Вид. 3-е, переробл. Відень : Накладом власним, 1914. 202 с.
178. Сопачова В. В. Предикативність як синтаксична категорія (проблема визначення статусу та обсягу поняття). *Наукові праці Чорноморського державного університету імені Петра Могили комплексу «Києво-Могилянська академія»*. Серія: Філологія. Мовознавство. 2009. Том 119. Вип. 106. С. 77–82.
URL : <https://lib.chmnu.edu.ua/pdf/naukpraci/movoznavstvo/2010/119-106-16.pdf> (дата звернення 29. 12. 2023).
179. Соссюр Ф. де. Курс загальної лінгвістики /пер. з фр. А. Корнійчук, К. Тищенко. К. : Основи, 1998. 324 с.

180. Спільник Т. М. Значення градації в аспекті комунікативної перспективи висловлення. *Культура народів Причорномор'я*. 2002. № 32. С. 229–231.
181. Спільник Т. М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови : автореф. дис. ... канд. філол. наук : 10.02.01. Харківський держ. пед. ун-т імені Г. С. Сковороди. Харків, 2004. 19 с.
182. Спільник Т. М. Градаційне відношення в структурі складних сполучникових конструкцій сучасної української мови : дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.01 «Українська мова». Харківський держ. пед. ун-т ім. Г. С. Сковороди. Х., 2004. 177 с.
183. Спільник Т. М. Складні речення сучасної української мови із семантикою градації. *Verba Magistri: Мовознавство. Літературознавство. Журналістикознавство. Педагогіка. Методика* : зб. наук. праць, присвячений ювілею доктора філологічних наук, професора С. В. Ломакович. Харків, 2008. С. 361–371.
184. Спільник Т. М. Вираження градації в структурі складних ускладнених речень в тексті. *Мова і культура*. 2012. Вип. 15. С. 115–119.
185. Станіслав О. В. Огляд теоретико-методологічних засад вивчення сучасного синтаксису: спектр проблематики, основні напрямки дослідження, перспективи розвитку (на матеріалі французької мови). *Науковий вісник Міжнародного гуманітарного університету. Сер.: Філологія*. 2015. № 14. С. 205–208.
186. Станіславська Л. В. Валентність як семантико-синтаксична категорія дієслова-предиката. *Дослідження з лексикології і граматики української мови*. URL: <http://ukrmova.com.ua/zmist-zhurnalu/vipusk11/valentnist-yak-semantiko-sintaksichna-kategoriya-diyeslova-predikata/> (дата звернення 02.01.2024).
187. Степаненко М. І. Взаємодія формально-граматичної і семантичної валентності у структурі словосполучення та речення. К., 1997. 216 с.

188. Степаненко М. І. Просторові поширювачі у структурі простого речення : монографія. Полтава : ПП «Астроя», 2020. 576 с.
189. Сучасна українська літературна мова : підручник / М. Плющ та ін. К. : Вища школа, 1994. 413 с.
190. Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів та ін. К. : Либідь, 2001. 400 с.
191. Сучасна українська літературна мова : навч. посібник для студ. вищ. навч. закл. / С. О. Караман та ін. ; за ред. С. О. Карамана. К. : Літера ЛТД, 2011. 560 с.
192. Сучасна українська літературна мова: Морфологія. Синтаксис : підручник / А. К. Мойсієнко, І. М. Арібжанова, В. В. Коломийцева та ін. К. : Знання, 2010. 374 с.
193. Тараненко О. О. Еліпсис. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 171.
194. Тараненко О. О. Фігури мови. *Українська мова: енциклопедія* / НАН України, Ін-т мовознав. ім. О. О. Потебні, Ін-т укр. мови. : В. М. Русанівський та ін. Вид. 2-ге, випр. і допов. Київ : Вид-во «Українська енциклопедія» ім. М. П. Бажана, 2004. С. 756–757.
195. Ткаченко О. Г. Системні відношення в мові. *Науковий часопис НПУ імені М. П. Драгоманова. Серія 9. Сучасні тенденції розвитку мов.* 2007. Вип. 1. С. 80–83.
196. Тронь А. А. Засоби вираження кратності у сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук : спец. 10.02.04 «Германські мови». Львів, 2008. 24 с.
197. Удовиченко Г. М. Словосполучення в сучасній українській мові. Київ: Наукова думка, 1968. 227 с.
198. Удовиченко Г. М. Співвідношення словосполучень із суміжними синтаксичними категоріями. *Синтаксис української мови: у 2 ч. Ч. 1.* /

- упоряд.: А. Мойсієнко, В. Чумак, С. Шевель. К. : ВПЦ «Київський університет». 2019. С. 112–127.
199. Федоренко О. І. Лексична сполучуваність компонентів сталих дієслівно-субстантивних виразів типу *to give a smile, to have a look, to make a suggestion* у сучасній англійській мові : автореф. дис. ... канд. філол. наук. : 10.02.04. Львів : Львівський нац. ун-т ім. І. Франка, 2004. 22 с.
200. Христіанінова Р. О. Асемантичні сполучники і (й), а в складносурядних та синкретичних сурядно-підрядних реченнях. *Мова: класичне – модерне – постмодерне*. 2020. № 5 (2019). С. 139–157.
201. Христіанінова Р. О. Семантико-синтаксичні різновиди безсполучникових складносурядних речень у сучасній українській мові. *Типологія та функції мовних одиниць* : наук. журн. / редкол.: Н. М. Костусяк (гол. ред.) та ін.; Східноєвроп. нац. ун-т ім. Лесі Українки. Луцьк, 2014. № 1. С. 263–274.
202. Христіанінова Р. О. Формально-граматична організація складносурядних речень. *Наукові записки Бердянського державного педагогічного університету*. 2014. Вип. 4. С. 171–180
203. Чабаненко В. А. Стилїстика експресивних засобів української мови. Запоріжжя : ЗДУ, 2002. 351 с.
204. Шалдаїсова Г. В. Словосполучення і синтагми, їх сфери та функції. *Науковий вісник міжнародного гуманітарного університету. Серія: Філологія*. 2015. № 16. С. 190–192.
205. Шерех Ю. Нарис сучасної української літературної мови. Мюнхен : Вид-во «Молоде життя», 1951. 402 с.
206. Шитик Л. В. Феномен синкретизму в проекції на мовні рівні. *Вісник Черкаського університету. Серія «Філологічні наук»*. 2009. Вип. 169. С. 132–145.
207. Шитик Л. В. Синкретичні складносурядні речення в українській літературній мові. *Linguistic Bulletin*. 2022. № 32. С. 46–56.

208. Шугаєв А. В. Функціонування темпоральних дискурсивних маркерів у новинних статтях (на матеріалі англомовного медіа-дискурсу). *Текст і дискурс: когнітивно-комунікативні перспективи* : зб. матеріалів Міжвуз. наук. інтернет-конф. Кам'янець – Подільський : Кам'янець – Подільський університет імені Івана Огієнка. 28–29 березня 2017 р. С. 174–180.
209. Шульжук К. Ф. Синтаксис української мови: Підручник. К. : Видавничий центр «Академія», 2004. 408 с.
210. Шульжук Н. В. Складноприєднувальні конструкції у структурі діалогічної єдності. *Актуальні проблеми сучасної філології. Мовознавчі студії* : зб. наук. праць Рівненського державного гуманітарного університету. Рівне : РДГУ, 2004. Вип. 12. С. 22–23.
211. Шундель Т. О. До питання про диференційні опозиції сурядність / підрядність у науковій літературі. *Філологічні студії. Науковий вісник Криворізького державного педагогічного університету*. 2012. Вип. 7. С. 174–184. URL: http://nbuv.gov.ua/UJRN/PhSt_2012_7_20 (дата звернення 01.01.2024).
212. Ющук І. П. Поняття про словосполучення. *Дивослово*. 2009. № 10. С. 26–30.
213. Ющук І. П. Українська мова. К. : Либідь, 2004. 640 с.
214. Яшенкова О. В. Основи теорії мовної комунікації : навч. посіб. К. : ВЦ «Академія», 2020. 312 с.
215. Alexeyeva I. Theoretical grammar of modern English. Vinnytsya : Nova Knyha, 2007. 328 p.
216. Antoine G. La Coordination en français. 2 tomes. Paris : d'Artrey, 1962. Т. 2. 1024 p.
217. Bally Ch. Linguistique générale et linguistique française. Berne Francke, 1965. 440 p.
218. Baudouin de Courtenay. Antology. The beginnings of Structural Linguistics. Bloomington / London. 1972. 406 p.

219. Bauer J. Souřadně souvěti. Kapitoly ze srovnávacímlovnice ruske a česke. Praha, 1961. V. II. P. 101–105.
220. Bloomfield L. Language. Revised edition. London : George Allen&Unwi, 1973. 566 p.
221. Cristofaro S. Subordination. Oxford University Press, 2003. 376 p.
222. Fartakh A. La connotación y la idiosincrasia lingüística y cultural (asociaciones semántico-léxicas en el español de Granada y el árabe de Tetuán, Marruecos) : tesis doctoral de Filología Hispánica. Universidad de Granada. Granada, 1998. 369 p.
223. Frei Henri. La Grammaire des Fautes. Paris : Editions Slatkine. 2012. 318 p.
224. Gleason H. Allan. Introduction to Descriptive Linguistics. New York : Holt, Rinehart and Winston. 1955 (Revised edition 1965).
225. Gunneken J. Principes de linguistique psychologique. P., 1907. P. 205.
226. Harris Z. S. Methods in structural linguistics. Chicago : The University of Chicago Press, 1951. 384 p.
227. Haspelmath M. Coordination. *Language typology and syntactic description, vol. 2: Complex constructions*. Cambridge, 2007. P. 1–51.
228. Hegel Georg Wilhelm Fridrich. Wissenschaft der Logik. Band 1. Hansebooks, 2017. 756 p.
229. Horgan D. Coordinate Noun Phrase Disambiguation in a Generative Parsing Model. *Proceeding of the 45 th Annual Meeting of the Association of Computational Linguistics*. Prague, Czech Republic, June, 2007. Pp. 680–687.
230. Klemensiewicz Z. Skupienia czyli syntaktyczne grupy wyrazowe. Krakow, 1948. 96 p.
231. Krusinga E. A Hand book of Present-day English. Part II, English Accidence and Syntax. Vol. 3. Forgotten Books, 2018. 566 p.
232. Langacker R. On pronominalization and the chain of command. *Modern studies in English*. New Jersey, 1969. P. 160–186.
233. Matthews P. H. Oxford concise dictionary of linguistics. OUP, 2005. 410 p.

234. Mehmonova Yu. Ch. The role of wordcombination components in the sentence of English and Uzbek languages. «Germany» *Modern Scientific Research: Achievements, Innovations and Development Prospects*. 2023. Vol. 9. URL: <https://www.intereuroconf.com/index.php/MSRAIDP/article/view/159> (дата звернення 01.01.2024).
235. Ogden C. K. *Opposition: A Linguistic and Psychological Analysis*. Edited by C. George Sandulescu. Bucuresti, 2013. P. 21–84. URL: https://editura.mttlc.ro/carti/56_Charles_Ogden_Opposition_volume_two.pdf (дата звернення 04. 01.2024).
236. Plutarch. *Moralia*. Marix Verlag. 2012.
237. Ray J. *Essai sur la structure logique du Code civil français. Thèse Lettres*. P. : Félix Alcan, 1976. 296 p.
238. Reinhart T. *Anaphora and Semantic Interpretation*. London : Croom Helm.,1983. 223 p.
239. Ries I. *Was ist syntax (ein kritischer Versuch)*. United States, 2010. 176 p.
240. Ross J. R. *Constraints on variables in syntax*. PhD dissertation. MIT. 1967. URL: <https://dspace.mit.edu/handle/1721.1/15166> (дата звернення 01.01.2024).
241. Rudolph E. *Contrast. Adversative and Concessive Relations and their Expressions in English, German, Spanish, Portuguese on Sentence and Text Level*. Berlin ; New-York, 1996. 540 p.
242. Sanchez Lopes C. *On the distributive reading of coordinate phrases. Probus*. 1995. № 7(2). P. 181–196.
243. Sechehaye Albert. *Essai sur la structure logique de la phrase*. Paris Honore Champion, 1950. 237 p.
244. Spenser Herbert. *First Principles*. University Press of the Pacific ; 6th edition. 2002. 576 p.
245. Tarde G. *L'Opposition universelle*. Paris : Felix Alcan, 1897. 451 p.

246. Temperley D. The dependency structure of coordinate phrases: A corpus approach. *Journal of Psycholinguistic Reserch*. 2005. Vol. 34, No. 6. P. 577–601.
247. Tesnière Lucien (1953). *Esquisse d'une syntaxe structurale*. Paris : Klincksieck. 1953. 30 p.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Андрухович Ю. Дезорієнтація на місцевості. Івано-Франківськ : Лілея-НВ, 2006 . 127 с.
2. Антоненко-Давидович Б. Вибрані твори. К. : Грамота, 2006ю 334 с.
3. Апостроф : онлайн-ЗМІ. URL: <https://apostrophe.ua>
4. Багрянний І. Огненне коло. К. : Знання, 2015. 127 с.
5. Багрянний І. Людина біжить над прірвою К. : Центр учбової літератури, 2020. 288 с.
6. Бажан М. Твори в 4-х т. / передм. Л. Новиченка. К. : Дніпро. 1984. Т. 1. : Поезії та поеми 1923–1983. 673 с.
7. Бажан М. Політ крізь бурю : вибрані твори. К. : Криниця, 2002. 608 с.
8. Бакка Г. Людина і світ : підруч. для 11 кл. загальноосвіт. навч. закл. К. : Видавничий дім «Освіта», 2012. 240 с.
9. Барка В. Жовтий князь. К. : Кристал Бук, 2016. 288 с.
10. Басараба В. Страшний суд. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2013. 368 с.
11. Бердник О. Чаша Амрити : роман-феєрія. К. : Тріада-А «Афон» ВД, 2004. 624 с.
12. Білик І. Меч Арея : роман. К. : Веселка, 2003. 432 с.
13. Білик І. Дикі білі коні : історичний роман. К. : А.С.К., 2007. 320 с.
14. Білик І. Похорон богів : історичний роман. К. : А. С. К., 2008. 480 с.
15. Близнець В. Підземні барикади (роман). К. : Молодь, 1977. 315 с.
16. Брасюк Г. Донна Анна. К. : Сяйво, 1929. 300 с.
17. Бугай О. Бранець підводного царства. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Buhai_Oleksandr/Branets_pidvodnoho_tsarstva/
18. Вальд В. Останній бій Урус-шайтана. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 496.
19. Василенко М. уламки імперії : історичний роман у трьох частинах. Київ; Херсон : Просвіта, 2002. 276 с.

20. Васильченко С. Оповідання. Повісті. Драматичні твори. К. : Наукова думка, 1988. 600 с.
21. Ветров О. На скрижалях історії : іст. док. роман. Черкаси : Вертикаль, 2019. 378 с.
22. Винниченко в. Вибрані твори / упоряд. О. М. Савченко. Харків : Веста : Видавництво «Ранок», 2005. 352 с.
23. Винниченко В. Сонячна машина. Х. : Фоліо, 2023. 832 с.
24. Високий замок : щоденна газета. Львів. 2006–2022. URL: <https://wz.lviv.ua>.
25. Вихованець І. Таїна слова. К. : Рад. шк., 1990. 284 с.
26. Вишня Остап. Твори : у 5 т. Київ : Дніпро, 1974 – 1975. Т. 1. 1974. 456 с.; Т. 2. 1974. 358 с. ; Т. 4. 1975. 368 с.
27. Вишня Остап. Мисливські усмішки. Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2020. 416 с.
28. Вікторова Я. Прогулянка Луганськом. *Український тиждень*. 2016. 3 березня. № 9 (433). с. 48.
29. Вільде І. Сестри Річинські. Л. : Апріорі, 2011. 1264.
30. Вінграновський М. Манюня. Повісті. Оповідання. Есе. Львів : Видавництво «Літопис», 2003. 318 с.
31. Вінграновський М. Вибрані твори: У 3 т. Тернопіль: Богдан, 2004. Т. 1. 400 с. ; Т. 2. 400 с. ; Т. 3. 352 с.
32. Власов В. Історія України (профільний рівень) : підручник для 10 класу закладів загальної середньої освіти. К. : Літера ЛТД, 2018. 304 с.
33. Вовчок Марко. Вибрані твори : Маруся. Інститутка. Отець Андрій. Максим Гримач. К. : Видавничий союз «Андронум», 2021. 99 с.
34. Вороний М. Євшан-зілля : Поема. Вірші : Для сер. шк. віку. К. : Національний книжковий проєкт, 2010. 160 с.
35. Воронько П. М. Повінь: Вибрані твори. К. : Криниця, 2004. 608 с.
36. Воля О. Безкровна війна : народна епопея. У 2 т. Житомир : Рута, 2019. Т. 1. 1072 с.

37. Галаган М. З моїх споминів (1880-ті – 1920 р.) : Документально-художнє видання. К. : Темпора, 2005. 656 с. URL: https://shron3.chtyvo.org.ua/Galagan_Mykola/Z_moikh_spomyniv.pdf
38. Галицько-руські приповідки : у 3 т. / зібрав, упорядкував і пояснив Др. Іван Франко. Л. : Видавничий центр ЛНУ імені Івана Франка, 2006. Т. 1. 832 с.
39. Гончар О. Твоя зоря : роман. К. : Дніпро, 1985. 368 с.
40. Гончар О. Твори в дванадцяти томах. К. : Науково-виробниче підприємство «Видавництво «Наукова думка» НАНА України, 2012. Т. 9. Кн. 1. Публіцистика. 887 с.
41. Гончар О. Берег любові. К. : Центр навчальної літератури, 2020, 220 с.
42. Гончар О. Людина і зброя. К. : Центр навчальної літератури, 2020. 300 с.
43. Гончар О. Собор. К. : Видавничий союз «Андронум», 2021. 224 с.
44. Гончар О. Щоденники : у 3 т. К. : Веселка, 2002 – 2004. Т. 1. 2002. 455 с.; Т. 2. 2003. 607 с. ; Т. 3. 2004. 606 с.
45. Горностаєва М. Вогонь до Вогнедана. URL: <https://arkush.net/book/732/1>
46. Гридін С. Не такий. Львів : Видавництво Старого Лева, 2013. 176 с.
47. Грінченко Б. Твори : В 2 т. К. : Наук. думка, 1991. Т. 2. Повісті. Драматичні твори / упоряд. В. В. Яременка. 608 с.
48. Грінченко Б. Каторжна : повісті та оповідання. К. : Видавничий союз «Андронум», 2021. 82 с.
49. Грушевський М. Історія України- Руси : в 11 т., 12 кн. К. : Наукова думка, 1991 – 2000. Т. 1. 1991. 648 с. ; Т. 2. 1992. 633с. ; Т. 3. 1993. 586 с. ; Т. 4. 1993. 535 с.
50. Дашкієв М. Володар Всесвіту. К. : Молодь, 1955. 176 с.
51. Дереш Л. Пісні про любов і вічність (збірка). Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2014. 224 с.
52. Дзюба І. Спогади і роздуми на фінішній прямій. К. : Криниця, 2008. 928 с.

53. Довженко О. Вибрані твори / упоряд. К. Т. Кутковець. Львів : Каменяр, 1980. 302 с.
54. Довженко О. Зачарована Десна. Х. : Фоліо, 2017. 608 с.
55. Довженко О. Повість полум'яних літ. К. : Центр учбової літератури, 2017. 130 с.
56. Довженко От. Я кохаю музику. 2003. URL: http://bukvoid.com.ua/library/otar_dovzhenko/ya_kohayu_muziku/1.html
57. Дочинець М. Карби і скарби. Посвіт карпатського світу. Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 288 с.
58. Дрозд В. Катастрофа : роман (закінчення). *Сучасність*. 1969. № 3. С. 7–51.
59. Дрозд В. Лист землі. Книга долі і днів минутих : роман. К. : Укр. письменник, 1992. 559 с.
60. Дрозд В. Злий дух ; Із житієм ; Пришестя : романи. К. : Укр. письменник, 1999. 311 с.
61. Дрозд В. Ірій : повісті, оповідання. Х. : Фоліо, 2008. 320 с.
62. Економічна правда : онлайн-ЗМІ. 2009–2023. URL : <https://www.epravda.com.ua>
63. Єфремов С. Історія українського письменства. К. : Femina, 1995. 538 с.
64. Жолдак Б. Гальманах : оповідання. К. : Факт, 2007. 248 с.
65. Забіла Н. Козак Мамарига. К. : Веселка, 1974. 19 с.
66. Забужко О. Let me people go. К. : Факт, 2006. 232 с.
67. Загребельний П. Роксолана б роман. Х. : Фоліо, 2001. 685 с.
68. Зеров М. Поезії. Х. : Фоліо, 2023. 190 с.
69. Зеров М. Українське письменство ХХ сторіччя. Франко. До джерел. Х. : Фоліо, 2023. 160 с.
70. Зубанич Ф. Смереки в кленовому лісі: (Укр.еміграція в Канаді). *Вітчизна*. 1991. №6. С.126–154.
71. Іваничук Р. Черлене вино. Львів : Каменяр, 1979. 350 с.
72. Іваничук Р. Журавлиний крик : роман. Х. : Світловид, 2001. 384 с.

73. Іваничук Р. Мальви. Орда : романи. Х. : Фоліо, 2008. 415 с.
74. Івченко М. Порваною дорогою оповідання. К. : Маса, 1926. 95 с.
75. Іздрік Ю. Флешка-2gb. К. : Грані-Т, 2009. 248 с.
76. Кава І. Осіння стежка. К. : Веселка, 1977. 235 с.
77. Карпа І. Супермаркет самотності. Перламутрове порно. Х. : Книжковий клуб «Клуб сімейного дозвілля». 2008. 272 с
78. Карпенко-Карий І. Мартин Боруля. Хазяїн. Сто тисяч : комедії. Тернопіль : Богдан, 2020. 232 с.
79. Карпенко-Карий І. Наймичка. Безталанна. Сава Чалий. Тернопіль : Богдан, 2022. 224 с.
80. Кацай О. Пекло. Л. : Панорама, 2007. 344 с.
81. Кащенко А. Вибрані твори : навч. посіб. для уч. загальноосвіт. навч. закл. К. : Грамота, 2006. 464 с.
82. Квітка – Основ'яненко Г. Вибрані твори / уклад. та передм. О. Борзенка. Х. : Прапор, 2008. 480 с.
83. Кідрук М. Бот. Гуаякільський парадокс. Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2020. 512 с.
84. Клименко Н. Ф., Карпіловська Є. А., Кислюк Л. П. Динамічні процеси в сучасному українському лексиконі : монографія. К. : Видавничий дім Дмитра Бураго, 2008. 336 с.
85. Кобилянська О. Людина. Царівна : повісті. Львів : Червона калина, 2008. 378 с.
86. Кобилянська О. Земля. К. : Знання, 2020. 318 с.
87. Кокотюха А. Київські мобми. Х. : Фоліо, 2019. 320 с.
88. Коломійчук Б. Таємниця Єви. Харків : Фоліо, 2017. 256 с.
89. Кондатюк А. Хутір. Рівне : Волинські береги, 2005. 852 с.
90. Кониський О. Вибрані твори. К. : Центр учбової літератури. 2020. 480 с.
91. Кононенко Є. Повії теж виходять заміж. К. : Кальварія, 2004. 192 с.
92. Конотопець Н. Зорі. URL: <https://chtyvo.org.ua/authors/Konotopets/>

93. Корній Д. Зворотний бік світів. Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2016. 320 с.
94. Корлева Н. Без коріння. URL:
<https://www.ukrlib.com.ua/books/printit.php?tid=4691>
95. Косинка Г. Вибрані твори / упоряд. та передм. І. М. Андруссяка. Харків : Видавництво «Ранок», 2009. 336 с.
96. Костенко Л. Маруся Чурай. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. 224 с.
97. Костенко Л. Триста поезій. Вибрані вірші. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2020. 416 с.
98. Котляревський І. Енеїда. Наталка Полтавка. К. : Знання, 2018. 271 с.
99. Коцюбинський М. Вибрані твори. К. : «Дніпро№», 1974. 510 с.
100. Коцюбинський М. Тіні забутих предків. Новели. К. : Віхола, 2023. 280 с.
101. Коцюбинський М. Вибрані твори. Х. : Прометей, 2023. 352 с.
102. Кочерга І. Свіччине весілля. К. : Центр навчальної літератури, 2020. 160 с.
103. Кривуцький І. За полярним колом. Львів – Полтава, 2001. 372 с.
104. Кримська світлиця : всеукраїнська громадсько-політична та літературна газета. 2004. URL : <http://svitlytsia.crimea.ua/index.php>
105. Кримський А. Твори в п'яти томах. К. : Наукова думка, 1972 – 1974. Т. 1 : Поетичні твори, оповідання. 1972. 630 с.
106. Крип'якевич І. Історія козаччини. Львів, 1934. 132 с. URL : https://upload.wikimedia.org/wikipedia/commons/1/1b/Іван_Крип%27якевич_Історія_козаччини_%281934%29.pdf
107. Куліш М. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1990. Т. 1. 509 с. ; Т. 2. 977 с.
108. Куліш П. Чорна рада. Хроніка 1663 р. Тернопіль : Богдан, 2021. 256 с.
109. Курков А. Лагідний янгол смерті. Київ : КМ-БУКС, 2009. 384 с.
110. Лепкий Б. Вибрані твори. К. : Смолоскип, 2011. 606 с.
111. Лис В. С. Острів Сильвестра : Роман. Харків : Фоліо, 2009. 219 с.
112. Лис В. Країна гіркої ніжності. Харків : Книжковий Клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2015. 368 с.

113. Лисяк О. За стрілецький звичай. Львів : Червона калина, 1993. 145 с.
114. Логвин Ю. Золоті копита. К. : Мультимедійне видавництво Стрелибицького, 2018. 454 с.
115. Логвин Ю. Моїм шляхом. К. : Мультимедійне видавництво Стрелибицького, 2018. 92 с.
116. Лупій О. Гетьманська булава : історична повість. К. : Український письменник, 1996. 223 с.
117. Лупій О. Падіння останньої фортеці : історичний роман. К. : Веселка, 1996. 381 с.
118. Луцишина О. Іван і Феба. Львів : Видавництво Старого Лева, 2019. 392 с.
119. Маланюк Є. Поезії / упоряд. Т. Салига. Львів : УПІ ім. І. Федорова, Фенікс Лтд, 1992. 686 с.
120. Малик В. Князь Кий. Київ : Дніпро, 1989. 576 с.
121. Малик В. Чумацький шлях : роман, оповідання. Х. : Фоліо, 2013. 315 с.
122. Малик В. Таємний посол : роман : у 2 т. Х. : Прапор, 1993. Т. 1. 463. ; Т. 2. 542 с.
123. Малишко А. Поетичні твори. Літературно-критичні статті. Київ : Наук. думка, 1988. 736 с.
124. Матвієнко К. Час настав. Вінниця : Теза, 2011. 320 с.
125. Матіос М. Кулінарні фіглі. Л. : Піраміда, 2009. 208 с.
126. Матіос М. Армагедон уже відбувся : повість. Л. : ЛА «Піраміда», 2011. 109 с.
127. Матіос М. Чотири пори життя. Л. : Піраміда, 2011. 263 с.
128. Матіос М. Солодка Даруся: драма на три життя : роман. Л. : Піраміда, 2012. 421 с.
129. Матіяш Д. Роман про Батьківщину. К. : Факт, 2006. 172 с.
130. Медвідь В. Збирачі каміння. К. : Україна, 2006. 864 с.
131. Мирний Панас, Білик І. Хіба режуть воли, як ясла повні? (роман з народного життя). К. : Дніпро, 1977. 335 с.

132. Мирний Панас. Повія : роман. Харків : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2017. 416 с.
133. Мовчан П. Вертикаль слова. Про час, у якому жив, і про людей літератури і мистецтва. К. : Ярославів Вал, 2022. 608 с.
134. Мотиль О. СРСР як Російська імперія. Чим була радянська Україна. *Український тиждень*. 2012. № 46 (263). URL: <https://tyzhden.ua/srsr-iaakrosijska-imperia-chym-bula-radianska-ukraina/>
135. Музичка А. Леся Українка : її життя, громадська діяльність і поетична творчість. Одеса : Державне видавництво України, 1925. 108 с. URL: <https://www.l-ukrainka.name/uk/Studies/Muzychka.html>
136. Мушкетик Ю. Обвал : повісті та оповідання. К. : Рад. письменник, 1985. 381 с.
137. Мушкетик Ю. Гетьманський скарб. Харків : Фоліо, 2006. 416 с.
138. Мушкетик ю. На брата брат. Харків : Фоліо, 2007. 317 с.
139. Нестерчук М. Блакитна сарна : роман-балада. Львів : Каменяр, 2019. 400 с.
140. Нечуй-Левицький І. С. Твори в двох томах. Київ : Видавництво художньої літератури «Дніпро», 1977. Т. 1. Повісті та оповідання. 519 с.; Т. 2. Повісті. Оповідання. Нариси. Легенди. 502 с.
141. Нечуй-Левицький І. Над чорним морем. Дві московки. К. : Видавничий союз «Андронум», 2022. 218 с.
142. Нікітюк М. Можливо, завтра. Львів : Видавництво Анетти Антоненко, 2019. 224 с.
143. Новини Полтавщини. URL: <https://np.pl.ua>
144. Осьмачка Т. Ротонда душогубців. Х. : Фоліо, 2023. 352 с.
145. Павличко Д. Вибрані твори : у 2 т. К. : Дніпро, 1979. Т. 1. 517 с. ; Т. 2. 245 с.
146. Павленко Ю. Чорнильна історія. Письмо про Себе фікційного суб'єкта (на матеріалі французького роману XVIII — початку XXI століть) : монографія. Київ : Видавничий центр КНЛУ, 2018. 416 с.

147. Пагуляк Г. Книга снів і пробуджень : повість. *Сучасність*. 1995. № 10. С. 11–53.
148. Пагуляк Г. Мій Близький і Далекий Схід : повісті та есеї. Львів : ЛА «Піраміда», 2009. 136 с.
149. Пагуляк Г. Гіркі землі : містерія. *Березіль*. 2016. № 1 – 3. С. 15 – 118.
150. Пагуляк Г. Золоті двері, або кінець історій : есеїстика. *Березіль*. 2018. № 1–3. С. 107–123.
151. Пагуляк Г. Зачаровані музиканти. Слуга з Добромиля. Л. : Піраміда, 2019. 292 с.
152. Парфанович С. У лісничівці. Буенос-Айрес : Видавництво М. Денисюка, 1954. 183 с.
153. Парфанович С. Карусь і ми. URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Parfanovych_Sofia/Karus_i_my/
154. Пахомова Є. Таємниця галицького Версалю. Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного дозвілля», 2017. 352 с.
155. Пономаренко С. Тенета бажань. Київ : Дуліби, 2014. 368 с.
156. Попова О. А. Живлюще джерело. Кращі прислів'я та приказки українського народу. Донецьк : ТОВ «ВКФ «БАО», 2011. 448 с.
157. Рильський М. Твори : у 2 т. Київ : Дніпро, 1976. Т. 1. 430 с. ; Т. 2. 366 с.
158. Рильський М. Яблука доспіли, яблука червоні! : поезії : для серед. та ст. шк. віку / упоряд. І. О. Ільєнко. Київ : Веселка, 1986. 342 с.
159. Руденко М. Чарівний бумеранг : космологічна феєрія. К. : Молодь, 1966. 273 с.
160. Садовський М. Мої театральні згадки 1881–1917. К. : Держвидав образотворчого мистецтва і музичної літератури. 1956, 204 с.
161. Самчук У. Кулак. Месники. Віднайдений рай. Дрогобич : Відродження, 2009. 488 с.
162. Самчук У. Марія. Х. : Фоліо, 2002 160 с.
163. Самчук У. Ост : роман у 3 т. Т. 2 Темнота. Х. : Фоліо, 2019. 476 с.

164. Святе Письмо Старого і Нового Завіту / перекл. І. Хоменка. Л. : Свічадо, 2022. 1504 с.
165. Северинюк В. Популярні українські прислів'я та приказки : тематичний коментований словник. Тернопіль : «Богдан», 2019. 176 с.
166. Сенченко І. Оповідання. Повісті. Спогади. К. : Наукова думка, 1990. 664 с.
167. Сиротюк В. Д. Астрономія : підруч. для 11-го кл. закл. заг. серед. освіти. Київ : Генеза, 2019. 160 с.
168. Скляренко С. Святослав. Х. : Фоліо, 2018. 670 с.
169. Сліпачук В. Родовичі. Київ : Веселка, 1991. 214 с.
170. Слісаренко О. Чорний ангел. К. : Дніпро, 1990. 557 с.
171. Слісаренко О. Вибрані твори. К. : Смолоскип. 2011. 872 с.
172. Смілянський Л. Михайло Коцюбинський. К. : Молодь. 1968. 157 с.
173. Смолич Ю. Дитинство; Наші тайни; Вісімнадцятилітні: повість, романи. Київ : Наукова думка. 1989. 752 с.
174. Смолич Ю. Мова мовчання : новела. 1929.
URL: https://chtyvo.org.ua/authors/Smolych_Yurii/Mova_movchannia/
175. Снаговський М. Роман для нобелівської премії. 2014. URL: <http://www.gak.com.ua/creatives/1/39504>
176. Сняданко Н. Колекція пристрастей, або Пригоди молодої українки. Х. : Фоліо, 2006. 287 с.
177. Соболь В. Біологія : підруч. для 8 кл. загальноосвіт. навч. закл. Кам'янець – Подільський : Абетка, 2016. 288 с.
178. Соловій В. Українська лірика 1990-х – 2010-х років : метрика, ритміка, строфіка, фоніка : автореф. дис. ... канд. філол. Наук : 10. 01. 06. Київ. Нац. ун-т. ім. Тараса Шевченка. Київ, 2019. 20 с.
179. Сосюра В. Твори в 2 т. Київ 6 Наукова думка, 2000. Т. 1. : Поетичні твори. 648 с. ; Т. 2. Поеми. Роман. 552 с.
180. Сотник Ю. Людина без нервів (збірка). Київ : Веселка. 1973. 175 с.

181. Старицький М. Поетичні твори. Драматичні твори. Київ : Наук. думка, 1987. 576 с.
182. Старицький М. Облога Буші ; За двома зайцями. К. : Знання, 2018. 223 с.
183. Стельмах М. Вибрані твори : у 2 т. К. : Укр. письменник, 2003. Т. 1 : Чотири броди : роман. 594 с. ; Т. 2 : Гуси-лебеді летять...; Щедрий вечір : повісті. 266 с.
184. Стефаник В. Камінний хрест : новели. Х. : Фоліо, 2008. 255 с.
185. Стефаник В. Новели. Х. : Книжковий клуб «Клуб Сімейного Дозвілля», 2020. 304 с.
186. Стус В. Вибране. Х. : Фоліо, 2016. 544 с.
187. Стус В. Вибрані твори. К. : Андронум, 2021. 98 с.
188. Стус В. Палімпсести. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2021. 352 с.
189. Тисовська Н. Останній шаман. К. : Наш час, 2008. 392 с.
190. Тельнюк С. Ярм-долиною. К. : Веселка, 1991. 400 с.
191. Ткачук Я. Буревії. Книга пам'яті Львів : В-во «СПОЛОМ», 2004. 368 с.
192. Точманій М. Школа під дубом : оповідання. К. : Дніпро, 1958. 65 с.
193. Турянський О. Поза межами болю. К. : Кондор, 2022. 172 с.
194. Тютюнник Гр. М. Облога : вибрані твори. К. : Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 584 с.
195. Тютюнник Гр. Мануйлівський записник. Полтава : Полтавський літератор, 2019. 184 с.
196. Угрин-Безгрішний М. Нарис історії «Українських Січових Стрільців». Ч. 1. Рогатин. Львів – Київ : Журавлі. 1923. 131 с.
197. Українка Леся. Вірші. Драматичні поеми. Х. : Фоліо, 2008. 351 с.
198. Українка Леся. Усі твори в одному томі. К. : Перун, 2008. 1376 с.
199. Українська правда : інтернет-видання. 2016–2022.
URL: <https://life.pravda.com.ua>
200. Український тиждень : інтернет-журнал. 2021–2023.
URL: <https://tyzhden.ua>
201. УНІАН : онлайн-ЗМІ. 2009; 2021. URL: <https://www.unian.ua>

202. УНН : онлайн-ЗМІ. 2022. URL : <https://unn.ua>
203. Усна народна творчість. Моя Україно, мій ти раю. Київ : КМ-БУКС, 2014. 288 с.
204. Филипович П. Літературно-критичні статті. К. : Дніпро, 1991. 270 с.
205. Фразеологічний словник української мови / уклад. В. М. Білоноженко та ін. К. : Наукова думка, 1999. 984 с.
206. Франко І. З вершин і низин. Вірші та поеми. Київ: «Радянська школа», 1990. 575 с.
207. Франко І. Мойсей. К. : Пульсари, 2010. 144 с.
208. Франко І. Сойчине крило. Украдене щастя. Тернопіль : «Богдан», 2020. 152 с.
209. Хвильовий М. Твори в п'ятьох томах. Нью – Йорк – Балтімор – Торонто, 1975 – 1986. Т. 1. 436 с. ; Т. 2. 408 с. ; Т. 3. 504 с. ; Т. 4. 662 с. ; Т. 5. 834 с.
210. Хвильовий М. Вибрані твори. К. : Центр учбової літератури, 2021. 104 с.
211. Хвильовий М. Вальдшнепи. Х. : Фоліо, 2023. 348 с.
212. Циганчук К. Кривавими слідами. Х. : Фоліо, 2019. 256 с.
213. Цушко С. Хор : Партитура буття. К. Унів. вид-во «Пульсари», 2004. 160 с.
214. Черногуз О. Претенденти на папаху. К. : Дніпро, 1984. 351 с.
215. Шавалюк Л. Присмерк олігархату. Український тиждень. 2018. 27 вересня. № 39 (567). URL: <https://tyzhden.ua/prysmerk-oliharkhatu/>
216. Шарик С. Двічі графиня та двічі генерал. К. : Зелений пес, 2014. 496 с.
217. Шевченко П. Волоцюги. Луцьк : Терен, 2009. 288 с.
218. Шевченко Т. Кобзар. Х. : Школа, 2020. 576 с.
219. Шевчук В. Син волі. К.: Рад. письменник, 1984. 472 с.
220. Шевчук В. Дім на горі. К. : А-БА-БА-ГА-ЛА-МА-ГА, 2013. 500 с.
221. Шиян А. Твори в двох томах. К. : Дніпро, 1976. Т. 1. 679 с. ; Т. 2. 686 с.
222. Шульга Я. Паломництво духовенства до київських православних святинь у XVIII ст. *Етнічна історія народів Європи*. 2014. Вип. 43. С. 33–39.

223. Яновський Ю. Чотири шаблі. Х. : Фоліо, 2012. 572 с.
224. Яновський Ю. Майстер корабля. К. : Видавничий союз «Андронум», 2021. 115 с.
225. Kolo.news : новини Полтави. URL: <https://kolo.news>
226. NV : інтернет-журнал. 2020. URL: <https://nv.ua>
227. ZAXID. NET : онлайн-ЗМІ. 2009. URL: https://zaxid.net/zmi_tag44271/
228. 0532 – сайт міста Тернополя : онлайн-ЗМІ. URL: <https://www.0352.ua>